

Turóczi-Trostler József

Petőfi

belép
világirodalomba

Akadémiai Kiadó, Budapest

Turóczi-Trostler József

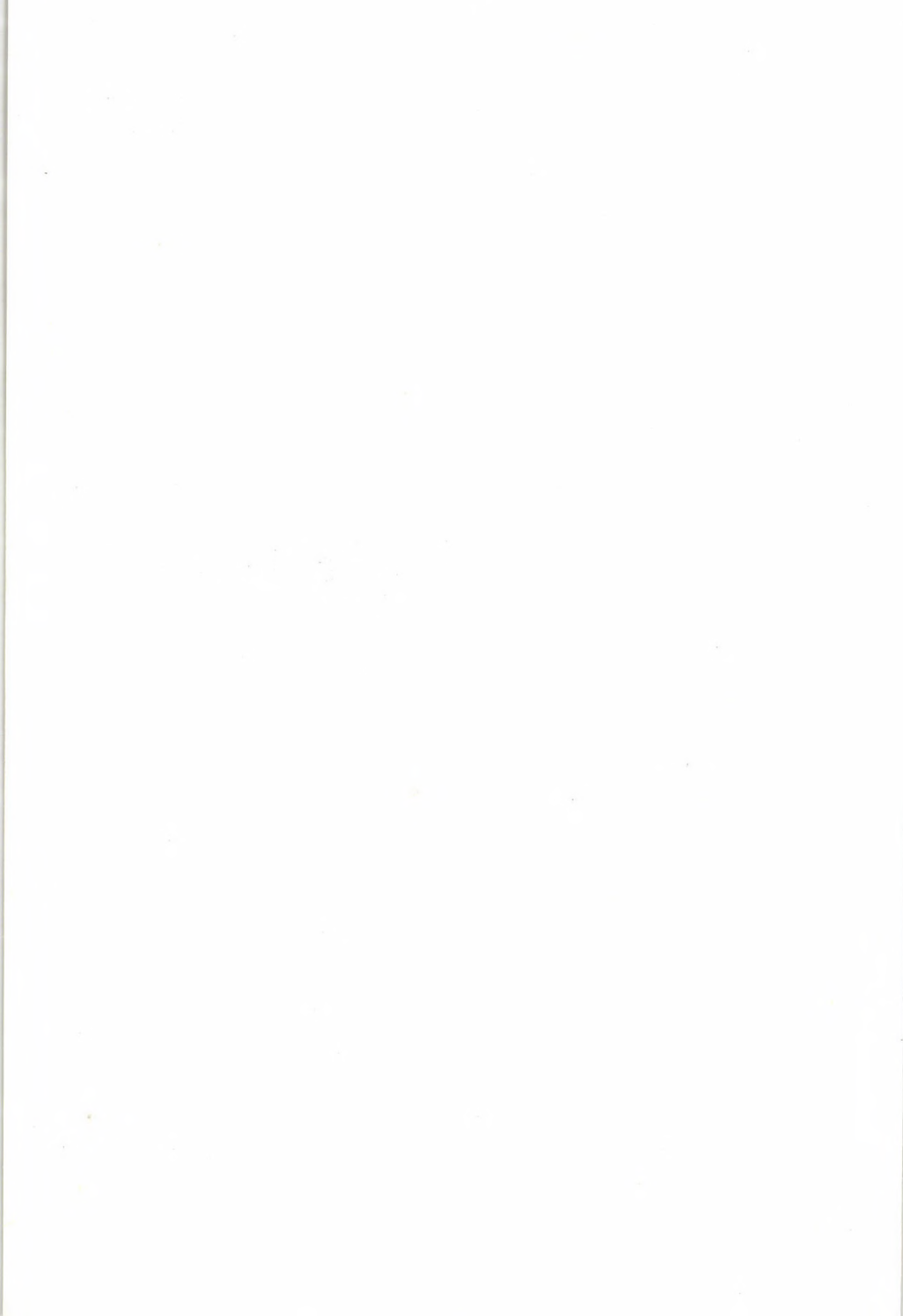
Petőfi belép a világirodalomba

A szerző életének utolsó éveiben nagyszabású vállalkozásba fogott, amelynek „Petőfi belépése az európai népek irodalmi tudatába” címet kívánta adni. E monografikus munka elvi alapjait „Petőfi világirodalmi jelentőségéhez” c. dolgozatában rakta le. Ahogy a szabadságharc Magyarországot – sok évszázad után először – erkölcsileg igazolta a művelt világ előtt, ugyanúgy igazolta előtte Petőfi – ezúttal legelsőnek – a magyar költészetet. Tévedés lenne, ha Európának Petőfi befogadására irányuló készségét csak a korszak politikai-történeti helyzetéből magyaráznánk, hiszen helyét és hírnevét elsősorban és döntő módon költészetének minőségi újdonsága alapozta meg.

A halál megakadályozta Turóczi-Trostler Józsefet nagy terve megvalósításában, az első két, terjedelmes fejezetet azonban elkészítette, s az Acta Litteraria 1960–61. évfolyamában német nyelven kiadta. Ennek magyar fordítását olvashatjuk a jelen kötetben, melyben a szerző Petőfi fogadtatásának hazai és külföldi előkészítői után a költő első érdemes fordítónemzedékének (Dux Adolf, Beck Károly, Anton Vilney stb.) tevékenységét és fordításait mutatja be, majd a „Petőfi-apostol”, Kertbeny Károly forradalom alatti és közvetlen a szabadságharc utáni működését, szerepét méltatja, különös tekintettel Varntagen von Enséhez és Bettina von Arnimhoz fűződő irodalmi kapcsolataira.

Akadémiai Kiadó, Budapest

PETŐFI BELÉP A VILÁGIRODALOMBA

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

PETŐFI BELÉP
A VILÁGIRODALOMBA

Németből fordította

BERCZIK ÁRPÁD és KOMOR ILONA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1974

Szerkesztette

KISS JÓZSEF

ISBN 963 05 0292 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1974

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

Petőfi világirodalmi jelentőségéhez	7
Bevezetés	9
Petőfi világirodalmi jelentőségéhez	19
Petőfi belép a világirodalomba I.	25
Az útkeresők – A magyar irodalom felfedezése	27
Az első fordítók	83
Petőfi belép a világirodalomba II.	151
Petőfi apostola: Kertbeny Károly Mária – Bettina von Arnim –Magyarország és Petőfi	153
Jegyzetek	225
Petőfi világirodalmi jelentőségéhez	227
Petőfi belép a világirodalomba I.	228
Petőfi belép a világirodalomba II.	235
Rövidítések	240
Utószó (Kiss József)	241

PETŐFI VILÁGIRODALMI
JELENTŐSÉGÉHEZ

BEVEZETÉS

Nem ismerünk olyan európai irodalmat, amely a kezdetektől napjainkig elszigetelten, minden külső hatás elől elzárkózva fejlődött volna. Mert minden irodalom csak más irodalmakkal szakadatlan kölcsönhatásban teljesíthette és teljesítheti történeti küldetését földrészünk életében. Ám az ilyen jellegű együttműködésnek – amely szakadatlan vitát jelent – elengedhetetlen feltétele az, hogy az irodalmak ne csupán történelmileg, de világnézetileg is az egyidejűség viszonylatában álljanak egymással. Ez a tétel mindenekelőtt azon nemzetek irodalmára érvényes, amelyek kellő időben, késedelem nélkül fejlődtek a feudalizmusból a kapitalizmusba, a középkorból az újkorba, s levette a teológia gyámkodását, követték a nagykorúvá vált értelem diadalmenetét, s nagyobb akadályok nélkül, szinte egyidejűleg tették meg az utat a humanizmusból a felvilágosodásba, majd innen a francia forradalomig. Ezen irodalmak költőinek alkotásai nemcsak az európai világkép változásait tükrözik vissza – amelynek kialakításában egyébként ők maguk is közreműködtek –, hanem állandóan irányító, gyakran forradalmasító erővel járultak hozzá az európai ember tudatának átalakításához. Azáltal, hogy ezek a költők saját koruk és népük szükségleteiből, nehézségeiből, válságaiból és osztályharcaiból minden idők számára érvényes és emlékezetünkben soha el nem tűnő terminológiát, típusokat és szimbólumokat alkottak, képesek még ma is kielégíteni ideológiai és esztétikai igényeinket. E költők ezt mindig az osztatlan Európa haladó és humanista irányzatával összhangban tették és teszik anélkül, hogy megkárosították vagy elhomályosították volna nemzeti sajátosságaikat, hiszen az egyes irodalmak éppen e sajátosságok megőrzése révén tarthatták és tarthatják meg helyüket az európai irodalmak közösségében, amelyet Goethe óta világirodalomnak nevezünk.

A magyar nép legnagyobb teljesítménye a történelme. Ez foglalta le népünk legjobb alkotóerőit, miközben egyre újabb és újabb erőket szabadított fel. Mindez – azután, hogy népünk viszonylag későn Európa területére lépett – a kereszténnyé és feudálissá válás folyamatával kez-

dődött, amely fokozatosan át- meg átszötte a gazdasági, a politikai, a társadalmi és a kulturális élet minden rétegét, s a nemzeti rend felszámolásával, az új egyház megszervezésével és a középkori-nemzeti királyság kiépítésével átmenetileg véget is ért. Itt egy új kultúra és irodalom születésének vagyunk tanúi. Ez az irodalom, amilyen mértékben korabeli igényeket kellett kielégítenie, világnézeti tartalma szerint ugyanolyan mértékben csakis klerikális jellegű, a szó szoros értelmében szükségletet kielégítő irodalom lehetett, azaz teológiai célok megvalósításához és a dogmák védelméhez szolgált eszközül. Már korán rátért a fordítás, valamint a keresztény jámborság és áhitat több évszázados múlttal rendelkező lírai és epikai műfajai elsajátításának útjára.

Bámulatos, hogy mi mindent nem fordítottak: himnuszokat, énekeket, laudációkat, szekvenciákat, zsoltárokat, ismeretlen és közismert szerzők műveit, mint Hrabanus Maurus, Prudentius, Ambrosius, Sedulius, Venantius Fortunatus, az „ecclesia sonans” és „orans” emlékeit, prédikációkat, traktátusokat, gyónásokat, bűnlajstromokat, rendi regulákat, túlvilági látomásokat, memento mori-akat, misztikát. Itt első ízben vagyunk két kultúrvilág összeütközésének tanúi, ti. az európainak és a magyarnak, először figyelhetjük meg két nyelvi szemlélet találkozását, a vulgáris latinét, amelyen még mindig ott csillog valami a klaszszikus nyelv fényéből és a magyarét, az eddig alig használt, beszélt nyelvet, amelyet még sohasem rögzítettek írásban, és amely most első alkalommal szerepelt, sőt jól szerepelt mint irodalmi nyelv. Ez volt annak a magyar fordítói nyelvnek az első formája, amelynek későbbi változataival a magyar irodalom fejlődése döntő szakaszaiban újra meg újra találkozni fogunk.

Másfajta összeütközést figyelhetünk meg egyfelől a középkori történetírás, másfelől a latinul írt krónikák között, melyeknek legfőbb jelentősége abban áll, hogy sok elkallódott vagy legalábbis elkallódottnak hitt ősi mondai anyagot mentettek át újjáalakítva a jelenbe és a jövőbe. Ez hazánkban kompromisszumra vezetett: a magyar krónikák történelemszemléletét beépítették a középkor történeti felfogásába.

Eddig még mindenkinek feltűnt, hogy hazánkban az udvari költészetnek nem volt megfelelő megjelenési formája, egyáltalában nem volt világi líránk és epikánk. Ez annál feltűnőbb, mert a feudalizálódás folyamata, a magyar királyság felemelkedése az Árpádházi királyok, majd az Anjou-uralkodók és Mátyás király alatt zavartalanul ment végbe, így a világi-udvari szemlélet nem korlátozódott a királyi udvara és esetleg közvetlen környezetére. Persze, az udvart és a nemességet azonban egy cseppet sem érdekelte a nemzeti nyelven írt világi költészet. Így az irodalom – a történelemnek tett engedmények, a humanizmus révén lazábbá vált vallásossággal és az újmisztikával szembeni megértés, valamint a husziták kezdeményezése ellenére is – a középkor

lezárása után még sokáig meg tudta őrizni középkori jellegét, és fejlődési lehetőségeit csak a reformáció küszöbén bontotta ki teljes erővel.

Mivel a magyar középkori irodalmat a későbbi fejlődés nyitányának tekinthetjük, emeljük ki a jövőbe mutató néhány lényeges vonását. Ez az irodalom először mutat példát arra, hogy a vallásos irodalom miként válhat népies közösségi és a nemzeti sajátosságot is kifejező költészetté, s hogy az egyházi cenzúra és tilalmak ellenére is miképpen szívja magába az irodalom alatti életre kárhóztatott népköltészetet. S végül, ami a legfontosabb: már ekkor megcáfolták azt az állítást, hogy a magyar szellemiség alapvetően ellenkezik a filozofikus gondolkodással. Ezzel szemben igaz az, hogy Magyarország a középkori skolasztikától kezdve a stoicizmuson, a karteziánizmuson, a német, az angol és a francia felvilágosodáson, a klasszikus német idealizmuson át az összeurópai pozitívizmussig az európai gondolatvilág minden fázisában részt vett egészen a végkifejletig, és pedig nemcsak előkelő érdeklődő idegenként. Igaz viszont, hogy az irracionális, a rejtelmes elem ha átlépte határainkat, nálunk elhullatta méregfogait. Így jellemző, hogy a misztika fő megjelenési formái közül hazánkban a spekulatív-metafizikait alig recipiálták, az eksztatikus-vizionáriust pedig csak lényeges vonásai feladásával (Sienai Katalin), s elsősorban Clairvaux-i Bernát affektív, gyakorlati-aszkétikus misztikáját (öt tizenkét műve képviselte), a ferences vagy egyéb eredetű Krisztus- és passió-misztikát fogadták be.

A magyar nép a törökök elleni védelmi harcaiban csodákat művelt, a „kereszténység védelmezőjének és erős bástyájának” bizonyult a világ közvéleménye előtt. Ezzel egy időben első ízben járult hozzá az európai kultúra fejlődéséhez. Ez pedig a Mátyás király által kezdeményezett és róla elnevezett humanista mozgalom volt. A királyt áthatotta saját értékének tudata és személyiségének méltósága, eltöltötte a „fáma” mámorító fikciója, az a vágy, hogy nevét időn és téren túl megörökítve lássa, – így ez az uralkodó a magyar körülmények közepette is a reneszánsz állameszméjének megtestesítője volt. Országán belül központosító politikát folytatott, külpolitikailag világhatalomra törekedett, melynek a császárság volt a végső célja és a megalázott Bécsbe történő bevonulás az utolsó fejezete. Ott volt mindenekelőtt a budai királyi udvar, pompás külsőségeivel, ünnepeivel, vadászataival, lakomáival, a fény és a látványosságok keltette ujjongásával, a teológiáról, államrezónról, platonizmusról tartott vitáival, csevegéseivel. Aztán ott volt a királytól alapított könyvtár több mint ötszáz kötetével. Mindez azt a látszatot kelti, mintha a humanista mozgalom középpontja egy időre Magyarországra került volna át. Valójában a Mátyás király által kezdeményezett humanizmus hazai és külföldi jelentőségét abban kereshetjük, hogy ilyen jellegű mozgalom hazánkban egyáltalában lehetséges volt. Ugyanezt mondhatjuk el Janus Pannoniusról, e mozgalom leg-

reprezentatívabb képviselőjéről is: ő volt az első és hosszú időre az utolsó magyar költő, aki világhírré tett szert, és aki bámulatos forma-érzékével az antik mértékek utánzásától már csaknem eljutott ennek a metrikának alkotó újjáteremtéséig, – igaz, latin nyelven. Ez volt az a határ, amelyet sem Janus Pannonius, sem nála jelentéktelenebb íróársai – nagyobbára olasz származású dilettánsok – sohasem tudtak átlépni. Ezek humanista gögjükben a „művelt” és a „műveletlen”, a „tudós” és a „tanulatlan” közötti szakadékot ijesztően elmélyítették, s elhatárolták magukat nemcsak a néptől, de minden népiestől is. Így elmulasztották megtenni a latintól a nemzeti nyelvhez vezető lépést, amely pedig a modern irodalom számára sorsdöntő fontosságú volt. Janus Pannoniust, a költőt egész Európa ünnepelte, sokszor kiadták, az iskolákban és a tudós társaságokban tanulmányozták, Erazmus magasztalólag emlegette; költészete révén annyi dicsőséget szerzett, hogy még Olaszország is önként neki nyújtotta a pálmát, – ám a magyar irodalomra nem volt maradandó hatása. Bizonyos, hogy az évszázadok folyamán királyával és a Corvina-könyvtárral együtt mindannyiszor megemlégették, valahányszor a népünk kultúrbarbárságáról szóló rosszindulatú legendát cáfolni kellett. S az utókor emlékezetében maga a humanista mozgalom is továbbélt, irányt mutatott az antik költészet követésére, a gyakorlatban pedig a magyar szónoki művészet és az új, humanista-klasszikus irányzatú történetírás előkészítője volt.

Mátyás király halálával a humanista mozgalom első szakasza hirtelen véget ért. Ami ezután következett, azt csak nehezen lehet második szakasznak, tehát az első szakasz folytatásának tekinteni. Ez is udvari humanizmus volt, de olasz helyett cseh és német potyalesőkkel, s ezeknek élén nem állt ott a humanista szemléletű király, aki tudósait felülről összetartja és számukra a politikai-kulturális programot kijelöli. Viszont szembetűnő e mozgalom képviselőinek részvétele a nemzeti történelemben és készségük, hogy magyar elemeket is magukba szívjanak – persze, mindezt a vesztébe rohanó magyar királyság szolgálatában. A feudalizmus anarchiája, a mezőgazdaság és a városok hanyatlása, a külföldi kapcsolatok megszakadása, a kizsákmányolt parasztság felkelése (1514), elnyomása és a jobbágyrendszer törvényesített örökké tétele, a nemesi hadsereg veresége Mohácsnál, a király halála, – mindez olyan történelmi helyzetet teremtett, amelynek elkerülhetetlenül a katasztrófához kellett vezetnie.

Rotterdami Erazmus volt az utolsó fénysugár, amely egy pillanatra még bevilágított ebbe az infernális sötétségbe. Minden, ami a magyar sorsforduló táján humanistának minősül, a felé irányuló áhítatban találkozik: hazánkban Erazmus-imádat alakult ki, amely már-már a vallási kultusz határát súrolta. Ez a hozzá való vonzódás nem annyira a fel-tétlen humanistának szólt, nem Európa első, dogmatikus fenntartások

nélküli világpolgárának, még csak e kiváló egyéniség felekezetek feletti intellektusának vagy egyetemességének sem, hanem mindenekelőtt tökéletes latinságának, amely mögé mint egy erődítés sáncai mögé húzódott vissza. Magyarország általa vált az új racionalizmus felé forduló öszzeurópai mozgalom, a bibliai és az egyházi hagyományokkal szembeni kritikus állásfoglalás, a skolasztikus spekulációtól és a külsőségekben elmerülő ceremóniáktól való gyökeres elfordulás részesévé. Irodalmi műveit recipiáltuk, már amennyire át lehetett őket ültetni a gyakorlatba, a gyakorlati tanításba, ezzel szemben „A balgaság dicsérete”, ez a művészileg tökéletes könyv, a feudális társadalom éles kritikája hazánkban nem talált fordítóra. A nagy írónikusnak bele kellett törődnie abba a furcsa helyzetbe, hogy a korlátolt polgárság visszaéljen vele és saját nevelőjét lássa benne. Legjobb tanítványai bibliafordítókként és történetírókként, tehát Erazmustól távolálló területeken működtek. És mégis, ezek révén ő is hozzátartozott a hazai reformációt megelőző korszak alakító erőihez.

Fővárosunknak, Budának török megszállása egyértelmű volt a régi rendi állam eltemetésével, s ekkor kezdődött a kétfrontos küzdelem a két ősi ellenség: a török és a Habsburgok ellen, akik népünket megsemmisítéssel fenyegették. Ez a küzdelem kerekén százötven esztendeig tartott, és az országot egyetlen hadszíntérré változtatta. Az országnak osztrák ellenőrzés alatt álló, török fennhatóság alatt levő és magyar zónára történő felosztásához járult még az egyházszakadás, a protestánsok és katolikusok között folyó dühödő, végeérhetetlen szóvitákkal.

Az a tény, hogy a tönk szélén álló magyar nép mindezt kiállta és átvészelte, igazolja tételünket: e nép legnagyobb teljesítménye maga a történelme volt. Legjobb alkotóerőinek igénybevétele a háború céljainak érdekében ezúttal közeljárt összes forrásai kimerüléséhez. Ugyanakkor azonban bámulatos erőfölösleg szabadult fel, amelyet ez egyszer a szellemi élet, a reformáció korszakának irodalma – az európai hatások és a korabeli magyar igények alkotó jellegű találkozása – a maga hasznára tudott fordítani. A „klasszikus” humanizmus megvetette az európai népek új kulturális összefogásának az alapját, anélkül, hogy az egyetemes keresztény szolidaritás egységét megsértette volna, a protestantizmus azonban éppen ezt az egységet zúzta szét azáltal, hogy Európa protestáns népeit a megtisztított kereszténység összefogásának aspektusában egyesítette. A protestantizmusnak nálunk politikusabb feladatokat kellett megoldania, mint bárhol másutt. Európában ezek a feladatok meghaladták a reformáció eredeti ideológiai programját, s alig voltak összeegyeztethetők e mozgalom befelé forduló aszkézisével. A protestánsok, azáltal, hogy a magyar nyelvet használták, magyarul írtak, prédikáltak, vitáztak, teljesen pótolták azt, amit a humanizmus elmulasztott, és bár a teológia mögé rejtve, de megtették a már

régóta esedékes lépést a latintól a nemzeti nyelvhez, megtalálták az utat a nép minden osztályához és rétegéhez, és az országon belül befejezték a kereszténnyé válás folyamatát.

A reformáció korszakának irodalmában különbséget kell tennünk a hivatalosan használt, illetve a nem hivatalos világi irodalom között, ez utóbbi a reneszánsz irodalom funkcióját volt hivatva betölteni. A hivatalos irodalom mindent száműzött, ami szép volt vagy a profán szerelemre vonatkozott, a világi irodalom ezzel szemben a befogadó és felvevő készség szempontjából nem ismert különbséget: készséggel tárulkozott ki a középkori mondavilág előtt és egyengette az utat az antik költészet nemzeti befogadása számára. A magyar elbeszélő művészet, a drámai párbeszéd, a személyiséget kifejező líra, s egyáltalában a magyar nyelvű költészet most végezte első diadalmas kísérleteit Balassi Bálint műveiben.

A fentiek szerint a reformáció korának első szakaszát némi joggal sajátos magyar reneszánsznak is nevezhetnénk. Sajnos azonban, nem tartott tovább, mint maga a korszak.

A kétfrontos küzdelem, a feudalizmus anarchiája, a „jobbágyság örökössé tétele” már-már elviselhetetlen következményekkel járt. Az ellenségesen egymással szemben álló felekezetek vallási buzgósága fanatizmussá torzult, s ez vitáikban is visszatükröződött. A katolicizmus Bécsben és a birodalom világhatalmában találta meg támaszát, a kálvinizmus ezzel szemben – s e vallás híve lett ebben a korban a magyar nép többsége – az önálló erdélyi fejedelemségre támaszkodott. Ez meghatározta külföldi kapcsolataik jellegét is. Mindkettőnek ideológiai forrásvidéke Európában leledzett. Ám az egyik esetben ez az ellenreformáció Európája volt: Dél-Németország, Spanyolország, Olaszország, – a második esetben pedig a kálvinizmusé: Hollandia, Anglia és Svájc. Így a katolicizmus kitárulkozott a barokk áhítat és „lelki öröm”, az allegorikus és a szimbolikus kifejezésmód, a román világ misztikája és az újskolasztika előtt, ezzel szemben a kálvinizmus kitartott szigorú bibli-kussága mellett, vagy pedig a még ridegebb puritanizmusba torkollt. Mindkét irányzat az új európai Seneca-kultusz áramlatában mozgott. Mindkettő következetesen elzárkózott a világi költészet elől. A legjobb és leghaladóbb kálvinisták emellett magukénak mondhatták még azt a dicsőséget is, hogy utat nyitottak hazájukba Descartes filozófiájának, Comenius enciklopédizmusának és az európai békemozgalom eszméinek.

Ez most is minden világi elem kizárásával történt. Igaz, a régi népkönyveket ezután is újra kiadják, de – egyetlen kivételtől eltekintve – nincs köztük szerelmi költemény. (E korból való szerelmi költemények még ma is százsámra hevernek kiadatlanul a különböző levéltárakban.) Világi kategóriákban gondolkodás, regényolvasás, a világi művészet élvezése, – mindez a nemesség privilégiuma maradt. Így nem

tekinthetjük véletlennek, hogy éppen ennek az osztálynak egyik tagja, gróf Zrínyi Miklós, az államférfi, szónok, politikai és katonai írásművek s egy hősi eposz szerzője saját személyében képviselte az osztatlan Európát. Kálvinista részről a legkiemelkedőbb eredmény a hugenotta zsoldárfordítás, a katolikusoké pedig egy pompás nyelvi erővel megírt hitvédelmi munka, amelynek szerzője Pázmány Péter bíboros.

Ez volt minden, ami a XVIII. századra maradt örökségül.

A török megszállástól felszabadult ország 1848–1849 előtti utolsó szabadságharcában alulmaradt Ausztriával szemben. Mint Ausztria fegyarmata, megfosztva a fejlődés minden lehetőségétől, mozgási szabadságában korlátozva, elvesztette állami létének utolsó maradványait is. A latin nyelv ekkor még mindig korlátlanul az iskola és a tudomány, a hivatalok és törvénykezés nyelve. Volt ugyan irodalom nemzeti nyelven is, ez azonban magán viselte a túlhaladott ódonosság minden jelét. Az írók munkája még mindig misztikus és pietista szövegek fordításában, barokk formák és anyagok elsajátításában merült ki, amellet iskoladrámákat, egyházi énekeket, prédikációkat és bibliamagyarázatokat írtak. A protestánsok a katolikusoktól inkább témaválasztásuk és a néppel való összetartozásuk révén különböztek. De teológiai kötöttségük következtében mindnyájan egyformán elzárkóztak minden világiasság elől, s távolmaradtak minden kezdeményezéstől, amely az európai felvilágosodásra csak emlékeztetett is. Ennek szükségszerűen látókerük összeszűküléséhez, a világi kulturális élet elsatnyulásához, sőt csaknem teljes megbénulásához kellett vezetnie, s mindez azokban az években történt, amikor az európai polgárság szabadulni igyekezett „az önmaga által okozott kiskorúságból”, és amikor a magyar nemzetnek – miután harcias erényeit az évszázadok folyamán bebizonyította –, most már szellemi téren is alkotólag kellett volna fellépnie az új Európa előtt. Így nem tekinthetjük véletlennek, hogy újra vita tárgyát képezte: miben is áll a magyarok hozzájárulása Európa szellemi kultúrájához. Ezt a kérdést a legélesebben Jakob Friedrich Reinemann német irodalomtörténész vetette fel már a század elején: ki tudná őt tájékoztatni de Scriptis et Scriptoribus Hungaricis?, írja *Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam insgemein . . .* (Kísérlet a magyar irodalomba való általános bevezetésre) c. munkájában (1708). Nem ismer senkit sem, aki erre képes lenne: „Nem is hiszem, hogy valaha valaki is írt vagy írhatott volna erről a materiáról, mert a magyarok eleve olyan természetűek voltak, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítottak egy fürge lónak vagy a ragyogó kardpengének, mint egy érdekes könyvnek. És bár a XV. sz. végén úgy tűnt, mintha az ottani szabad művészetek a megbecsülés magasabb fokára hágnának, . . . bizony, ez a felkelő szerencsecsillag nem ragyogott soká.”

Az a szenvedélyesség, amellyel a magyar részről ebben a vitában

részt vettek, azok a bio-bibliográfiai leltárak, amelyekkel a magyar nép kultúrbarbarizmusának csökönyös legendáját igyekezett megcáfolni, szemmel láthatóan megmutatták, hogy Magyarországon is jelentkeztek már olyan erők és irányzatok, amelyek ki akartak törni a teológia és a feudalizmus által beszűkített világból.

Újra bebizonyosodott, hogy a fejlődést ideig-óráig gátolni lehet ugyan, de visszatartani képtelenség. Amilyen mértékben az egész társadalmi és gazdasági berendezkedés mozgásba jött, ahogyan a teológiai-bibliái világkép elvilágiasodása az emberek gondolkodásában és érzéseiben, valamint a valósághoz fűződő viszonyában hatni kezdett, olyan mértékben került Magyarország is – elkésve bár, de nem teljesen késületlenül – az európai felvilágosodás sodrába. A humanizmus és a reformáció óta ez volt a legjelentősebb és legalkotóbb jellegű fordulat a magyar ideológia történetében, egyúttal kulturális-szellemi jellegű emancipációs harc kezdete, amelynek a továbbiakban politikai függetlenségi küzdelemben kellett átcsapnia. Így vált a felvilágosodás művelődésre vágó, külföldre utazó magyarok vékony intellektuális felső és legfelső rétegének szívügyéből – akik a hazai művelődés sekélyességét és a kulturális állóvizet az európai világkép bámulatos mozgásával szembesítve, megrendülten tértek vissza hazájukba – korszakalkotó jelentőségű nemzeti ügygé. Az irodalmi különétségnek és elszigeteltségnek meg kellett szűnnie, a magyar és az európai távlatokat újra össze kellett hangolni egymással. Új írótypus született, amelynek a legnagyobb nyilvánosság előtt kellett bizonyítania életrevalóságát. A felvilágosodás szellemében hozzá kellett járulnia a magyar nép átneveléséhez, kultúrát kellett teremtenie, és részt kellett vennie egy új, nemzeti szellemű és európai színvonalú irodalom megteremtésében. Mindezek mellett a dráma és az elbeszélőművészet immár túlhaladott formáit modernekkel kellett helyettesíteni, s az új francia, angol és német eszmevilágot – amely többnyire másodlagos forrásokból, könyvekből, folyóiratokból régi és új utakon özönlött hazánkba – a magyar olvasóközönsséggel saját anyanyelvén kellett megértetni. Ez azt jelentette, hogy sok száz új fogalom számára kellett megfelelő magyar kifejezést alkotni, a filozófia, a történetírás és a lélektan számára új terminológiát teremteni. Ha meggondoljuk, hogy mi mindent fordítottak magyarra, hogy minden fordítás – akár gyakorlott kéz, akár kezdő műve volt is – nemzeti eseménynek számított, hogy minden új szót a haladás diadalaként ünnepeltek, akkor értjük meg igazán, hogy miképpen állhatott a nyelvújítás és a nyelvápolás a művelődési elvvel együtt a kezdet kezdetétől a nemzeti érdeklődés középpontjában. Akárcsak a középkorban, a fordítást most is a mintaszerű szövegek utánzása, majd a többé-kevésbé önálló irodalmi alkotások követték, literátoraink a jobbára nehézkes magyar fordítói nyelvtől továbbléptek a hajlékony, finoman árnyalt, igényes fel-

adatokkal is megbirkózó magyar nyelv felé. – Most, csak most gondolhattak a francia klasszikusok, Shakespeare, Voltaire és Rousseau, Milton, Lessing, Goethe és Schiller tolmácsolására. Ugyanakkor tovább folytatták a latin nyelvű verselést és írást is. Szinte kísértetiesen hat, ha azt látjuk, hogy Voltaire-t, a német Christian Wolffot, a francia forradalom röpíratait, a kantianus Krugot magyar helyett latinra fordították, s magyar történészek, nyelvészek, esztéták írásaikban még a XIX. sz. elején is a latin nyelvet használták. És ha az európai felvilágosodás a nagykorúvá vált, osztályöntudatos polgárság ideológiája volt, akkor joggal mondhatjuk, hogy a magyar polgárságban nagykorúsága – éppen megfordítva – a felvilágosodás révén vált tudatossá.

Mindenesetre, egy új irodalom születésében először is „az átalakulóban levő világ”-nak, ennek a „Kis-Európának” a tükörképét láthatjuk meg, továbbá mindannak magyar visszhangját hallhatjuk, ami határainkon túl a „nagy világban” történt, éspedig „az emberi jogok kinyilvánítása” és e jogoknak a francia forradalom által történt megvalósítása közötti időpontban.

Mindenki, aki Magyarországon antifeudális, antiklerikális és haladó volt, megigézve vetette tekintetét Párizsra. A forradalmi eszme itt is egybeolvadt az eljövendő szabadság és nemzeti függetlenség perspektívájával és a korábbi szabadságmozgalmakra való visszaemlékezéssel. Rokonzelmű ideológusok és írók titkos szervezete egyenesen forradalmi-köztársasági programmal állt elő. Eszerint francia minta nyomán meg kell teremteni a demokratikus köztársaságot, el kell törölni a nemesi előjogokat, a jobbágyságot és a robotot. Sajnos, ennek a mozgalomnak nem volt népünkben komoly tömegbázisa, és véresen elfojtották: vezető egyéniségeit kivégezték, a többieket hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték. Ez utóbbiak közé tartozott Kazinczy Ferenc is, e korszak legátfogóbb, legeurópaibb szelleme, aminthogy e kort róla is nevezték el. Mindez riasztóan hatott a legtöbb íróra, akik eddig túl bátran előremérészkedtek és nem csináltak titkot radikális érzelmeikből. Ezek most visszavonulót fújtak a közéletből a magánéletbe, a politikából az esztétikába, a valóságból a könyvek világába. A reakció megerősödése, a gazdasági válság állandósulása, határzár, cenzúra, szertegázó kémrendszer kiépítése, – mindez megtette a magáét, s olyan új helyzetet teremtett, amely mindinkább elviselhetetlenné vált. De már szaporodtak a hangsúlyozottan politikai ellenállás első jelei is, amelyek – részint az európai szabadságmozgalmak hatása alatt – rövidesen átterjedtek a társadalmi és kulturális élet minden területére. Ebből a világból mindenekelőtt a költők és az írók kerültek ki ideológiailag megtisztulva és megerősödvé. A nyelvújítás eredményeire támaszkodva, tapasztalatokban gazdagabban, a határokon belüli és túli események iránt fogékonyabban, a természetnek emberkéz által történő átalakítása, a

kapitalizáció és az iparosodás iránt érzékenyebben kezdték meg ismét tevékenységüket.

Csaknem az európai nemzeti irodalmakkal egy időben, de más fel-tételek között lépett be a magyar nemzeti irodalom a XVIII. sz. és a XIX. sz. fordulóján a romantika korszakába. A többi romantikus moz-galomhoz hasonlóan a miénk is nemzeti jellegű tükröződése volt az átfogó világválságnak, amelyhez hasonló földrészünk még nem élt át, de nálunk az emberi és irodalmi magatartást a francia forradalomhoz fűződő viszony határozta meg, amely végső soron éppen ennek a vál-ságnak megrendítő megjelenési formája volt, s egyúttal kísérlet a le-küzdésére. A társadalmi és ideológiai biztonságérzetnek a párizsi ese-mények nyomában bekövetkező megrendülése, az a szörnyű tanulság, hogy világi és egyházi intézmények, amelyeknek örök fennállásában korábban senki egy pillanatig sem kételkedett, egyik napról a másikra összeomlottak, kettős hatást váltott ki: a fennálló rend híveit rettegés-sel töltötte el és harcra szólította a forradalom ellen, a forradalmi gondolat diadalmenete ugyanakkor a polgárság felvilágosodott réte-gében s valamennyi elnyomott népben és néposztályban harsány újjon-gást váltott ki, mert felvillantotta előttük az eljövendő szabadság pers-pektíváját.

E két magatartási formának felel meg a romantika két megjelenési formája: az egyik ellenforradalmi tendenciájú, mint például a jakobi-nus fordulat után Németországban és Angliában, a restauráció idején Franciaországban, másrésztől azonban forradalmi irányzatú, amint ez Byron, Shelley, az olasz, a spanyol és az orosz forradalmi költők életé-ben és életművében jelentkezik.

Magyarországon az új költészet történetiszemléletében nem találunk sem reakciós, sem kapitalistaellenes vonásokat, hiszen országunk a ka-pitalista veszélyzóna innesső oldalán feküdt. Ez a költészet éppoly ke-véssé ismerte az öncélú művészetet, mint a hátranéző prófétaságot, vagy a forradalom előtti állapotok visszaállítására irányuló vágyat. Mindazt, ami a romantika közös európai forrásvidékéről irracionális, misztikus anyagok és elemek vagy reakciós áramlatok formájában (az éjszaka romantikája, rom- és rémromantika, egzotikus tárgyak, szenti-mentalizmus, keleti elemek) a már kitaposott utakon hazánkba özön-lött, kitartóan visszautasította, vagy úgy át tudta alakítani, hogy a veszélyes és zavaró elemeket kiszűrte belőle. A világirodalom recepció-ja felgyorsult. Az utánzás korszakát az önálló alkotásé váltotta fel. Ilyen légkörben ért be a magyar történeti tragédiának mindaddig leg-érettebb alkotása, Katona József szomorújátéka, a *Bánk bán*, s telje-sedett ki Vörösmarty Mihály romantikus zsenije. S éppen Vörösmarty költészete történeti funkciót töltött be: a magyar „Vormärz” két idő-szakának tükre és inspirációs forrása volt. Az első szakaszra Széche-

nyi István nyomta rá bélyegét, aki a feudalizmus felszámolását, azaz a rendi államnak modern alkotmányos állammá való átalakítását tűzte ki céljául, de nem óhajtott forradalmi eszközöket igénybe venni, s nem kívánta Magyarország és Ausztria viszonyát sem megváltoztatni. Tervei kívülről Metternich ellenállásán, belülről pedig mind a reakciós, mind a liberális nemesség ellenzésén feneklettek meg. Ahol azonban Széchenyi elbukott, ott Kossuth győzött: a második szakaszt az ő neve fémjelzi, mert ő – a dialektikus fejlődés törvényének engedelmessé válva – saját romantikus-liberális indulásától eltávolodva a demokratikus forradalom útjára lépett.

Ugyanezen az úton járt Vörösmarty, a költő. Az ő életműve Európa haladó romantikájának egyetlen teljes értékű magyar visszhangja volt s egyúttal az egyetlen átfogó jellegű minőségi változás, amely Magyarország költészetében Petőfi fellépése előtt végbement. Vörösmarty képelete az addigi legtágabb teret igényelte. Birtokában volt a magyar nyelv minden árnyalatának, mindenekelőtt azonban a patetikusnak, és műveiben szinte a kifejezhetetlent is tolmácsolni tudta. A brutális emberellenességtől és a kapitalizmustól veszélyeztetett humanizmus, a tömegek elnyomódása és tehetetlensége a kizsákmányolással és az elnyomással szemben, a költő rettegése nemzete sorsáért és jövőjéért, s végül a szabadságharc bukása sötét történelmi pesszimizmust keltett fel benne, s a nemzethalál és a világegés olyan apokaliptikus képeinek felidézésére inspirálta a költőt, amelyek szinte a barokk haláltáncokra emlékeztetnek. Mindennek ellenére utolsó percéig hazafi és humanista maradt. Látomásainak és történelmi múltunk felidézésének egyéni terminológiája mindmáig nem talált idegen nyelven egyenértékű tolmácsolásra – ez zárta el előle már száz évvel ezelőtt s ez zárja el előle ma is a világirodalomba vezető utat.

PETŐFI VILÁGIRODALMI JELENTŐSÉGÉHEZ

Amit a sors Vörösmartytól megtagadott, az a nála jóval fiatalabb Petőfinak jutott osztályrészül. Ő idejében és minden nehézség nélkül átlépte az elszigetelt nyelvterület korlátait, bámulatosan rövid idő alatt belépett a világirodalomba, világhírré és elismerésre tett szert.

Világhír és világirodalmi érvényesülés, azaz élet, halhatatlanság a mintaszerű művek révén. Itt mindenekelőtt az ókori klasszikusok alkotásaira gondolunk, akiknek világirodalmi érvényesülése túlélte a rabszolgatársadalmat, amely felépítményének része volt, és akik – ha nem is mindig egyértelműen – túléltek minden történelmi katasztrófát,

a világnézet és ízlés minden változását. Ezek a klasszikusok mindig alakítólag-átalakítólag nyúltak be az alkotó emberek életébe, formaviláguk utánzására, követésére ösztönöztek – különösen a gazdasági, társadalmi és ideológiai átalakulások korszakában, mint pl. a reneszánsz idején; – néha éppen hozzájuk mérték a humanitásra nevelés és a világias életfelfogás normáit, mint pl. Goethe korában. Világirodalmi érvényesülésük és világhírük alapjaiban sohasem volt kétséges, a szabadon lebegő „időtlen antik világ”-nak és az ókorkutatás „reális” eredményeinek állandó szembeállítására ellenére sem. A klasszikus ideológia művészi eredményei azonban már nem tudnak segítségünkre lenni ott, ahol osztályharcainkról, világunk szocialista átalakításáról, mindennapi gondjainkról, bajainkról van szó. Itt kezdődik a modern klasszikusoknak, az ókori klasszikusok utódainak történeti küldetése és funkciója. Világhírük és világirodalmi érvényesülésük a századok folyamán és az évszázadokkal együtt fejlődött és bontakozott ki, innen származnak azok az ingadozások, amelyeknek eleinte ki voltak téve. Gondoljunk csak a Shakespeare-kép átalakulására és arra, hogy milyen soká tartott, amíg e kép végleg meg tudott gyökerezni a népek tudatában. És az utókor ítéletében a modern klasszikusok sohasem érték el a „tökéletesség”-nek, a „teljesség”-nek és az „időtlen továbbélés”-nek azt a mértékét, amely a „régiek örökségében” valósult meg. Ezzel szemben más, állandóan időszéri jelleggel vannak jelen tudatunkban, alkotó erőket szabadítanak fel, készségeket ébresztenek bennünk, és – ami a leglényegesebb – befolyásolják elhatározásainkat és jövőnket.

A népszerűség összeeshet és egybeolvadhat a világhírnévvel és a világirodalmi érvényesüléssel, lehet térben és időben elhatárolt és korlátlan, valódi vagy talmi aszerint, hogy egy nép igényeit az illető korszakban valóságosan vagy csak látszólag elégíti ki. Hogy csak néhány példát említsünk, így látjuk az egyik oldalon Voltaire-t és Rousseau-t valódi korszakalkotó népszerűségükkel, amely a felvilágosodás évszázadát lenyűgözte, Schillert, aki elemi erejű pátoaszával az utolsó percig a feltörekvő európai polgárság legnépszerűbb költője maradt; a másik oldalon többek között Kotzebue-t pillantjuk meg, akin – technikáját is beleértve – semmi sem valódi és minden hamis, így persze népszerűsége is, amelyet Schillerrel versengve úgy szerzett magának, hogy a restauráció korszaka polgárságának gyöngeségeivel visszaélt, és ennek révén Európa színpadain uralkodott. De a sorsdráma és az álromantikus rémregény bámulatos közönségsikerének sincsen semmi köze az igazi, a teremtő népszerűséghez, éppoly kevésbé, mint napjaink széles polgári rétegei érdeklődésének az irracionális, a világ végétől rettegő, elidegenedő költészet és regények iránt, mert ezeket csak régi gazdasági és társadalmi berendezkedésünk és erkölcsi normáink felbomlása hívta életre.

Goethe külön probléma. Éppen azokban az években, amikor világhíre és világirodalmi érvényesülése mérhetetlenül megnőtt, s hatása kiterjedt a művelt világ legtávolabbi tartományaira, Németországban a gyűlölködés, a meg nem értés és a félremagyarázás légköre vette körül. Ez arra a keserű jóslatra készítette, hogy művei sohasem lesznek „népszerűek”. Ezután a Goethe-ellenesség évtizedei következtek, nemzedékek nőttek fel Goethe nélkül, majd a hivatalos Goethe-kultusz kora jött el, a költő életműve „szöveggé” süllyedt, amelyen kipróbálták a filológiai interpretációs művészet minden használható módszerét. Így Hofmannsthal egy évszázaddal Goethe után úgy gondolta, megerősítheti Goethe komor jóslatát, mert azt vélte, hogy az írófejedelem jelentősége a német irodalom számára határtalan ugyan, de távolról sem bizonyos, hogy Goethe hasonló vagy egyáltalában valamilyen néven nevezendő hatást tett a XX. sz. német népeire. – És végül Dante *Isteni komédiája*, amely olyan világhírnévnek és elismerésnek örvendhetett, mint a világirodalomnak alig még egy műve, kivéve talán Goethe *Faustját*. Dante művét valamennyi kultúrnyelvre lefordították, némelyikre többször is, így németre több mint ötvenszer. Népszerűsége vagy pontosabban teljes érvényesülése mégis elválaszthatatlan az olasz nyelv ismeretétől. – Tartós világhírnév, világirodalmi elismerés, népszerűség többet jelent, mint eleget tenni egy időben elhatárolt korszak irányzatainak, vagy a korszak által meghatározott igényeket kielégíteni. Minden bizonnyal ez marad első, elengedhetetlen feltétele annak, hogy a költő a maga elszigetelt nyelvi területén túl is visszhangra találhasson. Ugyanakkor az író értékes teljesítményével hozzájárul a világirodalomhoz, és mindenekelőtt mint népének képviselője új tárgyakkal, motívumokkal, típusokkal és képekkel gazdagítja azt, mert népének sajátosságait összhangba tudja hozni az egész emberiség elévülhetetlen eszmei tulajdonával, megértésre és kölcsönös türelemre törekvésével. Mindez tökéletesen megfelel a goethei megfogalmazásnak, amely egyúttal megvilágítja a mi problematikánkat és a nagy humanista költészet küldetését is: minden nemzet legjobb költőinek és esztétikai íróinak törekvése hosszú idő óta az általános emberire irányul – mondja Goethe. Minden különösen – akár történeti, akár mitológiai, mesés vagy többé-kevésbé önkényesen kitalált – a nemzetin és személyesen keresztül mindinkább átvilágít az a bizonyos általános emberi. Mivel pedig a gyakorlati életben is valami hasonló uralkodik, és minden földi durvaságot, vadságot, szörnyűséget, hamisat, önzőt, álnokságot emberiség ölel körül, és mindenütt némi enyhülést kíván szerezni, ha nem is remélhetjük, hogy ezután elterjed az általános béke, de azt igen, hogy az elkerülhetetlen viszály fokozatosan elviselhetőbbé válik, a háború kevésbé borzalmas s a győzelem kevésbé önhitt lesz. Mármint azt kell a többi népnek elsajátítania, ami minden nép költészetében

erre utal és ebben az irányban hat. Minden egyes nép sajátosságait meg kell ismernünk, hogy ezt meghagyjuk neki, hogy e révén érintkezzünk vele; mert egy nép sajátosságai olyanok mint nyelve vagy pénzürméi: megkönnyítik a vele való érintkezést, sőt ez csak így válik egyáltalán lehetségessé.

Petőfi (1823–1849) a XIX. sz. nagy költői – Byron, Shelley, Puskin, Heine – között a legfiatalabb és a legutolsó, aki világhírnévre, elismerésre és népszerűsége tette szert. Belépése a világirodalomba olyan körülmények között ment végbe, amelyeknél kedvezőbbeket el sem lehetett volna képzelni. Bámulatra méltó, bár érthető Európának már az a hajlandósága is, hogy szinte fenntartás nélkül befogadjon egy magyar költőt. A polgári-demokratikus forradalom előestéjén a politikailag és kulturálisan aktív, s maga is a forradalom felé haladó Magyarország egy csapásra a világ közvéleményének látókörébe került. A liberális polgárság felismerte benne természetes szövetségését. A német demokraták hambachi jubileumi gyűlésén (1832) a többi szabadság szerető néppel együtt a magyar nemzetet is ünnepelték. A júliusi forradalom óta a Magyarországról szóló újság- és folyóiratcikkek, útleírások, könyvek száma szinte elképzelhetetlenül megnövekedett, festők, kalandorok, nagyhatalmak ügynökei, kereskedők, politikusok – akik a kapitalizmus terjeszkedését és keleti expanzióját képviselték, vagy csak egyszerűen romantikus élményre vágytak – seregestül özönlöttek magyar földre. Magyarország a németek közép-európai és össznémet birodalmi koncepciójában döntő szerepet játszott. Friedrich List, a hírneves közgazdász többi között egy „hatalmas germán–magyar keleti birodalom alapítását mérlegelte, amelyet egyik oldalról az Adriai-tenger, más oldaláról a Fekete-tenger hullámai nyaldosnak, és a német szellem ural”. Most történt meg először, hogy a világ újra felébredt érdeklődése Magyarország iránt a politikai és gazdasági térről a szellem területére tolódott át.

Amikor Európában minden forradalmi és szabadságmozgalom összeomlott, a magyar forradalom éppen szabadságharcra terebélyesedett, az európai szabadságmozgalmak utolsó reménységévé és bátyjává nőtt, amelyet – Heinével az élen – minden haladó író megénekelte. Petőfi *Nemzeti dala* volt a felszabadított sajtó első terméke és a forradalom riadója. Ez a harci induló s a költő korai halála Segesvár mellett – a szabadságharc egyik utolsó, megrendítő eseménye –, mindez történelmi funkciójában azonos értékű. És miképpen szabadságharcunk évszázadok után ismét „kivívta a művelt világ tiszteletét” Magyarország számára (Marx és Engels), s hazánkat a világ előtt erkölcsileg is igazolta, éppúgy igazolta Petőfi is a világ előtt első ízben a magyar költészetet.

Ezek a tények azonban csak Petőfi útját világítják meg a világhírnév felé vezető ösvényen, csak azt mutatják meg: miképpen volt szá-

mára lehetséges az, hogy a forradalmat megelőző évek közös ideológiája révén áthidalja azt a szakadékot, amely a gazdaságilag fejletlen Magyarország és a magasan fejlett kapitalista Európa szellemi kultúrája között tátongott. E tények azonban nem mondanak semmit Petőfi költészetének minőségileg új vonásairól, pedig ezek képezték világhírnevének alapjait. Azt, hogy valóban ez volt a döntő tényező, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy Petőfit a forradalom előtt, tehát már akkor fordították németre, már akkor olvasták, ismertették és elismerték Németországban és Ausztriában, amikor hazánkban még nem dőlt el a vita a költő elismerése körül és életműve még nem volt lezárta. *Nemzeti dal*-át jóformán egyidőben fordították le a legtöbb nyelvre. Már életművének töredékei – s a legtöbbször tökéletlenül fordított töredékei – is elégségesek voltak ahhoz, hogy némi fogalmat nyújtsanak az olvasóknak Petőfi újszerű zsenijéről.

PETŐFI BELÉP
A VILÁGIRODALOMBA

I.

Az 1848 márciusát közvetlenül megelőző években, amikor Magyarország rátért a régi rendi állam felszámolásához és a nemzeti függetlenséghez vezető útra, végérvényesen megvalósulhatott élenjáró politikusainak, költőinek és gondolkodóinak az a törekvése, hogy összehangba hozzák a leghaladóbb Európát a leghaladóbb magyarsággal. A korszak nagy eszméivel, irányzataival és problémáival folytatott állandó küzdelmek sohasem sejtett alkotó erőket szabadítottak fel, amint ez a magyar reformkor legjelentősebb költőinél, a legmagasabb művészi fokon azonban Petőfi költészetében és európai szintű terminológiájában valósult meg. Petőfi volt az első magyar költő, aki teljes mértékben igazolta azt a felismerésünket: minél nemzetibb, annál inkább európai. Ilyenformán magyar részről ő felelt meg először annak az elengedhetetlen alapfeltételnek, mely szerint egy költő egy elhatárolt nyelvi területen kívül elsősorban mint népének képviselője található visszhangra és léphet be a világirodalomba.

Amint azt első Petőfi-tanulmányunkban (*Petőfi világirodalmi jelentőségéhez*) ábrázolni próbáltuk, Petőfi megjelenése a világirodalomban olyan körülmények között zajlott le, melyeknél kedvezőbbeket el sem lehetett volna képzelni. Érthető volt már maga az a hajlandóság is, mellyel Európa szinte fenntartás nélkül tárta ki kapuit egy magyar költő előtt. A polgári demokratikus forradalmak előestéjén a kulturálisan és politikailag egyaránt tevékeny, a forradalom felé haladó Magyarország egyszerre a világ nyilvánosságának szemé elé került. Amikor pedig Európa-szerte összeomlott minden forradalom és szabadságharc, akkor vált a magyar forradalom szabadságharcná, a veszélybe került szabadság „utolsó bástyájává és reménységévé”. Amint a szabadságharc – sok évszázad után először – erkölcsileg ismét igazolta a művelt világ előtt Magyarországot, úgy igazolta előtte Petőfi legelső ízben a magyar költészetet.

Perspektivikus tévedés lenne azonban, ha Európának Petőfi befo gadására irányuló készségét csak a korszak politikai-történelmi helyeze-

téből magyaráznánk és megfeleledkeznénk arról, hogy Petőfi világirodalmi helyzet és hírének elsősorban költészetének minőségi újszerűsége alapozta meg, és hogy végül is ez volt a döntő. Ez annyiban jelentett fordulópontot a magyar irodalomnak az élvonalbeli európai irodalmakhoz való történelmi viszonyában, hogy most már nemcsak ösztönzést kapott tőlük, hanem maga is tudott nekik nyújtani valamit.

A magyar irodalom hosszú évszázadokon át csak akkor található visszhangra a határokon túl, ha a konvencionális latin nyelven szólalt meg, így viszont alig tudott valamilyen képet adni nemzeti nyelvű költészetéről, a magyar szellemiségről. Hasonló a helyzet idegen írók tömérdek úti beszámolója esetében, akik magyar földre jöttek, de – úgy látszik – csak a háborús tevékenységet, az országot, termékeit, alkotmányát, emberfajtaját vették szemügyre, és a vallásos életen meg az iskolaügyön kívül csak szerény vagy egyáltalán semmilyen teret sem nyújtottak a világi műveltségnek meg az irodalomnak. Történelmi-földrajzi kézikönyvek, lexikális művek, „A Magyar Királyság leírása” és hasonló című munkák, melyeknek az a szokványos szöveg szolgált alapul, hogy „A magyarok Európa legvitézebb népe, Magyarország földi paradicsom” –, ha Magyarország szellemi műveltsége került szóba, csak hercegi mecénások, magyar származású humanisták, teológiai írók és krónikások sztereotíp listáját tálták fel olvasóiknak, melybe ritkán tévedt egy-egy költő neve és amely évtizedről évtizedre csak néhány névvel bővült, egyébként változatlan maradt, így szemlátomást csak megerősítette azt a szívósan továbbélő legendát, hogy Magyarország irodalmi műveltség nélküli terület. Ez a nézet a XVII. és a XVIII. század fordulóján volt leginkább általános, olyan időpontban tehát, amikor a magyar nép a mintegy 150 éves török uralom után még alig tért magához, és a Habsburg abszolútizmusnak életre-halálra kiszolgáltatva, gazdaságilag-társadalmilag és politikailag kimerülten, természetesen művelődésében is mozdulatlanságra kényszerült. Így tehát csak viszonylag későn csatlakozhatott a felvilágosult Európához és teremthette meg – a latin nyelv túltengése és a teológiai tehertételek elleni állandó küzdelem közepette – egy világi beállítottságú, nemzeti nyelvű irodalom létrehozásának első ideológiai és terminológiai feltételeit. Ha tehát magyar részről szembe akartak szállni a kultúrbarbárság vádjával, alig lehetett másra hivatkozni, mint a néhány névvel és könyvcímmel kiegészített listára és a magyar nép hősiek múltjára, melynek révén évszázadokon át mint Európa „védőbástya”-ja teljesítette történelmi küldetését.¹

Ismételten megkíséreltük – gondoljuk, jogosan –, hogy a magyar nép történelmét úgy mutassuk be, mint annak legnagyobb teljesítményét, egyúttal mint kimeríthetetlen kincsesbányát és ihletforrást egyrészt nemzeti költészetére, másrészt az európai népek irodalma számára.

ra, akik ebben a történelmi folyamatban mint szomszédai közvetlenül, vagy mint távolabbiak közvetve érdekeltek voltak. Százzámra megy azoknak a német, francia, angol, olasz, spanyol és lengyel nyelvű történelmi „népdaloknak”, balladáknak, novelláknak, regényeknek, drámáknak, röpiratoknak, „Neue Zeytung”-oknak a sora, melyek tárgyukat, anyagukat a magyar történelemből merítették. Alig van ennek a történelemnek – a honfoglalástól az 1849-es szabadságharcig – olyan eseménye, olyan sorsdöntő fordulata, olyan nemzeti katasztrófája (az 1514-i parasztháború vérbefojtása, a mohácsi csata, vagy a fővárosnak, Budának, a töröktől való elfoglalása), olyan győzelme, olyan magyar hőstette, amelyet ne méltattak volna figyelemre, alig vannak olyan jelentős népi hősei (Zrínyi Miklós, a költő, a politikus, Rákóczi fejedelem, akinek neve az 1849 előtti legutolsó szabadságharcunkat jelenti, vagy Kossuth), akiknek életét és tetteit kalandos, regényes formába ne öltöztették volna. Felesleges megemlíteni, hogy – kevés kivételtől eltekintve – túlnyomórészt olyan művekről van itt szó, amelyek szenzációt hajhásztak, rendszerint mindenféle művészi cél nélkül, a napi szükségletnek megfelelően kizárólag időleges igényeket akartak kielégíteni, semmi más. Ezért nem sokat törődtek a történelmi hitelességgel, sőt nemegyszer a felismerhetetlenségig eltorzították a történelmi tényeket. Sok példa helyett elég itt azokra a tartalom- és jellembeli módosulásokra utalni, amelyek a világirodalomban leginkább ismert magyar téma, Bánk bán nádor története német, angol és francia feldolgozásai során átment – Hans Sachs *Tragédiájától* (1561) elkezdve egészen Grillparzer *Ein treuer Diener seines Herrn* c. színművéig. A pozitívista anyag- és motívum-történeti kutatás rendszerint megelégedett azzal, hogy kimutatta ezeknek a műveknek forrásait, vagy megvizsgálta történelmi valóságtartalmukat. Mi másként értelmezzük már őket. Művészi értéküktől vagy értéktelenségüktől függetlenül ma is még némi fogalmat alkothatunk belőlük arról, hogyan tükröződött évszázadok folyamán, nemegyszer téves megvilágításban, a magyar történelem és a sajátos magyar jelleg a népek és költők tudatában. Ha meggondoljuk, hogy a magyar témák idegen nyelvű feldolgozásai között egy is alig akad, amely ne érzékeltetne valamit származási helye szellemi sajátosságából, akkor összességükben bizonyos értelemben a magyar irodalom pótlásának is tekinthetjük őket.²

Ahogy Magyarországon költői, írói, tudósai a hosszú évekig tartó meddő terméketlenségen túljutottak, amilyen mértékben csatlakoztak a felvilágosult-polgári Európa eszmevilágához, folytatták a harcot korábbi világképüknek a teológia jármától való megszabadításáért, és tértek rá végre idegen példaképeik fordítása és utánzása helyett azok alkotó követésére és az önálló alkotásra, ugyanabban a mértékben alakult ki az elhatalmasodó változás kifejezési formájaként egy új iroda-

lom, mely nem lehetett hatástalan a Magyarországról kialakult hagyományos képre sem. Az impresszionista tudósítások helyébe most lépett először a kulturális és irodalmi jelenségek és állapotok felmérése.

Már földrajzi helyzetéből kifolyólag is évszázadok óta Németország adta leginkább tanújelét Magyarországra iránti érdeklődésének. Ez olyan viszony kialakulására vezetett, amely – annak ellenére, hogy politikai ellentétek és viták egyre-másra megzavarták – mégis a középkortól kezdve, a humanizmus és a reformáció kora óta mindig termékenyítőleg hatott Magyarország kultúrájára. Bár egyfelől igaz, hogy mindig német tudósok és tudósítók voltak azok, akik a magyar jellegről folyó vitákban a legszükségesebb álláspontot foglalták el és a legmakacsabban tartották ki a magyar nép barbárságának mendemondája mellett, másfelől azonban Németországból származott a magyar témák legtöbb feldolgozója, s innen származtak a magyar nép legszenvedélyesebb védelmezői is. Németek voltak azok is, akik egy új emberi szolidaritásérzés hatása alatt a magyarságnak a korábbi évszázadok során kialakult képén az első módosításokat elvégezték. A régi és az új szemléleti mód közötti különbséget akkor érzékeljük a legvilágosabban, ha meghallgatjuk az új típus két képviselőjét.

Elsőként a felvilágosodás terjesztőjét Christoph Friedrich Nicolait³, Lessing berlini barátját említjük meg. Tagadhatatlan ugyan, hogy megérdemelte azt a gúnyt, amellyel a „Sturm und Drang” hívei, Goethe, Schiller, Fichte illették, mert minden iránt, ami tehetség, szenvedély, alkotó fantázia, népköltészet, romantika és forradalmi szentimentalizmus volt, teljes értetlenséget tanúsított. Ennek ellenére is történelmi igazságtalanságot követnénk el, ha pusztán szűk látókörű „aufkläristát” látnánk benne, ahogy ma is szokták, és megfélemlenünk arról a küzdelméről, amelyet a toleranciáért, az emberi jogokért és az obskurantizmus minden fajtája ellen vívott, ha elfelejtjük, hogy a *Sebaldus Nothanker* c. regény szerzője, a német egység ideológiai úttörője volt, és végül, de nem utolsósorban, ha megfélemlenünk annak az irodalmi és kulturális anyagnak a bámulatos gazdaságáról, melyet az általa szerkesztett *Allgemeine Deutsche Bibliothek* c. folyóirat 268 kötete tartalmaz. Még ma is leköti érdeklődésünket 12 kötetes *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz* c. németországi és svájci útleírása (1783–1796) és ezen belül főleg az a „vargabetű”, amely Nicolait olvasmányai, magyar munkatársai és szabadkőműves barátai ösztönzésére Bécsből Magyarországra vezetete. Célja – mint mondja – eredetileg csak németországi és svájci utazás volt. Megbocsáthatatlan lett volna azonban, hogy eközben ne lásson legalább valamit ebből a természettől annyira megáldott országból, ha már olyan közel van hozzá, és ne vessen egy pillantást, éppen csak akkorát, amekkorát ideje megenged, egy olyan nemzetre, melyet különleges egyénisége tesz ér-

dekesse, mely jogiáért folytatott állandó küzdelmeivel régóta magára vonta a figyelmet. Így Nicolaiban már kezdettől fogva kialakult az a megfelelő szemlélet, mellyel Magyarországhoz és népéhez közeledhetett. Szemmel látható, hogy a régi kép hogyan nő bele új vonásokkal gazdagodva az újba. Nicolai mérlegeli a magyar nemzet gazdasági és kulturális fejlődésének lehetőségeit, de azokat az akadályokat is, amelyekkel egyelőre még nem birkózhat meg. . . . A papság és a nemesség hatalma nagy, harmadik rend jóformán nincs is: ami még van belőle, legnagyobb részt külföldi eredetű, bár szívesen megmagyarosodna. Szomszédos uralkodó hatalma alatt állnak, aki szívesen bővíténé királyi jogkörét. A nemzet figyeli ezt a törekvést, híven elismeri uralkodója hatalmát, de ugyanakkor keményen kitart szerzett jogai mellett. Kultúrája inkább az uralkodó környezetéből terjed, mint magából a nemzetből. Anyagi kultúrájára inkább a terményekkel való kereskedelem a jellemző, mint a mindennek életet adó ipar. Az idegenből jövő luxus a kereskedelem útján, látszólag a kultúrát terjesztve mindenhová benyomul. A nagybirtokos nemesség behódol a konvencionális fényűzés minden finomságának. Viszont ezzel éles ellentétben a legalacsonyabb sorban levők az élet legelemibb kényelmét is nélkülözik. A természetnek olyan gazdag adományaiban bővelkedik ez az ország, mint talán egyetlen másik sem, és mégis állandóan más népekre szorul rá. Európa leggazdagabb nemesércbányái vannak itt, és ugyanakkor hihetetlenül olcsók a termények. A kereskedelem és a kultúra számára páratlan távlatok nyílnának, az uralkodónak lehetősége lenne kereskedelmi társaságok létesítésére, hajózásra két tenger felé is, és más effélékre . . . Ennek ellenére tétlenségben tessed a nemzet legnagyobb része, akadozik a legegyszerűbb belső forgalom is szinte az egész országban! Ennek a helyzetnek a megjavítására nagy lelkesedéssel készülnek, de ugyanekkor görcsösen ragaszkodnak olyan dolgokhoz, amelyek ezt a törekvést akadályozzák, és mégis érdemes hozzájuk ragaszkodni, hiszen szoros kapcsolatban vannak az alkotmánnyal . . .

Nicolai mindezek ellenére nem látja sötétén Magyarország jövőjét, hiszen ellentmondásokkal teli ismertetését ezekkel a bizakodó szavakkal fejezi be: „Ezek és más lényeges körülmények igen érdekessé teszik Magyarországot és lakosait az emberiség jelenlegi történelmi fejlődése szempontjából”. Ez annál feltűnőbb, mert Herder *Ideen* c. munkájában – tudvalevőleg – éppen ez idő tájt mondta ki halálos ítéletét a magyar nyelvre, illetve a magyar népre.

A fiatal Ernst M. Arndt⁴ 1798-ban kezdte meg nagy európai utazását, „hogy az eleven világ segítségével jobban megismerhesse mindazt, amit a holt betű csak tökéletlenül ad vissza, és egyúttal saját szemével csodálhassa meg az ókor legszebb emlékeit és a jelenkor legnagyobb alkotásait, továbbá hogy ítéletét ezen érdekes korszakok emberi dol-

gairól és tetteiről személyes élmény alapján tehesse hitelessé. Ezért két évet fordított arra, hogy meglátogassa német hazája legnagyobb részét, valamint Magyarországot, Itáliát és Franciaországot.” Úgyszólván Nicolai nyomdokain haladt, de egészen más, korszerűbb érdeklődéssel. Erről tesz tanúságot Magyarországról szóló tudósítása is. Itt nyert benyomásai sokkal később, legjelentősebb publicisztikai és kortörténeti művében, a *Geist der Zeit*-ben (A kor szelleme) is hatnak, ott, ahol felveti Kelet-Európa „új” népei, közöttük a magyarok sorskérdését is.

Arndt tapasztalatai Magyarország társadalmi szerkezetéről, gazdasági és kulturális helyzetéről első pillantásra alig különböznek attól, amelyről Nicolai tudósított bennünket. Arndt megértése azonban, melyet a magyar néppel szemben tanúsít, mélyreható betekintése Magyarország történeti szerepébe és az osztrák feudális abszolútizmus végzetes elnyomó politikájába, át nem hidalható, szinte alig felmérhető távolságot jelent közte és a felvilágosult politikus Nicolai között. Ezt fokozza még előadásának szenvedélyes pátozsa is, mely már a francia forradalom közeledésére utal, és zsarnokgyűlölete, mely már a német szabadságküzdelmek hangulatát idézi és azok jövődől költőjére vall.

Ilyen hangulatot idéz Arndt himnusza a derék, nemes, erőteljes magyarokról és csodás országukról, mely „földrészünk legáldottabb területei” közé tartozik, alig akad hozzá hasonló. A magyarok sokáig uralkodhattak volna a görög és a thrák hegyek felett, a Dnyeszterig és a Fekete-tengerig, de végzetük mindig nyugat felé űzte és vérük ontására kényszerítette őket. A nagy Anjou-király, Lajos és Korvin Mátyás után a törökök lettek úrrá a Duna felett és az osztrákok lettek Magyarország királyai. A török uralom most már nem félelmetes, de az osztrákok hatalmassá váltak, és még most is királyok. Magyarország azonban, sajnos, sohasem tekinthette királyainak a Habsburgokat, ezek németek maradtak, és mellőzték azt a népet, amely hatalmassá tette őket, szép országát pedig mellékes tartományként kezelték. . . . Századokon keresztül nem támadtak ebből a királyi házból nagy emberek; a magyarokat pedig megpróbálták a legszörnyűbb zsarnoki politikával elnyomni, szolganéppé tenni. . . . De önállóan, népük nagysága és ereje révén egyszer talán véghez tudnák vinni a magyarok azt, amire Ausztriával együtt nem voltak képesek? Ha a Habsburgok magyar szellemben uralkodtak volna Magyarország felett, ha a nép otthon tarthatta volna magánál királyait, akkor az uralma alá tartozó széles területen lassanként egy egységes nép, egységes nyelv és szellem alakult volna ki, mindez pedig igen nagy hatással lett volna a további fejlődésre. Magyarországot azonban összeházasították Ausztriával, a németek pedig szándékosan vagy akaratlanul, de elnémetesítették a jó népet, és így alaposan hátráltatták sajátos jellegű kiművelését. Egy nagy és lelkes férfiú, egy nemes korszak óriási lépések megtételére készíthet egy népet, felemel-

heti, olyan lendületet adhat neki, mellyel mindent áthidalhat és győzelmesen haladhat előre. De mi legyen ennek a lendületnek a forrása? Csakis egy romlatlan, természetes alpból származó erő, a méltóság és a szabadság érzése, mely az egész népet átjárja. Ő, Arndt, tiszteli a magyarokat, hűséges, derék és bátor nép az, de alkotmánya rossz és nem megfelelő arra, hogy kialakítson olyasmit, ami még azoknak a népeknek is lehetetlen, amelyek nemrég még szabadok voltak. . . . A nép már évszázadok óta nem lelkesedett semmilyen általános igazságért; a legutóbbi időkben mindig derekasan, de eredménytelenül küzdött. A tömegre keserves szolgaság terhe nehezedik, a városoknak nincsenek polgárai, a szántóföldeken nincs szabad paraszt, a szép és termékeny országnak mintegy a fele van csak megművelve, és a lakott rész is csak ennyi belőle. Miután az egész országot nem járja át hatékony egységesítő szellem, a különböző népek keveredése folytán is egyre nő korunkban a közöny és az üresség. Mindannak, ami régi, utolsó maradványaiban is visszavonhatatlanul el kell pusztulnia, mert ma már a legfüggetlenebb és legbátrabb nemesség sem helyettesítheti az egész népet, a rabszolgák pedig nem válnak azonnal polgárokká, még ha fel is szabadítanák őket. Az elnyomás és a szellem felemelkedése éppen olyan távol állnak egymástól, mint a test betegsége és egészsége . . .

Ez a mindent beárnyékoló sötét történelmi pesszimizmus azonban egészen más gyökerekből ered, mint Herder nem kevésbé sötét jóslata, nem vet el minden reményt, hanem egy olyan hitvallásból táplálkozik mely szerint „az igazság és a szabadság az isteni ember tiszta életeleme, melyben létezni tud, nélküle pedig semmivé válik”.

. . . Hosszú időre ez volt a legmagasabbrendű ideológiai-politikai érdeklődés, amit német részről a magyar nép sorsa iránt tanúsítottak. Mindazonáltal nem szabad azt hinnünk, hogy a magyar nép kultúrbarbárságának mendemondája teljesen szertefoszlott. Kísért még mindig, sőt ott is, ahol ezt egyáltalán nem vártuk volna.

Egy magyarországi német, Jakob Glatz (1776–1831)⁵, ismert pedagógus és sok népszerű tudományos és didaktikai munka, ifjúsági iratok, vallásos művek szerzője, aki néhány éven át Salzman világhírű schnepfentali nevelőotthonában, majd a bécsi ágostai evangélikus-református iskolában működött, s 1811–12-ben az *Annalen der Literatur und der Kunst* (Irodalmi és Művészeti Évkönyvek) szerkesztője volt, még a századfordulón (1799-ben) adta ki – bár névtelenül – sokat emlegetett könyvét a következő címen: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige ungarische Provinzen.* (Teutschland.) (Egy magyarnak őszinte megjegyzései hazájáról, Németország néhány magyar tartományán keresztül tett utazása alkalmából.) Ebben felhasználja egy fiktív útinapló minden előnyét,

és nyilatkozik – egy felvilágosult és olvasott pedagógus szemléletének megfelelő módon – a magyar nép eredetéről, történelméről, alkotmányáról, Magyarország nemzetiségeiről, felekezeteiről, mezőgazdaságáról, kereskedelméről, törvényhozásáról, nyelvéről, táncairól, városi és falusi életéről – egyszóval: mindenről, amiről olvasmányokból, vagy más úton tudomást szerzett. Leginkább a városok német lakossága érdekli, továbbá a magyar iskola- és nevelésügy és ezzel kapcsolatos művelődési kérdések. Ez a világ az, melyben a legotthonosabban mozog, melyben a legjobban kiismeri magát. Általánosságban ítélte meg Magyarország társadalmi és kulturális viszonyait, a néptömegek elmaradottságát, és olyan módon, mely folytonosan olyan benyomást kelt, mintha – más népekkel ellentétben – egy továbbélő középkorban lennénk. Egyetlen országban, még Angliában vagy Svédországban sem áll olyan közel egymáshoz fény és árnyék, mint Magyarországon, de egészben véve inkább sötétség honol itt, mint viláosság – mondja már a „Bemerkungen” első fejezetében. (Unbedeutende Fragmente, als Einleitung. – Jelentéktelen töredékek, bevezetésül.) Még a jobban sikerült magyarországi irodalmi termékeknek is valamilyen sajátos jellegük van, és gyakorlatlanságról árulkodnak az irodalomban, amely ennél fogva Magyarországon nem képes kifejlődni; magán ezen a művön is érezhető ez, de azért talán még így sem vitatható el tőle minden érdem.

A beszámoló írójának igazolására azonban meg kell jegyeznünk, hogy nem előítélet vezette ennek a kemény ítéletnek a kimondásában. Ugyanis a felelősséget az elmaradottsáért és sötétségért még ugyanebben a fejezetben a magyar nemesség zsarnokságára és olyan „bizonyos bel- és külföldi, a felvilágosodástól irtózó obskurus körök” politikai irányzatára hárítja, amelyeknek döntő befolyásuk volt az államigazgatásra; tehát egy olyan irányzatra, mely a felvilágosult gondolatot nem akarta átengedni az ország határain. Fáradozásaik azonban hiábavalók, céljukat nem is szabad soha elérniük. Glatz az első, aki azonnal megváltoztatja korábbi nézeteit, mihelyt a kulturális-szellemi haladás legkisebb megnyilvánulását vagy jelét észreveszi. Így akkor is, amikor a pesti magyar nemzeti színházról szól. Néhány évvel ezelőtt alakult itt ugyanis a legbosszantóbb nehézségek leküzdése után egy magyar színjátszó társulat. Célja az volt – írja –, hogy fokozatosan nevelje a közönség ízlését, kedvet ébresszen benne a nemesebb szórakozás iránt, felébressze és ébren tartsa a hazaszeretetet, és ennek kapcsán fejlessze a hazai nyelvet is. Igen szép cél ez, melyet bizonyos fokig el is értek, ha nem is egészen úgy, ahogyan megígérték . . . A színjátszók, akik nem kisebb célt tűztek maguk elé, mint a nép művelését, nem afféle kóbor senkiháziak, hozzá nem értő ripacsok voltak; legtöbbjük

nemesember volt, és elég közel álltak a múzsákhoz. Játékuk szinte előadásról előadásra javult. Eredeti darabokat játszottak mindig a legjobban. Kár, hogy egy ilyen szintársulat, mely már virágzásnak indult és szép sikereket ért el, éppen legjobb időszakában oszlott fel. Talán nem is következett volna ez be, ha saját színháza lett volna a társulatnak, és nem kénszerűlt volna arra, hogy a német színpadon játsszék.

Egy alkalommal azt is megjegyzi Glatz, hogy szándékában volt a magyar irodalom áttekintését is mellékelni, s főleg a német munkák magyar fordításainak teljes felsorolását adni. Mindez érdekesebbé tette volna művét a német olvasó számára. Ezzel a tervével akkor azért hagyott fel, mert a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* „Intelligenzblatt” c. melléklapjában egy ilyen összefoglalásnak sokat ígérő kezdete jelent meg. Most azonban visszaemlékszik tervére, de nem nyújt áttekintést a magyar irodalomról, csak ötöt említ meg a „jobb eredeti munkák” közül, melyeknek a száma mintegy hatvan lehet: a „Szabolts Vezér”-t, a „Júliána Matskasi”-t, az „Etelká”-t, a „Batori”-t, és a „Hunyadi László”-t, majd közli azoknak a magyar íróknak a nevét, akik más „jó ízlésű és költői szellemű” férfiakkal együtt drámai műveik révén különös érdemeket szereztek a magyar színjátszás terén. Ezzel kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy néhány ismert név mellett csupa ismeretlen és homályba merült szerepel nála. Helytelenül közölt formájukban idézzük őket: Bessenyei, Franz és Niklas Kazinczi, Georg von Aranka, Lad. Bartsai, Alexand. Boer, Georg Fejer, Franz Versegi, Anton Szalkay, Carl Seelmann, Joseph Perczeli, Paul Rath, Franz Kovats, Joseph Göndl, Rudnyanszky bárónő, Christoph Simai, Joseph Karman, Ladisl. Szabó. Németből, franciából, angolból több darabot fordítottak le – teszi hozzá Glatz –, különösen Kotzebue műveiből, valamint Goethétől, Lessingtől és Shakespeare-től is.

Azonban sem a magyar íróknak ez a hiányos felsorolása, sem idegen eszmék átvételére való készségük egyáltalán nem alkalmas arra, hogy megmutassa: egy nép éppen most indul el a politikai önállótlan-ságból és a szellemi tunyaságból kifelé vezető úton. De Glatz mindezt legalábbis sejteti azzal, hogy felidézi a jövő képét. „Így megtörtént az első lépés afelé, hogy a hazai irodalom újabb lendületet vegyen. Bárcsak ügyelne egy jóindulatú Génusz további szerencsés fejlődésére! Ha ezt kívánjuk neki, akkor egész szívünkkel kell óhajtanunk, hallgassanak el azok, akik, maguk az alkotásra képtelenek lévén (hinc illae . . .) legfontosabb teendőjüknek azt tartják, hogy rágalmazással és útszéli lármával másokat elijesszenek az irodalmi tevékenységtől. Azt kell kívánnunk, hogy az ostoba veteránok hagyjanak fel azzal az örege-sen okoskodó gáncsoskodással és duzzogással, amit a fiatalabbakkal

szemben maguknak megengednek (mintha bizony Minerva ültette volna a bírói székre őket!). Azt kell kívánnunk, szűnjék meg végre sok magyar tudós nevetséges szörszálhasogatása és az a káros szokása, hogy mindig csak a héjjon rágódik, a magról pedig megfélelkezik. Szégyelje magát az, aki még férfikorában is gyermek, és igyekezzék férfiúvá válni s férfiként támogatni azt, ami a támogatást megérdemli! Sapere audete!” (Merjetez tudni!)

Végül is Glatz Magyarország nemes lelkű hazafiaihoz fordul. Nekik adja át könyvét. Az ő ítéletüket várja. Azután gondolatban magánemberként II. Ferenc király elé akar járulni, mintegy Posa márki szerepében. Nem szabad ezen csodálkoznunk. Glatz Schillerben látja az emberi és a költői nagyság eszményképét, rá hivatkozik, valahányszor csak nagyobb nyomatékot kíván adni saját gondolatának. Viszont, ha meggondoljuk, hogy Ferenc császártól és királytól mi sem állt távolabb, mint a gondolatszabadság, akkor tiszta iróniának érezzük, amit Glatz kíván: „Ha egy magánember hangja eljuthatna a trónig, akkor hazám érdekeit szolgáló jámbor óhajomat elvinném országunk jó atyjához, II. Ferenchez, és felszólítanám, mint Posa Fülöp királyt Schiller *Don Carlos*ában:

Geben Sie Gedankenfreiheit! Lassen Sie
Großmütig wie der Starke, Menschenglück
Aus Ihrem Füllhorn strömen, Geister reifen
In Ihrem Weltgebäude.
Der Bürger sei allezeit
Der Krone Zweck, ihn binde keine Pflicht,
Als seiner Brüder gleich ehrwürdige Rechte.
Der Landmann rühme sich des Pflugs und gönne
Dem König, der kein Landmann ist, die Krone.
In seiner Werkstatt träume sich der Künstler
Zum Bildner einer schönen Welt. Den Flug
Des Denkers hemme keine Schranke mehr
Als die Bedingung endlicher Naturen.”*

Adja meg nekünk a gondolat szabadságát.
... Ó legyen erős,
Nagylelkű, s ontson bőségszarujából
Emberi boldogságot – hagyja érni
A szellemet az önvilága tágas
Épületében.
... Legyen újra
A polgár, ami volt, a koronának
A célja – s meg ne kösse más, csupán
Testvéreinek éppoly szent joga.

* Részletek a *Don Carlos* III. felv. 10. jelenetéből. (A szerk.)

A földműves büszkélkedjék ekével,
A koronát meg bizza a királyra,
Ki nem földműves. Álmodja magát
Egy szebb világ szobrászának a művész.
A gondolat röptét ne kösse, csak
A véges természet korlátozása.

(Vas István fordítása.)

Forró várakozással nézünk a béke elé, folytatja most már prózában Glatz, és várjuk annak elnyerése után a helyzet javulását. Magyarországnak szüksége van erre is, arra is. Milyen áldásos tevékenységet folytathatna egy bölcs uralkodó Magyarországon! Nem dicsőséges dolog-e ilyesmit véghezvinni? Majd ismét egy, de ezúttal nem Flandriából és Brabantból, hanem Magyarországból érkezett Posa nevében szól:

„So viele reiche blühende Provinzen!
Ein Kräftiges und großes Volk, und auch
Ein gutes Volk, und Vater dieses Volkes,
Das dünkt ich, das muß göttlich sein.”*

Mennyi virágzó, gazdag tartomány!
Erős, nagy nép – jó nép is –, egy ilyen nép
Atyjának lenni isteni lehet –
Ezt gondoltam . . .

(Vas István fordítása.)

A francia forradalom, a napóleoni háborúk és a szabadságharcok pozitív következményei közé tartozik, hogy a reakció és a restauráció ellenére végül is legyőztek minden nemzeti ellentétet, hozzájárultak a népek földrajzi világgépének soha nem tapasztalt mértékű kitágításához és megtanították őket arra, hogy világtörténelmi kategóriákban, Goethe szavával: „egymással egyetértve gondolkodjanak”. Ezzel Hegel filozófiai rendszerének kiépítését és Goethe irodalom-konceptiójának kialakulását támogatták. Először tették lehetővé az Európa peremén élő népeknek az európai irodalmi tudatba való belépését is. Gondoljunk csak a német romantikusok fordítói tevékenységére, időbeli és földrajzi határokat szinte nem ismerő világirodalmi felfedező útjaik gazdag eredményeire!

Fel lehetett tételezni, hogy a német romantika új témák és új anyagok keresése közben nem halad majd el közömbösen Magyarország mellett sem. De költői szemében ez továbbra is egy közvetlen közelben elérhető egzotikus ország maradt, mely még a kapitalizmus vesztély-övezetén innen fekszik, és fantasztikus-kusza események színhelye,

* *Don Carlos* III. felv. 10. jel.

mint ahogyan ez Brentano *Die mebreren Wehmüller* c. elbeszélésében⁶ is megmutatkozik. A német romantikusok alig változtattak valamit Magyarország hagyományos képén.

Másként foglaltak azonban állást az új, a romantikához kapcsolódó tudományszakok: az összehasonlító nyelv- és irodalomtudomány, a néprajz, a monda- és mesekutatás képviselői.

Elősként Friedrich Schlegelre⁷ utalunk. Udvari fogalmazóként érkezett Bécsbe, s ott újságíróként, mint az osztrák *Armeezeitung* és az *Österreichischer Beobachter* c. lap szerkesztője dolgozott. Részt vett az 1809-i hadjáratban, majd ugyanebben az évben, Bécs francia megszállásakor rövid időre Pesten és Budán telepedett le. Itt kapcsolatot teremtett magyar tudósokkal, igyekezett források alapján tájékozódni a magyar történelemről és irodalomról, magyar nyelvtudománnyal is foglalkozott, sőt magyarul is tanult. Hogy mekkorát haladt tanulmányaiban, az egy Boisserée Sulpitiushoz 1810. jan. 10-én írott leveléből tűnik ki: „Képzelteti, hogy szokásomnak és egyéniségemnek megfelelően belemérltem Magyarország történelmébe, nyelvbe és költészetébe”.⁸ Vegyük még ehhez figyelembe, amit ugyanebben a levelében Buda fekvéséről ír: „Hogyan is ismertessem Önnel Budának, azaz ahogy egyébként nevezik, Etzilburgnak, ahol olyan sokáig kellett időznöm, a fekvését? Ha az emberi művészet még valamit hozzá tudna tenni, ez lenne Európa legszebb városa, legalábbis azok közül, melyek folyóparti fekvésűek. Az itteni Dunát úgy képzelje el, mint egy nagyobb, hatalmasabb, vadabb Rajnát. A tájék is merész és nagyszerű, hozzá képest a Rajnavidék olyan, mintha emberi kéz és emberi lelemény alkotta volna.”

Két olyan vallomással állunk szemben – a második csak egy romantikustól származhatik –, amilyent idegentől eddig még sohasem hallottunk. Jakob Grimm is megerősíti Schlegel „különleges rokonszenvét” a magyar nyelv és irodalom iránt, még arról a szándékáról is tud, hogy „egy, az ind irodalomról szóló könyvéhez hasonló munkát ad ki róla. Így legalább is nagyobb érdeklődést lehet kelteni és sok mindent mozgásba lehet hozni majd.”⁹

A kilátásba helyezett mű ugyan sohasem jelent meg, de Schlegel magyar történelmi, irodalmi és nyelvi érdeklődésének Bécsbe való visszatérése sem vetett véget. Ezt igazolják többek között Schedius Lajos magyar esztétához, továbbá magyar nyelvtanárához, az akkor pályakezdő történészhez, Horvát Istvánhoz írott levelei. Mindkettőt munkatársul akarta megnyerni a szerkesztésében megjelenő havi folyóirat, a *Deutsches Museum* és a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* számára. *Vorlesungen über die Geschichte der alten und neuen Literatur* (Felolvasások a régi és új irodalom történetéről, 1812) c. bécsi előadásai ke-

retében ő maga is adott egy rövid vázlatot a magyar irodalomról. Régóta felszámolta már fiatalabb évei forradalmi szellemét, régen megtette a fordulatot a politikai és vallásos restauráció, a romantikus ideológiának a katolicizmussal való egyeztetése felé. Még ha el is határolta magát a restauráció német és francia fanatikusaitól, egyre inkább egy hátratekintő próféta szerepében tetszelgett, aki a jelent és a jövőt kizárólag csak a múlt szempontjából hajlandó értelmezni. Ehhez járult az is, hogy képtelen volt kora gazdasági, társadalmi és politikai valóságában tájékozódni. Ez tükröződött vissza szükségképpen Schlegel koncepciójában, mely egyúttal világtörténelmi és irodalomtörténeti előadásainak, s az ezeket berekesztő *Philosophie der Geschichte* (Történetfilozófia) c. munkájának is alapjául szolgált. Bár amit ő maga mond ezekről, igen reményteljesen hangzik: „A régi időről szóló segédanyagok, források, oklevelek, a föld- és néprajz kincsei bőségének birtokában, annyi megelőző korszak ismeretében, éppen azon a ponton vagyunk, amikor a világtörténet a szó igazi értelmében vett tudománnyá válhatnék, melynek nagy összefüggései egészen más színben tűntethetnék fel a politikai történetet is.” De sem Schlegelnek az egész világot, Keletet és Nyugatot, évszázadokat átfogó tekintete, sem a tárgyi tudás meglepő gazdagsága nem változtat egy olyan koncepció lényegén, mely idővel és térrel, gazdasági és társadalmi valósággal mit sem törődve, az alkotó szellem független munkálkodását feltételezi, és a szerkesztés fejlődést, az emberiség egységét mitikus-teológikus homályba burkolja. Ez mindenképpen a magát már túlélte romantikus ideológia utolsó megnyilvánulása.

A bevezetés megismertet bennünket a fő gondolatokkal, melyeket az előadások részletesen kifejtenek, és amelyek az egésznek egységét biztosítják. Erre készít elő Schlegelnek már első mondata: „Célom az, hogy a következő felolvasásokban az ókor és a jelenkor legnevezetesebb népei irodalmának szelleméről és fejlődéséről átfogó képet adjak, főleg pedig, hogy az irodalmat a valóságos életre tett hatásában, a népek sorsára és az idők alakulására gyakorolt befolyásában mutassam be”. De már az irodalom fogalmának meghatározása, amely szerint azt igazi lényegében, teljes terjedelmében s eredeti rendeltetésének és méltóságának megfelelően kívánja vizsgálni, elárulja az idő és téren felülemelkedni vágyó irracionális romantikust. Szerinte irodalom címszó alatt mindazokat a művészeteket és tudományokat, mindazokat az ábrázolásokat és alkotásokat kell összefoglalni, amelyek magát az életet és az embert tekintik tárgyuknak, anélkül azonban, hogy valamilyen külső cselekvésre irányulnának, s csupán a gondolat és a nyelv útján hatnak, anélkül, hogy a szellem számára írásban vagy szóban más megfogható anyagot nyújtanának. Ide tartozik elsősorban a költészet,

mellette az elbeszélő és ábrázoló történetírás, a gondolkodás és a magasabb megismerés, amennyiben az ember és az élet a tárgya és amennyiben mind a kettőre hatással van . . . végül a szónoklat és az élc is, amennyiben előszóban érvényesülő hatásuk nem múlik el pillanatok alatt, hanem írásban és ábrázolásban maradandó művekké válnak. Mindez szinte felöleli az ember egész szellemi életét. Mi állna egyébként közelebb magához a szellemhez, mely benne megnyilatkozhatna, mi lenne nagyobb és az embernek mint olyannak inkább sajátja és megkülönböztetője, mint a nyelv? Mégis mindabból, amit az emberi szellem feltalált, összehasonlíthatatlanul a legcsodálatosabb és a legfontosabb az írás. Az istenség nem adhatott volna értékesebb ajándékot az embernek, mint a szót, mely őt hirdeti, az embereket egyesíti és összeköti. – Szellem és nyelv annyira elválaszthatatlan egymástól, a gondolat és a szó lényegében annyira *egy*, hogy ha méltán tartjuk a gondolatot az ember sajátos kiváltságának, akkor – eredeti jelentésében és méltóságában – a szót is az ember belső lényegének nevezhetjük . . . Hiszen mindenütt, minden körülmények között megszoktuk és hajlamosak vagyunk rá, hogy a beszédről a szellemre, a kifejezésről a gondolatra következtessünk. Az mutatja meg leginkább valamennyi szóban és írásban ható s ábrázoló tudomány és művészet értékét megfontosságát, ha felmérjük a nemzetek értékére és sorsára a világtörténelemben gyakorolt nagy hatásukat. Itt mutatkozik csak meg igazán teljes mértékben az irodalom mint egy nemzet valamennyi intellektuális képességének és teljesítményének a foglalata. Ebből a történelmi, a népeket ilyen alapon összehasonlító szempontból egy nemzet egész további fejlődésére, sőt egész szellemi létére nézve az tűnik elsősorban fontosnak, hogy a nép közös nemzeti emlékmennyel rendelkezzen, mely legtöbbször eredetének homályos korába vész el, és amelynek fenntartása, dicsőítése költészete számára a legfontosabb teendő. Az ilyen nemzeti emlékmenny a legértékesebb örökség, melyet egy nép a magáénak tudhat, s ez olyan előny számára, amit nem pótol semmi más. Ha egy népnek van ilyen, ősi időkből származó emlékmennye, vagyis egy szóval: költészete, az nemesebbnek érezheti magát, de ennek folytán a mi szemünkben és ítéletünk szerint is magasabb fokra kerül. Nem csak a messzire nyúló vállalkozások, nem csak az emlékezetes események határozzák meg egy nép értékét és tekintélyét. Alig vennénk figyelembe az ezekről szóló tudósításokat, ha a nemzet szelleme nem nyomná rájuk a felsőbbrendűség bélyegét. Nevezetes tettek, rendkívüli események és viszontagságok önmagukban még nem elegendőek ahhoz, hogy kiváltsák csodálatunkat és megalapozzák az utókor ítéletét.¹⁰ Ilyen részaspektusok kapcsolódnak össze átfogó szemléletté, s ennek alapján tárgyalja aztán Schlegel a világirodalom fejlődését a görög és

a római kezdetektől a német klasszikus és romantikus irodalomig. Magyarország helye a legészakibb (skandináv) és a legkeletibb (orosz, lengyel, cseh) nemzetekkel közös keretben van.¹¹

Bizonyára volt a magyaroknak – állapítja meg Schlegel – már régi törzsi nyelvükön is hősi költészetük. Ennek tárgya mindenekelőtt maga a hét vezér honfoglalása lehetett. Hogy ezek a pogány időkből való mondák a kereszténység felvétele után sem vesztek ki, azt a krónikaírók is bizonyítják, akik tanúskodnak arról, hogy ők maguk több ilyen tartalmú éneket láttak. Sőt egy magyar tudós, Revaj (Révai) is talált egy ilyet, amely a magyarság honfoglalásáról szól, és meg is mentette a feledéstől. Schlegel nézete szerint Béla király jegyzőjének krónikája, mely olyan fontos szerepet játszik a magyar történelemben, sőt a magyar államjogban is, nagyrészt ilyen hősi történeti énekekből áll. Ezeket foglalta prózába a jegyző, s fűzött hozzájuk mindenféle egyéni véleményt és állítólagos magyarázatot. „Ebben a könyvben inkább a magyarok költészetének és régi hősi mondájának egy, bár csonka emlékét kellene látni és mint ilyet értékelni, semmint államjogi következtetéseket levonni belőle, vagy olyan vitákat folytatni vele kapcsolatban, amelyek teljesen idegenek egy ilyen mondagyűjteménytől. A magyar költők másik témája Attila volt, akit nemzetükhöz tartozó hősnek és királyuknak tekintettek. Bizonyítékokat lehet találni a krónikákban arra, hogy Attilát és a gót hősöket, akiket a német költészet a *Nibelungenlied*-ben és a *Heldenbuch*-ban vele együtt szerepeltet, magyar nyelven is megénekeltek, és ezek a költemények elég sokáig fenn is maradtak. Ez az egész régi költészet valószínűleg Corvin Mátyás alatt merült feledésbe, aki magyarjait egyszerre akarta egészen latinná és olaszá tenni, aminek következtében szinte természetes, hogy elhanyagolták a nemzeti nyelvet és hogy elfelejtették a régi mondákat és dalokat. A magyarok úgy jártak a XV. században, ahogyan mi németek a XVIII.-ban járhattunk volna, ha ennek a korszaknak egyik nagy királya, aki Mátyáshoz hasonlóan csak a külföldi szellemi műveltséget becsülte és ismerte, éppen olyan korlátlanul uralkodott volna egész Németország felett, mint Corvin Mátyás Magyarországon. Amit ez a külföldieskedő kulturális barbarizmus a régi mondákból, nyelvemlékekből és költészetből megkímélt, az bizonyára a törökidulás következtében pusztult el teljesen. A magyarságnak a történelmi hősi énekhez való vonzódása azonban tovább élt a következő korszakban is, a XVI. és a XVII. században híres epikus költőket szólaltatott meg s ilyen műveket hozott létre, míg végre korunkban egy érzéssel teli költő, Kisfaludy, aki azelőtt a szerelem énekese volt, most a régi nemzeti mondáknak szenteli költészetét.

Az irodalom mint a nemzeti szellem kifejeződése: ez a felismerés

nem mai és nem tegnapi, ez már a XVIII. században is általános volt, de Magyarországra vonatkoztatva mindenképpen új, hiszen irodalmát többé már nem tartják egzotikus idegen testnek, hanem teljes jogú alkotórészként épül be a világirodalom épületébe. Schlegel áttekintésének a jelentősége éppen abban áll, hogy szükséztávúsága ellenére is lényegesebb mondanivalója van a magyar irodalomról, mint a legtöbb statisztikai felmérésnek, lexikoncikknek, bio-bibliográfiai kísérletnek, könyvjegyzéknek, névjegyzéknek, akár latin, akár német, akár magyar nyelven jelentek is meg ezek. Hiszen ezek számára irodalom volt minden, amit megírtak, vagy ami nyomtatásban megjelent, tekintet nélkül tartalmára vagy formájára. Ezért ezek a munkák a legjobb esetben is csak mint tudománytörténeti adalékok vehetők számításba. Schlegel összefoglalásának értékéből semmit sem von le, hogy csak a legrégebb idők magyar irodalmára terjeszkedik ki, annál kevésbé, mert az általa felvetett mondatörténeti problémák, akárcsak Magyarországon, Németországban is éppen ez idő tájt voltak napirenden. Romantikus mitológia-kutatók és germanisták, élükön a Grimm-testvérekkel, azt mérlegelték, nem kellene-e a germán hősmondák forrásaira irányuló kutatásaik során a magyar anyagot is vallatóra fogniuk. Mennyire megerősíthette viszont a magyar írók és kritikusok biztonságérzetét, hogy egy olyan európai tekintély, mint Schlegel, elismerte a magyar nemzet jogát egy „sajátos és saját irodalom”-ra, és úgy nyilatkozott, hogy a legsötétebb barbárság az, amely „el akarja nyomni egy ország és egy nép nyelvét, és megfosztaná azt a magasabb szellemi kiművelés lehetőségétől”. Előítélet az is – írja –, amikor elhanyagolt vagy kevésbé ismert nyelvekről gyakran azt állítják, hogy alkalmatlanok a finomabb továbbfejlesztésre. Van ugyan néhány nyelv, mely bizonyos mértékig ellenáll a költészetnek, kevésbé alkalmas a költői kifejezésre, és szinte minden nyelv abban a betegségben szenved, hogy nincsen sem a hétköznapi, lényeges gyakorlati, sem a tudományos közlésre megfelelően és szabályosan kifejlesztett prózája. Ha egy nemzet irodalmának nincs is nagy hatása más népekre, szellemi fejlődésének története a nemzeti jóléttel, a nép további sorsával és politikai történetével való összefüggésében önmagában véve is vonzó és tanulságos színjáték . . .

Annak a szinte látnoki bizalomnak, mellyel Schlegel a magyar nyelv és irodalom fejlődési lehetőségei iránt viseltetik, akkor ébredünk igazán tudatára, ha összevetjük Herdernek az *Ideen* 16. könyvében kimondott pesszimista jóslatával, mely szerint a magyar nép az elkerülhetetlen pusztulás felé halad. „Az egyetlen nép, mely ebből a népcsaládból a hódítók közé nyomult, a magyarok. Először valószínűleg a baskírok földjén telepedtek le, a Volga és Jaik között; majd a Fekete-tenger és a Volga között hoztak létre magyar birodalmat, amely aztán

részekre bomlott. Később a kazárok uralma alá kerültek, majd közéjük ékelődtek a besenyők, így egy részük a perzsa határon alapított egy magyar országot, a többiek hét törzsre oszolva Európa felé vették útjukat, és kemény harcokat vívtak a bolgárokkal. Ezekről szorongatott helyzetükben érte őket Arnulf király segélykérése a morvák ellen. Ekkor Pannóniából Morvaországba, Bajorországba, Észak-Itáliába törtek és kegyetlenül pusztítottak, tűzzel-vassal portyáztak Tübingiában, Szászországban, frank földön, Hessenben és a sváb területen, Elzászban egészen Franciaországig, majd máskor Itáliában, szégyenletes adófizetésre kényszerítették a német császárt, míg végre a pestistől megzavartulva és a szász, sváb földön, továbbá Westfáliában elszenvedett súlyos vereségük folytán a német birodalom végre biztonságban érezhette magát tőlük, sőt Magyarország maga is apostoli királyság lett. Ma ott szlávok, németek, románok és más népek között az ország lakóinak csak a kisebb részét alkotják, és évszázadok múlva talán már nem is lehet majd nyomára akadni nyelvüknek.” . . . Herdernek ez a megállapítása, mely Schlözer történész nézete alapján alakult ki, magyar részről természetesen nem maradt ellenvélemény nélkül.¹² De annak a csüggedt hangulatnak a kialakításában, melyet a magyar reformkor legnagyobb költőinél időnként megtalálunk, aligha volt része, bár ezt újra meg újra feltételezik. Ennek a borúlátásnak elsősorban politikai okai voltak. Mint ismeretes, Herder később megváltoztatta a magyar nép jövőjéről vallott nézeteit. Amikor pedig szemrehányást tett II. József császárnak, hogy nem méltányolja eléggé az írókat, azokra emlékeztette őt, akik Bécsben, Csehországban, sőt éppen Magyarországon működtek akkoriban.

Schlegel koncepciójával csaknem egy időben tűnt fel egy másik is. Ugyanazokból a problémákból eredt, hasonló világtörténelmi körülmények között jött létre, de kizárólag osztrák politikai célzatú, s így egészen más hatású volt, sőt szemben is állt amazzal. E koncepció értelmében az „Ausztriával államjogi kapcsolatban levő népek”-nek, a magyaroknak és a szlávoknak meg kell barátkozniuk „az egységes és oszthatatlan Összmonarchia” eszméjével, rá kell nevelni őket a hazafias szempontból és világnézetileg „egybehangzó gondolkodásra”, a békés együttélésre és a Habsburg-ház és az egyház iránti feltétlen lojalításra. Ezzel szemben az állam nemcsak hogy biztosítja történelmi hagyományait, népiségük, kultúrájuk, nyelvük és irodalmuk fejlődésének szabadságát, hanem mindezeknek ápolását egyenesen kötelességükké is teszi. E látszólag politikamentes célkitűzések mögött azonban ott rejlik a ki nem mondott szándék: az elnyomott tömegek maradjanak meg politikai önállótlanágukban és közömbösségükben, kendőzzék el előttük a periodikusan visszatérő gazdasági válságokat, és csirájában fojt-

sanak el közöttük minden olyan forradalmi, sőt haladó véleményt, mely Metternich stabilizációs politikáját megzavarhatná. E cél érdekében fogjon össze színház és zene, művészet és irodalom.

Ez a koncepció Josef von Hormayr¹³ történész elképzelése volt. Ő fogalmazta meg programját és jelölte meg azt a földrajzi területet, amelyen meg kellett volna valósulnia.

A Brassótól Salzburgig és Krakkótól Triesztig terjedő hatalmas térségen – írja Hormayr – több mint 22 milliónyi ember él és működik együtt mintegy népi közösségben; hajlamaikra, szokásaikra, erkölcsükre, nyelvükre és alkotmányukra nézve ugyan teljesen különbözőek, mégis egységet alkotnak, hiszen összekötik őket a legkülönbözőbb korszakokban folyt háborúk különféle viszontagságai, az örökösödéssel járó fordulatok és a kölcsönös kapcsolatok. Minden egyes valamennyiért, és valamennyien minden egyesért. Hogy pedig ne legyenek egy közös név, egy közös szimbólum híján, ne nélkülözzenek egy gyűjtőpontot, közösségük neve: az osztrák örökös császárság. A szűkebb körre terjedő hazaszeretet természetes és dicséretes, de még inkább dicséretes az egész egységre vonatkozó nemzeti szellem és érzelem. Hiszen ezt kívánja meg mindenekelőtt maga a kor, és Menenius Agrippa meséje örökké igaz marad, még ha ezerszer ismétlik is. (*Österreichischer Plutarch*. Wien, 1807. X–XI. 1.)

Hormayr egyidejűleg hozzákezdett programja megvalósításához is, s ennek érdekében széles körű tevékenységet fejtett ki. Megszervezte a munkát, s ebbe az egész Monarchia írógárdáját bevonta. Orgánumai – az *Österreichischer Plutarch*, az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* – egyrészt történelmi forrásgyűjtemények szerepét töltötték be, másrészt a koncepció szellemében fogant hazafias verseket, elbeszéléseket, mondákat, meséket, fordításokat és más hasonló adalékokat közöltek, s hasonló orgánumok megindítására ösztönöztek. Tágasra nyílik ekkor az út mindenki előtt, aki csak igényt tart a költő névre. Az osztrák irodalom most éli romantikus korszakát, amely persze, úgy látszik,¹⁴ sem a befelé vezető titokzatos utat, sem a szabadba vivőt nem ismeri. Azért, ami el van előle zárva, azzal kárpótolja magát, hogy a veszélyeket jelentő mából a biztonságosabb történelmi múltba menekül, ezért lelkesedik, ezt ábrázolja számtalan balladaszerű költeményben, elbeszélésben és drámában. Hálás történelmi témák keresése közben átlépi nyelvterületének határait is, és miközben az egyes népeket történelmi múltjukra eszmélteti, mindenütt feléleszti a nemzeti alkotó erőket és törekvéseket, melyek a továbbiak során veszélyeztetik, sőt kérdésessé teszik az egész koncepciót. – Képviselői Magyarországon érzik a legotthonosabban magukat. Az ő művük a magyar táj és puszt-

ta romantizálása, ill. idillizálása, melyet az osztrák biedermeier festőivel együtt valósítottak meg. Valami ehhez hasonlóra törekedtek balladákban és románcikban a magyar történelemmel kapcsolatban is. Itt azonban elébük vágott a magyarországi születésű I. A. Fessler *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen* (A magyarok s a velük együtt lakó népek története) c. művével, mely a következőkben igen gazdag forrásanyagként fog bizonyulni.¹⁵

A magyar meséknek, mondáknak, legendáknak és népi hagyományoknak másik, eddig kevésbé ismert világát, tehát másfajta forrásanyagot tárt fel Hormayr három magyar munkatársa: Gál György¹⁶ (*Märchen der Magyaren*. – A magyarok meséi. Wien, 1822), Mailáth János gróf¹⁷ (*Magyarische Märchen u. Sagen*. – Magyar mesék és mondák. Brünn, 1825), valamint Mednyánszky Alajos¹⁸ (*Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. – Elbeszélések, mondák és legendák Magyarország őskorából. Pest, 1829), aki Hormayr *Taschenbuch*-jának is munkatársa volt. Ez valóságos felfedezés számba ment. Perspektivikus tévedésbe esnénk azonban, ha ezeket a kiadásokat az egzakt mese- és mondakutatás mértékével mérnénk, amint ez már gyakran történt és még most is előfordul, vagy hibájukul rónánk fel a néptől távol álló nyelvüket, ábrázolásmódjukat vagy több variáns összeolvasztását és sok szöveg irodalmi eredetét – s ezek mellett elfeledkeznénk arról, hogy ők mindebben csak korai-romantikus és romantikus példaképeiket követték. Itt mindenképpen első kísérletről volt szó, mely a romantikusok körében és a sajtóban egyaránt erős visszhangra talált. De a magyar mesék eredetiségének kérdésében megoszlottak a vélemények. Ha közülük a legszembetűnőbbet romantikus elbeszélők, mint E. T. A. Hoffmann vagy Contessa költött meséivel, vagy más népek ismert meséivel vetették össze, akkor a különbségek alapján nemzeti jellegzetességre következtettek. Mások tagadták ezt a jellegzetességet, rámutatva arra, hogy a közölt szövegek a keleti és az európai mesekincsből származnak, vagy irodalmi (francia) példaképek feldolgozásának vélték őket. Abban azonban egyetértettek, hogy ezekben a mesékben ismeretlen világ tárult fel. Tudományosan kiművelt érdeklődésükkel az utóbbiakhoz csatlakoztak a Grimm-testvérek is.

Volt azonban egy, még a meséknél is átfogóbb világ – a magyar irodalomé. Erről azt hitték, régen ismerik, valójában azonban inkább csak történelmi fejlődésében, tendenciáiban, kívülről vettek róla tudomást. Lehetetlen volt ugyanis konkrét, eleven lényegét megismerni addig, amíg költőinek és íróinak semmihez nem kapcsolható nevét nem konfrontálhatták műveikkel, vagyis amíg ezeket nem olvashatták fordításokban. A nyelv azonban már nem lehetett a holt és absztrakt latin, mint eddig, hanem csak egy élő, beszélt nyelv, mint a gondolat és

az érzelem hiteles valóságának tolmácsolója. A mi esetünkben, mint tudjuk, leginkább a német lehetett ez. Úgy látszott, hogy ennek első történelmi és ideológiai alapfeltételei most már megvannak.

A magyar irodalom első, nem kielégítően ábrázolt képét magyar költők fordításai egészítették ki, valamint a magyar könyvpiac legtöbb újdonságának ismertetése, jelentős vagy kevésbé jelentős költők jellemzése valamennyi évszázadból és a jelenkorból, továbbá különféle irodalmi témákról szóló tanulmányok, amilyenek bécsi, lipcsei, hallei, berlini, weimari, müncheni és stuttgarti lapokban hónapról hónapra, sőt hétről hétre megjelentek és a magyar irodalom kisugárzásáról hozzávetőleges képet adtak. Nem esünk túlzásba, ha azt állítjuk, hogy csak egy rendező kézre lett volna szükség, hogy mindezek összességükben az irodalomtörténet szerepét tölthessék be. Ehhez a döntő jelentőségű ösztönzések Magyarországról érkeztek.

Két névre emlékeztetünk itt: Rummy Károly Györgyére¹⁹ és Kazinczy Ferencére, kiknek tevékenysége az elképzelhető legnagyobb minőségi különbség ellenére is a törekvések bizonyos hasonlóságát mutatja. Az előbbi az önállóltan kulturális közvetítő és túlságosan sokat író típus megtestesítője. Tájékozódási területe az egész osztrák–magyar monarchia területe, főleg azonban Magyarország. Ennek irodalmi és tudományos teljesítményeit mint a legtöbb belföldi és külföldi német nyelvű folyóirat munkatársa – már amennyire egyáltalán hozzájutott ezekhez – számtalan ismertetésben taglalta, s magyar témákról adalékokat szolgáltatott német lexikális műveknek és enciklopédiáknak. E csodálatos termékenység láttan alig hallgathatunk arról a benyomásunkról, hogy Rumynak inkább a statisztikai mennyiség volt lényeges. Erről tanúskodik irodalmi hagyatéka is, mely mindenféle tudományághoz tartozó munkák mellett novellákat, drámákat, fordításokat és népdalgyűjteményt tartalmaz, és amely még mindig kiadatlanul hever a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. Részben ugyancsak kiadatlan magyar és német költőkkel, írókkal, tudósokkal, filozófusokkal és kiadókkal folytatott levelezése is, valamint egy valószínűleg 1808-ból való német nyelvű vázlat a magyar irodalom történetéről. Annál kevésbé érthető, miért nem tartotta meg ígéretét, hogy K. F. Eichhorn ismert világirodalmi kézikönyve: *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten* (Az irodalom története a kezdetektől a legújabb időkig) számára egy, a magyar irodalomról szóló áttekintést ír.

Rummy vezérlő csillaga Kazinczy volt, akitől sok munkájához kapott ösztönzést és lehetőséget, és akit ő „a magyar Goetheként” ünnepelt. Kazinczy természetesen nem volt „magyar Goethe”, de mindenképpen Goethe „magyar családjának” egyik tagja, akiből később is csak ke-

vés akadt, s aki mint az európai felvilágosult gondolkodás képviselője, mint a klasszikus és a modern irodalom fordítója, mint kritikus és irodalomtörténész, mint nyelvújító és – nem utolsósorban – mint önálló költő semmit sem mulasztott el, hogy korának európai és magyar látókörét összehangolja.

Az *Allgemeine Zeitung* 1808. március 10-én tudományos mellékletében a Cotta-féle könyvkereskedés következő pályázatát tette közzé: „Úgy látszik, Magyarországon többet foglalkoznak, mint valaha azzal a gondolattal, azzal az óhajjal, hogy a magyar nyelv az egész országban vezető szerephez jusson, hogy ezt tegyék az ország összes tartományai-ban az ügyintézés és az igazságszolgáltatás nyelvévé, a latint szorítsák ki az igazságszolgáltatás házából, a németet pedig fosszák meg eddig elért jelentőségétől.” Mivel a nézetek – folytatódik a felhívás – ennek a törekvésnek az értékéről és megvalósítási lehetőségéről igen eltérőek, az ügy pedig sokféle szempontból annyira jelentős, hogy minden vonatkozásban pártatlan és alapos vizsgálatra szorul, egy magyar hazafi száz aranydukátos díjat tűzött ki a következő kérdés legjobb megoldására: „Mennyiben lehetséges, tanácsos és a Magyarországon, s vele öszvekapcsolt apróbb tartományokban lakó különbféle nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető, a magyar nyelvet egyedül magát hivatalbéli nyelvvé tenni a köz tisztségekben, az igazság kiszolgáltatásában és a tanításban? El vagyon-e a nyelv arra így készülve, amint elkerülhetetlen szükséges? Micsoda hasznok, vagy micsoda károk származhatnak ebből a polgári, kereskedő és tudománybéli tekintetben?”²⁰

Ma már tudjuk, de sejtették a kortársak is, hogy a nagylelkű hazafi mögött valójában Metternich állt, őt pedig azok a szenvedélyes viták készítették a pályadíj kiírására, amelyek a magyar országgyűlésen és közéletben a haladók és a maradiak közt napirenden voltak a nemzetnek arról a jogáról, mely őt nyelvének hivatalos használatára megilleti.

A 21 különböző nemzetiségű, osztályhelyzetű, állású és tudományos képzettségű pályázó között ott volt Kazinczy is, akit a díjra érdemesnek találtak, de aki azt sohasem kapta meg. Pályamunkája lényegében és célkitűzésében a magyar nyelv apológiája. Vizsgálja fejlettségét, fejlődésének útját, gazdagodását új képzésű szavakkal, nemzeti jellege szempontjából is, és ilyen módon bizonyítja: a magyar nyelv magának követelheti azt a jogot, hogy Magyarország hivatalos nyelvének ismerjék el. Milyen csodálatos gyümölcsöket ígér a magyarok szépséges nyelve az új irodalom számára! Amióta írói a régi és az új irodalom klaszszikusait tanulmányozzák, fordítják és utánozzák, azóta ez a nyelv olyan nyugati ízlést sajátított el, hogy ennek a két szép jellegnek a

kapcsolatából egy harmadik, még szebbnek kell létrejönnie. A magyar nyelv már rá is lépett erre az útra. Ma még az utolsók közé tartozik. De nemsokára elvegyülhet, el is fog vegyülni a szerencsések közé, és akkor majd az idő megmutatja, melyik fog a többi fölé kerekedni . . . Ha siker koronázza majd a szép, bátor és szerény versenyfutót, akkor Thuiskona (azaz a német nyelv), meg a Gall (azaz a francia) szeretettel fogják átölelni tanítványukat és húgukat, és testvéri szeretettel fognak örvendezni kivirágzásának.²¹

Amire itt Kazinczy utal, az nem több és nem kevesebb, mint ismételt megerősítése tézisünknek: minél inkább európai, annál inkább nemzeti. A kis magyar és a nagy európai világ közötti békés versengésről van itt szó, egy olyan folyamatról, mely a klasszikus példaképek fordítása és utánzása után azok alkotó követésére, illetve a saját alkotóerőre való eszmélésre kell, hogy vezessen. Olyan szempont ez, mely – mint ismeretes – Kazinczy egész életművét meghatározta. Új út volt ez mind a nyelv, mind az irodalom szempontjából. A pályamunka rövidebb, második részében hasonló szempontból került tárgyalásra a magyar irodalom fejlődése, azaz a nyelv fejlődésével összhangban, a kezdetektől a fejlődő és a hanyatló, tespedő szakaszokon keresztül a kulturális erőknél a felvilágosodás évszázadában bekövetkezett legmagasabb szintű és leggazdagabb kivirágzásáig.

Kazinczy ebben az utolsó korszakban érzi magát igazán elemében. Mindenkit, akár kicsi, akár nagy, aszerint ítél meg, hogy mint költő, író, fordító, tudós, pedagógus mennyiben járult és járul még most is hozzá a nemzet kulturális, szellemi, irodalmi életéhez. Ebben az értékelésben csak ritkán lépi túl a felvilágosodás határait, és szinte sohasem nyomul előre a romantikáig. Bizonyára ezzel függ össze, hogy nem mutat kellő megértést az átmeneti időszak legnagyobb lírikusa, Csokonai Vitéz Mihály iránt. Hogy a magyar nyelvet és verselési művészetet kellőképpen megvilágíthassa, egy magyar esküvői vers* eredeti fogalmazásához hozzácsatolja annak „pontos” német fordítását, majd egy-egy versszakát görög, latin, francia, olasz és szláv nyelven:

Meiner Freuden glänzende Morgenröte bricht an!
Die ich mir ersehnt, Juliana ist nun meine Verlobte!
Juliana ist meine Verlobte. Meiner Freuden Morgenröte,
brich an!

Wenn meine Julie mich in ihr Herz aufnimmt,
Beneide ich weder die Mutter jener Gracchen,
Noch jenes Trojaner Prinzen gezierte Helena.

* Földi János (1755–1801) *Enyim Juliska* c. költeménye. (A szerk.)

Aus den Armen meines Apollo und meines Erato
Fliege ich nun in die Arme meiner Julie,
Aus den Armen meiner Julie wieder in die Arme jener.

Du bist mein Vertrauen, du meine Hoffnung,
Du bleibe ewig der Gegenstand meiner Liebe,
Julie, mein Gut! Julie, meine Schöne! Julie meine Zierde,
mein Licht (Glanz).

Örömömnek gyönyörű hajnala tetszik!
Jegyesem már, kit akartam Juliánám!
Jegyesem már Juliánám! – örömöm hajnala tetszik.

Ha Juliskám maga szívébe vesz engem,
Nem irigylem sem ama Gracchusok anyját,
Sem ama trójai herceg piperézett Helenáját.

Az Apollóm s Eratóm karjai közzül
Megyek immár Julisom karjai közzé,
Julisom karjai közzül meg azok karjai közzé.

Te vagy immár bizodalمام! Te reményem!
Te maradj tárgya szerelmemnek örökre,
Juli kincsem! Juli szépem! Juli díszem! Juli fényem!

(Orpheus 1790. I. 125.)

Apollinis mei et Eratus meae ex amplexibus
Vado iam nunc Julianae meae in amplexus,
Julianae meae ex amplexibus rursus eorum in amplexus.

D'entre les bras de mon Apollon et de mon Erato
Je vole maintenant dans les bras de ma Julie.
Et d'entre les bras de ma Julie (je me jette) dans les leurs.

Dalle braccia d'Apolline mio et della mia Erato
Vologia nelle braccia della mia Giulietta
E (mi diparto) da questa (per volare) nelle loro.

Od luna Apolla meho a Erateg meg,
Idgem uss ucil do luna Julisski meg,
Od luna Julisski meg zar do (luna) gegich.

Kazinczy pályamunkájának jelentőségét csak ma tudjuk igazán értékelni. Egyébként olyan gondolatokat ismételt benne, melyeket már évekkel előbb fejtegetett egy tervezett magyar folyóirathoz írt előszavában, s amelyekre levelezésében és kritikai írtaiban minduntalan visszatért. Már abból is látszik, mennyire a köztudatban voltak ezek a gondolatok, hogy mindenütt találkozunk velük vagy változataikkal, még a *Mercure Étranger* c. párizsi folyóiratnak Magyarország történelméről, nyelvéről és irodalmáról szóló tanulmányorozatában is (1813. I. II.), melynek szerzője Charles de Bérny-nak nevezi magát. Ez bizonyára álnév, mely mögött a kortársak Batsányi János költőt sejtették és sejtjük mi is, anélkül, hogy erre megcáfolhatatlan bizonyítékunk lenne. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy itt nyílt először lehetőség arra, hogy az új Franciaország betekintést nyerjen az új Magyarország irodalmi műveltségébe.²²

Kazinczy pályamunkájáról hosszú ideig azt hitték, hogy elveszett. A hozzá közelállók ismerték ugyan magyar változatát, német szövege pedig eljutott Rumyhoz, neki kellett nyelvhelyesség szempontjából átneveznie, és ő került először a hatása alá. A pályamunka mindkét fogalmazását csak 1916-ban adták ki nyomtatásban. A mi számunkra annyira fontos irodalomtörténeti rész azonban már annak idején, 1814-ben megjelent magyarul egy kolozsvári folyóiratban és német nyelven is a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*-ban (máj. 31.). Ilyenformán Kazinczy elgondolásai Hormayr csoportja előtt is ismertté váltak.

Az első, aki ezeket magáévá tette, Mailáth volt. Az, ami Kazinczy-nál még csak csirájában lehető fel, az ő *Magyarische Gedichte* (Magyar költemények) c. antológiájában (Stuttgart – Tübingen, 1825) virágozott ki, amely az említett *Magyarische Märchen*-nel egyidejűleg jelent meg.

Az antológiát egy *Übersicht der Geschichte der magyarischen Poesie* (A magyar költészet történeti áttekintése) c. bevezetés előzi meg.

Mailáth alapján véve Friedrich Schlegel kategóriáit alkalmazza a magyar költészet történetére, de anélkül, hogy elszakadna időtől és tértől, vagy elmerülne az absztraktumokban. Bár szűk keretek közt mozog, de mégis forrásokon alapuló költészettörténet az, amit ír, alig akad egy mondat, amelyért ne vállalhatna felelősséget. Amiben régebben kizárólag nyelvemléket láttak, arra ő – Kazinczy példája nyomán – esztétikai mértéket alkalmaz. Mindezen túl a jozefinista felvilágosodás szellemében áthidalja a nemzeti érzés és a felekezeti elfogulatlanság közötti elentétet is. Még ha az oszmánok pusztítása és harcai, a belső viszályok és a latin nyelv elterjedt volta mellett a reformációt is azok között az okok között említi meg, melyek a „hazai magyar költészet” hanyatlását előidézték, akkor is tiltakozik mindenféle félremagyarítás ellen. Ő ugyan katolikus, de reméli, protestáns honfitársai nem fognak az itt

kimondott ítéletben semmiféle egyoldalú nézetet látni vagy keresni. Protestáns testvéreink ugyanis a tudományok, nyelvünk megőrzése, egész nemzeti jellegünk fenntartása terén olyan nagy, olyan felbecsülhetetlen, annyira közismert („volkstümlich”) érdemekkel rendelkeznek, hogy a „helvét” (református) hitet „magyar hit”-nek is nevezik. Ő maga is felemelte szavát, hogy egy sötét támadás gyalázkodásaival szemben érdekeiket „képviselje”, és hadd említse meg, hogy küzdelme – protestáns barátai és testvérei meglegedésére – eredményes is volt.

„Az viszont történeti tény, hogy a hitszakadás nálunk is, mint bárhol másutt Európában, bénítólag hatott a művészetekre, különösen a költészetre. Csak azóta művelik eredményesen ők (a protestánsok) is a költészetet, mióta sem ők, sem mi nem nézünk ellenséges szemmel egymásra hitünk különbözősége miatt. Most ugyanolyan sikerrel tevékenykednek a költészet terén, mint amilyennel eddig tudós kutatókként a szigorú értelemben vett tudományt művelték, és példájukkal, erényeikkel, bátorságukkal s értelmükkel mind otthonukban, mind a csatatéren, mind a közéletben kitűntek.” (XXVIII. 1.)

Mailáthnak a magyar népiség és irodalom iránti személyes érdeklődése elsősorban a legutolsó korszak ábrázolásában tűnt ki, valamint kortársainak, így Kazinczynak, Berzsényinek, a két Kisfaludynak jellemzésében, bár itt éppen személyes okok miatt egyszer-másszor bizony melléfogott.

Mit sem törődve mindazzal, ami a nagy világban végbement, Mailáth ezekkel a lelkes mondatokkal fejezi be áttekintését: „Üdvözlünk téged, dalok hatalmas istene, egy ország, az istenek hajléka tárja feléd szerezett karját, egész szívével köszönt ujjongva téged, te pedig akkor jössz, akkor vonulsz be hozzánk, amikor vad viharok dúlják a világot, és amerre jársz, ott virágok fakadnak, langyos szellők áradnak belőled, és kézenfogva jár veled a béke, minden kebelben lant szólal meg, dicséri a szeretetet, hirdeti a becsület jó hírét, a hit szentségét, csillagfényvel veszi körül a király dicsőségét és édes hazánkat. Fel mindnyájan, ti, kiknek élete a kor viharai közepette telt el, és nézzétek az új életet! Amilyen rózsás fényben ragyog a Sural vagy a Kriván, ha a nap első sugara leheli rájuk csókját, úgy fénylik a magyar Pindusz is, és első lépteit megtévő óriáshoz hasonlóan ujjongva indul útjára a dal. Együtt zúgnak vele a haza folyói, nyomában virágba borulnak a mezők és a ligetek, ott dobog minden szívben, minden érverésben. Szerencse fel, te, a kebel éjszakáját megvilágító drágakő, te, a csillagok országának csodálatos virága, te lehellelfinom láthatatlan lény, te harci zászló az élet éjszakáiban! Úgy születél mint az évszázadok romjaiból új életre kelt főnix, és most megifjodsz az évezredes szerelem lángjában!” (XLVIII. 1.)

Aki a lelkesedésnek, a hasonlatoknak, a metaforáknak ezt a halmazát a Mailáth fordította *Magyarische Gedichte*-vel összehasonlítja, az bizonyos mértékig csalódik, hiszen azt várta, hogy egy nemzeti irodalom színe-javának élményében lesz része. A magyar irodalom viszont igazság szerint csak ekkor, a XVIII. és a XIX. század fordulóján lépett át archaikus korszakából a modernbe, s megszabadulva idegen példaképei varázsától és sajátosságainak nemzeti tudatára ébredve – csak most teremtette meg egy új életérzést és világszemléletet kifejező líra terminológiai alapfeltételeit.

Mailáth ugyan tudatában volt ennek a történelmi fordulatnak, amikor „egy bizonyos korszakra – a XVIII. és a XIX. századra –, bizonyos számú költőre és költeményre (24 költő, 150 költemény)” szorítkozott munkájában. A költők közül olyanokat választott ki, „akiknek munkássága leginkább alkalmasnak tűnt arra, hogy költészetünk fejlődésének jelenlegi vonásait érzékeltesse”. Ha a válogatás elvét összevetjük annak eredményével, akkor meg kell állapítanunk, hogy a legjobbak és a legmodernebbek csaknem teljes számban, egy kórusban együtt vannak, ha nem is a jelentőségüknek teljesen megfelelő hangsúllyal: Kazinczy, az európai felvilágosodás legátfogóbb magyar képviselője, Goethe szellemének rokonlelkű tolmácsolója, Csokonai, aki a régiből az újba vezető utat járta meg, Berzsenyi Dániel, akiben a legmagasabb művészi fokon jelent meg a római antikvitás formáló ereje, Kisfaludy Sándor, aki minden későbbi személyes líra számára utat mutatott, öcsöce, Károly, aki a bevezetésben vele együtt említett, nála nagyobb Kátona Józseffel egyetemben a romantikus nemzeti-történelmi dráma megteremtője, és végül Kölcsey Ferenc, aki éppen ekkor teszi meg a döntő lépést a régi stílusú gondolati lírától a történetfilozófiai, illetve a hazafiastól a politikai költészet felé. Szembetűnő azonban, ellentétben a bevezetéssel, Mailáth kínos elhatárolódása a kor szellemétől, a korszerű politikától, egyszóval mindentől, ami szembekerülhet a Szent Szövetség szellemével. És végül: ha összehasonlítjuk a fordításokat az eredeti szövegekkel, az a benyomásunk, hogy eltűntek a különbségek a legnagyobbak és az ismeretlenek között, mintha mindenki egyformán gondolkodnék és egyformán érezne. Ez természetesen főleg a fordító nyelvének múlik, a Schiller-epigonok, az osztrák folyóiratok és almanachok németiségén. Az antológia első kritikussai, akik nem lehettek tudatában ennek a körülménynek, főleg a magyar nép költői tehetségét dicsérték, mások viszont azon a véleményen voltak, hogy költészetében idegen befolyás nyomait lehet felfedezni, ismét mások korainak tartották a fordító vállalkozását. De a kötetet fogadó, végeredményben kedvező visszhang mindenesetre feljogosította őket arra a megállapításra,

hogy a *Magyarische Gedichte* Magyarországnak az európai irodalomhoz való első pozitív hozzájárulása.

Mailáth kísérlete itthon az irodalomtörténeti koncepciók alakulásában játszott szerepet. Az első, aki hatása alá került, Kölcsey volt: ő történetfilozófiai alapvetésű munkájában, a *Nemzeti Hagyományok*-ban a magyar irodalom történeti fejlődését az európai irodalmakéhoz mérte, és ennek révén új, gyakran pesszimista következtetésekre jutott.

Míg Mailáth a magyar irodalom legújabb korszakában végbement tartalmi és formai változásokat illuzionisztikus ködbe burkolta, addig Toldy Ferenc *Handbuch der ungrischen Poesie* (A magyar költészet kézikönyve. I–II. Pest–Wien, 1828) c. művében az irodalmi fejlődésnek ezt az egyelőre legutolsó fejezetét világosan és körültekintően vázolta.

A *Handbuch*-ot – érdekes módon – mindeddig inkább forrásai és idegen példaképei, mintsem pedagógiai-praktikus célkitűzése vagy a magyar irodalom európai hatásának történetében játszott szerepe szempontjából vizsgálták. Pedig ezekre a kérdésekre már az első kötet előszava világosan utal: a műnek az a célja – olvassuk –, hogy a tanulót (azaz a kezdőt), aki egy bizonyos nyelv (jelen esetben: a magyar) tanulásában az első nehézségeket már legyőzte és kiváló írók olvasására akar rátérni, egyelőre megismertesse azokkal, akiknek társaságát az olvasó élvezni akarja. Ennek céljából állította össze a kiválóbb magyar költők érdekes és jellegzetes szemelvényeinek a gyűjteményét a legfontosabb nyelvészeti és történelmi jegyzetekkel, továbbá számtalan fordítással együtt, melyek a kezdő számára megkönnyítik a szóban forgó eredetiek megértését, és eszközül szolgálnak ahhoz, hogy gyakorlatot szerezzen a többi, itt fordításban nem közölt szövegek önálló tanulmányozásához. Hasonló a II. kötethez csatolt szótár rendeltetése is: több mint 700 szót tartalmaz, melyek egy része elavult, más része provinciális, ismét más része újonnan alkotott, – a közkézen forgó szótárak vagy nem tartalmazzák, vagy helytelenül, illetve nem az előfordulásuknak megfelelő értelemben magyarázzák őket.

A megbízható, gyakran kéziratoss forrásokból merített életrajzi-irodalmi jegyzetek, amelyek a terjedelem és a személyes tapintat nyújtotta lehetőségek között nagyjából teljesnek mondhatók, a magyar költészet történeti vázlatát tartalmazó bevezetővel együtt lényegében kielégítő áttekintést adnak a magyar költészet fejlődéséről, körülményeiről, helyzetéről, és „nemcsak a kezdőtől megkívánt, hanem a sokoldalú ismeretre törekvő külföldi némettől is szívesen fogadott tájékoztatással szolgálhatnak a mi nem eléggé ismert, sokszor éppenséggel félreismert irodalmi tevékenységünkről, valamint helyreigazíthatnak nem egy téves adatot”. Bizonyára nyújtanak ehhez némi segítséget a fordítások is –

folytatja Toldy –, de nem lenne helyes, ha az olvasók csak ezek alapján következtetnének a magyar költészet értékeire, hiszen a legjobb és legjellemzőbb is csak nagyon kis része az egésznek.

A szemelvények kiválasztása során – írja Toldy – belső értéküket és az egész költészethez való viszonyukat vette tekintetbe, de emellett gyakran volt gondja arra is, hogy mit jelentenek a költő személyisége, a kor és a formai sajátosságok stb. szempontjából. Jegyezzük meg továbbá, hogy valamennyi szemelvényt a legjobb kiadások, kéziratok alapján vagy a költők saját változtatásaival közli.

Már ebből is látszik, hogyan vált át a kezdeti pedagógiai célkitűzés általános történetivé, hogy az előbbi mennyire csak az alapját határozza meg a kézikönyvnek, és milyen kevésbé befolyásolja a költészettörténeti bevezető (*Handbuch* II. k. II–LXXXVI. l.) tudományosan megalapozott, rendszeres koncepcióját.

Toldy tájékozódási pontjai egyrészt magyar hazájában, másrészt Európában találhatóak, de igen jól értett ahhoz, hogy a magyar elődeitől és német példaképeitől származó ismereteket és hatásokat saját tapasztalataival olvassza egybe anélkül, hogy perspektivikus tévutakra kerülne. Érdeklődése kiterjedt a legtöbb európai irodalomra, ide értve az oroszot is. Ez kitágította látókörét, s miközben fáradhatatlanul rámutatott a magyar irodalom nemzeti sajátosságaira, sikerült újra, mégpedig Schlegel első kísérleténél és Mailáthnál is nagyobb mértékben igazolnia literatúránknak az európai irodalomhoz való tartozását. Történelmi érdemei közé tartozik az is, hogy először fordította németre a magyar romantika költőit – köztük a legnagyobbat és legeredetibbet: Vörösmartyt –, és hogy műveiket felvette antológiája második kötetébe. Szinte a felfedezés erejével hat továbbá, hogy magyar népdalokat is közölt, még ha csak eredeti magyar szövegükkel is. És még valami, amit eddig alig vettek észre: Toldy *Handbuch*-ja magán viseli az egész korszak jellegzetességét, keletkezése időben szorosan összeesik a rendi állam felszámolásáért folyó küzdelmekkel, a magyar nyelvnek az őt megillető jogaiba helyezésével, a Tudományos Akadémia megalapításával, és az első, arra irányuló kísérlet, hogy emberkéz alakítsa át a magyar föld természeti képét.

Mindez, a bio-bibliográfiai apparátussal együtt, mértékadó információs forrássá avatta a *Handbuch*-ot mindazok számára, akik az elkövetkező években a magyar irodalom iránt érdeklődtek. Ez meg is nyilvánult abban, ahogyan a művet fogadták, ismertették, vagy vitatkoztak megállapításaival, ahogyan ismertetői utat találtak a világirodalomba. Így végre szembe lehetett szállni azzal a szokványos felfogással, hogy Magyarország nemcsak gazdaságilag, de kulturális szempontból is gyarmata Ausztriának.

A *Handbuch* egyik első olvasója Goethe volt.²³ Toldy még a megjelenés évében küldött neki egy példányt, s egy levelet is mellékelte hozzá, melyben háláját fejezte ki azért a hatásért, melyet Goethe művei egész műveltsége számára kezdettől fogva jelentettek.

„Excellenciás Uram!

Nagyméltóságod a legutóbbi időben érdeklődést tanúsított a szerbek és az új-görögök mostanában sarjadó irodalma iránt. Statisztikai körülmények okozták, hogy ezeknek a mindig becses sajátosságú népeknek irodalmi termése beért: az én népem irodalma régi ugyan, de – mivel állandóan harcban álltunk az erőszakosan betörő idegenekkel – nem olyan virágzó, mint amilyent régisége indokolna, nem annyira sajátos, mint amilyenné kedvezőbb körülmények között fejlődhetett volna; mindezek következtében csak kis mértékben hívta fel eddig magára a művelt külföld figyelmét. Úgy gondolom, mégis megörvendeztetné egy kissé Nagyméltóságod figyelmét a magyar költészet kézikönyvének ez a tőlem való kísérlete, melyet alázatos tisztelettel bátorlakodom most Nagyméltóságodnak átnyújtani, hiszen hozzájárulás az európai kultúra történetéhez, bármilyen csekély is. Ebbe vetett bizalmam, valamint nagybecsülésem, melyet Nagyméltóságodnak nemzete szellemi fejlődése terén szerzett érdemei iránt mindig is érzek, továbbá hálám, melylyel annak a férfinek tartozom, akinek művei olyan elhatározó befolyást jelentettek egész műveltségemre, ellenállhatatlanul ösztönzött arra, hogy Nagyméltóságodnak szerény munkámat elküldjem. Fogadja Nagyméltóságod azzal az elnézéssel, melyre egy németül fogalmazó magyar írónak sokszor nagyon is számítania kell. Ha majd már megszereztem orvosdoktori fokozatomat, azaz a jövő év elején, Németországba szeretnék utazni. Abban reménykedem, hogy meglátogathatom Weimart is, és akkor személyesen is kifejezhetem Nagyméltóságod iránt érzett tiszteletemet. Mélységes hódolattal vár erre Nagyméltóságod alázatos szolgálja:

Pest, 1828. augusztus 9-én.

Schedel Ferenc József
doctorandus.”

Goethe 1828. november 10-én egy naplójegyzettel igazolja a *Handbuch* vételét: „Hoffmannék révén megkaptam Toldy Ferenc: „Handbuch der ungrischen Poesie”-jét, egy pesti Schedel Ferenc Józseftől származó levéllel együtt. Az előző bizonyára felvett név.” Egy másik, ugyanerről a napról szóló feljegyzés tanúsítja, hogy Goethe olvasta is a *Handbuch*-ot. („Tovább olvastam a magyar irodalomról szóló kézi-

könyvet.” Ld. Goethe művcinek weimari kiadását, III. rész 11. k. 301. l.)

Toldynak az a reménye, hogy meglátogatja Weimart és Goethénél személyesen tiszteletét teszi, hamarosan be is teljesedett. 1829-ben megkezdte európai útját, mely Németországba, Franciaországba és Angliába vezetett, és amelynek a magyar irodalom és kultúra érdekében tett propaganda úttá kellett válnia. Londonban irodalmárok szűkkörű összejövetelén vett részt, melyen Bowring szemelvényeket adott elő megjelenés előtt álló, angol nyelvű magyar antológiájából. Németországban Toldy meglátogatta többek között Tiecket, Hegelt és Hufelandot. A berlini „Englisches Haus”-ban előadást tartott a magyar nyelvről és irodalomról. (Hallgatói közt ott találjuk Varnhagen von Enset, Rauchot, Holteit és másokat.) A legjobban az tetszett neki, hogy bizonyos értelemben a rector magnificus, Hegel kollégája lett, hiszen az, akár csak ő, tagja volt a berlini „Sozietät für wissenschaftliche Kritik” (Tudományos kritikai társaság) elnevezésű testületnek.

A legnagyobb hatást mégis az a félóráska tette rá, amelyet Goethénél tölthetett, és amelyet soha többé nem fog elfelejteni. Goethe is megjegyzi naplójában 1829. szeptember 4-én: „Már korán meglátogattott dr. Hecker berlini professzor úr és Pestről Schedel, mindketten orvosok.” Toldy nem bír magával a lelkesedéstől. Azt írja Kazinczynak szóló dec. 8-án kelt levelében, hogy Weimarban töltötte a legszebb napokat, ahol Goethe udvariasan fél órát szentelt neki. Egy másik levél, melyet szept. 11-én Meiningenből német nyelven szüleinek írt, még részletesebben ad számot a nagy eseményről: „Amikor Lipcséből Weimarba utaztam, jó szerencsém a kocsin összehozott a berlini Hecker professzorral. Hamarosan közel kerültünk egymáshoz, és miután közös az érdeklődési körünk, kölcsönösen kellemessé tettük egymásnak az utat. Minden útbaeső városon együtt utaztunk át. . . . Weimarban meglátogattuk Schiller sírját, megtekintettük a könyvtárat, melyben Németország legnagyobb szellemeinek szobrait láthattuk, továbbá a Belvedere nevű nagyhercegi palotát, amely csodálatos. Megtekintettük Schiller, Herder és Wieland házát is, meglátogattuk Goethét, aki szívesen fogadott bennünket, és akinél fél órát töltöttünk. Megköszönte nekem *Handbuch*-om elküldését. Goethe augusztus 28-án töltötte be nyolcvanadik életévét, de tíz évvel fiatalabbnak látszik. Nagyon előkelő, de egyáltalán nem merev, hanem igen barátságos.”

Toldy berlini ismeretségei közé tartozott a hegelianus H. G. Hotho (1802–1873) is, aki később mintaszerűen adta ki mestere „Eszttikai előadásai”-t (*Ästhetische Vorlesungen*) és szintén tagja volt a feljebb említett „Sozietät für wissenschaftliche Kritik” nevű társaságnak. Így érthető, hogy tőle származik a *Handbuch* első és hosszú ideig egyetlen

részletes és szakszerű ismertetése. Ez a társaság hivatalos folyóiratában, a *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*-ben jelent meg (1830. 110–117.), melynek főmunkatársai közül Hegelt és Varnhagen von Enset kell megemlíteni.²⁴

Ha történelmi horderejűnek tartottuk azt a tényt, hogy Friedrich Schlegel a magyar irodalmat az európai irodalom szerves részének könyvelte el, akkor hasonlóan kell értékelnünk Hotho ismertetését is, annál is inkább, mert az a magyar irodalom sajátosságairól és hatósugaráról szóló vitává terebélyesedett. Hegel hatására mutat az ismertetés szelleme, terminológiája, valamint a dialektikus fejlődés elvének figyelembevétele. Zavaróan hat viszont Hothónak az a törekvése, hogy bár elismeri a magyar irodalom fejlődését, mégis – mivel kizárólag európai szempontból nézi s újra meg újra a nagy nemzeti irodalmakkal hasonlítja össze – végül csak elszigeteltségében látja. Mindezek ellenére európai kordokumentum ez az ismertetés, melyet ebben az összefüggésben még sohasem vizsgáltak. Hozzájárul ehhez még az is, hogy Hotho ismételten javít és változtat Toldy periodizációján és ítéletein, úgyhogy nem egy helyen mintha már önálló szöveget olvasnánk. Mindenképpen indokolt tehát, hogy alaposabban foglalkozzunk ezzel az ismertetéssel, sőt részleteiben közöljük is.

Az ismertetés szerint a szerző (Toldy) a szóban forgó *Blumenlese* c. antológiában a *Handbuch der ungrischen Poesie* c. nagyobb munkájából, mely a magyar nyelvet már használni tudó vagy azzal komolyabban foglalkozó olvasók számára készült, adta ki újra – a német olvasók számára – az ahhoz csatolt német fordításokat, a magyar költészet kritikái történetét nyújtó bevezetés kíséretében. Mivel azonban a magyar verseknek csak igen kis része van német nyelvre lefordítva, az itt közölt anyag, mely részben Mailáth gróf *Magyarische Gedichte* c. kötetéből, részben folyóiratokból, részben pedig eddig még ki nem nyomtatott, baráti szívességgént átengedett fordításokból áll, nem ad teljes képet a magyar költészetéről. Ezzel szemben a bevezető történeti áttekintés világosan bemutatja az európai irodalom ezen, a külföldi előtt mindaddig ismeretlen területének fejlődési folyamatát.

Ez a folyamat hasonló jellegű, mint más olyan európai népi irodalmaké, amelyeknek az eredete a középkorba nyúlik vissza. A magyar költészet azonban közelebb áll a lengyelhez és az oroszhoz, mint a román vagy a germán népekéhez. Leginkább a költészet epikai és lírai területeit volt képes kifejleszteni. A harci tettek az epikus műfaj számára bőséges anyagot nyújtottak, mint ahogyan a magyar költészet általában is szorosan kapcsolódik a nemzet politikai sorsához. A drámai költészet azonban nem nemzeti alapon, hanem idegenből átültetett nő-

vényként fejlődött, melynek nem kedvezett az itteni talaj, s azért satnya is maradt.

Az első korszakban, mely Attila királlyal kezdődik és a reformáció magyarországi térhódításáig tart, a szerző ismét három alfejezetet különböztet meg. A Theodosziosz császár követével együtt Attila udvarában tartózkodó Priszkosz Rhétornak egy utalása arról tanúskodik, hogy a király győzelmeiről a kíséretében levő hazai dalnokok magasztaló énekeket zengtek. – E megjegyzéseket követően, közvetlenül az Árpádok korába vezet bennünket a szerző. Itt már gyakoribbak az adatok olyan dalokról, melyekben a ioculatorok vagy trutatorok ünnepi lakomák alkalmával és a táborban a vezérek tetteit megénekelték, továbbá verses tréfákról és pogány istentiszteleti énekekről. Még a kereszténység elterjedése után is élt ez a költészet, amelyből azonban semmi sem maradt fenn. Az aztán nem szorul bizonyításra, hogy, harmadszorra, az Árpádokat követő királyoknak a magyarság számára részben olyan fényes, a 14–15. századra terjedő korszaka a magyar költészet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű volt. A szerző felsorolta híradások szerint ezeknek az olykor maguktól a fellelkesült vitézektől rögtönzött énekeknek az állandó tárgya a minduntalan megújuló hadakozás, a török elleni véres küzdelem. Ezzel szemben a szerelmi dalok ritkák, de néhány idézett helyen szó esik mímusokról és párbeszédés formájú énekekről. Hogy milyen költői értéket tulajdoníthatunk mindezeknek, az ennek a rendkívül szegényes szemelvényanyagnak az alapján nem dönthető el. E korszak vége már átmenet a következőbe. Ez az első olyan időpont a magyar költészetben, amikor más irodalmakban is általában megkezdődik az egészen és kizárólag csak a saját múltjukhoz és népi egyéniségükhöz tapadt bírálók együttérzően értetlen siránkozása vagy esetleg nemesebb panasza. Ez ugyanis az az időpont, amelyben szinte megbénul az addig tartalomban és formában egyaránt önálló költői alkotó erő, és költői értelemben vett vándorlás indul a külföldre vagy a rómaiakhoz és a görögökhöz. Bárcsak ne lett volna hűtlen önmagához a nép, szokták mondani, fejlődött volna elzártságában, szervesen tovább, ne vette volna át az idegen jelleget – milyen csodálatos költői termést hozott volna számunkra ez a hazai fejlődés! Félig-meddig hasonló panaszkodásba fog a mű szerzője is, bár a továbbiakban már kifogásolja a szépség hiányát, sőt a forma pontosságát is, és fennen dicséri azt a korszakot, amelyben költőink ezt a tisztaságot elérik majd. A panaszokra egyszerű a válasz: csak az nyúl mankóhoz, aki már nem képes a maga lábán megállni; aki idegen segítségre vár, már nem bízik abban, hogy önerejéből is képes lenne a győzelemre. Az idegen magasabbrendűségének elismerése egyenlő saját gyengeségünk őszinte bevallásával, az idegen műveltség beoltása pedig a művelődésre szoruló nyerse-

ség mohó tanulmányát bizonyítja: és az ilyen elismerés ne legyen aféle külsőleges véletlen – mert ilyesmi inkább ne is forduljon elő –, hanem egy nemzet fejlődésének folyamatában legyenek meg ennek a sajátos okai. Ezt a továbbfejlődést és növekedést éppen azok értik csak félre, akik a legtöbbször beszélnek a szerves fejlődésről.

Magyarországon ezt az időszakot, melyben az idegen műveltség, főleg az olasz tudományosság nagyobb szerephez jut, Hotho szerint Mátyás király uralma jelenti, akinek Budán kitűnő könyvtára volt, és aki a pozsonyi egyetemet megalapította.

A magyar költészet második korszakát – folytatja Hotho – szerzőnk János király halálától a nemzeti költészet és nyelv hanyatlásáig, tehát a 16. század kezdetétől a 18. század utolsó harmadáig számítja. Ezt a fejezetet közelebbről ismét két részre osztja. Talán célszerűbb lenne a kettő helyett három részre osztani. Az első a 16. századi históriás énekek korszaka. A pusztító török háborúk, a nemzeti függetlenséget fenyegető veszély készítette a költőket arra, hogy megénekeljék a múlt történelmi tetteit mint bátorságra lelkesítő példákat. De ezeknek a históriás énekeknek nem nagyobb az értékük, mint a rímes krónikáké; formájuk kezdetleges, nem eléggé gondos, szerzőik a jellemzéssel és a költői felfogással mit sem törődve csak arra ügyelnek, hogy lelkiismeretes hűséggel kövessék az események történelmi menetét, s ezekben szövik be politikai és erkölcsi vélekedéseiket: figyelmeztetnek a pusztulás lehetőségére, igyekeznek az egyetértés szellemét, a nép bátorságát fenntartani. A belső ziláltság állapotában és a súlyos külső nyomás alatt ezek a gyakorlati célok sokkal fontosabbak voltak, mint a költőiek. Találónan fejti ki egy most élő magyar költő, a hazai költészet történetírója, Kölcsey, akinek megállapításait a szerző (ti. Toldy) gyakran fel is használja, azt a nagy különbséget, mely a spanyoloknak a művelt mörök ellen vívott harca és a magyaroknak a tudomány és a költészet iránt érzéketlen törökök elleni küzdelmei között fennáll. Csoda-e, kiált fel, ha az ember égő fájdalmak közepette nemigen szedi a költészet virágait? A lírai költészet kevésbé gazdag ebben a korszakban. Egyházi énekek, néhány tizes harci dal, panaszok a nemzet hanyatlásáról, melyekben főleg Balassi tűnt ki; ez a termés legjava, de a költői nyelv még nem fejlődött ki eléggé. Drámai költészet alig van. Ezzel az inkább tárgyában érdekes költéssel szemben viszont más oldalról fontos az, ahogyan Erdősi, latin nevén Sylvester, Bécsben a grammatika, majd a héber nyelv tanára az antik metrumokat magyar nyelven utánozza. A magyar nyelvnek, amely a pozíció törvénye, valamint a magánhangzók határozott hangsúlyozása folytán szinte önként kínálkozik a régi prozódia utánzására, jól formálható voltát – szinte elődök nélkül – olyan pompásan tudta kihasználni, hogy még a 18. század magyar időmértékes verselői is alig múlták felül. Közvetlen követői azonban nem

voltak. Amikor pedig a politikai harcokhoz vallási viszályok is járultak, és a legjobb szellemeket kizárólag a templomi szónoklat és a teológia kezdte foglalkoztatni, a költészet a 17. század közepéig szinte teljesen el is hallgatott.

Ebben az időpontban azonban, amikor a korszak második része kezdődik, megjelent a magyar eposz. Főhőse Zrínyi, aki Szigetvárt Szolimán ellen védelmezve, az erődítmény elestével hősi véget ért. Unokája, a hetedik Zrínyi Miklós gróf (1616–1664), aki legalább annyira harcos és hadvezér volt, mint költő, őst énekelte meg *Zrínyiász*-ában. Homéroszon és Vergiliuson nevelkedve, Tasso *Felszabadított Jeruzsálem*-én fellelkesülve megpróbálta, hogy az egész anyag ügyes elrendezésével, egységes terv alapján, az epizódok művészi beillesztésével, továbbá a jellemek és a két nép jellegzetes vonásainak éles szembeállításával az eposz tisztább műformáját alakítsa ki. Lángoló hazaszeretet, hit, szerelem, fennkölt hősiesség lelkesítette, egyszerre finom és vad, képekben gazdag, nagyszerű képzelet támogatta, de amint a költőt a hősnek az életben alárendelte, ugyanúgy a forma és a nyelv szempontjait költőként is elhanyagolta. Ebben egyáltalán nem hasonlít Tassóra, és ugyanígy hiányzik belőle Tasso hajlama a szép lírai ömlengésekre meg az elbeszélés csendes folyamatosságára. Zrínyi nyugtalanabbnak, darabosabbnak, az átmenetekben keményebbnek tűnik; hol siet, hol meg túlságosan terjengős, hiszen tizenöt énekből álló eposzát egy télen át inkább csak papírra vethette, mint kidolgozhatta. Hasonló módon fejlődik tovább a lírai költészet is, mint az epikus, de nem ragadja meg úgy a nemzeti tartalmat, mint az eposz. Zrínyi lírai költőként is kitűnik naiv erotikus-idillikus költeményeivel, de inkább az olasz költők tüze melegíti verseit. Gazdag ez a korszak egyházi énekekben is. – Kevésbé jelentősek a drámai kísérletek. Ezek részben allegorikus, részben mitológiai tartalmúak, vagy túlnyomórészt erkölcsi tendenciájú, történelmi tárgyú fordítások, illetve átdolgozások. Az antológia a fejezet első korszakából csak egy szemelvényt tartalmaz egy históriás énekből, a másodikból Zrínyinek egy lírai költeményét, és egy rövid epizódot a *Zrínyiász*-ból, melyek teljes egészükben igazolják a fent már ismertetett jellemzést. Harmadik korszakként fel lehetne venni ennek a fejlettebb nemzeti irodalomnak a hanyatlását, melynek oka a tudományos műveltség előretörése volt. Ennek következtében szűnt meg a tulajdonképpen költői érdeklődés, hűlt ki a nemzeti tartalom iránti lelkesedés, míg a magyar nyelv az erdélyi fejedelmi család lehanyaglása után, melynek udvari s egyúttal hivatalos nyelve volt, háttérbe szorult. Előretört a latin, a német és magasabb körökben a francia nyelv, a műveltebbek lelkesen olvasták az idegen nyelvű remekműveket, a költészet pedig főleg latinul próbált megszólalni.

A harmadik fejezetben – folytatja Hotho – található végül a magyar

költészet története újjáéledésétől kezdve a jelenlegi korszakig, két időszakra elosztva, melyek körülbelül az utolsó hatvan évet foglalják magukban. Az első a magyar irodalom jelenlegi, eddig leggazdagabb virágkorát megalapozó előfutárként jelentkezik, a legfontosabb szerep e korban is a költészeté. – A nemzeti viselet, nyelv és szokások iránti szeretetet főleg az a szigor keltette újból életre, mellyel II. József a német nyelvet Magyarországon be akarta vezetni, s amellyel az alkotmányt is veszélyeztette. A költészet azonban még nem jutott el odáig, hogy sajátos formájában önállóvá váljék, tapogatózva kereste még tárgyát és kifejezőmódját, s ez arra vezetett, hogy támaszát idegen irodalmakban keresse. Így történt, hogy a magyar költők egy csoportja, kik szívük egész szeretetével a hazai nyelvnek és költészetnek szenteltek magukat, a világhírű francia ízlés felé fordult. Mint nevezeteseket, Bessenyeit, Ányost, Faludit és még sok mást említhetnénk közülük. Fordították Molière-t, Corneille-t, Racine-t, Voltaire-t és másokat; a dráma a hazai tárgykör ellenére is teljesen franciás jellegűvé vált. Toldy Ányostól, Faluditól és Orczytól közöl néhány szemelvényt. Ányos költeményeinek tartalma: bánat az elvesztett ifjúkori boldogság miatt, panasz általában az életről, elégikus visszaemlékezés elmúlt örömekre, anélkül, hogy mindez az átlagos színvonal fölé emelkednék. Faludi dalai viszont elevenek, egyénibb hangúak, vidáman enyelgőek. Az Orczytól közölt, egy magyar csárdáról szóló, formailag kidolgozatlanabb költemény pedig a finom műveltséggel szemben a bár piszkos, de hazai korcsmát magasztalja. Egy másik költői iskola, mely szinte ugyanekkor alakult ki: a latinosoké. Ezek az ókori költők szellemét, kifejezőmódját, versmértékeit tanulmányozták, ügyesen utánoztak erotikus dalokat, epigrammákat, ódákat, episztolákat, részben fordításként, részben mint egyéni, általános emberi vagy hazafias érzelmeik s az alkalmazott ovidiusi és horatiusi gondolatvilág tolmácsolására alkalmas formát, így segítve elő a költői kifejezőmód fejlődését, a nyelv nemesebbé, a forma tökéletesebbé válását. Amit a németeknél Ramler, Voss és részben Klopstock vitt végbe, azt próbálták elérni Baróti, Virág, Kazinczy és mások a magyar irodalom érdekében. De a közölt szemelvények alapján úgy tűnik, hiányzott belőlük az a költői erő, energia és emelkedettség, amely főleg Klopstocknál a franciák utánzása, valamint a német költészetnek egy túlságosan józan és felhígított irányzata ellen vívott polémiák magatartásából tört fel. Hiszen ebben az időben kezdett Németországban az a felemelő érzés jelentkezni, hogy ez az irodalmi aranykor az egész világon uralkodóvá válik majd, míg más népek, az olaszok, a spanyolok, az angolok és a franciák irodalmi aranykora már a múlté. Ilyen gondolatra a magyar irodalom természetesen nem juthatott sem ekkor, sem a későbbi korban. E korszak magyar költőinek egy harmadik csoportja az említett előzetes iskolák és nagyobb költői tudása révén éppen egyéni

sajátosságainak tudatában már nem fordul idegen példák felé, hanem a nemzeti múltból vagy egyéni érzéseinek jelenéből meríti tárgyát és veszi kifejezési formáit. Ebben a csoportban Kisfaludy Sándoré a legjobb teljesítmény, akit nem szabad a következő korszakban híressé vált öcsésével, Kisfaludy Károllyal összetéveszteni. Toldynak különösen jól sikerült Kisfaludy Sándor műveiről szemléletes képet nyújtania; ítélete helyes, és azt mutatja, hogy van érzéke a valódi költészet iránt. Általában ez a harmadik fejezet a legjobb és leginkább önálló része a történelmi ismertetésnek, a korábbiak inkább kompilációszerűek. – Kisfaludy Sándor legnevezetesebb művének címe: *Himfy szerelme*. Ebben érdekes, canzone-szerű versformában verseli meg 28 „ének”-ben egyszerű visszautasított szerelme miatti bánatát, másrészt a viszonzott szerelem boldogságát. Kisfaludy egyébként értett ahhoz, hogy hazai mondákat költői és metrikai szempontból egyaránt a magyar ízlésnek megfelelően mondjon el, és így elsőként az egész nemzetre hasson.

A legutolsó, a legfejlettebb korszakot tárgyalja a szerző (Toldy) a legnagyobb gonddal, részletességgel és a leginkább egyéni megítélés alapján. Ennek a korszaknak elsősorban az ad lendületet, hogy a költői nyelv egyre inkább elválik a hétköznapiól, új költői konstrukciók jönnek létre stb. Kazinczy a vezetője ennek a nyelvi forradalomnak, mely csak igen változatos küzdelmek árán jutott diadalra. Kazinczy a költői nyelvet főleg az antik és a modern irodalmak nagy alkotásainak fordításával fejlesztette ki, utánozni tudta mind az antik versemértékeket, mind a modern népekét. Célkitűzéseit éppúgy képes volt ellenfeleivel szemben keresztülvinni, mint ahogyan az olvasóközönség nagyobb részét is meg tudta nyerni magának. Tőle számíthatjuk az új magyar költői iskolát. Ez arra törekszik, hogy azt a modern műveltséget, melyet az antik és a modern költészet remekeinek tanulmányozása útján fejlesztett ki, szellemes módon egybeolvassza saját költői alkotóerejével, a hazai nyelv és történelem, a nemzeti sajátosságok iránti szeretetével. De az erre a korszakra nézve olyan bőségesen közölt szemelvényanyag alapján mégis úgy látjuk, hogy még a kör legkiválóbb költői is csak a magyar irodalom számára lehetnek korszakalkotók, nem általában a költészet története számára. A kevésbé kiemelkedőkre a kiművelt érzelmek és a gyakran feltűnő reflexiók mellett az általános műveltség, a csiszoltság, az utánzott forma pontos követése a jellemző. De e helyen nem lehet bővebben jellemezni az egyes költőket. Ebből az iskolából mint legnevezetesebbek Berzsenyi, majd Kölcsey és Kisfaludy Károly emelkednek ki. Az utóbbi a magyar vigjátékot elsőként egy addig egészen elképzelhetetlen fejlettségi fokra emelte. Drámákat is írt Magyarországi hősi korszakából a múlthoz alkalmazott hangnemben. Követője azonban nincs, a leginkább elhanyagolt műfaj továbbra is a dráma maradt. Kisfaludy Károly mint lírai költő is minden műfajban kitűnt.

Ő az, aki az *Aurora*-nak, ennek a magyar közönség körében hét év óta osztatlan tetszéssel fogadott lírai almanach-sorozatnak a kiadásával közös cél, meghatározott költői program és irányzatok megvalósítására egyesíti kora legjobb költőit. Így növeli az új csoport befolyását és biztosítja további hatását is. Toldy szerint az *Aurora*-ra a külföldi klasszikus példák tanulmányozása révén kialakult és kifinomult ízlés, továbbá az a csiszolt, gazdag és hajlékony nyelv jellemző, melyet Kazinczy teremtet meg. Az *Aurora* lírai költői közül érzelmvilága melegségével, finomságával, csendes vágyódásával, harmóniájával, bájával, csakúgy, mint erejével és lendületével, Kölcsey válik ki. Ugyancsak ő ütötte meg elsőként a ballada és a románc igazi hangját is. A magyar eposz, ez a már korábban nemzeti talajon kifejlődött műfaj is az új irányzat révén jutott el fejlődése tetőpontjára. „A költői nyelvnek csak ebben a korban elért magas fejlettsége kezd összeolvadni a nemzeti tartalommal. Czuczor és Vörösmarty emelkednek ki fényesen mint epikus költők.” Toldy dicséri Vörösmartyt. Homéroszi forma, igazi magyar világi élet, romantika és keleti mitoszok olvadnak össze műveiben egészen csodálatos egésszé. De hogy milyen ez a csodálatos, jellegzetesen magyar világ, arról a referáló – aki nem ismeri – nem nyilváníthat véleményt. „Ha általános megjegyzéssel akarjuk befejezni beszámolóinkat, úgy látszik, hogy a magyar költészet két alkotó elemből áll: először is nemzeti érzésből, mely önmagába fordulva, a világtörténetben semmilyen szembetűnő szerephez nem jutva, fájdalommal és ugyanakkor lelkesedéssel tekint vissza a múltra, másodsor pedig egy olyan nyelvfejlesztő munkából, mely más népeket példaképpül véve a jelenkor világa általános műveltségének mind a költészetben, mind az életben való elsajátítására és alkalmazására irányul. Más irodalmak világtörténeti feladatokat oldanak meg költészetükben, erőteljesen és nagy hatással járulnak hozzá a költészet általános fejlődéséhez. A magyar irodalom azonban nem. Szándéka szerint megmarad nemzeti jellegénél, lezárt nemzeti múltjánál, és tanul, képezi magát, hogy az általános, kifinomult kifejezőmódot idegenből saját költői nyelvbe átültethesse. De e művelődési törekvés következtében nem alakul ki olyan új, egyetemesen is fontos anyag, mely a modern élet jelenére hat. Olyan belső forrongások és küzdelmek, mint amilyenek pl. a német költészetben újjászületése óta tükröződnek, nincsenek a magyar fejlődésben. A magyar irodalom fő célja a múlt tetteinek művészi epikus ábrázolása és olyan lírai hangok hallatása, amilyeneket a fantázia, a költői tehetség és az általános emberi műveltség mindenütt létrehozhat. A magyar irodalom olyan költészetként jelenik meg előttünk, mely több műfaj külső formáiban felveheti a versenyt más irodalmakkal, de legsajátosabb tartalma egy olyan nemzeti szellem megnyilvánulása, melynek inkább csak a múltban volt meg

a jelentősége, és amelynek költői élvezetében csak az részesülhet, aki maga is magyar.”

Ha valaki kívülről nézi a magyar irodalmat és fejlődésének folyamatát, mint Hotho tette, s ha valaki nem ismer mást, mint Mailáth *Magyarische Gedichte*-jét és Toldy *Handbuch*-ját, az nemigen juthat másféle végső következtetésre. Csak aki abban a helyzetben volt, hogy olvasmányai révén szerzett tudását a helyszínen szembesíthette az európaizálódás általános folyamatának eredményeivel, valamint az új gazdasági, politikai és kulturális valóság jelenségeivel, aki közvetlen közléről tekinthetett be Magyarország irodalmi életébe, csak az állapíthatta meg, hogy itt is voltak olyan költők, akik – amit Hotho hiányolt – „a nemzet belső forrongását és harcait” egyéni eszközökkel formálták. Ez pedig olyan tény volt, amely mellett nem lehetett szó nélkül elmenni. De egy ideig még eltartott, amíg erre sor került.

Közben pedig egyre nőtt az idegen kutatók, művészek, politikai ügy-
nők száma, akik eljöttek a magyar földre és hazatérve olyan dolgokról adhattak hírt, amilyeneket külföldiek azelőtt nem tapasztaltak itt. E tudósítások közül is az egyik legtanulságosabb August Ellrich német festő könyve: *Die Ungarn, wie sie sind* (A magyarok, amilyenek a valóságban.) (Berlin, 1831.)* Ellrich élete kétharmad részét utazással töltötte, ismerte Angliát és Olaszországot, egy ideig Magyarországon élt, és tudott magyarul is.

Ellrich azt állítja, hogy jöllehet Magyarország kétségtelenül Európa legszebb országai közé tartozik és az igazi magyarok a világ legérdeke-
sebb népei közé sorolhatók, csodálatos módon mindedig mégsem váltak az útleíró-szenvedély áldozataivá. Ha Itáliáról szóló könyvekkel ter-
meket lehetne megtölteni, akkor a Magyarországról szólók könnyen el-
férnének egy magyar paraszt házában, ez pedig általában nem nagyobb
annál a díszhintónál, melyben az osztrák császár és magyar király hús-
vét hétfőjén a Stephansdom-ba hajtat. A legutóbbi időkben felkereste
ugyan Magyarországot egy utazni és írni vágyó angol, sőt egy francia is
elmerészkedett oda, megfigyeléseiket mind a ketten közölték a világgal.
Jöllehet az angol könyve egyike a legjobbaknak azok közül, melyeket
Magyarországról írtak, mégis az angol könyvek hibáiban szenved, ti.
igen vastag és drága; így nem is felel meg minden olyan németnek, aki
erről az országról szeretne valamit megtudni. Ami a francia munkát
illeti: tudjuk jól, hogy a franciák már régen franciák, és mint ilyenek
gyakran követnek el kedves, de néha egészen ostoba csínyeket... Ami
pedig őt magát illeti, megpróbált erről az érdekes népről hű képet adni,
ha csak néhány ecsetvonással is.

Nem gyorspostakocsival futott keresztül az országon – írja Ellrich –,

* A 2. kiadást használtam (1833).

mint azt az Olaszországról írók szokták tenni, hanem éveken át élt Magyarország minden részében, szoros kapcsolatban a lakossággal, és megtanult csodálatos nyelvünkből is annyit, hogy nem fog az olvasónak sem vad lovakat, sem magyarokat előfogatként elővezetni. Miután pedig sem annyira nem elfogult a magyarokkal szemben, mint egykor Archenholz úr* Albion fiai iránt, de nem is marja meg úgy őket, mint egy bizonyos Alexander úr az olaszokat, ábrázolása bizonyára hiteles lesz és sikerülni fog...

Már Ellrich könyvének fejezetcímei is, mint: „Nemzeti büszkeség és a magyarok egyénisége”, „Az alsó papság”, „A szegényebb nemesség”, „A tudósok”, „Az ügyvédek”, „A jurátusok”, „A parasztok”, „A nagybirtokos nemesség”, „A felső papság”, „A katonatisztek”, „A magyar katona”, „A nagyobb városok polgára”, „A nyelv és a szellemi műveltség”, „Egy és más az igazságszolgáltatásról”, „Néhány szó a rendőrségről”, „Lovak, dohány és dohányzás”, „Magyarország más nemzetiségű lakosairól”... mutatják, milyen nagy anyagot nyújt és milyen eddig többé-kevésbé ismeretlen területek tárulnak itt fel. Bennünket az érdekel leginkább, amit Ellrich a „Nyelv és szellemi műveltség” c. fejezetben mond. Miután megígérte, hogy a magyarokat úgy fogja ábrázolni, amilyenek, és nem úgy, amilyeneknek mondják magukat, mondanivalóját itt egészen rövidre fogja. A magyar nyelvhez való személyes kapcsolatáról már az előbbieken nyilatkozott: „Az összes urakkal, akik ebbe az írásomba be fognak tekinteni, tudatom, hogy jöllehet kifogástalanul beszélek magyarul, sohasem tanulmányoztam alapjaiban a magyar nyelvet, és egyáltalán nem értek helyesíráshoz. Életemben csak egyszer volt magyar nyelvtan a kezemben,** és arról sem tudok többet mondani, mint azt, hogy címlapján néhány magyar és egy német úr volt látható, majd alább ezek a szavak:

»Wie glücklich ist ein deutscher Mann,
Der unter Ungarn ungrisch kann.«

A munkámban előforduló magyar szavakat úgy írtam, ahogy hallottam őket, ezért bizonyára nem is írtam helyesen.” Azzal az indokolással, hogy „soha sem foglalkozott alaposabban a magyar nyelvvel”, úgy érzi, le kell mondania a magyar irodalom („literatura”) és szépirodalom („szépliteratura”) tárgyalásáról is. De amikor mégis csak belekezd, akkor kiderül, hogy többet tud róla, mint ő maga hiszi. Főforrásaként Toldy *Handbuch*-ját jelöli meg, de egészen másként használja, mint a filozófus Hotho. Önmagát korigálva azt mondja, megtehetette volna,

* Johann Wilhelm von Archenholz (1741–1812).

** A polihisztor Bél Mátyás *Ungarischer Sprachmeister-éröl* (Magyar nyelvmester) van szó (Pozsony, 1729).

hogy kézbe vesz egy Magyarország „szépliteratúra”-járól szóló könyvet, és kiír abból néhány megjegyzést a régi magyarok históriás énekeiről, Zrínyiről, az első romantikus költőről, más epikus és lírikus költőkről, az első drámaírókról, a magyar nyelv és költészet hanyatlásáról, majd újrafelemelkedéséről. Felsorolhatná a XIV. századtól kezdve valamennyi régi és új magyar költő nevét egészen Kisfaludy Sándorig, aki először hatott az egész nemzetre, megadhatná születési és halálozási dátumaikat, de mivel a magyar irodalom, illetve a nehezen kiejthető magyar nevek listája, csak igen kevésbé érdekelheti az olvasókat – a maga részéről pedig amúgy is csak idegen tollakkal ékeskedne –, jobbnak látja, ha nem foglalkozik a magyar irodalommal, melyhez nem is ért, azoknak az olvasóknak pedig, akik többet szeretnének tudni róla, Toldy Ferenc *Handbuch der ungrischen Poesie*-jét ajánlja. Szabályként állította maga elé, hogy ezeken a lapokon csak saját nézeteit és véleményét közli. Amit mások már korábban és jobban elmondtak, arról egy szót sem kíván szólni, és így attól is tartózkodik, hogy bármit átvegyen az említett és nagyra értékelt kézikönyvből, mely egyébként más kézikönyvek mellett ott van könyvszekrényében. Csak két olyan megjegyzést szeretne tenni, melyre ez a *Handbuch* adott neki alkalmat, mert úgy gondolja, érdekli a német olvasókat, főleg Németország északi részének azon tartományait, amelyekben Luther mennyei világossága felragyogott. Az említett területek fővárosaiban és más városaiban sorra alakulnak a tudós és irodalmi társaságok. Teljes meglepéssel kell adóznunk ezeknek a csoportosulásoknak, melyek a szellemi érintkezés fejlesztésének, és a korszerű műveltség kialakításának legalkalmasabb eszközei. Vannak uralkodók, akik hathatósan támogatnak országukban minden olyan kezdeményezést, mely a szellemi világosság terjesztését szolgálja, és akik nyugodtan alusznak, még ha száz irodalmi társaság van is körülöttük; vannak viszont olyanok is, akiket már ez a pusztánév: „irodalmi társaság” felriaszt a legmélyebb álmukból is, és el akarják némitani ezeket mint minden baj okozóit. (Itt az osztrák reakcióra gondol Ellrich, és Toldyhoz csatlakozva megemlíti, hogyan alakult Erdélyben tudós társaság, és hogy – minden elővigyázatosság ellenére – hogyan függesztették fel már első ülése után az összes későbbit „további intézkedésig”, amely egyelőre várta magára, s ahogyan Ellrich ironikusan megjegyzi, alighanem az ágostai hitvallás átadásának hatodik évszázados fordulójáig is várhatnak rá.)

A második megjegyzés, melyre a *Handbuch* Ellrichet készítette, az, hogy a legtöbb említett újabb magyar költő evangélikus vallású vagy kálvinista, és közülük sokan jutottak szerencsétlen sorsra német (értsd: osztrák) vagy magyar várbörtönökben. Ellrich, mint írja, nem tudja, mi okból jutottak ezek ilyen ingyenes lakáshoz, s amit a *Handbuch* erről mondhatott volna, azt törölte a cenzúra; csak néhány gondolatfoszlányt

lehet benne találni, ezekből azonban nem sok derül ki. Valószínűleg a már említett túlzó magyar fantazmagória hívei lettek, és ezzel arra készítették jóindulatú embereket, hogy olyan hűvös helyekre vitessék őket, amelyek az ilyen lázongó lelkület lecsillapítására kiválóan alkalmasak. (Ellrich azokra az írókra, főleg Kazinczyra céloz itt, akiknek a jakobinus összeesküvésben való részvételükért több évi várfogsággal kellett lakolniuk.)*

Ellrich eddig követi irodalomtörténeti útmutatóját. Ettől kezdve már saját élményeit reprodukálja. Így a következő fejezetben is, mely a magyar színházzal foglalkozik, abból indul ki, hogy a színház az utóbbi időkben nélkülözhetetlen szükségletté vált, és mint ilyen figyelmet érdemel. De szembe fordult egyes „útleírás-szerzők” felfogásával, akik a színpadot szinte az illető nép kultúrája hőmérőjének tekintik. Ha azt írja valaki, hogy a színház itt vagy amott kedvezőtlen helyzetben van, akkor szánakozva vállat vonunk és hajlamosak vagyunk arra, hogy kedvezőtlenül ítéljük meg a fejletlen színházzal rendelkező népet. Magyarország színházairól semmiképpen sem szabad hallgatni, nem azért, mert a nép művelését kell szolgálniok, hanem mert a magyarok nagy kedvelői a színjátszásnak, a színház számukra is éppen olyan nélkülözhetetlenné vált, mint más népeknél, és minden nagyobb vagy kisebb városban van színház. Ennek alapján esetleg azt lehetne hinni, hogy a színészek feltétlenül magyarok, a színházak magyar nyelven játszanak. Ez azonban egyáltalán nincs így. A főváros minden színházában és a kisebb városokban is német nyelven játsszák az operákat és a színdarabokat. Játszanak ugyan mostanában magyar színtársulatok is, állítólag tizenöt van belőlük, de egyik sem állandó a fővárosban; szerte az országban vándorolnak, és csak keservesen tartják fenn magukat. Az a minden igaz magyarban élő óhaj, hogy a fővárosban állandó színpaduk legyen, mindaddig jámbor óhaj maradt.

Ellrich beismeri, hogy évek hosszú során át mindössze két magyar színtársulattal találkozott, és csak ezeknek az előadásait látta, ezek azonban méltán állíthatók híres német színpadok legjobb teljesítményei mellé. Amit rólok ír, az szinte apoteózisa a magyar színjátszásnak. Nemigen emlékszik arra, hogy jobb Antoniust látott volna valaha is

* A hely, melyre Ellrich céloz, a *Handbuch* II. kötetének 4–5. oldalán található. Toldy, miután Kazinczy felemelkedéséről és hírnevéről szólt, így folytatja: „Nem-sokára azonban szembe fordult a szerencse az élete virágjában álló és tevékenyen működő férfiúval; sorsa éppen akkor fenyegette pusztulással, amikor a leginkább kecsgettette a jogos reménység, hogy tehetsége, érzelmei és összeköttetései révén a politikai életben is fényes célhoz közeledik... és Kazinczyt... 1794. december 14-én édesanyja regmeci házában letartóztatták, a királyi kúria halálos ítéletet mondott ki rá, de a király kegyelme ezt börtönbüntetésre változtatta. 7 évig sínylődött Brunn, Kufstein és Munkács börtöneiben, míg végre 1801. június 28-án kiszabadult.”

Kotzebue *Oktavia*-jában*, vagy jobb *Sappho*-t**. Sajnos elfelejtette a szereplő úr és hölgy nevét, s így nem teheti halhatatlanná. Soha sem látott tökéletesebbet, megragadóbbat, mint a negyedik felvonásnak azt a jelenetét, amikor Oktavia visszatér bátyjához; ritkán hallott olyan tökéletes, olyan dallamos szavakat, mint a sapphói verssorokat a magyar művésznő ajkáról, s felülmúlhatatlanok voltak Melittához intézett szavai is:

„Hamis vípera, tsipny en is tudok”
(Falsche Schlange
Auch ich kann stechen.)***

A társulat azonban nemcsak németből fordított műveket adott elő, amint azt fel lehetne tételezni, hanem hazai költők műveit is játszotta, melyeket a társadalom minden igazi magyarnak számító osztálya, főleg pedig az ifjúság, lelkes tetszéssel fogadott.

Így mondhatni, határtalan lelkesedést váltott ki Kisfaludy Károly *A tatárok Magyarországon* című műve**** ez a jól sikerült dráma. Maina-Frankfurt lakosai, akik szintén tudtak a lelkesedés terén egyet s mást produkálni, pl. a porosz királyi kamaraénekesnő, Henriette Sonntag vendégszereplésekor, e lelkesedés láttán nyilván arra a meggyőződésre jutottak volna, hogy ők bizony csak kontármunkát végeztek.

De a legmeggrázóbb élmény Ellrich számára ezután következett: a magyar zene. A magyar nemzeti jelleg sehol sem mutatkozik meg világosabban, mint a zenében. Sötétek és mélabúsak azok a hangok, melyeket hegedűikből és cimbalmaikból kicsalogatnak. Zeneműveik hol róhanó hegyi patakhöz hasonlítanak, mely zúgva fut le csipkézett sziklákön, hol szeliden csobogóhoz, mely melankolikus panasszal csörgedez kavicsos medrében. A magyar zene nem alkalmas arra, hogy vidámságra hangolja az embereket. Ha valakinek nem elég erősek az idegei, annak ne legyen mersze egy jól játszott magyar zeneművet meghallgatni . . .

Ha a szabad és humánus angolok még kellemetlenebbé válnak a kontinens lakói számára, mint amilyen kellemetlenek már gyakran voltak, s görbe útjaikon még nagyobb csalásokat követnek el, mint korábban oly sok esetben, akkor azt kellene tanácsolnunk: telepítsenek át Angliába háromszáz cigányt, osszák el őket London különböző kerületeibe, és játszassanak velük állandóan magyar dallamokat. A világ fe-

* Kotzebue A.: *Oktavia*. Szomorújáték. 1801.

** Grillparzer: *Sappho*. Szomorújáték.

*** *Sappho*. III. felv. 5. szín. Grillparzers Sämtliche Werke. Hrsg. von A. Sauer. IV. 185. l.

**** A dráma előadására 1819-ben került sor.

lett uralkodó város, minden emberi nyomorúság e központja lakosságának egyik fele kötéllel akarna véget vetni életének, a másik fele pedig a Themésbe futna, hogy felzaklatott állapotára ennek a szörnyű folyónak az árjában keressen megnyugvást, mely a világ minden részébe elviszi az angolok készíttette rabszolgájmót és misszionáriusaikat, akik ködös tanokat terjesztenek a pogányok között, erőszakkal megakadályozzák gazdasági és szellemi felemelkedésüket, megismertetik velük a mi szerencsétlen kultúránk minden átkát, jóindulatú és derék pogányokból képmutatokat, ostobákat, lehorgasztott fejű, rossz keresztényeket nevelnek.

Ellrich – mint írja – azért ajánl erre a gyógyulást hozó küldetésre éppen cigányokat, mert kitűnően hegedülnek, és a magyar zenedarabok előadásában egyenesen utolérhetetlenek. Ő hallott cigányokat játszani, a legszívesebben magyar Paganiniknek nevezné őket, bár sorsuk nem olyan kedvező, mint a lovagé, akinek nevétől most egész Németország visszshangzik, csak éppen saját hazájában nem becsülik eléggé.

Ismeretes, mondja Ellrich, milyen hatást lehet a zenével elérni, és meglepetésünkre kijelenti, hogy a magyar muzsika a francia forradalmi zenére emlékezteti. A zene keltette hatás erejéről az alkothat fogalmat – írja –, aki a forradalom idején valamelyik franciaországi színházban Rouget de Lisle himnuszát: „Allons, enfants de la patrie!” (Előre, föl! a haza vár ránk . . .), vagy a „Le chant du départ” c. éneket (A távozók dala): „La victoire en chantant nous ouvre le barrière, la liberté guide nos pas” (Ha énekelünk, győztesen áttörjük a korlátokat, a szabadság lesz vezérünk), vagy egy magyar művészt kellene hallania, amint egy igazi magyarokkal teli vendéglőben vagy kávéházban játszik. Ő, Ellrich, a franciákat a marseille-i nagy színházban hallotta és látta, a magyarok közül pedig többet is Pest vagy Magyarország más városainak kávéházaiban, és rendíthetetlenül hisz abban, hogy egykor Amphion hárfajátéka még a köveket is megindította úgy, hogy maguktól gördültek a megfelelő helyre Théba fölépítéséhez, vagy hogy a *Varázsfuvola*-ban néhány ügyetlen, majomnak öltözött utcagyereket a zene arra késztehet, hogy hangjaira táncoljon.

Ha Ellrich egyszerre emlegeti a magyar tánczenét a francia forradalom zenéjével, az egyúttal a forradalom, a forradalmi haladás mellett tanúságtétel is, hiszen egyúttal a magyarok és Magyarország iránti rokonszenvének ideológiai gyökereit is föltárja; ugyanakkor rávilágít annak a gyűlöletnek az okaira is, amellyel az osztrák birodalom ellen fordul: „Tudomásom szerint még igen keveset mondtam magamról, sőt szinte semmit, hiszen azt ígértem, hogy a magyarokat mutatom be igazi mivoltukban és nem a szerzőt, de mivel itt közben véletlenül a forradalmat is megemlítettük, és az olvasó kitalálhatja, hogy nekem már régen nincs pesztonkára szükségem, csak röviden utalok rá (hogy vala-

miféle Nesztórnak ne tartsanak): a marseille-i színházban 1830. március 20-án mindössze egy évvel voltam fiatalabb, mint az elfelejtett fiú – így szokták ugyanis Franciaországban a reichstadti herceget, Európa legyőzőjének a fiát nevezni –, és ott, az említett színházban értettem meg, hogyan lehet valakit már ifjúkorában a forradalomnak megnyerni.”

Ismeretes, hogy a magyar zene ekkor már régen utat talált az európai népek tudatába²⁵, jelentős muzsikuskok, mint Haydn, Beethoven, R. M. Weber, Liszt Ferenc, Berlioz és sokan mások fogadták be hatását, költők, mint pl. Lenau, kritikusok, zeneértő laikusok kerültek bűvkörébe. Az utóbbiak közé tartozik Ellrich is. Amikor leírja azt a hatást, amelyet a cigányok hegedűjátéka a magyar hallgatóságra gyakorol, alig talál szavakat saját lelkesedésének ecsetelésére. „A hegedű első hangjainál – a magyar zenedarab rendszerint egy bánatos panaszos adagióval kezdődik – megélnék az emberek vonásai, csillogni kezd minden szem, mosolyog minden ajak, bajuszt pödör minden kéz. Ha egy ilyen pillanatban szólalnának meg az utolsó ítéletre hívó harsónák, egyetlen magyar sem jelenne meg, és nélkülük zajlana le az utolsó ítélet. Ha pedig a művész, aki az adagióból hamarosan egy zúgó allegróra tért át, mely voltaképpen mindenféle hangok zűrzavara (a már említett útvesztő), és közben alaposan ki is merült, egy kis pihenőt engedne magának, máris száz szájból hangzik fel a ‚huzt! huzt!‘ (ti. húzd!), majd a következő darab a tetőpontig fokozza a lelkesedést, a taps alapjaiban ingatja meg a kávéházat . . .

Paganini lenne a magyarok embere, és Magyarország az igazi terület Paganini számára. Ez a művész ugyan mindenütt viharos lelkesedést ébresztett, de milyen kifejezéssel lehetne azt a hatást érzékeltetni, melyet Magyarországon keltene, ha hegedűje húrjain a kedves hazai hangokat szólaltatná meg; milyen távlatokat nyitna meg a magyar zene Paganini komor szelleme számára is! Egek Ura! Milyen zenét hallhatnánk akkor!

Ha Magyarországon keresztes hadjáratot kellene hirdetnem, vagy a magyarokat bármilyen más tisztet, vagy kevésbé tisztet dologra akar-nám mozgósítani, akkor kivonulnék Paganinivel a „Ragoczi-mező”-re,* és felkérném, hogy játsszék („húzni”)**. Még ha arról lenne is szó, hogy a magyarokat Dél-Amerikának Észak-Amerikától való elszakítására bírjam rá – hiszen úgyszem illenek nagyon szorosan össze –, egy percig sem kételkednék vállalkozásom sikerében.”

* A „Ragoczi-mező” (helyesen: Rákos-mező) nevezetes síkság Pest közelében. Hajdan itt tartották az országgyűléseket, melyen a magyar királyok személyesen is megjelentek – jegyzi itt meg Ellrich.

** „húzni” – (hegedűn) játszani.

Ha hangulatilag egyáltalán elő lehetett készíteni Petőfi fogadtatását a világirodalomban, akkor ez itt történt meg.

Ellrich-hel kezdődik ugyanis annak a folyamatnak az első szakasza, melynek során Magyarország és a magyar nép lassanként megszabadul a varázslattól, vagyis egzotikus-romantikus sallangjaitól és a maga való-ságában áll a világ elé. Olyan folyamat ez, mely nem tartóztatható fel, de amelynek végét sem lehet látni, hiszen vannak olyan területek és tí-pusok, melyek makacsul ellenállnak a deromantizálásnak, s a pusztá-, a betyár- és a táncromantika formájában utat találnak a kapitalizmus, a nagyipar és a vasutak világába is. Ha azt a kérdést vetjük fel, ho-gyan foglalnak állást az egyes útleírások ezzel az egész folyamattal szemben, akkor a szerzők műveltsége, származása, osztályhelyzete sze-rint nagy különbségeket fedezhetünk fel köztük, és még lényegesebbe-tet aszerint, hogy a kapitalizmus és a politikai helyzet szempontjából fejlettebb országból jöttek-e, vagy elmaradottabból, és hogy milyen minőségben, kutatóként, politikai ügynökként, vagy magánemberek-ként látogattak-e Magyarországra. Legtöbben megegyeznek abban, hogy a romantikus Magyarország még mindig jelent a számukra va-lamit. Még inkább ez a helyzet számtalan drámában, melyek magyar anyagot dolgoznak fel, vagy elbeszélésekben és regényekben, melyeknek a régi vagy az újabb Magyarország a színhelye. Bármennyire parado-xonként hangzik, még ezeknek is van szerepük abban a hangulati elő-készítésben, melyről feljebb beszéltünk.

Heinrich Laube *Ungarn* c. útinovelláját (1835) olvasva,²⁶ nem vá-runk ugyan semmiféle felfedezést, csak legalább annyit, hogy épp olyan éber szemmel figyelje és olyan művészi módon ábrázolja a jövőjében bizakodó forradalom előtti Magyarország gazdasági, társadalmi, poli-tikai és kulturális életét, mint ahogyan előbb Triesztet, Velencét vagy a nagy és gazdag Bécset, mégis csalódunk. Csalódásunk annál nagyobb, mert hatása alatt állunk annak a gazdag és sokoldalú ábrázolásnak, me-lyet Laube Bécsről adott, és így megvan a lehetőségünk arra, hogy öss-zehasonlítsuk a Magyarországról festett lélektelen és konvencionális képpel. Az a tény, hogy Laube alig mutat megértést a Magyarországon végbemenő átalakulással szemben, bizonyára összefügg nézeteinek meg-változtatásával, ti. azzal, hogy elhatárolta magát korábbi radikális ma-gatartásától.

Mielőtt még magyar földre lépne, már sejteti velünk, hogy a régi torzkép lebeg a szeme előtt. Már Bécsben bemutat nekünk egy magyar nemest mint osztályának reprezentatív képviselőjét, valójában azonban komikus alakot, amelyet a bécsi népszínművekből és a hetykén ostoba Mikosch-vicekből ismerünk. Ábrázatán viseli az összes magyar menny-dörgös-ménkút, úgy simogatja kecskeszakállát, mintha róka farkokban akarna elektromosságot gerjeszteni... Közismert dolog – folytatja

Laube –, hogy a magyarok okos emberek, éppen csak a puskaport és az intrikákat nem ők találták fel. Sok mindent elhisznek, amit más okos ember nem. A fent említett magyar nem kivétel, hanem átlagos. Mitűtán meg tudták állapítani, hogy melyik országból is származik, ami közös idegen nyelv hiányában nem is volt könnyű dolog, azt ajánlották a magyarnak, ünnepeljék megérkezésüket hazai italokkal. Az káromkodva egyezett bele. Hogy kérdéseit kikerüljék, ők kezdték faggatni a magyart hazája felől. A magyar nem kevésbé szereti hazáját, mint a lengyel, vagy jobban mondva: nem is szereti, hanem szerelmes belé, és fanatikusan beszél róla. Mivel pedig szárazon nem szívesen beszél róla, néhány óra múlva minden gondjukról megfeledkeztek.

Johanna, egy fekete fürtű hölgy személyesíti meg a romantikus Magyarországot. A csillagok úgy ragyognak, mint egy távoli világ szerelmes szeme, bársonypuha éjszakai szellők lengenek, csábító érzéki csend borul selymes takaróként a földre. Johanna hallgatagon nézi a holdnak a Duna tükrén lebegő képét – Laube művészi felfogásának megfelelően, aki éppen ez idő tájt fogalmazta meg, hogy nem a külső körülmények teremtik meg a költészetet, hanem a szív.

Johanna egy állítólagos magyar dalt énekel az éjbe, mely természetesen minden egyéb, csak nem magyar népdal, és Eichendorff ismert cigány-dalának (*Die Zigeunerin*) mintájára készült:

Lüftchen kommst du aus dem Morgen,
Wo die hohen Zedern stehen,
Hast du dort mein weißes Häuschen,
Meinen dunklen Herrn gesehen?

Augen hat er schwarz wie Kohlen,
Und sein Bart ist schwarz und lang,
Spielend wie der Baum am Wasser,
Kräftig ist der Leib und schlank.

Und sein Roß ist so behende,
So beweglich wie der Wind,
Gürte Dich, mein Lüftchen, schwebe,
Eile heimwärts, flieg geschwind!

Amikor Laube megkérdezi tőle, Ázsiából való-e, Johanna így válaszol: „Az Égből jöttem, kitagadott gyermek vagyok.” Aztán elmondja élete történetét, amiből úgyszólván semmi sem hiányzik, amit csak a le-süllyedt, hátborzongató romantika és annak jellegzetes motívumaként felmutathat: szerelem, szenvedély, szöktetés és csábítás, emberölés, éjszakai lovaglás stb. Mindez alig egyeztethető össze Laube kibékíthetetlen romantika-ellenességével.

Más jellegű Laube találkozása a magyar katonával. Hogy minél reá-

lisabban érzékeltethesse azt a benyomást, melyet rá a számára idegen, sőt „alvilági” jelenség gyakorol, irreális valószínűtlenségbe csap át. Szerinte Magyarország szolgáltatja ugyan a legjobb és legderekabb katonákat, akiket már otthon megedzett a levegő, a napsütés és az eső, akikben mint magyarokban megvan a közösségi szellem, és így felülmúlják az egyébként ügyes, de inkább magukra hagyatkozó galíciaiakat, külsőjük azonban olyan, amilyeneknek Xenophon olvasásakor Artaxerxész „halhatatlanjai”-t képzeljük. Küklopsz-magasságúak, s alakjukat a medvebőrűveg még jobban felnagyítja. Aki látja őket, amint tömegesen felvonulnak, szemfödőszerű fehér zubbonyban, gyászos fekete lábszárvédőjükben és toronymagas csákóban, a mongol fennsíkra emlékeztető fakósárga arcukkal, fátyolos, bágyadt tekintetükkel, ritka, kócos, ápolatlan szakállukkal, sárgásbarna, kicserezett kezükkel, azt hiheti, Pluto nemrég szervezett testőrsége közeleg. Ő, Laube, sohasem hallott még magyar gránátost beszélni, soha nem kapta el a tekintetét még egyiknek sem, pedig neki is van szeme; mindig félve ment el mellettük, mint valami erdei ember mellett, akiből könnyen kitörhet az erdő vadsága, „és akkor egyetlen civilizált ember sem lehet biztonságban hosszú, szuronyos puskájától.”

Ilyen élményekkel terhelt, egyébként pedig – mint látható – téves és felületes előkészítés után kezdte meg Laube magyarországi utazását. Tudatában is van felkészültsége hiányosságának. Mindig fonák helyzetben vagyunk – írja –, ha általánosságokat kell egy népről és egy országról mondanunk, ha egy ilyen milliószoros létezőt rövid gondolati formulákkal kell meghatározni. Minél határozottabb, minél kizárólagosabb ez a megjelölés, annál több lehetőséget nyújt a tévedésre, még akkor is, ha túlteng benne az igazság: amíg csak tökéletes nem lesz a tudásunk, azaz amíg csak emberek maradunk, nem leszünk képesek a világ sokféleségét egyetlen ítéletbe beleszorítani, hiszen elkerülhetetlen, hogy a gyommal együtt mindig hasznos növényeket is tépjünk ki. Ezt a megjegyzést a fentiekkel kapcsolatban is be kellett ide iktatni, de vegye figyelembe az olvasó az itt következő „magyarországi vázlatok”-ra vonatkozólag is.

Intuíciónál többet nem tud és nem is akar adni – írja –: „Amikor a dunai hajóra szálltam, hogy a folyam gyors hullámai levigyenek a naptól aranyló országba, nem volt szándékomban sem több, sem kevesebb, mint az, hogy legalább egy tekintetet vessek rá. Láttam, amint elsiklunk a büszke parti erődítmények mellett, láttam, amint kis hajónk a Duna dél-magyarországi kapujának szűk sziklafalai közt pöfögött tova, és láttam, amint leúszunk az ismét kiszélesedő és nyugodtan hömpölygő folyón a Fekete-tenger felé.”

Ez – mint írja – nem sikerült neki, és tökéletlenebb tájékozódási eszközökkel kellett betekintést nyernie ebbe az országba.

Egy ember története – folytatja Laube – megvilágítja arculatát és vizsont. A németben a két félig összecsengő szó (Geschichte és Gesicht) arra a megjegyzésre készítet bennünket, hogy általában minden összecsengés belső kapcsolatot és rokonságot fejez ki.

A magyar történelemben éppenúgy hemzsegnék az ellentétek, mint az ország jelenében.

Ennek az alaptételnek a magyarázatául az ezután következő szöveg szolgál: Magyarország történetének rövid összefoglalása a honfoglalástól a jelenkorig, statisztikai tájékoztatás a lakosságról, a talajviszonyokról és a gazdasági életről, megjegyzések az országnak Ausztriához való viszonyáról. Mindebben lényegében általánosan ismert dolgokat reprodukál. Mégis szinte érthetetlen, hogy egy olyan író, mint Laube, aki teljes mértékben képes méltányolni Széchenyi irodalom- és reformpolitikai tevékenységét, nagy alkotásait, aki külön fejezetet szentel a nemesi ellenállásnak, – következetesen hallgat a magyar kulturális forradalom eredményeiről. Említi ugyan a nyelvművelő társaságot (értsd: az Akadémiát), amely most tudományosnak nevezi magát, de úgy véli, hogy az általa támogatott irodalmi megnyilvánulások egyelőre nem jelentősek. Laube feltűnő járatlanságot árul el azokban a mondataiban, amelyek néhány névre korlátozódnak, és a magyar irodalomnak egy már régen túlhaladott korszakára vonatkoznak. A magyar irodalom jövőjében egyébként nem hisz: a költők közül Pyrkeren, „Kisfaludi”-n (helyesen: Kisfaludy) és „Himly”-n (helyesen: Himfy) kívül jóformán senkit sem tart említésre méltónak; bár – mint megjegyzi – a magyarok nagyzási mániája következtében, amelyet elzártáguk még tovább fokozott, magyarnak tartják Ádám apánkat, az öreg Homéroszt pedig szlováknak, s annyira meg vannak elégedve kezdetleges irodalmukkal, hogy a továbbiakban alig van mit várni tőlük. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy Pyrker, állására nézve érsek, németül író dilettáns volt, Himfy pedig a jelentős lírai költő, Kisfaludy Sándor írói álneve.)

Mivel az útleíró novellák Laube legnépszerűbb írásai közé tartoztak és mindenütt olvasták őket, érthető, hogy egyes európai vidékek, továbbá személyek, mint Goethe, Byron, Beethoven, Grillparzer, sok ember tudatában abban a formában éltek tovább, amilyeneknek őket Laube a maga túlságosan szubjektív, nemegyszer téves nézőpontjából látta. De hogy a magyar kultúrának ez a tendenciózus torzképe ne maradjon „örökéletű”, arról olyan egykorú pozitív ábrázolások gondoskodtak, amelyekkel nem vehette fel a versenyt.

Laube teljes járatlanságát tanúsítja az is, hogy a *Terra incognitá-t* (Lipcse, 1835), a hírhedt klerikális író, Orosz József művét használja információs forrásként. Mint megjegyzi, az előző év végén ezen a címen megjelent Magyarországról egy kötetnyi tudósítás, melyeket Orosz József adott ki, s ezekben magából az országból olyan tárgyilagos és mű-

velt hang szólalt meg, amelyet soha nem várt volna. Laubenak általában útmutatóként szolgált e tudósítások történelemszemlélete is. Végző bölcsek következtetésként azt vonja le: a kultúra olyan légkör, amely gyakran idéz elő téves megfigyeléseket, és néha teljesen váratlan meglepetésekkel szolgál.

Végül eljutottunk oda, hogy Lenauról beszéljünk, és megvilágítsuk azt a szerepet, melyet Petőfi útjának hangulati előkészítésében játszott.²⁷ Minden tévedés elkerülése végett nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy Lenau német költő volt, mégpedig egyike a legnagyobbaknak, de a feudális Magyarországon született, életének legboldogabb éveit, gyermekkorát és ifjúságát magyar környezetben töltötte, magyar iskolákba járt, magyar könyveket olvasott, magyar ismerőseivel magyar nyelven tudta megértetni magát. Ha hatott is rá ennek a kapitalizmuson még innen fekvő világnak a romantikus varázsa, mégis távol állt attól, hogy benne kizárólag az egzotikus, a vadromantikus lássa. Csak amikor már átlépte Magyarország határát, akkor vált az számára vágyva-vágyott menedékké, gyermekkorának elvesztett paradicsomává. Igaz, az osztrák Alpok, a határtalan Óceán, az amerikai őserdő vagy a Niagará-vízesés megrázóbb erővel hatott rá, de egész életében nem került egyetlen tájjal sem olyan magától értetődő kapcsolatba, mint a magyarral. Kétségtelenül erre vezethető vissza az, hogy nem tudja létét, gondolatát, érzelmeit, emberi-társadalmi kapcsolatait a természettől elvonatkoztatva elképzelni, hogy szókinccse, képei, hasonlatai a természetnek erről az elengedhetetlen közelségéről tanúskodnak, és mindaz, ami Magyarországhoz kapcsolja, vagy rá emlékezteti – ország, nép, történelem –, személyes, érzelmi hangsúlyt kap. A puszta Lenau számára is a korlátlan mozgási lehetőség színhelye és szimbóluma, akár Petőfinek vagy Lisztnek. Ha Ellrich és utódai hallgatókként is a legnagyobb elragadtatással élvezték a magyar zenét, akkor Lenau, aki művészién hegedült, megértette és interpretálta legmélyebb lényegét. Emlékezzünk csak arra a kocsmai jelenetre, amikor kivette a cigány kezéből a hegedűt, és játékkal annyira elbűvölte a jelenlevő parasztokat, hogy azok vállukra emelve vitték körül a kocsmában. Egy másik jelenetről August Schmid, bécsi zeneművész tudósít: „Egy borús őszi estén történt, amikor Lenaut hazakisértem a ‚Neuner’-ből*. Szobájába érve arra kért, hogy játsszam neki néhány magyar nemzeti dallamot. Némán dőlt hátra székében, kezével megtámasztotta lehajtott fejét, és elgondolkodva hallgatta a zenét. Több ‚lassan’-t és ‚frissen’-t** játszottam már, éppen le akartam tenni a hegedűt, amikor Lenau szó nélkül kivette kezemből, és játszani

* Bécsi kávéház.

** Schmid itt és alább e magyar nyelvű kifejezéseket használja az eredeti német szövegben. (A szerk.)

kezdett. Ezt a pillanatot sohasem felejttem el. A székre roskadva hallgattam a mágikus hangokat, melyek olyan varázslatosan s egyúttal bánnatosan és megrázóan áradtak felém az éjszaka sötétjéből. (Közben ugyanis egészen besötétedett a szobában.) Prófétai szellem szállta meg a játszót és lehelt életet hangszerébe. Hangokkal festette meg a maga és népe sorsát, mely akkor még a jövő méhében rejtett. Olyan kép tárult elém, mely ellenállhatatlan erővel ragadott meg, és fájdalmas érzékenyüléssel töltötte meg szívemet. Minden hangból a fájdalom hallatszott, mely a ‚lassan‘ melankólikus hangjaiban csendes panasszal sírdogált, majd a ‚frissen‘ gyors ütemeiben vadul sikoltott fel.

Nem tudom, mennyi ideig játszott Lenau, de egyszerre csak elnémultak a hangok; halálos csend lett. Az ajtóig vonszoltam magam, és nem is tudom, hogyan kerültem az utcára, csak annyit éreztem, hogy arcom nedves a könnyektől. Az volt a benyomásom, hogy Lenau a lelkét terhelő minden fájdalmat ráborította muzsikája hangjaival az enyémre.”²⁸

Csak így érthetjük meg, milyen mértékben válhatott a magyar tánczene inspirációs forrássá és a magyar népdallal együtt formáló erővé Lenau lírájában, sőt hogy azzá kellett válnia, anélkül, hogy háttérbe szorította volna a nyelvet mint a gondolat közvetlen valóságát és a kölcsönös megértés eszközét. Vagy gondoljunk arra a démonikus és varázsos erőre, ahogyan ez olyan költeményekben, mint a *Werbung*, a *Heideschenke*, a *Mischka-románcok* vagy a Lenau-féle *Faust* csárdajelentésben megnyilvánul. Pedig nem is próbálja meg, hogy a romantikusok módjára szavakkal keltsen zenei hatást.

Ez talán egyedülálló esete annak, hogy egy nagy, nem magyarul író költő német nyelven, magas művészi fokon gyermekkora és ifjúsága magyar környezetét és magyarországi élményeit örökítette meg. Mind ezt nem kívülről tette, mint osztrák epigonjai, akik a Habsburg-ideológia szellemében specializálták magyar témákra magukat, mint Hebbel *Wiener Prater*-ében vagy *Husaren-Werbung*-jában, hanem belső indításból. Innen származik Magyarországról alkotott képének meggyőző légköre, mely még nem szabadult meg teljesen a romantikus illúzióktól és így annál mélyebben ivódott bele az európai olvasó tudatába. Lenau próbálkozott meg elsőnek a magyar pusztá, és annak a rendezett társadalom peremén vagy keretein kívül élő népelemei, a cigányok, a betyárok, a csikósok humanizálásával, bár még mindig romantikus külsőségek között. Mind ideológiai, mind művészi szempontból ez a legjelentősebb szakasza annak az útnak, mely Petőfi német földön való recepciójához vezet. Lenauval ellentétben osztrák kortársai magyar balladák, románcok, elbeszélések és útirajzaik tömegtermelésével inkább ártottak ennek a folyamatnak, mint használtak.^{28a} Annál több történt azonban később Petőfi recepciója érdekében belülről, azáltal, hogy a magyar nép politikailag és kulturálisan is bizonyosságot tett érettségéről

és önállóságáról, és képes volt arra, hogy maga felé fordítsa az európai népek figyelmét. Nem volt már szükség osztrák közvetítésre, semmiféle kívülről való felfedezésre ahhoz, hogy tudatára ébredjen történelmének, alkotó erőinek, zenéje különlegességének és országa szépségének. Magának Magyarországnak is voltak már tudósai, költői, művészei, akik magyar szempontból, önkényes elrajzolás és torzítás nélkül tudtak gondoskodni megfelelő kép nyújtásáról. A természet átalakítása, az iparosítás és kapitalizálódás, forradalmi és utópisztikus ideológiák, melyek a kulturális hatások régi és új útjain érkeztek, mind hozzájárultak a régi nemzetnélkül-hangulat legyőzéséhez. A költészetben bekövetkezett a fordulat a patriotizmustól a politikus jelleg és az illúziókban gazdag romantikától a realizmus felé. A Pesten nemrég megalakult színház a szó igazi értelmében nemzeti „iskolává” vált.

Ha a magyar műköltészet és monda- és mesevilág meg is honosodott Németországban, nem állíthatjuk ugyanezt a népdalról és a népballadáról.²⁹ Bár egy régi magyar népballada, a *Szilágyi és Hajmási*, melyet Teleki Ferenc gróf fordított németre, megjelent Hormayr *Taschenbuch*-jában (1822. 457.), néhány népdal pedig a *Das Ausland* c. müncheni folyóiratban (1828. márc. 30. és szept. 13.), alig figyelték fel rájuk. Az a tizenöt népdal, melyet Toldy antológiájába felvett, nem volt lefordítva, így a német olvasó nem érthette őket. Állítólag Goethe is hasz-talan kereste az alkalmat, hogy magyar népdalokat olvashasson vagy hallhasson. Ez pedig éppen akkor volt így, amikor Németországot szinte elöntötte a szerb, úgörgög, cseh, szlovák, litván, spanyol és olasz népdalok fordításainak áradata, melyeket Goethe olyan nagy örömmel fogadott. Sajnos, a népek dalainak ebből a kórusából csak egy hang hiányzott, Magyarországé, akárcsak annak idején már Herder *Stimmen der Völker* (Népek dalai) c. gyűjteményéből. John Bowring végre 1830-ban kiadta a magyar költészet angol nyelvű antológiáját *Poetry of the Magyars* (A magyarok költészete) címen (London–Pest), s vele együtt 64 népdalt, ill. népszerűvé vált műdalt. Amit a magyar irodalomról szóló előszavában mond, azt Toldy *Handbuch*-jából merítette, a népdal-anyag közlésének alapjául pedig Rummy német fordításai szolgáltak. Az antológia hatása főként Angliára és Magyarországra korlátozódott. Goethe ezekről a népdalokról csodálatos módon állhatatosan hallgatott, bár a szerb és az orosz költészetéről szerzett ismereteit Bowringnak köszönhette. De megértjük ezt, ha meggondoljuk, hogy időközben Goethének a népköltészethez való viszonyában nagy változás következett be. Hiszen 1830-ban, az antológia megjelenési évében úgy nyilatkozott Müller kancellár előtt, hogy milyen szép idők voltak azok, amikor a szerb költemények fordítása megjelent, és ő olyan frissen és elevenen idézte fel magában azokat a sajátságos állapotokat. Ma már távol áll tőle mindez, nem is akar többé gondolni rá.³⁰

Amíg tehát a magyar népdal elterjedése szempontjából meg nem javult a helyzet, addig tulajdonképpen Lenaut tekinthetjük képviselőjének; annál is inkább, mivel láttuk, hogy költészete fejlődésében milyen döntő szerepe volt a magyar népi zenének és a magyar népköltészet formai elemeinek, sőt kimutathatjuk azt is, hogy többek között híres *Räuber im Bakony*-a egy magyar népdal nyomán készült, és a *Husarenlieder*-ben magyar népi dallamok csendülnek meg.

1840-ben jelent meg a *Pannonia, eine Blumenlese auf dem Felde der neuern ungarischen Lyrik* in metrischen Übertragungen. – *Pannonia. Virágfüzér az újabb magyar lyrai költészet mezejéről* (Lipcse). Gustav Steinacker (1809–1877),³¹ a költemények kiadója és fordítója, protestáns pap, költő és több teológiai munka szerzője, Bécsben született, majd szüleivel együtt Magyarországra került, itt töltötte ifjúságát, aztán Bécsben és Halléban hallgatott teológiát, és Debrecenben igazgatója lett „a református konzisztórium alapította nőnevelő intézet”-nek. Ez a demokratikus-liberális gondolkodású férfi több kisebb-nagyobb németországi városban működött lelképásztorként (rövid ideig Triesztben is), három évet Weimarban töltött, Goethe kerti házában lakott, Liszt Ferenc baráti köréhez tartozott, és mint a közeli Buttelstedt lelkésze halt meg.

Anastasius Grüntől tanult, Uhland hatása alatt állt, így írta meg első költeményeit G. Treumund álnév alatt, és *Harfentöne aus dem Ungarlande* (Hárfahangok Magyarországról) címen adta ki őket (Lipcse, 1835). Ezek a forradalom előtti Magyarország dokumentumai, ezé az átalakulásban levő világé, amint azt egy szenvedélyesen érdekelt kortárs közvetlen közelben átélte és értékelte. Alig volt olyan tendenciája és vezető alakja a maga korának, aki figyelmét elkerülte volna. Ünnepli Széchenyit, a nagy reformpolitikust, aki népét a jövő útjaira vezeti, az országot pedig az ipar és a kereskedelem útjaira irányítja, Deák Ferencet mint a jogrend védelmezőjét, Eötvös Józsefet, a költő-filozófust, akik mellett azonban Széchenyi politikai ellenfele, Kossuth mint nagy álmódózó jelenik meg. Amikor Steinacker a szeretett országot ábrázolja, tartózkodik mindenféle hamis illúziótól, minden betyár- és cigányromantikától. Csodálkozva nézi a hatalmas teherhajókat, amint a Dunán siklanak, a vashidat, mely Pestet és Budát összeköti, és dicséri a hatalmas folyamatot:

Und in hellern, stolzern Ringen ziehst du durch das schöne
Reich,
Dem an Glanz, an Schmuck und Fülle wie an Glück kein
andres gleich.
Allen Völkern tut dein Rauschen Ungarns Ruhm und
Reichtum kund,
Und als Quelle jener Güter: Freiheit und Gesetz im Bund . . .

Mindaz, amit Steinacker gondol vagy érez, tudatában összekapcsolódik a szabadság és a jövő fogalmával. Radikális humanizmusáról tesz tanúságot az is, hogy síkra száll a jobbság felszámolásáért, és fellép a parasztságot kizsákmányoló nemesség ellen:

Flicht nicht feig vor jener Träne, die des Landmanns
Auge näßt
 O verschwelgt nicht an der Tafel seiner Habe letzten Rest!
 Seht, er will von eurer Gnade kein Geschenk *umsonst*
empfah'n,
 Will ja doppelt wieder zahlen, was ihr für sein Heil getan.
 Gebt, ihr gebt ja um zu *nehmen* (weil ihr doch so gerne
nehmt),
 Darum brecht die Fessel endlich, die den Arm des Bauers
lähmt.

De nem hallgatja el fenyegetéseit sem:

Ihr, die ihr von euren Brüdern viel erlangt und viel besitzt,
 Zittert, wenn ihr Euren Reichtum nicht zum Wohl des
Landes nützt!

Olyan szavak ezek, melyek már Petőfire, a világirodalom legnagyobb forradalmi költőjére emlékeztetnek, de annyi a különbség közöttük, hogy Steinacker nem gondol a társadalomnak semmiféle forradalmi átalakítására, sőt a forradalomnak még a gondolatát is visszautasítja.

A legszemélyesebb érdeklődéssel fordult a nemzetiségi kérdés felé, mely a forradalom előtti Magyarországon csakúgy, mint a Monarchia többi országában, sok surlódásra adott okot, és a kornak mind magyar, mind magyarországi német költészetében élénk visszhangra talált, majd a bécsi politika beavatkozása folytán egyre inkább kibékíthetetlen jelleget öltött. Steinacker sem elégedett meg a passzív szemlélő szerepével. Miközben egyre inkább elhatárolta magát fanatikus vagy külföldről fanatizált kortársai gyűlölködő magatartásától, a magyar patriotizmus szellemében a kölcsönös türelem, megértés, termékeny együttműködés ajánlatával, valamint azzal a követeléssel lépett a nyilvánosság elé, hogy minden nemzetiség nyerve el a jogot nyelvének használatára:

Gönnt dem Deutschen, gönnt dem Slawen immerhin ein
freies Wort,
 Öffnet nur erst dem Gedanken einen sichern Friedensport,
 Drängt nicht mit Gewalt den Bruder, daß er seinen
Stamm verläßt,
 Doch allmählich und mit Liebe knüpft ihn an den euern fest.

Bildet eurer Väter Sprache, die so körnig, reich und schön,
Lehret sie den jungen Bürger in der Schule recht verstehn,
Ringet kühn im edlen Streben nach der echten Freiheit Preis:
Und ihr bannt das Volk auf ewig fest in eurer Liebe Kreis.

Tön' im Chore eurer Barden auch der *deutschen* Harfe Klang,
Weht aus ihren freien Saiten nur der wahre, echte Sang! -

Olyan hangok ezek, melyeket nem lehet könnyen elfelejteni, s amelyek ma is olyan időszerűen hangzanak, mint százhuszonöt évvel ez-
előtt!

Steinacker úgy jutott ilyen világos felismerésekre, hogy magyar köl-
tőket fordított. Ez nem volt kerülő. Ha meg akarunk érteni egy népet,
költőit kell kikérdeznünk. Ezt tette Steinacker is *Blumenlese* c. fordít-
ásantológiájával. Milyen jellemző, hogy művét „az egyetértés géniu-
szának” ajánlotta! Ugyanazt a génuszt szólítja fel verses ajánlásában
arra, tegyen vallomást választott hazája iránti szeretetéről:

Von der grünen Bergeshöhe sah ich auf mein Vaterland,
Das im Glanz der Morgenröte hell vor meinen Blicken stand.
Alle Fluren, alle Auen überstrahlt von Segensglanz,
Alle Täler, alle Hügel prangend mit des Herbstes Kranz.

Schöne Flur, so reich gesegnet von des Schöpfers milder Hand,
Sprich, was fehlt zu deinem Frieden, heißgeliebtes Vaterland?
Ist's der Einsicht Geistesblume, ist's des edlen Willens Macht,
Die der Zeit geweihte Regung Allen, nur nicht uns gebracht?
Nein, ich sehe helle Zeichen leitend auf den Bergen stehn,
Nein, ich höre wackern Aufruf über alle Lippen gehn:
Eins nur hemmt noch unsre Flüge nach des Heiles fernem

Strand:
Ach, es fehlt der Eintracht Segen, der des Hades Fluch
verbannt!

O so nah' von sel'ger Küste, neige mit dem Friedensblatt
Dich herab auf unsre Scharen, die des langen Kampfes satt,
Führe Einigkeit im Geiste, Herzenseinigkeit herbei,
Daß der Himmel unsres Volkes frei von finstern Stürmen
sei ...

Steinacker *Pannonia* c. gyűjteménye Mailáth *Magyarische Gedichte*
és Toldy *Handbuch* c. kiadványának folytatásául, szinte „modern” ki-
egészítéséül készült, összhangban elődei nemzeti és pedagógiai célkitű-

zéseitevel, ugyanis egyrészt a magyar állapotok és törekvések iránt mind nagyobb érdeklődést tanúsító művelt *külföldnek* szemelvényekben a magyar lírát is be akarta mutatni, másrészt pedig a *belföldi*, akár magyar, akár német olvasóközönséget kívánta – egyelőre első kísérletként – tájékoztatni. A külföldre azért gondolt, mert olyan, „a legjelesebb hazai lírikusok jobb műveiből készült izléses válogatást”, amilyent minden más művelt nemzet nagy számban tud felmutatni, a legutóbbi időkben magyar részről nem igen adtak ki, a belföldiekre pedig azért, hogy alkalmat adjon nekik hazai költőik jobb megismerésére, fokozottabb méltánylására és megkedvelésére, továbbá, hogy ezáltal a magyar nyelvet és irodalmat buzgóbban és nagyobb odaadással tanulmányozzák . . .

A költemények számát már korlátozza az, hogy egyelőre csak egy első „fejezet”-ről van szó, melyben a régebbi anyag van túlsúlyban, azaz „a legismertebb, legnépszerűbb”, nemegyszer még a „a régi iskolához tartozó, részben már elhunyt költők legkedveltebb, a mai korhoz legközelebb álló” néhány költeményét mutatja be. A két Kisfaludy mint a régi iskola utolsó tagjai foglalják el számszerűleg is a legnagyobb helyet. Ezzel szemben Steinacker részéről az új idők szellemének tett engedmények közé tartozik, hogy pl. a körülötte zajló népköltészeti mozgalom hatására Kisfaludy Károlyt kizárólag mint népdalköltőt mutatja be, vagy hogy – ami néhány évvel korábban teljesen elképzelhetetlen lett volna – követni meri a fiatalabb lírikusok (Vörösmarty, Bajza) lépteit a hazafias költészettől a politikai felé.

A következő évek, melyeket Steinacker még Magyarországon töltött, állandó izgalmi állapotban tartották, és mély bepillantást engedtek neki a forradalom előestéjén folyó pártküzdelmekbe. Két felejthetetlen élményt is jelentettek azonban számára. Ezek közül az egyik az volt, hogy felfedezte magának Petőfit, felismerte jelentőségét, és a költő soha többé nem tűnt el látóköréből. A másikban akkor volt része, amikor 1846 májusában, nem sokkal azelőtt, hogy elhagyta Magyarországot, jelen volt Liszt Ferenc egyik pesti hangversenyén. A művészt egy költeményben dicsőítette, szavakba próbálva foglalni zenéje magyar elemeit, és azok felülmúlhatatlan hatását a közönségre. Bár ez a költemény látókör és pátosz szempontjából messze elmarad Vörösmarty híres *Liszt Ferenchez* c. ódája mögött, Steinackernek mégsem kell szégyenkeznie, ha versét ezzel összevetjük. Itt most csak az utolsó szakaszokat idézzük Steinacker költeményéből:

Sein Auge träumt – horch! Rossehufschlag, Wiehern,
Der Heide Bild – der Heimat Lied und Leben -
Zigeunerweise – Geig- und Zymbalbeben,
Des heißen Ungarherzens Glut zu schüren.

Da bricht es los in langverhalt'nen Dröhnen
Des Beifalls und der Liebe donnernd Grüßen,
Den Ungarsohn an's Ungarherz zu schließen,
Das sich berauscht in seinen Zaubertönen.

O sei gegrüßt in deines Sieges Walten
Du Zaub'rer, der – die Welt zu seinen Füßen –
Des Himmels leichtes Reich uns zu erschließen,
Nun heimgekehrt, zu tönenden Gestalten?

Du Sohn des Geistes, der mit Geistern ringet,
Die seine Hand mit Macht heraufbeschworen,
Dich hat Apoll zum Liebling auserkoren,
Denn nur der Geist ist's, der die Geister zwinget,

Du aber hast, wie Keiner, sie bezwungen,
Du herrschest über sie in Siegesklarheit!
Dein Spiel ist nicht mehr Spiel, ist heil'ge Wahrheit,
Und ewig lebt, was deine Hand gesungen.

(Ez a hódolat a nyitánya a dicséző költemények egész sorának, melyeket Steinacker ezt követőleg intéz majd Liszthez.)

Steinacker csak a távolból élte át és követte nyomon a magyar forradalmat és szabadságharcot. Ez azonban nem zavarja a magyar néppel való kapcsolatát, sőt még az a bámulatra méltó tevékenysége sem hátráltatja, melyet mint lelkipásztor és teológiai író fejt ki. Mutatja ezt már az a mód is, ahogyan végre teljes nagyságában fogja fel Kossuth alakját (1874), és ahogyan elhárítja a magyar népre irányuló szidalmakat, valahányszor csak uralkodó osztályának nemzetiségi politikájáért népünket teszik felelőssé. De ezeknél még szorosabb kapocs is fűzi Magyarországhoz: a magyar költészet. Nem sokat mondunk azzal, ha megállapítjuk, hogy vele együtt élte meg felemelkedését és virágkorát, eredményein érlelődött ő maga is, a magyar költészet fejlődését egészen a saját koráig fázisról fázisra követte. Mint információs forrás segítségére volt éppen Toldynak *A magyar költészet története* c. munkája (Pest, 1863), melyet le is fordított németre. Az eredmény egy impozáns teljesítmény volt: az *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit* (Magyar lírikusok Kisfaludy Sándortól napjainkig) c. német nyelvű antológia, amely 1875-ben, két évvel Steinacker halála előtt jelent meg Lipcsében és Pesten, és 93 költő 300 költeményét tartalmazta. De erről egy későbbi fejezetben fogunk majd bővebben szólni . . .

AZ ELSŐ FORDÍTÓK

A fentiek során azokat a feltételeket igyekeztünk megismertetni, amelyek nélkül elképzelhetetlen lett volna, hogy Petőfi utat találjon az európai népek tudatába, továbbá rámutattunk, hogy e vonatkozásban mind földrajzi, mind történelmi, mind ideológiai, és végül – de nem utolsósorban – nyelvi okok folytán csak a német nép kerülhetett szóba. A német volt az első nyelv, amelyre Petőfit fordították, a német nyelvterület volt ennek következtében az egyetlen, ahol műveit olvasták, megértették, ahol először ünnepezték, ráadásul már azokban az években is, amikor életműve még nem volt lezárva, és amikor értékelése körül még Magyarországon is nagy viták folytak. Ez nem volt véletlen. A demokratikus Németország és a demokratikus Ausztria ugyanabban az időben indult el forradalmi útján, mint a demokratikus Magyarország. Természetes szövetségesüket látták benne a feudális abszolutizmus ellen vívott harcukban. Innen ered az a készség, amellyel haladó költők és írók Petőfi mellé álltak.

Más részről azt is számításba kell vennünk, hogy Magyarország abban a kedvező helyzetben volt, hogy akadtak olyan polgárai, akik két nyelvterülethez és gondolatvilághoz: a magyarhoz és a némethez egyaránt tartoztak, és akik a legújabb időkig is kulturális közvetítő szerepet tölthettek be Németország és Magyarország között, és akik – mint láttuk – először tették hozzáférhetővé a német olvasóközönség számára a magyar monda- és mesevilágot, valamint a magyar költészetet. Közülük kerültek ki Petőfi első fordítói is. Tudatában vagyunk azonban ideológiai, művészi és nyelvi fogyatkozásaiknak. Alig akad közöttük „fordítva újjáteremtő” tehetség. Nyelvük, főleg kezdetben, idejétmúlt almanach-németség, mely csak lassan zárkózik fel a modern fejlődéshez. Mindezek ellenére mégoly szerény teljesítményüket sem szabad lebecsülnünk. Hiszen közvetlen közelből próbálták Petőfit megérteni, eredetiben olvasták, anélkül, hogy szótárt vagy nyelvtant kellett volna kezük ügyében tartaniuk. Így legalább költeményei érzelmi és értelmi tartalmának közvetítésére képesek voltak. Munkásságuk révén ismertté vált az eredeti szöveg, mely a német, az angol, a francia és az orosz olvasó számára legalább hozzáférhető fogalmat nyújtott Petőfi nagyságáról. Ezt a folyamatot kezdeteitől fogva kívánjuk nyomon követni, egészen addig a pontig, amelyen már a mennyiség minőségbe csap át, amikor már kiérlelődik az a felismerés, hogy lehet ugyan minden felkészülés nélkül is közeledni Petőfihez, de ha a maga valóságában akarjuk felfogni szellemét, ha ennek ismeretében akarjuk tolmácsolni, ahhoz igen magas fokú előkészület, sőt bizonyos belső rokon-
ság is szükséges.

Erről tanúskodik már Moritz Kolbenheyer (1810–1884) példája is, akit elsőként említhetünk a Petőfi-fordítók közül.³² Evangélikus lelkész volt, akárcsak Steinacker. Életpályájuk, műveltségük alakulása is hasonló. Mindketten Bécsben és német egyetemeken végeztek tanulmányukat, mindketten olyan környezetben nőttek fel, amelyben magyarok és németek évszázadok óta békésen éltek és dolgoztak együtt. Mindketten kiterjedt teológiai és gyakorlati-pedagógiai tevékenységet folytattak. Személyes kapcsolat is volt közöttük, együtt adtak ki egy prédikáció-gyűjteményt. De egy ponton eltértek útjaik: a magyarsághoz és a politikához való viszonyukban. Míg Steinacker megmaradt a megértő, érdeklődő, de alapjában véve apolitikus megfigyelő szerepében, eleinte a közvetlen közelből, végül igen távolról, addig Kolbenheyer nem ismert semmiféle korlátot, legalábbis egy ideig nem, élénken részt vett a politikai életben, meg merete tenni az utolsó lépést is, helyeselte a forradalmat és a köztársaságot. Sőt annyira bátor volt, hogy 1848. márc. 28-án, néhány nappal a forradalom kitörése után, egy prédikációjában a „szabad szó”-t merete ünnepelni, azaz az embernek a jogát véleményének szabad nyilvánítására. Ebben többek között azt mondja, hogy a szabad véleménynyilvánítás szóban vagy írásban szent és elidegeníthetetlen joga az embernek. Ahol bilincsbé verik a szabad szót, ott a gonosz szellem hatalma érvényesül. „Nem volt szabad úgy szólnunk, ahogyan gondolkoztunk és éreztünk, nézeteinket és meggyőződésünket írásban sem nyilváníthattuk szabadon és háborítatlanul. Itt voltak ők, a szellemi sötétség poroszói, és kerti ollóikkal nyírbálták a szellem virágos ágait: a gondolatokat.” Ez félreérthetetlenül a forradalmi sajtó és költészet terminológiája és pátusza. Ezek után nincs mit csodálni azon, hogy a szabadságharc bukása után a megszálló hatalom eljárást indított Kolbenheyer ellen. Nem lehetett véletlen, hogy Kolbenheyer Toldy: *A magyar irodalom története a közép-korban* c. művén kívül, két évvel a kiegyezés után, 1869-ban egy *Darstellung des ungarischen Freiheitskampfes* (A magyar szabadságharc története) c. művet fordított németre, ugyanígy az sem, hogy egy történelmi dráma tervével foglalkozott, melynek témáját a huszita háborúk idejéből vette, tehát egy olyan tárgykörből, melynek időszerűségét már Lenau is felismerte, s amely a forradalmat megelőző időkben általában is erősen felkeltette az osztrák költők érdeklődését. Még csak egy tényre akarjuk felhívni a figyelmet, mely az idős Steinacker és Kolbenheyer közötti különbségre igen jellemző: míg amaz a Goethe utáni Weimar felé orientálódott, addig az utóbbi a forradalom előtti és utáni osztrák költészetet tartotta példaképének.

Kolbenheyer, adottságai szerint, inkább fordító volt, mint alkotó költő. Ezt felismerte már egy olyan szigorú kritikusa is, mint Friedrich Hebbel. A Kolbenheyer névéhez fűződő legjelentősebb alkotás

Arany János Toldi-trilógiájának a fordítása. Milyen sokat mond az a levél, melyet Hebbel írt Kolbenheyernek a neki ajánlott első rész elolvasása után! Nem ismerte ugyan fel az eredeti mű jelentőségét, hiszen az volt a véleménye róla, hogy „lelemény szempontjából alig lehet eredetinek és mélyenjárónak mondani”, de a „kivitellel” szemben már igazságos, mondván, hogy az olvasót gyorsabban és elevebben barátkoztatja meg a magyar állapotok lényegével, mint nem egy törteneti mű. Az ő kifejezése szerint az „autochton” elem, akárcsak a bor esetében, a költészetben is döntő, ha átültetésre kerül sor. Amit a hazai föld gazdagon terem, azt csak akkor érdemes külföldről behozni, ha ott új keresztezések jöttek létre, melyek jellegét megváltoztatják vagy még inkább kidomborítják, s így újabb vonzóerőt jelentenek. Ezúttal kétségkívül ezzel a jelenséggel állunk szemben, s ezért „bizonyára igen szívesen fogják munkáját Németországban fogadni, hiszen magát ajánlja már a kifejezésben mutatkozó energia és a vers szép csengése is.” (Bécs, 1854. november.)

Ha meggondoljuk, hogy Hebbel nyolc évvel előbb még értetlenül állt szemben a magyar nép nemzeti sajátosságaival, egy magyarországi utazásának tanulságait egy tömör mondatban úgy foglalva össze, hogy „egy bolondokból álló néppel” találkozott; ha tudjuk, hogy mennyire ellenségesen ítélte meg a forradalmi Magyarországot – akkor bizonyára nem tévedünk azzal a feltevésünkkel, hogy Kolbenheyer Toldi-fordítása is hozzájárult álláspontjának megváltoztatásához. Ez a körülmény egyúttal új megvilágításba helyezi Kolbenheyer fordítói teljesítményét és közvetítő szerepét is. Petőfi-fordításainak már nem volt ilyen hatása, bár kedvező körülmények között készültek. Ilyen volt először is Petőfi éppen akkor kialakult hírneve, az a hatás, melyet költeményeinek első gyűjteményes kiadása Kolbenheyerre tett, majd személyes találkozásuk, mely az említett hatást még elmélyítette és fokozta, és Kolbenheyer arra indította, hogy Petőfi egyes költeményeinek fordításával próbálkozzék.

Nincs tudomásunk róla, hány költeményt fordított le. Kutatásaim szerint több volt, mint amennyit általában feltesznek.

Ha ismerjük Kolbenheyer republikánus érzületét, s ha olvastuk a „szabad szó”-ról szóló prédikációját, akkor joggal várhatjuk, hogy egyebek között elsősorban aktuális politikai tartalmú költeményekre esett a választása. Mégis, eltekintve a *Nemzeti dal* átültetésétől, mely egyébként hűségesen adja vissza az eredeti költemény szellemét és pátoszát, a lefordított darabok jószerint a magánélet körén, az idillikus és apolitikus elem határán belül maradnak. De még így is érdeme Kolbenheyernek, hogy ennek az eddig ismeretlen világnak, ha mégoly kis részét is, elsőként tárta fel. Mindezt fokozza még fordításainak olvasmányossága, amely annak köszönhető, hogy a konvencionális német fordítói

nyelvet az élő beszédhez közelítette. Kár, hogy nem jelentek meg a maguk idejében. Csak egy példát hozunk fel, amely a maga mintaszerepében a többi fordítást is képviselheti:

ICH

Diese Welt ist Gottes Garten:
Blumen, Unkraut aller Arten
Trägt das Land.
Ich ein Samenkorn, ein kleines:
Segne Gott mich, daß ich keines
Sei, das Unkraut wird genannt.

Rein und lauter ist mein Busen,
Gluten haben drin die Musen
Angefacht,
Und im unverdorbnen Herzen
Lodern sie als Altarskerzen,
Fromm der Tugend dargebracht.

Nicht nach Gunst buhl ich hienieden.
Dulde still, was mir beschieden
Wohl und Weh'!
Heute haben, morgen missen,
Neu gewinnen, was entrissen;
Also schwankt es je und je.

Wie das Land, das mich geboren,
Führt der Weg, den ich erkoren,
Eben fort:
Eins im Reden, eins im Sinnen,
Will ich mir kein Glück gewinnen
Durch ein gleißnerisches Wort.

Glücklich ist, daß im Gemüte
Pflanzte Gott die schönste Blüte,
Liebe mir,
Die gepflückt in heil'gen Stunden
Ich, zum schlichten Kranz gewunden,
Weihe, teure Heimat, dir.

ÉN

A világ az isten kertje;
Gyom s virág vagytok ti benne,
Emberek!
Én a kertnek egy kis magja,
De az úr ha pártom fogja:
Benne gyom tán nem leszek.

Tiszta e kebelnek mélye;
Égi kéz lövelt beléje
Lángokat.
És a lángok szűzen égnek
Szent oltárul az erénynek
El nem romlott szív alatt.

Nem építetek sors kegyére,
Tűrök, mit fejemre mére,
Jót, roszt;
Mit ma ad, elveszi holnap;
Majd megadja, a mit elkap –
Jellemképe változat.

Mint a róna, hol születtem,
Lelkem útja tetteimben
Egyenes;
Szavaimmal egy az érzet,
Célra jutni álbeszédet
Tétovázva nem keres.

És az ég szívem földébe
Drága fadat ülteté be,
Szerelem!
Koszorúba fűzöm ágít,
Koszorúm szerény virágít
A hazának szentelem.

(Petőfi: *Versek. 1842–1844.*
Pest, 1844. 46–47.)

Kolbenheyerhez, a paphoz és pedagógushoz magyarországi német újságok, folyóiratok és almanachok munkatársai is csatlakoztak, akik a kor szavát követve felfigyeltek Petőfire, és a maguk szerény módján hozzájárultak népszerűségéhez és híre növeléséhez. Egyesek később is folytatták fordítói tevékenységüket, mások már régen feledésbe merültek, csak a bibliográfusok ismerik őket. Nevükkel ritkán találkozunk az antológiákban. Egészen meglepő, hogy közöttük találjuk a forradalom előtti Magyarország leghírhedtebb kritikusát, I. G. Zerffit is. Es-

küdt ellensége mindennek, ami haladó, így Petőfinek is, nem is fírad el abban, hogy a legnagyobb gyűlölettel szidalmazza. Dr. Heinrich Laube-hoz intézett fiktív leveleiben, azaz egy tanulmányorozatban, mely 1846-ban jelent meg a Honderű-ben (II. évfolyam, 12., 13., 15., 16., 17., 18., 19. sz.), Petőfit Heinével hasonlítja össze, hogy így lehessen igaztalan Petőfivel szemben. Azt írja, Heine irtotta ki azt az ostoba nyomorúságot, mely a német irodalomban uralkodott... Mondhatni, ő Németország újramegalapítója, a második Hermann, aki ugyan nem Varust győzte le, hanem a német filiszterség copfos légióit, a német Attila, aki megmutatta, hogy az ifjúság tollában még él a régiek ereje, csak el kellett távolítani a pedáns és nehézkes szakállat. Heine öntött új életet az üres merevségbe, új hajnalt derített a német irodalom egére, hősi tetteivel jóvátette kicsapongásának minden bűnét, melyeket győzelmi mámorában követett el. Heinében megrázó, hatalmas magasságban halmozódnak az eszmék, munkába állítja a szellemi hatalom minden emeltyűjét, hogy kihúzza a kátyúból a kocsi, majd sárba rántja az eszmék építményét, mocskos élcfoszlányokkal hajigálja tele, hadd borzadjanak el az emberek attól, hogy a szemétdombról kikaparják a magasztost, a nagyszerűt. Ugyanis a nagy és magasztos mindig megvolt Heinében.

Ha Heinét dicséri, azért teszi, hogy Petőfit kisebbítse. Ha Heine ugyanis úgy játszik a világ tisztázott alapelveivel, mint afféle labdákkal, Petőfi viszont szerint állandóan tisztázatlan fogalmakkal küzd; sejti ugyan, hogy létezik egy fényes, tiszta világ, de képtelen azt megkeresni, még kevésbé megtalálni.

Zerffi az objektivitás látszata kedvéért egyrészt felfedi Heine ellentmondásait, másrészt csak Petőfi népi ihletésű költeményeit méltányolja érdemük szerint. Két év múlva pedig hirtelen felfedezi Petőfi forradalmi szellemét, lefordítja a *Nemzeti dal*-t, amelyet a *Wiener Theater-Zeitung* is leközi – később ismét megtér reakciós álláspontjához. Többször is változtatja meggyőződését, de ezzel nem áll egyedül ezekben az években.

Egészen más jelenség a cseh–német költő Leopold Kompert³³, akit az osztrák Moritz Hartmannhoz és L. A. Franklhoz a barátság és az elvközösség szálai fűztek. Úgy jött Magyarországra, mint „Lenau és Karl Beck ígéret-földjére”, és néhány évet újságíróként töltött itt. A régi, illúziókkal teli, rá kezdetben lenyűgöző erővel ható Magyarország-kép és a szeme elé táruló valóság napról napra történő szembeállításából, s a nép közelségéből Kompert munkáiban a pusztai világának egy újszerű, realiztikus ábrázolása jön létre. (*Reisebriefe aus Ungarn*, 1841–1844. – *Roman der Puszta*, 1844.) Szavai, melyekkel művészi eljárását, a természethez való viszonyát, realiztikus irányba fordulását, a meghaladott, mesterkélt természetábrázolástól való eltávolodá-

sát indokolja, akár Petőfitől is származhatnának. Egyes polgári művészek – írja Kompert – az utóbbi időkben arra a szerencsés gondolatra jutottak, hogy utat törnek a költészetben a nép élete számára. Ebben a demokratikus törekvésben, amely legújabbban az irodalomban mutatkozik, a végleteket kedvelő évszázad jellegzetessége nyilvánul meg. Ez az „ugrás a természetbe” bizonyára meghozza majd a maga gyümölcsseit. De súlyos vétkeket is követtek el a természet ellen. „Kifestettük az irodalmat; lecsókoltuk arcáról a természet-adta rózsákat. A jó német múzsát rokokó és kínai módra nyírtuk meg. Először görög litetekbe tereltük, majd a porosz udvari költő, Ramler római nektárral itatta, Fouqué idejében ónémet módon nyers, majd a német fiatalság ízlésének megfelelően kamaszos volt. Azután bevezették az előkelők szalonjaiba. Most pedig a néphez akarunk eljutni.” Mint látjuk, Kompert itt már a néphez tartozás, a demokratikus haladás és a természet realiztikus ábrázolása dialektikus egységének problémáját pedzi. Így jutott el Kompert is – mint Kolbenheyer – bizonyos belső rokonság révén Petőfi közelébe. Erről tanúskodik egy Petőfi-versnek általa készített fordítása, amely 1849-ben jelent meg Kertbeny első német nyelvű Petőfi-antológiájában (l. a 328–329. lapon), és amely Petőfi férfias hitvallását hiteles formában tolmácsolja:

MÄNNERLIED

Wenn du ein Mann bist, sei ein Mann,
Nicht Puppe ohne Halt und Wert,
Die das Geschick so stoßen kann
Hin, her, wie's Laun und Lust begehrt.

Ein feiger Hund ist das Geschick,
Bellt nur und schrickt vor Tapferkeit,
Die sich entgegenstellt, zurück:
Drum halte herzhaft aus im Streit.

Wenn du ein Mann bist, sei ein Mann
Und künd es prahlend nicht dein Mund:
Denn mehr als Demosthen es kann,
Macht eine kühne Tat es kund.

Dem Sturme gleich, bau auf, reiß ein,
Und schweige, wenn vollführt dein Plan:
Es hört der Sturm ja auf zu sein,
Wenn seine Arbeit er getan.

Wenn du ein Mann bist, sei ein Mann,
So habe Grundsatz, Glaubensglut:
Sag frei heraus und offen dann,
Wenns kostet selbst dein Herzensblut!

Gib hundertmal dein Leben hin,
Dein eigen Selbst nur halte fest!
Ist doch das Leben kein Gewinn,
Sobald die Ehre es verläßt!

Wenn du ein Mann bist, sei ein Mann,
Nie gib hin Unabhängigkeit,
Wenn auch die Welt den Zauberbann
Der größten Schätze dafür beut.

Schmach! die sich für ein gut Gericht
So feig verkäuflich werfen fort.
Ein Bettler – nur abhängig nicht!
Das sei dein männlich Losungswort.

Wenn du ein Mann bist, sei ein Mann.
Sei unerschrocken, stark, voll Mut,
So, daß dir leicht nicht schaden kann
Der Menschen und des Schicksals Wut.

Ein Eichbaum, den der Sturm entlaubt,
Und manchmal auch in Trümmer bricht:
Doch beugen sein erhaben Haupt
Kann selbst die stärkste Windsbraut . . .

HA FÉRFI VAGY, LÉGY FÉRFI . . .

Ha férfi vagy, légy férfi,
S ne hitvány, gyöngé báb,
Kit kény és kedv szerint lök
A sors idébb-odább.
Félénk eb a sors, csak csahol;
A bátraktól szalad,
Kik szembeszállanak vele.
Azért ne hagyd magad!

Ha férfi vagy, légy férfi,
S ne szád hirdesse ezt.
Minden Demosthenesnél
Szebben beszél a tett.
Építs vagy ronts, mint a vihar,
S hallgass, ha műved kész,

Mint a vihar, ha megtevé
Munkáját, elenyész.

Ha férfi vagy, légy férfi:
Legyen elved, hited,
És ezt kimondd, ha mindjárt
Véreddel fizeted.
Százszorta inkább éltedet
Tagadd meg, mint magad;
Hadd vesszen el az élet, ha
A becsület marad.

Ha férfi vagy, légy férfi:
Függetlenségedet
A nagy világ kincséért
Áruba ne ereszd.
Vesd meg, kik egy jobb falatért
Eladják magokat.
„Koldusbot és függetlenség!”
Ez légyen jelszavad.

Ha férfi vagy, légy férfi,
Erős, bátor, szilárd,
Akkor, hidd, hogy sem ember,
Sem sors könnyen nem árt.
Légy tölggyfa, mit a fergeteg
Ki képes dönteni,
De méltóságos derekát
Meg nem görbítheti!

(Életrépek, 1847. máj. 22.)

Az első fordítók alig ismertek többet Petőfi korai munkásságából töredékeknél. Fordításaik kizárólag hazai német nyelvű napilapokban és folyóiratokban jelentek meg, ráadásul elszórtan; így nem lehetett befolyásuk Petőfi Magyarországon kívüli hatásának alakulására.

Az első, aki ennek a szűk világnak a korlátait áttörte, és ezzel együtt először egyengette Petőfinek az európai világba vezető útját, Dux Adolf volt.³⁴ Magyarországon született, kétnyelvű újságíróként működött, benne élt az irodalmi világ sűrűjében, és már kezdetől fogva inkább a magáénak érezte Petőfit, mint a világirodalmi áramlatokat. Működésében azonban az volt a legfontosabb, hogy nem állt meg néhány költemény lefordításánál, hanem már 1846-ban egész gyűjteménnyel lépett a német nyilvánosság elé. Elhatározása minden valószínűség szerint Petőfinek köszönhető, aki olvasta Frankl *Wiener Sonntagsblätter* c. folyóiratában (az 1845. évf. 29. sz. mellékletében) első, Dux-tól fordított költeményeit, örömeinek kifejezést is adott, és Kertbeny,

későbbi legállhatatosabb fordítója közvetítésével arra kérte Duxot, folytassa tovább megkezdett munkáját. Dux az alábbi levélben válaszolt Kertbenynek:³⁵

„Tisztelt Uram!

Nov. 11-én kelt levele nagyon meglepett, de meg is örvendeztetett; hiszen megtudtam, hogy maga Petőfi méltányolta fordításomat. Ajánlatát a közölt feltételek mellett elfogadom, és mindjárt munkához is látnék, ha a könyvek rendelkezésemre állnának. Talán megkérhetné kedves költőnket, küldje el nekem műveit. Vagy esetleg Ön is megtehetné ezt? Ha egyébként, amint Ön ígéri, Petőfi maga írna nekem, ez tízszeres ösztönzésül szolgálna számomra ahhoz, hogy bemutassam őt a német világnak.

Pozsony, 1845. nov. 26.

Tisztelettel az Ön
Adolf Dux-a.”

Dux lelkiismeretesen tett eleget annak a szándékának, hogy „Petőfit bemutassa a német világnak”. Lefordított több mint ötven költeményt Petőfi első, többé-kevésbé apolitikus korszakából, szerelmi és bordalokat, románcokat, idilleket, és hazafias, de politikai él nélküli költeményeket (*Ausgewählte Gedichte von Alexander Petőfi*. – Petőfi S. válogatott költeményei. Wien 1846.). Ami belőle mint fordítóból az alkotó fantázia terén hiányzott, azt a szöveghez, a szó szerinti értelemezéshez való hűséggel pótolta, ez viszont persze a hangulati tartalom és a művészi forma lebecsülésébe vagy elhanyagolásába csapott át. És már itt fenyeget az a veszély, amely későbbi fordítóknál is fennáll, ti. hogy Petőfi elemi erővel nyilvánuló természetességét és népiességét lapos együgyűséggel adják vissza. Néha ugyan, szerencsés pillanataiban, Dux is megtalálja azoknak a természetes hangoknak az egyenértékű megfelelőjét, melyeket a beteg Heine Kertbeny fordításaiból érzett ki, és amelyeket Platennél hiányolt; sőt még azt is bevallotta, hogy ezek neki magának sem adattak meg. Ugyanazok a költemények alkalmasak voltak arra, hogy az olvasó először alkothasson magának fogalmat az ismeretlen Petőfiről, s arra, hogy megszüntessék azt az ellentétes hatást, amelyet az egész gyűjtemény az idegen olvasóban keltett. Ehhez Dux is hozzájárult, amikor első Petőfi-válogatását 1854-ben egy újabb, kisebbel egészítette ki. Ez többek között Petőfi optimista hitvallását, a *Bolond Istók*-ot tartalmazta, továbbá himnikus felhívását a XIX. század költőjéhez, a világirodalomnak ezt a saint-simoni gondolatkörben fogant legszebb költeményét (*A XIX. század költői*).

Duxnak azonban még másra is volt gondja. Előszót írt válogatása

elé, amely természetesen alig sejtet meg valamit Petőfi egyedülálló emberi és költői nagyságából. Ezzel, kortársaihoz hasonlóan, ő is értetlenül áll szemben. Csak annyit tartalmaz ez a bevezetés, hogy Petőfi egyike a legfiatalabb és a legismertebb magyar költőknek. Eredeti egyéniségére a magyar elemek és egész érzelmvilágának naivul közvetlen feltárása a jellemző. Ez az egyéniség azonban nem annyira eredeti, hogy ne lenne meg benne sok sajátosan magyar vonás. Mint fiatal ember, főleg a magyar fiatalságot képviseli. Ilyen a magyar ifjú, aki a városban, az iskolában is szívesen emlékszik vissza a népre, a nép otthoni mindennapjaira, aki a város zajában is szívesen merül el gondolataiba és ábrándozik pipafüst mellett, aki sem a lármás tivornya közepette, sem a szerelem bódulatában nem felejt el, hogy magyar. A Heineéhoz hasonló hanyag forma, amelyet gyakran vetnek Petőfi szemére, verseinek költői értékét nem befolyásolja számottevő mértékben; egyébként újabb művei szemmel láthatóan javultak is ebből a szempontból.

Az előszót a magyar irodalom rövid vázlata követi, mely már korábban megjelent a *Sonntagsblätter*-ben. Ez – Dux meghatározása szerint – „megfelelő bevezetés az itt található fordításokhoz”, s egyúttal adalék is „a mai magyar irodalomhoz”. Valóban, annak a szellemi helyzetnek a képét próbálta benne megrajzolni, amelybe Petőfi úgy szólván belenőtt.

Bár Dux csak tüneteiben ismeri fel azt a folyamatot, ahogyan a magyarság a mélypontról elindulva nemzeti függetlenségre és kultúrája felvirágoztatására törekedett, mégis nagyobb megértést tanúsít a magyar irodalom európaizálódásának útja, mint a legnagyobb magyar lírikus iránt. Aki nem úgy szemléli – írja – egy öntudatra ébredő nép küzdelmeit, mint az elfásult városi ember a falusi búcsún mászóversenyt rendező legényeket, nem lornyonon át, hanem megértő lelki szemmel, az Magyarországon a legfelemelőbb színjátékra talál. Megható a nemzetnek ez a hangosan kimondott önvallomása, amikor egy becsületes, titáni ember őszinteségével ismeri be, mennyivel maradt még hátra műveltségben, és felemelő a szellemeknek az a hatalmas megmozdulása, amelynek egy ilyen őszinte és nagy akaratereővel párosuló valomást követnie kell. Ilyen körülmények között nem csoda, ha elhamarkodott lépések is előfordulnak, ha egyes, éppen csak kibújt hajtásokat a túlzott buzgalom már megerősödött fának néz; hiszen a hozzáértő szemlélő is látja már a kifejlődni készülő törzset. Bár anakronizmusnak tűnik, ha álmából ébredező vagy éppen most felébredt népről beszélünk, hiszen eltelte már egy idő azóta, hogy a magyarok kidörzsölték az álmot a szemükből; de eddig főleg a politika vagy – mert a politika többet jelent ennél – az alkotmány fenntartásának vagy javításának gondja foglalkoztatta és foglalkoztatja ma is az elméket. „De a

szellem lassanként a tudomány és a művészet felé kezd fordulni, és ha a magyar tudomány és főleg a művészet jelenlegi állapota még nem is tekinthető a teremő géniusz művének, az első lépéseket már megtették ezen az úton.”

Az ország anyagi jólétéért érzett lázas aggodalom, a modernebb és jobb államháztartásra, a vasutak és gyárak nyújtotta kényelemre való türelmetlen törekvés légkörében a magyar tehetségek még nem élvezhetik az alkotáshoz szükséges nyugalmat. Ilyen körülmények között a komoly tudomány nem egyéb, mint fordítás vagy a külföldi tudomány hűséges visszhangja. Ez nemcsak a magyar jogtudományra vonatkozik, hanem a többi tudományokra is. Ez az állapot nem is fog addig megváltozni, amíg a nemzet nem támogatja Akadémiáját a tudományok iránti élénkebb érdeklődésével.

De már hasad is ennek a korszaknak reménykeltő hajnala. Erről tanúskodnak az ország minden részében keletkező olvasó- és művelődési körök százai, melyek a dolgok természete szerint fejlődnek, és egyre inkább érezhetővé teszik a tudományosság terén való elmaradottságot. Szinte naponta hallani olyan hangokat, amelyek a tudományok ápolását szorgalmazzák, és felteszik a kérdést: mit tettünk nemzeti mi voltunk megnevesítéséért, vagyis a bennünk rejlő általános emberi felszabadításáért?

A szépirodalom érdekében azonban már több történt, mint a tudományokban. Sőt, Magyarországnak már van is szépirodalma, de csak a lírát lehet „jellegzetesen magyar”-nak mondani. A líra a magyar nemzeti sajátosságokban gyökerezik. Magyarországnak sok népdala van, és ezeknek a tónusát kell a költőnek eltalálnia, ha népszerűvé akar válni. Éppen ebben van Petőfi érdeme. (Itt határozza meg először valaki Petőfi történelmi helyét a magyar költészet folyamatában.) Sokan félreismerik a költők nemzeti hivatását, sőt akadtak néhányan, akik a „sápadt” világfájdalmat akarták meghonosítani Magyarországon. Nagyobb szellemek feladata, hogy ezeket az idegen hatásokat alapelemeikre bontsák, s a bennük rejlő nemesebb járulékokkal a magyar nemzeti elemet megnevesítsék.

Nemzeti eposza nincs Magyarországnak; bár két költő, Vörösmarty és Czuczor kiváló eposzokat írt hexameterben, ezeket azonban inkább dicsérik, mint olvassák.

Míg a magyar és az azt mindig erősen befolyásoló európai irodalom között a költészet minden nemében megvonhatjuk a párhuzamot, a magyar dráma csak újabban csatlakozott a külföldi irodalomhoz, hiszen az elmúlt évszázad közepe előtt jóformán nem is létezett még, legalábbis a színpadon nem. A Nemzeti Színház megteremtésével legalább hajlékhoz jutott a magyar Thália... Egyébként bizony nagyjából azt no-

mád életet él, jövője pedig szorosan kapcsolódik a magyar művelődéshez . . .

A magyar regény és a novella tulajdonképpen szintén újabb keletű, bár e műfaj európai formái minden megelőző korszakban Magyarországon is találtak követőkre. A jelenkorban három változata jöhet számításba: a történelmi, a társadalmi és a nagyvárosi életet tükröző regény. Egyébként a regény és a novella műfajában általában nagy élnétség mutatkozik.

A népi irodalom az irodalmi világban a modern misszionárius szerepét tölti be: lelkes buzgalommal műveli a nemzet, mely valóban őszintén törekszik arra, hogy a művelt népek sorába lépjen. A közelmúltban ötezer példányban megjelent népdalgyűjteményt szinte szétkapkodták.

A fejlődésnek, a nemzet csinosítására, a művelt népek sorába való bevezetésére szolgáló törekvéseknek, az idegen elemek befogadásának, ezek felbontásának és a nemzetiekkel való ötvözésének vörös fonala, mely végighúzódik az egész irodalmon, jelentkezik az újságírásban is, benne izzik mind a politikai sajtóban, mely hűséges lecsapódása a pártok álláspontjának – ezek ugyanis az egymással való súrlódás folytán hozzák létre a megfelelő irányvonalat –, mind a szépirodalomban, amelyben napról napra figyelemreméltóbb elvi állásfoglalás kap helyet, egyre jobban bontakozik ki az esztétikai érzék, s amelynek egyre ritkuló túlbuzgóan-hazafias túlkapásai már az átmenetet jelzik egy józan, toleráns hazafiság felé, mely még mindig jobb, mint a gyökértelesen, szélhámoskodó kozmopolitizmus, és a patriotizmus felé, amely az ember legszebb öltözéke.

Ezzel véget is ér a vázlat, melyet annál kevésbé lehet sikerült ábrázolásnak tekinteni, mivel a bemutatott tárgy, melynek körvonalait felrajzolja, nem tekinthető lezártnak; szinte napról napra változó fázisai megnehezítik „leképezését”. Dux egyébként reméli, hogy sikerült némileg hozzájárulnia a magyar irodalom külföldi elismertetéséhez.

Valóban először történt most meg, hogy valaki a magyar irodalmat, ha nem is világosan, és ha nem is minden elfogultság nélkül, de jelen és jövő távlataiban szemlélte.

Dux Petőfire hivatkozik előszavában: szerinte egyszer maga a költő is „elismerte”, hogy fordításai „az eredetiek szellemében” készültek. Ez valóban áll közülük néhányra, ezekből közülük itt kettőt:

SCHNELL IST DER VOGEL . . .*

Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm,
Schnell Blitzesbrand,
Doch schneller ist der Betyár noch
Vom Unterland.

Heut stiehlt er sich in Kecskemét
Ein Füllen gut,
Führt's über St. Márton auf
Der Donauflut.

Und er verkauft es morgen gleich
Zu Fejérvár,
Verkauft's und stiehlt in selber Stadt
Ein andres gar.

Und übermorgen reitet er
Ein Roß, hübsch, schlank,
Zu Becskerek – das Roß, es ist
Die Prügelbank.

GYORS A MADÁR, GYORS A SZÉLVÉSZ . . .

Gyors a madár, gyors a szélvész,
Gyors a villám;
Hanem az alföldi betyár
Még gyorsabb ám!

Ma ő kelme csikót szerez
Kecskeméten,
Szentmártonnál az nap át is
Megy a réven.

Holnap a csikót eladja
Fehérváron,
Eladja, még újat is lop
E vásáron.

* Dux fordításának ez – az eredetihez képest több helyen módosított – szövege Kertbeny *Gedichte von Alexander Petöfy* c. fordításkötetében jelent meg (Frankfurt am Main, 1849. 42. l. A szerk.).

Holnapután már valahol
Becskereken
Lovagol egy karcsu fakón:
A derezsen.

(Petőfi: *Versek. 1844-1845.* Pest.
1845. 139.)

AN ETELKA*

Siehst du Engel, hier die Donau
Und die Insel mitten drein?
Wie die Donau jene Insel,
Schließt mein Herz dein Bildnis ein.

Von der Insel senkt ein grüner
Zweig sich in die blaue Flut:
Wollt'st Du doch das Grün der Hoffnung
Tauchen mir in Herzens Glut...

ETELKÉHEZ

Láttad-e, angyalom, a Dunát
S a szigetet közepén?
Ide szívembe képedet
Akként foglalom én.

A szigetről zöld fa-lomb
Mártja a vízbe magát;
Ha te szívembe így a remény
Zöldjét mártanád!

(Petőfi: *Versek. 1844-1845.* 105.)

Egyébként Dux alapozta meg előszavával azt a kiirthatatlan Petőfi-legendát, amely szerint a költő egyfajta „naturbursch”, aki „sem zajos tivornya közepette kényelmesen pöfékelve, sem a szerelem bódulatában nem felejt el, hogy magyar”, hiszen Petőfi maga hangoztatta, hogy ő a „természet vadvirága”, s ezt azzal a szándékkal tette, hogy elhatárolja magát elődei mesterkéltségtől.

Az általunk ismert legrégebbi adalékot ennek a legendának a továbbfejlődéséhez Dux válogatásának egy külföldi ismertetése szolgáltatta,

* Dux fordításának ez – az első, 1846. évi közléshez képest némileg módosított – szövege ugyancsak az előbb említett, Kertbeny-féle antológiában, 1849-ben jelent meg (145. l. – A szerk.).

mely a Wolfgang Menzeltől szerkesztett és a Cotta vállalat kiadásában megjelent *Litteraturblatt*-ban látott napvilágot (1847. 76. sz. 304: Lírai költészet). Politikai beállítottságú írás, szerzője maga Menzel volt, vagy legalábbis ő sugallta. Hiszen ez a hírhedt denuncians a haladás és a demokrácia elleni elvakult gyűlöletében szembefordult minden forradalmi megmozdulással, de főként a magyar szabadságharcral, melynek *Geschichte der letzten fünfzig Jahre* (Az elmúlt 50 év története) c. művében külön fejezetet is szentelt („A magyarországi hadjárat”); ebben addig jutott el, hogy igazolni próbálta még Haynaut, a hírhedt hóhért is, aki százával végeztette ki a szabadságharc résztvevőit.

Menzel Dux előszavának ártó szándéktól mentes szavait tudatosan eltulozza, hogy Petőfit és vele együtt a magyar népet megvetés tárgyává tegye és erkölcsileg ártson nekik.

Petőfi egyike a legfiatalabb magyar költőknek – így Menzel –, aki-ről semmi mást nem lehet tudni, mint azt, hogy volt már katona és színész is. Bizonyos mértékig hasonlít Béranger-re, amennyiben verseiben lehetőleg részegnek tettetni magát és leszáll a nép legalantasabb beszédéhez, de a részegségben és a kéjben sem felejt el, hogy magyar. A pipafüstben és a részegség kábulatában egyaránt lobogtatja a nemzeti zászlót. Ebből fakadnak olyan versei, mint a *Részegség a bazáért*, melyben a részegség nem képes értelemben a lelkesedést, hanem a való-ságos borgőzös állapotot jelenti. Kiegészítik a sort kocsmá-dalai, sőt rabló- és betyár-dalai, s még egy sereg költemény, melyeket itt nagy-lelkűen népdaloknak neveznek, mielőtt bárki is igazolta volna, hogy a nép a magáénak fogadta el őket.

Ezekben a vad, huszáros, pusztai vágtaiban, ezekben a lótolvajlá-sokban, ezekben a muzsikálásokban, ivászatokban és csókolódzásokban, melyek füstös, piszkos kocsmákban folynak, általában semmiféle gyö-nyörőséget nem talál az ember. Ilyenfajta költői zsánerképekből egyéb-ként akad elég más magyar és német költőknél is. Neki, a recenzens-nek még azok tetszettek leginkább Petőfi versei közül, amelyekben de-rűs humor uralkodik, pl. egy részeg vendégnek a szép kocsmárosnéhoz intézett szavaiban:

Wirtin flink zu Hortobágy, du Engel mein,
Trinken will ich, bringe mir ein Glas voll Wein,
Debrezin von Hortobágy, das ist gar weit,
Und von dorten bis hieher an Durst ich leid . . .

(Az eredeti szöveget l. alább, 123. l.)

Igen csinos a farkasról szóló mese is, amelyben a farkas egy gaval-lérral együtt ólálkodik egy parasztház körül. A gavallér az asszonyt

akarja elcsábítani, a farkas pedig a bárányokat felfalni. Mindkettőt elkergetik. A farkas úgy keres kárpótlást, hogy megeszi a gavallért.

Mivel a népdaloknak nagyon keresetleneknek kell lenniük, Petőfi egyik-másik dalában feltűnő a keresettség, pl.:

Es regnet, regnet, regnet,
Von Küssen ist's ein Regen,
Und meinen heißen Lippen
Schmeckt süß der holde Regen.

Esik, esik, esik,
Csókeső esik;
Az én ajakamnak
Nagyon jól esik.

(Petőfi: *Versek. 1844–1845.* 86.)

Az olvasónak feltűnik a félreérthetetlen politikai szándék, amely az egész ismertetést létrehozta, de nem kedvetleníti el, annál kevésbé, mert – mint még látni fogjuk – a cikk majdnem egyedül áll a megértő hangok kórusában.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy nemcsak a költő és fordítója, hanem a költő és kritikusa között is kell lennie bizonyos belső rokonságnak, hogy egyrészt a fordítás ne legyen elhibázott, másrészt a kritika se essék a perspektívatlanság bűnébe. Abban a helyzetben vagyunk, hogy fel tudunk mutatni egy Menzellel ellentétes példát is. Még 1847-ben megjelent a *Blätter für literarische Unterhaltung* c. folyóiratban (1847. 297. sz.) a Dux-féle válogatásnak egy másik ismertetése. Szerzője Wilhelm Wolfsohn (1820–1865).³⁶ Odesszából származott, majd Németországban telepedett le, kapcsolatba lépett Lassalle-lal, és R. Prutz-cal együtt megalapította a *Deutsche Revue*-t, valamint szerkesztette a *Russische Revue*-t is. Elsősorban mint orosz elbeszélések fordítója vált ismertté. Az orosz népköltészet ismerete és haladó politikai nézetei hozták közel Petőfihez. Wolfsohn nagyon jól tudja, milyen veszteséget jelent, ha az ember fordítások segítségével próbál hozzáférközni egy idegen költő világához, akinek nem érti a nyelvét. Értő szemű olvasót fedezünk fel Wolfsohnban, amikor kijelenti, hogy nagy figyelemmel olvasta a kis gyűjteményt, úgy, ahogyan lírai költeményeket olvasni kell, de Dux úr határozott állításai ellenére sem meri azt mondani, hogy megismerte Petőfit. Bár nem vonja kétségbe, hogy egy költőről néhány vers alapján is lehet képet alkotni, mégis, ha idegen kéz emel ki néhány költeményt, akkor olyan sok múlik a válogatáson, hogy még ha ezek révén közvetlenül magát a költőt halljuk is, akkor sem lehet eléggé óvatos az ítéletünk; még kevesebb jogunk van az ítélkezésre, ha csak tolmácsolójával állunk szemben, ha a nyelv ismeretének híján öz-

szehasonlításra nincs módunk, s így nem tudjuk, mennyi a fordító része abban, ami szép vagy ami nem szép, vagy nemegyszer éppen magában a költemény értelmében, tartalmában és jellegében. Még ha azt tételezzük is fel, hogy a fordító megszépíti az eredetit, akkor sem felel meg céljának, ti. annak, hogy híven megismertessen az eredetivel. Ez azonban éppen olyan ritkán fordul elő, mint az, hogy egy portréfestő, aki csak valamennyit is ért az ecset kezeléséhez, csúnyábban fessen meg egy arcot. A leggyakoribb eset az, hogy a költő a fordítás folytán igen sokat veszít értékeiből. Főleg egy lírikus! Hiszen sok gondolata, melyet kimond, hatását főleg a kifejezés bájának és erejének, az előadás ritmusának és tömörségének, egyszóval: a formának köszönheti! Nos, és ha ezt a gondolatot mereven, kényszeredetten, vontatottan, bágyadtan közvetítik! És ha a fordító – még ha egyébként a fordított mű megértésének és a hű tolmácsolásra való törekvésnek dicséretes bizonyítékait szolgáltatja is – csak azért, hogy eleget tegyen a versmértéknek és megfelelő rímet találjon, felesleges töltelék-szavakkal segít magán, vagy olyanokkal, amelyek egyáltalán nem illenek oda, vagy körülírásokat, elviselhetetlenül merev kifejezéseket, mesterkélt fordulatokat használ stb.! Nagy tévedés lenne, ha ebben a fordításban itt-ott nem vennénk észre az eredetivel való ilyenféle eljárás nyomait. Wolfsohn elismeri, hogy tévedhet, s mindaz, amit mond, nem egyéb feltételezésnél. Éppen ezért nem enged meg magának többet, mint hogy hírt ad a könyvecskéről, s néhány egyáltalán nem mértékadó megjegyzést tesz, de semmiképpen nem mond kritikát róla. – És mégis kritika az, mégpedig alkotó kritika, amit a bevezetés hiányosságaival szemben gyakorol.

Magyarország irodalma – írja – bizonyára terra incognita a legtöbb német olvasó számára. Duxnak először is néhány utalással kellett róla tájékoztatnia olvasóit (ennek maga is tudatában volt), még ha csak egyetlen egy jelenségre akarta is felhívni figyelmünket: „Ha meg akarunk érteni egy költőt, a hazájába kell elmennünk.” Vázlata azonban annyira általánosságokban mozog, olyan rapszodikusán említ egyes irodalmi törekvéseket és személyiségeket, hogy valójában csak néhány nevet hallunk anélkül, hogy valamilyen fogalmat alkothatnánk arról a talajról, amelyen az új magyar nemzeti költészet első rímei felcsendültek. Nem lett volna szabad megfeledkeznie arról, hogy milyen ez a nép, amely a civilizált Európa fejlődési fázisait még nem járta végig, s így tüzes, zabolátlan, természetes erejével távol áll a némettől; de arról sem, hogy egyáltalán milyen nehéz a legfejlettebb irodalmak hatása alatt álló olvasó számára egy nép első irodalmi próbálkozásait, művészi fejlődése terén tett első lépéseit megérteni, költőinek népies műveltségét megítélni. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, mintha ő, Wolfsohn Duxtól túlságosan a részletekbe menő tájékoztatást várt

volna el, hiszen ez itt nem is látszott szükségesnek. De néhány vonással is meg lehet rajzolni a népköltészet jellegzetességeit, a nép egyéniségével való belső összefüggésében, s ez itt valóban fontos is lett volna. Hiszen, mint maga Dux is mondja, s amennyire Wolfsohn is ismeri más népek műköltészetét, kialakulásuk körülményeit, s amennyire analógiák alapján következtetni képes, a költői nemzeti irodalom fejlődése Magyarországon még átmeneti korszakában van, a nyers népköltészet most alakul át művészi fokra emelt, de népies lírává. Az eposzok, melyeket Vörösmarty és Czuczor a legutóbbi időkben írtak, kiváló munkák, de „inkább dicsérik, magasztalják, mint olvassák” őket. Az eposz tehát egzotikus jelenség, csak tanult költők műve, csak a tudósok méltányolják, és a nép nem érzi magáénak. Drámáról, bár kísérletekben egyáltalán nincs hiány, persze még nem lehet beszélni, ennek a nemzeti költészet magas fokú fejlettsége lenne a feltétele. Legnagyobb számban talán novellák akadnak a magyar irodalomban, de jórészt csupán szórakoztató jellegűek, igen kevés közük van a költészethez, más novellák viszont erkölcsrajzok, sőt a legmodernebb értelemben irányzatosak, még ha magukban véve kulturális szempontból nem is különösen érdekesek; mégis úgy tűnik, inkább a kor kritikai, mintsem a népélet költői szellemének megnyilvánulásai. A költői szellemből fakadó művészi alkotás kezdetei leginkább a lírikusok munkásságában mutatkoznak meg. Közülük Vörösmartyt, Czuczort és főleg Petőfit kell kiemelni. Az utóbbinak életkörülményeiről csak annyit tudunk meg éppen tőle saját magától, hogy katona volt meg színész. Kedélyes verssorokban számol be erről (*Szobámban*):

Hab' viel schon durchgemacht im Leben,
Viel Freud' erlebt und viel Verdruß,
Hab' größtenteils mir selbst zu danken,
Wenn ich die Wahrheit gestehen muß;

Der Leichtsinn hat mich, ja der Leichtsinn,
Mit bösem Rat oft heimgesucht,
Wovon ich spät noch kauen mußte
Mit stumpfem Zahn die herbe Frucht.

Doch sag' ich's keck, mein einz'ger Fehler,
Kein and'rer – ist der leichte Sinn;
Der fliegt in meinem reifen Alter
Wohl mit der Jugendglut dahin.

In meinem widerwärt'gen Leben
Hab' ich nur einen getreuen Freund,
Der bleibt in allen bösen Gewittern
Mir inniglich und treu vereint.

Der war mit mir, als ich im Lande
Umhergewandert gleich dem Wild,
Und als der Quell war meine Labe,
Und als der Himmel war mein Schild;

Der war mit mir, als in der Fremde
Ich um vier Kreuzer Tagesnot
Treu untertäniglich verzehrte
Das ungesalz'ne Soldatenbrot;

Der war mit mir, als mir das tränen-
Gesalz'ne Komödiantenbrot
Die böse Menschen noch gepfeffert,
Mit vielen bittern Ärgers Not.

Und dieser Freund – es ist die Dichtkunst!
Sie hat mir freundlich stets gelacht;
Ich dichtete bei allen Leiden
Im Bühnenhaus und auf der Wacht.

Sokon mentem már én keresztül,
Sok jót értem, de több roszt,
S nagy részt magamnak kell köszönnöm,
Hogy megvalljam az igazat.

Könnyműség, könnyműség! ez
Gyakorta olly lépésre vitt,
Mellynek később vásott fogakkal
Ettem fanyar gyümölcsseit.

De bátran mondom: más hibám nincs
A könnyműségen kívűl,
S ez majd a maga idejében
Az ifjúsággal elröpül.

Viszontagságos életemnek
Egy hű, igaz barátja van,
Egyetlen ő, ki nem hagyott el
Balsorsom háborúiban.

Velem volt ő, míg a hazában
Bujdosva jártam, mint a vad,
És ittam a forrás vizéből,
S alvám a szabad ég alatt;

Velem volt ő, míg a hazán túl
Naponti négy krajcár díjért
Híven fogyasztám a katonák
Sületlen, sőtlan kenyerét;

Velem volt ő, míg a könyűkkel
Sózott színészi kenyeret
Megpaprikázták bosszusággal
Ármánykodó gazemberek.

Ez egy barátom a költészet.
Ő volt mindenkor én velem,
Verseltem én minden bajom közt
A színpadon s az őrhelyen.

(Petőfi: *Versek. 1844-1845. 5-7.*)

Ezután Petőfi költészetének olyan interpretálására kerül sor, amelyhez hasonló ezekben az években aligha akadt, s ez annál inkább meglepő, mert csak igen kis szemelvényanyagon alapul.

Látnivaló – folytatja Wolfsohn –, milyen dalos kedvű Petőfi, s hogy keblében igazi költőszív dobog. Dalai között vannak olyanok, melyeket ő maga is népi eredetűeknek mondott. Csakugyan nyers-erőtéljes népi szellem van bennük, jellegük tréfás, játsszi, mindebben a nép szangvinikus temperamentumát és energiáját egyaránt tüstént fel lehet ismerni. Komoly dolgok esetében is derűs hangot üt meg, és bizonyos parodisztikus hajlama is eredeti módon érvényesül. De más szempontból is igazi népi lírikusként mutatkozik be Petőfi: verseinek gondolatvilága, kifejezésmódja, hangneme: mindez igazi népdalokká teszi verseit. Elég, ha csak néhány egészen különböző jellegű, de egyaránt jellemző darabot említünk közülük, mint pl. a *Farkaskaland* címűt. Egy csapat éhes farkas egy jóllakottat lát, és megkérdezik tőle, hogyan jutott zsákmányhoz:

Vom Fraße satt fängt er zu sprechen an,
Von ihm man solche Rede hören kann:
„Dort auf der Puszta Mitte in der Hütt'
Dort lebt ein Juhász (Schafhirt) und sein Weibchen mit:
Und hinterm Hause ist das Schafsversteck,
Von dorten höret man das Schafsgeblöck;
Zu dieser Hütte in der Mitternacht
Ein Stutzerlein und ich wir schlichen sacht.
Dem Stutzer wässert nach dem Weib der Mund
Und nach der Heerde lechzte mir der Schlund;
Um die Küche schlich der Stutzer her und hin,
Ich hab kein Schaf gekriegt, da fraß ich ihn.”

A jóllakott nem késik szólani,
És tőle illy beszédet hallani:

„Ott a vityilló pusztaközepen.
Él a juhász és felesége benn.

A ház mögött pedig terül az ól,
Honnan juhoknak bégetése szól.

E lakhoz éjszakának idején
Két utazó suhant. Egy úrfi s én.

A pásztornéra titkon foga fáj
Az úrfinak, s én éhezém a nyájt.

Ott sompolygott ő a kunyhó előtt.
Juhot nem kaptam én . . . megettem őt.”

(Petőfi: *Versek 1842–1844.* 41–42).

Gyors a madár, gyors a szélvész . . .: a befejező sorok egy fürge lótol-
vaj bűnhődését adják hírül:

Und übermorgen reitet er
Ein Rößlein schlank
Zu Becskerek, das Rößlein ist
Die Prügelbank.

(A Petőfi-vers eredeti szövegét l. feljebb, 96–97. l.)

Ez Wolfsohnt az orosz népdalokban előforduló hasonló büntetésekre,
sőt halálbüntetésekre emlékezteti. – Bordalait Petőfi legtöbbször igen
ügyesen variálja. A mulatozó kedv kapcsolatba kerül a hazaszeretettel
is. A költő csak mámorában látja boldognak a hazát:

Könnte es, wenn ich berauscht bin,
Meinem Lande wohl ergeh'n:
Wenn ich ewig sollte leben,
Ewig schlürft' ich Saft der Reben,
Nüchtern würd' ich nie gesch'n.

S ha, míg részeg vagyok: boldog
Volna a hon csakugyan,
Bár örökké kéne élnem,
Fiúk, nem láthatna éngem
Soha senki józanan.

(Petőfi: *Versek. 1844–1845.* 103.)

A patetikus hang kevésbé illik Petőfihez, mint a naiv, s néha, amikor ilyen hangot üt meg, egészen dagályos képeket használ, amelyek élesen elütnek az egyszerű népies modortól. Csak a hazáért érzett fájdalom, az annak elnyomói iránti harag, valamint a hazától hűtlenül elfordulók elleni gyűlölet kölcsönöz szárnyat szavainak, és ad nekik egyébként szokatlan nyomatékot. *A külföld magyarjaiboz:*

Bin keine Feuerflamme, die verzehrt,
Doch hab' ich Zorneslieder,
Die schleudr' ich auf Euer stolzes Haupt
Als grause Flüche nieder.

Ist denn so reich dies arme Vaterland,
Daß es den Schatz nicht trüge?
Ist doch das Vaterland so arm, so arm,
So krank sind seine Züge!

Ihr Räuber, was das Vaterland zum Heil
Mit Schmerzen mag gebären,
Ihr opfert's einem fremden Götzenbild
Auf fremden Volks Altären!

Nem vagyok tűz, nincs emésztő lángom;
De van éles hangú szó,
Melly reátok átkait kiáltja,
Átkait irtóztatón.

Annyi kincse van hát e hazának,
Hogy nem is fér benne meg?
Hiszen e hon, e boldogtalan hon
Olly szegény és olly beteg.

És ti rablók! a mit orvosságra
Izzad kinnal e haza:
Elhordjátok idegen bálványtok,
A külföld oltáirira.

(Petőfi: *Versek. 1844-1845.* 68.)

Nem vitás, hogy a gyűjtemény legbensőségesebb dala a *Füstbe ment* *terv.* A fiú hazafelé vezető útján azon töpreng, hogy hogyan üdvözölje majd régóta nem látott édesanyját, mi mindent mondjon el neki. Annyi minden forog a fejében:

Und ich stürzt' ins kleine Zimmerlein,
Die Mutter an den Hals mir fliegt,
Ich hing an ihrem Munde stumm,
So wie die Frucht am Baum sich wiegt.

S a kis szobába toppanék . . .
Röpült felém anyám . . .
S én csügtem ajkán . . . szótlanul . . .
Mint a gyümölcs a fán.

(Petőfi: *Versekek. 1824–1844.* Pest, 1844. 118.)

Dux úr fordítása az itt közölt szemelvényekben és még sok más helyen igen könnyedén folyó; másokra ő, Wolfsohn, nem is kíván már utalni. Nem tudja egyébként, mennyiben hibás Dux és mennyiben Petőfi, akit Dux a formának „Heine módjára való elhanyagolásával” vádol. Csak arra figyelmezteti a fordítót, hogy egyes német szavakat néha nem egészen helyes németiséggel használ, pl. ebben a verssorban: „Damals sch' ich so die Heimat” stb. szemmel láthatóan nem helyénvaló a „dals” (= akkoriban) kifejezés. „Dann” (= akkor) szót kellene helyette használni.

„Mindenképpen Dux úr vitathatatlan érdeméül kell azonban elkönyvelnünk, hogy a német irodalom egyetemes kincsesházát ezzel a Magyarországról származó költői hozzájárulással gyarapította.” Olyan értékelés ez, melyet történelmi távlatból tekintve ma is helytállónak tartunk.

Az első olyan fordítónak, aki már átlépte a dilettantizmus határát, és aki ideológiai-politikai szempontból is közelebb állt Petőfihez, egy magyar származású német íróat tekinthetünk. Neve August Karl von Tersztyánszky, aki nevét később az irodalomban, előttünk ismeretlen okokból, a jobban hangzó Terzky-vel cserélte fel. Kalandos ifjúkor után Bécsben telepedett le, Messenhausernek, az ostromlott Bécs utolsó parancsnokának a baráti köréhez tartozott. Újságíróként működött, és Anton Vilney álnéven több regényt is írt, részt vett a forradalomban, és a Wiener Volkszeitung nevű baloldali radikális újságot szerkesztette.³⁷

A forradalom összeomlása után elmenekült Bécsből, aztán visszatért, s előbb Vöslaubá, majd Bruck an der Mur-ba internálták. Ezzel meg is tört erkölcsi ellenállása, kibékült a reakcióval, ismét megkezdte írói munkásságát, és 1870-ben a legnagyobb nyomorban halt meg.

Az arra irányuló kísérletek, hogy Terzkyt és Vilneyt elhatárolják egymástól és két különböző személyként kezeljék, sikerteleneknek bizonyultak. Semmi kétség sincs a kettő azonossága felől. De ez a tény a Vilney munkásságának kezdetét borító homályt még nem oszlatja el.

Van azonban egy fényforrás, mely alkalmas rá, hogy erre a homályra némi világosságot derítsen. Ez Vilney előttünk ismert első szépirodalmi munkája, a *Toni* (1844). Ez önéletrajzi regény, színhelye a Gömör–Szepesi Érchegeység, Vilney hazája. Itt él hasonmása, egy Toni nevű árva fiú, itt éli át első szerelmét, valamint az 1831-es kolerajárványt és parasztfelkelést. Önmagával meghasonlottan, feldúlt lelkiállá-

potban a parasztek élére áll, túléli a felkelést, katona lesz, mint szökevényt halálra ítélik, majd kegyelem útján várfogságba kerül. Ha eltekintünk a romantikus-dekoratív elemektől, akkor mindezt: az elnyomorodott, kizsákmányolt parasztság siralmas helyzetét, a kizsákmányolókat embertelenségét olyan realizmussal ábrázolja, amelyhez hasonló nemigen akad az egykorú irodalomban. Kétségtelen, hogy Toni menekülése a városból, a polgári életformából az erdő magányába, valamint antifeudális és antiklerikális felfogása Vilney egyéni politikai hitvallását, a lázadásba, a nagyvilágba és a költészet felé vezető útja pedig Vilney egyéni fejlődését tükrözi.

Olyan szocialista humanizmust hirdet ebben a művében, mely mentes a szentimentális vonásoktól. De Vilney már tudja: ha az elnyomott osztályok szenvedését és nyomorúságát meg akarjuk szüntetni, ahhoz többé nem elegendők a reformok, rajtuk csak egy módon lehet segíteni: a fennálló társadalom forradalmi átalakításával. Egyszer csak felteszi a kérdést: honnan származik ez a szegénység, az embertelen elnyomásnak ez a magas foka? Mi az oka annak, hogy ezekkel a szerencsétlen emberekkel úgy bánunk, mint a rabszolgákkal? Nehéz erre választ adni. Ha megkísérelnénk, politikai fejtegetésekig jutnánk el. Magyarország társadalmának legnagyobb része, bármely osztályhoz tartozzék is, a parasztságot sem kivéve, ennek a nyomornak az ábrázolásáról ezt mondaná: igen, hiszen ez természetes. Nem is lehet másképp, mert a paraszt erre született, isten és világ erre a földi nyomorúságra ítélte. Ez az állapot felel meg paraszti természetének és az ország alkotmányának. Ezt a bánásmódot tehát jog szerint kell elviselnie. Szerencsés esetben még hozzá lehet tenni: ha majd az egész ország jóléte növekszik, akkor ennek, a nemesség révén, a parasztságra is jótékony hatása lesz. Ilyen vélemények ellen mit sem lehet tenni: a középkor kellős közepén élünk. De hol vannak az emberi jogok? Ilyen fogalmak mellett még sokáig nem érvényesülhetnek. A nemesség nyolcszáz éves alkotmánya, a lóhátról hirdetett alkotmány sem nem tisztázza ezeket a fogalmakat, sem nem fogja a parasztságot nemesi testvére mellé felemelni. Ahol a rabszolgaságot formailag eltörölték ugyan, de a nagybirtokosok tudatában és községeiben tovább él, mit lehet egy ilyen ország fejlődésétől egy évszázadon belül várni? Annyit aligha, hogy a küszöbön álló, világméretű reform (azaz: a forradalom) előmozdításához hozzájárulhatna. S ha ez (ti. a forradalom) a Duna alsó folyásától kezdve egészen az Uralig véres betűkkel fogja leírni az emberi jogokat, akkor azt az unokák nem annyira a kétfejű sasnak, mint inkább az Aranybullának tulajdoníthatják majd. „Nem merő képzelődés mindez? Bizonyára az, de az ilyen fantázia-szülte dolgok hordják magukban azt a szikrát, amelytől megperzselődnek a kétfejű sas szárnyai, és amely elhamvasztja Szent István pergamentjeit. Ha pedig fogalmat akartok magatoknak al-

kotni ezekről a képzelődésekről, menjetek ki egy tavaszi éjszakán a Rákos mezejére, és játszassátok el a cigányokkal a Rákóczi-nótát – mert csak ebben villan fel Magyarország számára egy szabad és független jövő reménysugara.”

A nagy parasztháborúk óta nem ismerünk egy német röpiratot vagy proklamációt sem, amelyből olyan gyűlölet áradna, mint abból a beszédből, mellyel Toni tüzei a felkelő parasztokat az elnyomóik elleni harcra: „Mit akartok ti, mit akarunk mi? Ki akarjuk irtani a nemeseket, a hivatalnokokat, a csuhásokat, a gazdag polgárokat, mert mérgezik kutainkat. De ismétlem nektek: nem mérgezik meg a kutakat, s nem az emberek, hanem csak az ég felelős a szokatlanul nagy halálozásért; de a nemesek, a hivatalnokok és a csuhások azért érdemlik meg, hogy ellenállás esetén megöljük őket, s azért kell meg is ölnünk őket, mert a bizalmatlanságot ők ültették el a lelketekben; mert örülnek neki, hogy tudatlan állapotban tarthatnak benneteket és a háromnegyedét annak, amit ti véres verejtékkel megkerestetek, léha kedvteléseikre pazarolják el, mert istenkáromló gögjükben lábbal tiporják emberi jogaitokat, és azt a hitet kelti bennetek, hogy ti, parasztok csak azért éltek, hogy dolgozzatok, hogy a Mindenhatót földesuratok személyében imádjátok és áldozatot bemutatva istenítsétek. Ezért emberi jogainkat legnagyobb kincsünk: az életünk kockáztatásával is ki akarjuk vívni, még ha ennek hasznát csak az utódaink látják is . . .”

A parasztok nem tudják, hogy a kormányzatnak és a nemességnek lázadásuk kapóra jön, mert ürügyül szolgál ahhoz, hogy korbácsolja, akassza őket, s utódaiktól az emberi jogok utolsó látszatát is elvehesse; azt sem tudják, hogy a parasztokat háromszáz évvel ezelőtt, majd később, egy hasonló lázadás alkalmával ismét, Erdélyben és Magyarországon kerékbe törték, megcsonkították, karóba húzták, továbbá nyakig földbe ásták, s a nemesek azzal szórakoztak, hogy vasgolyókkal dobálták az élő tekebábfejeket. Mindezt nem tudják, és mégis ugyanaz a sors vár rájuk, ha nem facsarják ki a legádázabb küzdelemben és a legkeményebb ellenállással az ellenpárt kezéből a hatalmat arra, hogy ilyen bosszút tudjon állni, vagy nem választják inkább a halált a harcmezőn.

Vilney a sziléziai takácsok felkelésének az évében, az eljövendő forradalom előestéjén írta mindezt, amikor a német és az osztrák irodalomban is olyan társadalmi és politikai problémák kerültek napirendre, amelyeket majd rövidesen az utcán és a barikádokon kellett megoldani. De mint a korabeli szociális utópiák jó ismerője, egyúttal parasztjai vágyálmait is bemutatta: olyan államokat, amelyekben a nemesség és a parasztság egyetlen osztállyá, ti. polgársággá olvad össze. Ott a paraszt nyugodtan tekintheti tulajdonának a verítékével szerzett javakat. Nem kell azok kétharmad vagy éppen háromnegyed részét adó címén

a kormányzatnak vagy a földesúrnak odaadnia: ott szívesen, önként fizeti a szükséges adókat. Ezek csekélyek is, hiszen nem kell belőlük királyokat, hercegeket, nagybirtokosokat, hivatalnokokat és dologtalan katonák százezreit eltartani, és mert ott a munkás kezek és a földek a szabadság és egyenlőség napjának s levegőjének áldásos hatását érezhetik. Míg azokban az országokban a polgár és a paraszt minden napszakban más élelmet fogyaszt, és minden évszakban más ruházatot visel, addig itt egész éven át az árpakenyér héjával táplálkoznak a parasztok, és mindaddig ugyanazt az öltözetet viselik, amíg csak rongyokban le nem foszlik róluk.

Míg ott a polgár és a paraszt az aranyat, az ezüstöt, a bort és a dohányt, sőt éppen a magyar paraszt borát élvezi, és az áldott Magyarországot dicséri, addig itt a magyar paraszt nehézkes rézgarasával nyomorog, a legrosszabb és a leginkább mérgező italt, a pálinkát fogyasztja, s a kitűnő magyar dohányt száraz falevéllel keveri.

Vilney, hogy minden kétséget kizárjon Tonival való azonossága felől, közli hősnének katonai személyi adatait és életrajzát is. Eszerint V. Antal a magyarországi Remete községben született, 19 éves, evangélikus, nőtlen, foglalkozása nincsen, németül beszél, 5 láb és 5 hüvelyk magas, 6 hete szolgál, fölesküdt a zászlóra, meghallgatta a katonai törvényeket, és közlegény a magyarországi hadseregben. Saját beismerő vallomása és a tanúk kihallgatása után a bíróság bűnösnek találta abban, hogy elősegítette az ez év augusztus havában Szepes vármegyében kitört parasztfelkelést, továbbá, hogy lázadó és szofisztikus beszédekkel megszilárdította tévelygésükben a parasztokat, s ezzel egészen a legmagasabb szintig terjedően megsértette az alattvalói engedelmességet. – A regény ezzel a mondattal végződik: „Hat évi fogás, a kaukázusi Iszthmoszba való négyéves száműzetés után, Németország színe előtt áll – Anton Vilney.”

Vilney anyanyelve német, de érzelmileg igen közel áll a magyar néphez. Szívesen ismerkedett volna meg irodalmi érintkezés útján az új magyar nyelv szellemével, de az idő és az eszközök hiánya megakadályozta ennek a kívánságnak a teljesülését; úgy látja, erre csak a jövőben kerülhet sor. Amit a magyar irodalomról tud mondani, azt egy magyar nemesnek, Galleynek a szájába adja, aki gondoskodott róla. Hogy a magyar költészet milyen fokon áll – mondja egy ízben –, azt ő – vagyis Toni – a természethez fűződő közvetlen kapcsolata alapján maga fogja tudni megérteni és megítélni. Addig legyen elég számára Galleynek az a megállapítása, hogy az élő magyar írók közül egy sincsen, akit példaként állíthatna elébe. Jót és nagyot kell csak a magyar irodalomban alkotni, és akkor nem marad majd el a külföld elismerése sem. Ez elé sem a nyelv, sem a nemzeti sajtóságok nem gördítenek akadályt. A jó és a nagy egy nemzetnek sem sajátja,

minden nép közös tulajdonává kell válnia. Ehhez még egy jóslatszerű kijelentés is járul: Magyarország költői voltaképpen csak most válnak azokká. Ha tudjuk, milyen érdeklődéssel kísérte Vilney az újabb magyar irodalom fejlődését, akkor el lehetünk készülve arra, hogy Petőfi sem kerülte el a figyelmét. Petőfit nem is kellett már felfedezni. Ezt – mint tudjuk – megtette már Dux, szemelvényes kötetével, mely 1846-ban jelent meg Bécsben, tehát olyan időben, amikor Vilney lázadóból már forradalmárrá fejlődött. Dux is megcsodálta ugyan Petőfiben elemi erejű fiatalágát, de ezt a kispolgári író óvatosságával tette. A magyar költő fordításában inkább korszerű irodalmi feladatot látott, amelynek elégtelen nyelvi-művészi eszközökkel igyekezett megfelelni. Vilney azonban abban a helyzetben volt, hogy jobban magáévá tudta tenni Petőfi költészetét, s inkább megvolt benne az a képesség is, hogy nyelvi-művészi eszközökkel tolmácsolja. Ebben, akárcsak Dux, Petőfi első korszakára szorítkozott. Így is mindkettőnek módja volt rá, hogy több százra rúgó költemény közül válogasson. De jellemző, hogy Vilney választása éppen Petőfi félreismerhetetlenül antifeudális tendenciájú verseinek elsőként megjelent darabjára, *A nemes*-re esett:

DER EDELMANN

Den Spitzbub zieh'n sie auf die Bank
Stockstreiche zu empfangen,
Er raubte, stahl, der Teufel weiß,
Was sonst er noch begangen.

Doch er entgegenstimmend ruft,
An mir sollt ihr's nicht wagen,
Von Adel bin ich, habt kein Recht,
Den Edelmann zu schlagen.

Hast du gehört dies Wort, o Geist
Der tiefbeschimpften Ahnen?
Nicht auf die Bank, zum Galgen sollt
Man jetzt den Weg ihm bahnen.

A NEMES

Derezsre húzzák a gazembert,
Bűnét botokkal róni le;
Lopott, rabolt, és tudj' az ördög,
Még mit nem mívele.

De ő kiált ellenszegülve:
„Hozzám ne nyúljatok!
Nemes vagyok . . . nincs nemesembert
Botozni jogotok.”

Hallottad e szót, meggyalázott
Ósének szelleme?
Most már őt húzni nem derezsre:
Akasztófára kellene!

(Petőfi: *Versek. 1842–1844.* 100.)

A többi, látszólag ártatlan költeményről pedig, melyeket Vilney még lefordított, a következőket jegyezzük meg: ma már tudjuk, s ezt tudták sokan akár a haladó, akár a konzervatív magyar kortársak közül is, hogy Petőfinek a néphez közel álló, népies dalai, idilljei, helyzetképei, románcai a radikális politikai líra történeti funkcióját is ellátták. Itt nem egyszerű irodalmi divatról, a költészet romantikus, népies irányához való hozzájárulásról van szó, hanem a nép melletti politikai hitvallásról. Hiszen Petőfi fejezte be a magyar pusztai világ demitizálását, jellegzetes alakjainak humanizálását, azt a folyamatot, melyet már Ellrich és Lenau elindított. Ezt az összefüggést már Duxnak is tisztán kellett látnia, de még inkább Vilneynek, hiszen ugyanazokat a költeményeket fordították le ebből a motívumkörből. De hogy eltérő beállítottságuknak a minőség szempontjából is milyen hatása volt, mutassuk meg egy példán:

Egy betyár szaguld a pusztán keresztül a szélnél sebesebben, ez hátrózza meg a vers ritmusát és hangsúlyát. Vilney annyit tolmácsol ebből, amennyit csak tud, anélkül, hogy a vers tartalmát vagy formáját megváltoztatná:

SCHNELL IST DER VOGEL, SCHNELL DER STURM . . .

Schnell ist der Vogel, schnell der Sturm,
Schnell ist der Blitz fürwahr,
Doch schneller ist als alle die
Des Unterlands Betyár.

In Kecskemét hat auf der Weid
Er heut ein Roß stibetzt,
Bei Sankt Martin denselben Tag
Er über'n Fluß noch setzt.

Und morgen wenn in Weissenburg
Das Roß verkauft er hat,
Stiehlt er dafür ein andres sich
Gleich in derselben Stadt.

Den Tag darauf in Becksereck
Macht er noch einen Fang,
Besteiget einen magern Fuchs
Und – reitet auf der Bank.

(Az eredeti szöveget l. feljebb 96–97. l.)

Hasonlítsuk össze ezzel azt az esetlen, helyenként lapos szöveget, melyet Dux tudott nyújtani, s amelyet előbb a 96. oldalon közölünk.

De éppen itt még más összefüggésekre is rá kell mutatnunk.

Ma világosabban látjuk, mint valaha, a következőket:

Petőfi úgy vonult be a világirodalomba, mint a nép költője. Mindvégig egynek érezte magát a leginkább elnyomott és a legjobban kiszákmányolt osztállyal, melynek nyelvét beszélte, melynek gondjaiban és kevés örömeiben osztozott. Nem volt ehhez semmiféle romantikus, művészi kerülőre szüksége. S mivel maga is az élet árnyékos oldaláról, a mélységből igyekezett a napfényre kerülni, az emberi élet magaslataira akarta emelni népét is. Petőfinek, az embernek a néppel való kapcsolata megfelelt annak a viszonyoknak, amely költészete és a népköltészet között állt fenn. Ezen a téren sem volt szüksége semmiféle romantikus kerülőre, hogy felfedezze az „ősforrást”, hiszen mindig annak éltető közelében tartózkodott. Ezek után nem csodálhatjuk, hogy a népdal egyszerű utánzásától, itthoni előfutárai vagy külföldi mintái szentimentális és absztrakt népdal-modorától olyan hamar el tudott jutni az igazi népdal alkotó követségig. Mindaz, amit a népköltészet formai- és stíluselemeiből átvett, eszközül szolgált neki ahhoz, hogy a „magas” költészetet a nép szellemében újítsa meg. Mikor pedig a műértő európai olvasók és kritikusok nem tudtak hová lenni a csodálkozástól, hogy a kapitalista profitéhség, a testi és lelki elnyomorodás idején még egyáltalán lehetséges egy olyan emberi és költői jelenség, mint Petőfi, ez éppen a népköltészethez közel álló verseinek hatása alatt történt. Vilney számára is természetes volt, hogy nem tett különbséget az igazi népköltészet és Petőfi népies költészete között; verseit egy gyűjteményes keretben mint népdalokat jelentette meg, sőt közülük hármát a költő nevének megjelölése nélkül.

A *Toni*-ban előforduló versbetétek között, a lelki meghasonlottságot tükröző jellegzetes költeményeken kívül ott vannak a régebbi és újabb romantikus dalkincs egyes ismert darabjai, sőt egy szlovák boszorkány-ének is; más versek késői Byron-hatásról tanúskodnak, ismét mások a korai Lenaura emlékeztetnek. Vilney megcsodált és utánzott példaképe azonban a fiatal Schiller volt, az ő nyelvének és páatoszának hatása Vilneynek szinte minden sorából kihallható. Csak egy hiányzik mindenütt: a magyar népköltészet hatása.

Vilney ugyan azt állítja, hogy egy, az Itáliába vezényelt magyar ezredék sorsát felpanaszoló népdalt is lefordított; de ha elolvassuk, az az érzésünk, rossz helyen van itt, mintha egy Schiller-antológiából tévedt volna a regénybe:

Mein Vaterland, so kühn in Preßburg hausend,
Frag einmal, frag nach deinen Dreißigtausend
Des vorigen Dezenniums.
Du gabst so kräftig jugendliche Glieder,
Und kaum Zehntausend sahn die Heimat wieder.
Viel blieb'n im Felde Latiums.

Warum die Kräft' ins fremde Land hinführen,
Geh hin, du magst nach deinen Söhnen spüren,
Ob Kriege, ob Not, ob Stock sie weggewüestet,
Fürs Vaterland – zehn Jahr vom Menschenleben
Sind viel zu kurz, uns Grabhemd mitzugeben,
Wenn sich die Palm noch ihres Wachses brüestet.

O daß ich nie dein Elend hätt begriffen,
Mir nicht den Pfeil ins eigne Herz geschliffen,
Die Lunte nie gezündet meines Branders!
Ich weiß – seit ich für Menschlichkeit geschworen,
Ist hier mein Glück – mein Leben ist verloren,
Zwei Läufe hier vor mir – ich kann nicht anders.

Most arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy jutott el Vilney a magyar népdalhoz. Körülbelül úgy és ugyanakkor, mint Petőfi. Ahogy már feljebb megállapítottuk, a magyar népdal később került be a világirodalomba, mint a magyar népmese, és sokkal később, mint a délszláv, az orosz és az újjörög népdal. Az a néhány magyar népdal és ballada, amely idegen nyelvre fordítva antológiákban és folyóiratokban megjelent, alig volt alkalmas arra, hogy a külföldi olvasónak valamilyen képet adjon a magyar népköltészet sajátosságairól. Ezt legelőször, mint azt szintén megállapítottuk már, Lenau tehette meg, hiszen az ő világmépenek kialakulásában jelentős szerepe volt Magyarországon eltöltött ifjúkorának, a magyar népről, a magyar történelemről, a magyar líráról, a magyar népzeneről, a magyar népdalokról és -motívumokról szerzett benyomásainak. A történelmi változás azonban csak 1846-ban következett be. Greguss Ágost ugyanis – Dux Petőfi-válogatásával egyidejűleg – ebben az évben adta ki Lipcsében *Ungarische Volkslieder* (Magyar népdalok) c. kötetét. Greguss Bécsben orvostudományt, Hallében filozófiát hallgatott, átélte a Hegel öröksége körüli végső harcokat és a német politika radikalizálódását, odahaza maga is a forradalom útjára lépett. Próbálkozott a költészet

terén, fordított Herweghtől, Béranger-től, Robespierre-től, Rousseau-tól, írt egy magyar „Marseillaise”-t, később pedig mint esztéta és kritikus dolgozott, – egyszóval: azon fáradozott, hogy a magyar és az európai perspektívát a maga módján összhangba hozza. Már tanulmányútjának megkezdése előtt gyűjtött otthon népdalokat, adalékként egy készülő magyar népköltészeti gyűjteményhez. Uhland *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder* (Régi fel- és alnémet népdalok, 1844), főleg pedig Kappers *Slawische Melodien* (Szláv dallamok, 1844) c. gyűjteménye vezette arra a gondolatra, hogy összegyűjtött anyagát német nyelven is közzétegye. Válogatása ötvenegy „reprezentatív” népdalból, továbbá néhány ismert szerzőtől származó, de a nép ajkára került dalból állt. Tisztában volt vele, hogy eljárása mennyire felülmúlja a Bowringét, akinek obskurus firkászok „tákolmányait” kellett igénybe vennie, míg Greguss valóban az ősforráshoz ment vissza. Ez feledtetni velünk, hogy csak néha sikerült neki a népköltészet egyszerű és hamisítatlan hangját megütnie. Duxhoz hasonlóan mindenképpen történelmi szerepet töltött be, amennyiben megközelítően helyes fogalmat nyújtott a magyar népköltészetéről, akárcsak Dux Petőfi költészetéről. Mindketten osztoztak ebben Vilneyvel, aki a két feladatot össze tudta kapcsolni. Sőt tovább is ment egy lépéssel ezen az úton. Ez olyan felfedezésre vezet, amelyet a világirodalom mindeddig figyelmen kívül hagyott.

A magyar népdal és a „magas” költészet között ugyanis évszázadok óta fennállt egy bizonyos fajta koegzisztencia, s ez, ha néha gyengült vagy akadozott is, sohasem szűnt meg teljesen.

Hasonló módon alakult a népi ballada és az epikus költészet viszonya is, de itt a XVIII. században bizonyos távoldás következett be. A népballada egyre inkább csak az irodalmon kívül és az irodalom alatt élt tovább, s a távolból vagy a múltból csak ritkán hathatott a történelmi műballada alakulására és tárgyválasztására. Ez azonban egy csapásra megváltozott, amint a népköltészet forrásainak feltárásával együtt a népballadát is újra fölfedezték. A népballada ugyanis azzal, hogy gátat vetett a külső hatások (Bürger, Uhland, Schiller) túlzott érvényesülésének, biztosította a magyar műballada megújulásának és klasszikus kibontakozásának útját.

Az a tény, hogy Vilney élénk érdeklődéssel vett részt ebben a folyamatban és elsőként fordított le három magyar népballadát, új megvilágításba helyezi közvetítői szerepét, egyúttal újabb bizonyítéka radikális érzületének, különösen, ha a lefordított balladák egyikére utalunk; ezt itt le is közöljük:³⁸

FEHÉR LÁSZLÓ STAHL EIN ROß

Fehér László stahl ein Roß
Dort unterm schwarzen Hügel,
Er stahl's mit all dem Satteltroß,
Mit Halfter, Zaum und Zügel.

Die ganze Stadt, das Dorf, das Land
Sind ihm nun nachgegangen,
Und selbst aus Güns der Licutenant
Zog aus, ihn einzufangen.

„Herr Licutenant, schönen guten Tag!
Gott laß uns den erjagen.“
Wie heißt du, lieber Junge, sag!
„Herr Lieut'nant, wer's schon sagen.“

Hast Du noch Vater, Mutter? sprich,
Die Wahrheit sprich, mein Bester!
„Nicht Vater, Mutter habe ich,
Doch eine schöne Schwester.“

„Weiß Anna heißt die Schwester mein,
Mein Roß hat weiße Füße.“
Nicht frag ich nach der Schwester dein,
Nach deinem Roß nicht, wisse.

Doch sage deinen Namen mir,
Sonst laß ich dich ergreifen,
Ergreift den Hundsfott, diesen hier,
Den für den Galgen reifen.

„Ich heiße Fehér László, wißt,
Stets trau' ich mir's zu sagen,
Daß dies mein wahrer Name ist,
So sehr sie nach mir jagen!“

Führt in den Kerker ihn, er muß
Gehn in den tiefsten, feuchten.
Schlagt Eisen ihm an Hand und Fuß,
Dort soll er Alles beichten.

Als Anna hörte, wo hinein
Ihr Bruder war geraten,
„Die Rosse, Kutscher, spann' mir ein,
Zu mir lad' viel Dukaten.“

„Herr Lieut' rant, Gott geb guten Tag!“
Dir gebe frohen Mut er.
Um was kamst Du, Goldschöne sag?
„Herr Lieut'nant um den Bruder.“

„Gebt Ihr heraus den Bruder mir,
Euch würde Gott nie strafen.“
Ich geb' ihn, wenn ich erst bei Dir
Hab' eine Nacht geschlafen.

Auf dies sprach Anna Weiß kein Wort,
Geht in den Gang geschwinde,
Vom Gang zum Kerkergitter fort,
Daß sie den Bruder finde.

„Gott grüß Dich, lieber Bruder mein!“
Dir, Schwester, Gottes Segen!
„Jetzt werd' ich, Bruder, Dich befrei'n,
Werd' mich zum Lieut'nant legen.“

„Schlaf nicht bei diesem Hundsfott hier,
Bei dem zum Galgen reifen;
Nimmt Dir die Jungfernschaft, wird mir
Den Kopf vom Rumpfe streifen.“

Auf dies schwieg Fehér Anna bloß;
Nun ging sie von der Stätte
Von Gang zu Gang bis in das Schloß,
Dort legt sie sich zu Bette.

„Schläfst, Fehér Anna, liebes Kind,
Du schönste der Nanetten?“
„Ich weder Schlaf, noch Ruhe find',
Vor'm Klirren vieler Ketten.“

„Schlaf nur, mein süßer Schatz, 'ne Weil,
Bist mein Rubin, mein Leben,
Schön ist Dein Antlitz, jeder Teil;
Könnt' Alles um Dich geben.

Die Knechte gehen nur nach Holz,
Die machen solch Getöse,
Schläfst, Fehér Anna, Du mein Stolz,
Du aufgeblühte Rose?“

„Ich weder Schlaf, noch Ruhe find',
Hör' nur die Schützen schießen.“
Schlaf' Du nur, schlafe nur, mein Kind,
Mußt mich ins Herz nur schließen.

Schläfst, Fehér Anna, Schönste Du,
Als alles Gold mir werter?
„Find' weder Schlaf, noch find' ich Ruh
Vor'm Klirren vieler Schwerter.“

Nun schlafe sanft und träum' nicht schwer,
Dein lieber Bruder ist nicht mehr!
„Herr Lieutenant, Herr Lieutenant,
Verflucht sei'st Du, Herr Lieutenant!“

Die Flut vor Dir aufstau' sich,
Der Schlamm nach Dir aufbaue sich,
Des Roßes Huf verrücke sich,
Sein Leib im Feld zerdrücke Dich.

Waschwasser werde Dir zu Blut,
Dein Handtuch lod're auf in Glut,
Dein Brot verwandle sich zu Stein,
Gott laß Dich nimmer selig sein!“

Und diese Verse, schlicht und maßlos
Machten zwei Freunde Fehér Lászlós.
Der eine hängt ihm zur rechten Hand,
Zur Linken man ihm den anderen band,
Fehér László nahm in der Mitte Platz,
Die schöne Marie war sein Herzensschatz.

FEHÉR LÁSZLÓ LOVAT LOPOTT

Fehér László lovat lopott,
A fekete halom alatt;
Minden nyereg-szerszámostul,
Csikós fékkel, kantárostul.

Utána ment Gönc városa
Ótet fogni, hogy meglássa,
Egész vidék, faluibul,
És csakugyan hadnagyostul.

Isten jó nap! hadnagy uram!
Fogadj isten, édes fiam!
Kinek hívnak, édes fiam?
Majd megmondom, hadnagy uram.

Van-e neked atyád, anyád?
Igazán szólj és meg ne bánd.
Nincsen nekem atyám, anyám,
Csak van nekem egy szép hugám.

Az én húgom fehér Anna,
Az lovamnak fehér lába.
Nem kérdem én a lovadat,
Sem a te kedves húgodat;

Hanem kérdem a nevedet;
Különben rossz lesz te veled.
Fogjátok meg a huncutot,
Az akasztófára valót.

Fehér László az én nevem;
Megmondani mindig merem,
Hogy engemet annak hívnak,
Oh utánam nagyon vannak.

Vigyétek le a tömlőcbe,
Annak is a mélységébe.
Kezét lábát vasra verve,
Kivallatok mindent vele.

Fehér Anna hogy megtudta,
Hogy a bátyja fogva volna:
Fogd be, kocsis, a lovakat,
Tégy mellém sok aranyokat.

Isten jó nap, hadnagy uram!
Fogadj isten, gyöngy madaram.
Miért jöttél, szép aranyom?
Az bátyámért, hadnagy uram.

Ha a bátyámat kiadná,
Az isten is megáldaná.
Kiadom én a bátyádat,
Ha egy éjjel veled hálok.

Nem szól arra Fehér Anna,
Csak elmegy a folyosóra,
Folyosórul az rostélyra,
Hogy akadna az bátyjára.

Isten jó nap! édes bátyám!
Fogadj isten, édes hugám!
Én most tégedet kiváltlak,
Hadnagy urral vele hálok.

Ne hálj vele, az huncuttal,
Az akasztani valóval.
Szüzeségedet elveszi,
Bátyádnak fejét veteti.

Nem szól arra Fehér Anna,
Csak elmegy a folyósóra,
Folyósórul palotába,
Lefekszik a nyoszolyába.

Aluszol-e, Fehér Anna,
Kincsem adta, szép Diána?
Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok lánczörgést hallom.

Csak aludjál, édes kincsem,
Te vagy rubinom, mindenem.
Szép a képed, a termeted,
Érted adom mindenemet.

A béresek fáért járnak,
Azok nagy lármával vannak.
Aluszol-e, Fehér Anna?
Kípiroslott kisdéd alma.

Nem aluszom, nem nyughatom,
A sok puskalövést hallom.
Csak aludjál, csak nyugodjál,
Csak engemet szívedbe zárj.

Aluszol-e, Fehér Anna,
Oh te kincsem, szép Diána?
Nem aluszom, nem nyughatom,
Mert a sok kardzörgést hallom.

Csak aludjál, csak nyugodjál,
A bátyádnak vége van már. –
Hadnagy uram, hadnagy uram!
Átkozott légy, hadnagy uram!

Víz előtted megáradjon,
Sár utánad felfakadjon.
Lovad lába megbotoljon,
Földre téged agyon nyomjon.

Mosdó vized vérré váljon,
Kendő ruhád meggyuladjon,
Az kenyered kövé váljon,
Az ég téged meg se áldjon.

*

Ezen verseket csinálta,
Fehér László két barátja,
Itt lóg egyik jobb kéz felől.
Másik pedig a bal felől.
Középett a Fehér Laci,
Szeretője volt szép Mancsi.

(Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. Pest,
1846. 383–386.)

Ismerjük a magyar balladába foglalt motívum egész fejlődéstörténetét. Követni tudjuk a nyomát visszafelé, egészen a korai reneszánsz évtizedeiig. Ismerjük a motívum eredetét is: hazája a román Kelet és Délkelet. Az összehasonlító anyag- és motívumkutatás ezen a területen az egyes variánsokra és az anyag megrostálására vonatkozóan teljes munkát végzett. A tudomány ezzel szemben csak a legutóbbi időkben érintette azt a problémát, milyen szerepük volt a társadalmi-ideológiai feltételeknek az anyag művészi formálásában, kezdve az olasz Giraldu Cuntio, az angliai George Whetstone-on, a francia Claude Rouillet-n egészen Shakespeare-ig és onnan ismét Sardou *Tosca*-jáig, illetve Puccini ugyanilyen című operájáig, végül pedig minden idők és minden vidék népballadáig. Ha ismerjük az egyes szerzők osztályhelyzetét, vagy legalább műveik tendenciája alapján következtethetünk arra, hogy az uralkodó osztályok érdekeit képviselik-e vagy a jogtalan, kizsákmányolt tömegeket, csak akkor tisztázhatjuk, hogy az egyik esetben miért követte az erőszakos cselekedetet egyszer megtorlás, máskor kiengesztelődés, s a másik esetben miért végződött a történet tragikusan, úgy, hogy a megtorlás elmaradt és az áldozat hiábavalónak bizonyult. Ezt a második típust képviseli a magyar ballada, mely a maga dramatizált formájával egyedül áll a téma balladai feldolgozásai között. A megbecstelenített leánynak a ballada végén elhangzó archaikus jellegű átkából olyan izzó forradalmi szellem sugárzik, melyhez hasonlót csak néhány politikai költeményben találunk, de amely Vilney egész regényét áthatja. Bizonyára ez készítette a ballada lefordítására is.

A másik ballada, melyet Vilney lefordított, kevésbé jelentős és érdekes, mint a *Fehér László*. Nyelve és formája egyszerű, tartalma olyan konkrét, mint maga a valóság, melyből eredt. Nincsen semmilyen archaikus jellege. Alapja egy fiatal legény története, akit hatvan forintjáért agyonütöttek és a Tiszába dobtak. A magyar népköltészet a téma feldolgozásának számtalan változatát ismeri. A fordítás éppolyan egyszerű, mint az eredeti. A két költemény mindenesetre méltó módon képviseli a magyar balladát a világirodalomban:

TOTSCHLUG MAN EINEN BURSCHEN

Totschlug man einen Burschen
Um sechzig Gulden bloß.
Man warf ihn in die Theiße
Um sein gesattelt Roß.

Nicht nahm ihn auf die Theiße,
Warf ihn an's Ufer hin.
Ein Schiffer kam, der legte
Hinein ins Schifflin ihn.

Hinzu kam seine Mutter,
Weckt' ihn, er hörte nicht.
Die krausen schwarzen Locken
Verhüllten sein Gesicht.

Hinzu kam auch sein Vater,
Weckt' ihn; - er bleibt in Ruh,
Fast an die Füße gefroren
Sind ihm die Sporenschuh.

Hinzu kam auch sein Liebchen,
Weckt' ihn; - er hört' nicht drauf,
Steh' auf, Geliebter, falle
Mir um den Hals, steh' auf!

Fall' um den Hals mir, falle!
Dass ich Dich trag' nach Haus;
Du sollst bei mir drei Tage,
Vier Taglang ruhen aus!

MEGÖLTEK EGY LEGÉNYT

Megöltek egy legényt,
Hatvan forintjáért,
A Tiszába bevetették
A nyerges lováért.

Tisza be nem vette,
Partjára vetette,
Arra ment egy hajóslegény,
Hajójába tette.

Oda ment az anyja,
Költi, de nem hallja,
Szép fekete göndör haja
Vállára van hajtva.

Oda ment az apja,
Költi, de nem hallja,
Sárga sarkantyús csizmája
Lábára van fagyva.

Oda ment rózsája,
Költi, de nem hallja:
Kelj fel, kelj fel, édes babám,
Borulj a nyakamba.

Borulj a nyakamba,
Hadd vigyelek haza;
Harmad napig, negyed napig
Nyugodj a házamba.

(Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. Pest,
1846. 377–378.)

Miután Vilney fordításai a magyar költő német recepciója történetének egy kevésbé ismert és nem eléggé méltányolt fejezetét jelentik, helyénvalónak tartjuk, hogy az eddig közölteken kívül még további három darabbal szemléltessük fordítói teljesítményét. Az egyik az a pusztai csárdajelenet, amelyet Dux és Karl Beck is lefordított, a második jó példa a puszta deromantizálására, a harmadik tréfás és ironikus helyzetkép:

MEIN ENGEL, HORTOBÁGYER SCHENKIN, FLINKE!

Mein Engel, Hortobágyer Schenkin, flinke!
Ne Flasche Wein für mich, damit ich trinke!
Ist weit doch Hortobágy von Debrecin,
Kein Wunder also, daß ich durstig bin,

Die Winde pfeifen rauhe Melodien,
Die tötend kalt durch Leib und Seel' mir ziehen,
Eu'r blaues Aug' laßt, Schenkin, auf mich schauen,
Sein Feuerstrahl vermag mich aufzuthauen!

Ha! Schenkin, wo stehn Eures Weines Reben?
Unreifes Waldobst ist so sauer eben,
Schnell müßt Ihr mir die Lippen darauf küssen,
Vom süßen Kuß wird sich mein Mund versüßen!

Ach, Weibchen! saurer Wein . . . und süße Küsse,
Und hin und her schon wackeln meine Füße;
Umarmet mich, o Schenkin, süße Würze,
Harrt nicht bis ich der Länge nach hinstürze . . .

Wie weich ist Euer Busen, liebes Täubchen!
Laßt ruhn mein Haupt 'ne Weil' auf Eurem Leibchen . . .
Hart wird mein Bett sein in des Wagens Klause,
Ich wohne weit, heut komm' ich nicht nach Hause.

HORTOBÁGYI KOCSMÁROSNÉ . . .

Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom;
Debrecentől Nagy-Hortobágy messze van,
Debrecentől Hortobágyig szomjaztam.

Szilaj nótát füttyörésznek a szelek,
Lelkem, testem majd megveszi a hideg;
Tekintsen rám, kocsmárosné violám!
Fölmelegszen kökényszeme sugarán.

Kocsmárosné, hejh hol termett a bora?
Savanyú, mint az éretlen vadalma.
Csókolja meg az ajkamat szaporán,
Édes a csók, megédesül tőle szám.

Szép menyecske . . . savanyú bor . . . édes csók . . .
Az én lábam ide s tova tántorog;
Öleljen meg, kocsmárosné édesem!
Ne várja, míg itt hosszában eselem.

Ejh galambom, millyen puha a keble!
Hadd nyugodjam csak egy kicsit fölötte;
Úgy is kemény ágyam lesz az éjszaka,
Messze lakom, nem érek még ma haza.

(Petőfi: *Versek. 1842-1844. 25-26.*)

DER SCHÄFER AUF DEM ESEL SITZT

Der Schäfer auf dem Esel sitzt,
Sein Fuß reicht bis zur Erde,
Groß ist der Bursch', doch größer noch
Ist seiner Not Beschwerde.

Schalmeiend auf der Rasentrift
Ließ er die Heerde weiden;
Auf einmal höret er: es liegt
Sein Liebchen im Verscheiden.

Er sprengt zu Esel im Galopp,
Daß er das Dorf erreiche;
Doch leider kam er doch zu spät,
Er sah nur noch die Leiche.

In seines Grams Erbitterung,
Was konnte tun der arme Tropf?
Er schlug mit seinem Knotenstock
Den Esel tüchtig auf den Kopf.

MEGY A JUHÁSZ SZAMÁRON . . .

Megy a juhász szamáron,
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága.

Gyepes hanton furulyált,
Legelészett nyája.
Egyszer csak azt hallja, hogy
Haldoklik babája.

Fölpattan a szamárra,
Haza felé vágat;
De már későn érkezett,
Csak holttestet láthat.

Elkeseredésében
Mi telhetett tőle?
Nagyot ütött botjával
A szamár fejére.

(Petőfi: *Versek. 1842-1844.* 114.)

CSOKONAI

Ein reformierter Pfaff' und Csokonai
Als Freunde liebten die einander treu,
Einst schlenderte aus Debrecin hinaus
Und machte Halt vor seines Freundes Haus
Und: „dürstig bin ich, Freund!“ so schrie dabei
Der Dichter Michel Csokonai.

„Nun hast Du Durst, magst Du ihn stillen,
Noch gibt es Wein zu Deinem Willen,
Wenn nirgends wo, so doch im Keller mein,
Dort stehen Fässer, eins nicht und nicht zwei.“
So sprach der Pfaff' und führt zum Keller 'nein
Den Dichter Michel Csokonai.

„He da! Sa, sa!“ tönt's aus dem Pfaffen Mund,
Als aus dem Faß gerissen er den Spund.
„Lauf'um den Hahn, vergaß ich ihn doch jetzt,
Lauf, Freundchen, lauf und säume nicht hiebei!“
Fort rennt, wie's Roß das man mit Sporen hetzt,
Der Dichter Michel Csokonai.

Auf's Spundloch drückt der Pfaff die flache Hand,
Den Hahn erwartend er so lange stand.
Der Hahn kam nicht, und also brummt der Pfaffe,
Bei welchem Teufel auch nur sei,
In welcher Hölle auch nur schaffe
Der Dichter Michel Csokonai.

Nicht mocht' er harren länger auf den Spund,
Dort ließ er's Faß (der Wein floß auf den Grund)
Und aus dem Keller ins Gemach er geht,
Doch sah er bald, daß oben niemand sei.
Es kam am Abend erst und ziemlich spät
Der Dichter Michel Csokonai.

Nun so erscheint die Sache lichter,
Es suchte oben lang' den Hahn der Dichter
In jedem Winkel forschte er um ihn,
Doch kam er drauf nicht, wo er sei,
Und so ging um den Hahn zum Nachbar hin
Der Dichter Michel Csokonai.

Etwelche Schmauserei beim Nachbar war,
Dem Gast man reichte Wein und Speise dar,
Und so beim Wein und gutem Essen
Und bei der Musik froher Melodei
Hat Pfaff' und Hahn und alles ganz vergessen
Der Dichter Michel Csokonai.

CSOKONAI

Egy kálomista pap s Csokonai
Egymásnak voltak jó barátai.
Kilődul egyszer Debrecenből
S a jó barát előtt megáll,
S: ihatnám, pajtás! így kiált föl
Csokonai Vitéz Mihály.

„No ha ihatnál, hát majd ihatol,
Akad még bor számodra valahol,
Ha máshol nem, tehát pincében;
Ottan nem egy hordó bor áll,”
Szólott a pap, s leballag véle
Csokonai Vitéz Mihály.

„Ihol ni, uccu!” fölkiált a pap,
A mint egy hordóból dugaszt kikap;
„Szaladj csapért! ott fönne felejtém;
Szaladj öcsém, de meg ne állj!”
És fölrohan ló halálában
Csokonai Vitéz Mihály.

A likra tette tenyerét a pap;
Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap,
S a csap nem jött, és a pap morgott:
„De mi az ördögöt csinál,
Hol a pokolba marad az a
Csokonai Vitéz Mihály?”

Tovább nem győzte várni a csapot,
Ott hagyta a hordót, (a bor kifolyt,)
Fölmén a pincéből a házba,
De ott fönne senkit nem talál.
Csak késő este érkezett meg
Csokonai Vitéz Mihály.

Hát a dologban ez volt az egész:
Kereste ott fönne a csapot Vitéz,
Zeget, zugot kikutat érte,
De csak nem jön rá, hogy hol áll?
És így csapért szomszédba mégyen
Csokonai Vitéz Mihály.

A szomszédban valami lakzi volt.
Elébe hoztak ételt és italt;
És ím az étel és bor mellett
És a zenének hanginál
Csapot, papot, mindent felejtett
Csokonai Vitéz Mihály.

(Petőfi: *Versek. 1844-1845. 55-57.*)

Petőfi első fordítói – közöttük Dux is – dilettánsok voltak, vagy – mint Vilney is – inkább csak a véletlen kegyelméből lettek költők. Az első hivatásos költő, aki érzelmileg is, ideológiailag is közel áll Petőfihez, Karl Beck (1817–1879).³⁹ Beck Magyarországon született, anyanyelve a magyar volt. Húszéves korában szülőhazáját későbbi maga választotta hazájával, a német földdel, anyanyelvét a maga választotta némettel cserélte fel, melyet csak mint kilencéves gyermek tanult meg. Így merészelt Heine és Lenau nyomdokain haladva, azok terminológiai vívmányainak birtokában, fiatalos önérzettel fejest ugri a német irodalomba. A külsőségek, melyek között fellépett, hangos és feltűnő viselkedése, magyaros ruházata, első verseinek tárgyválasztása, friss pátosza a forró politikai légkörben szükségszerűen felhívta rá az irodalom iránt érdeklődő közönség figyelmét. Biztos ösztönére hallgatva mindig tudta, „hányat ütött az óra”, mit kíván tőle az idő. Bele tudott illeszkedni minden helyzetbe, a forradalmat megelőző korszak minden haladó áramlatát képes volt befogadni: – az utópista szocializmust, az antifeudalizmust és antiklerikalizmust, meg tudta ragadni a korszak minden divatos jelszavát, eleget tudott tenni a liberális polgárság minden vágyalmának. Így az állandó izgalom állapotában élt, amely – úgy látszott – csak végleteket ismer. Mindez visszatükröződik azoknak a költeményeinek a tartalmában és nyelvében, melyekkel először lépett a nyilvánosság elé. Vezércsillaga Schiller és Heine volt, prófétája Börne, aki – szerinte – a liberalizmus bibliáját írta meg. Mindez a líra háttérbe szorulásának idején történt, amikor a romantika sírbatétele teljes erővel folyt, amikor a költészet csak tendenciáiban érvényesülhetett, amikor az esztéta Wienbarg azt a kijelentést tehetette, hogy az a költő, aki szerelmes verseket ír, bolond. Ilyen körülmények között érthetővé válik az örömujjongás, mellyel a „Fiatal Németország” írói, Kühne, Mundt, Laube üdvözölték Becket, vagy a politikai költők, mint Freiligrath és Herwegh, aki Beckben „prométheuszi szikrát”-t vélt felfedezni. Még az öreg Brentano is érdeklődést mutatott iránta. Karl Beck olyan költői tehetség, amilyen Schiller óta nem volt, vélte a fiatal Engels Beck első versgyűjteményéről írt ismeretetésében (*Nächte. Gepanzerte Lieder*, 1838). Engels feltűnő hasonlatosságot talált a kötetben Schiller *Räuber*-ével, ugyanazt a szabadságért rajongó géniust, ugyanazt a zabolátlan fantáziát, ugyanazt a fiatalos hetykeséget és ugyanazokat a hibákat. „Schiller a szabadságért küzdött a *Räuber*-ben, komoly figyelmeztetés volt ez a mű egy szervilis korszak számára; de akkor még nem ölthetett határozott formát az ilyen törekvés; ma már van egy ilyen határozott, rendszeres irányzatunk: a „Fiatal Németország”, – Karl Beck fellép és felhívja korát, ismerje el ezt az irányzatot, és csatlakozzék hozzá. „Benedictus, qui venit in nomine Domini.” De Engels önmagát is túlcitálta, amikor még

ugyanabban az évben Beck második kötetét (*Der fabrende Poet*) ismertette, mondanivalóját így fejezte be: „... üdv nekünk, németeknek, hogy egy Karl Beckünk született.”⁴⁰

Nem tételezhetjük fel, hogy az említett írók és kritikusok, akiknek számát még tetszésünk szerint növelhetnénk, továbbá Engels, tévedtek. Ez a lelkes hódolat a fiatal Becknek szólt. Olyan költő volt, akinek nem kellett félnie még a nála nagyobb Heinével és Lenauval való összehasonlítástól sem, aki saját pátoszától megittasulva valóban magával tudta ragadni olvasóit. Később azonban nem felelt meg a beléje helyezett reményeknek. Pátosza ellobbant, és helyét üres retorikának adta át. Úgy járt, mint legtöbb kortársa: miközben állandóan kereste az orientációs pontokat, végül is teljesen utat tévesztett. Szabadságfogalma ünnepélyes illúziónak bizonyult, melyből hiányzott minden konkrét társadalmi és politikai tartalom. Az osztályharcot a gazdagok és a szegények közötti ellentétnek vélte, s úgy gondolta, hogy ezt csak felülről lehet áthidalni. Ez az ideológiai zavarosság azután költészete művészi értékét is befolyásolta. Az egykori lelkesedést általános kijózanodás követte. Engels is kénytelen volt visszavonni értékelését. Beck ideológiáját kispolgári szocializmusnak bélyegezte, szinte minden költői és művészi tehetséget elvitatott tőle.⁴¹

Mégis akadtak még Beck életében újra meg újra szerencsés, teremtő pillanatok is, amikor igazi költőnek bizonyult, így pl. a joggal elismert *Die Eisenbahn* c. költeményében. Ő is, akárcsak az öreg Goethe, a vasútban a német egység megvalósításának eszközét látja, és – Petőfi szellemében, akit ebben meg is előzött – az eljövendő szabadság jelképét üdvözli. (A vers feltűnő hasonlóságot mutat Chamisso *Dampf-ross*-ával.)

DIE EISENBAHN (1838.)

Gleich ist's den Philistern allen,
Was zu Markt die Zeiten bringen,
In die Ohren muß es schallen,
In die Augen muß es springen,
Ihres Mundes Tor ist offen,
Dort in bangen Mutterwehen
Schleicht die Neugier, schleicht das Hoffen
Rings umher auf tausend Zehen.

Wie sie rechnen, wie sie sinnen:
Unsre Gelder – in Papieren,
Freunde, werden wir gewinnen?
Freunde, werden wir verlieren?
Fluch den Neuerungen, eifert
Jener mit erhitzter Wange,
Grade meine Flur begefert,
Meine Saat die Eisenschlange.

Tobt ihr nun im gelben Fieber?
Möcht' es euch darnieder rafften!
Kleine Münzen sind euch lieber
Als des Geistes höchstes Schaffen.
Regen ist euch eben Regen:
Kiese sind euch eben Kiese;
Doch im Regen träumt der Segen
Und im Kies des Feuers Riese.

Nur der Dichter sieht im Bunde
Mit den Geistern, kann sie hören,
Kann ein Faust, aus jedem Hunde
Einen Geist heraufbeschwören.
Und nach neuen Welten tastet
Er mit jedem Herzesschlage:
Baut, zerstört und baut – und rastet
Nicht, wie Gott am letzten Tage.

Die Papiere – feilgeboten –
Steigen – fallen – o Gemeinheit!
Mir sind die Papiere: Noten,
Ausgestellt auf Deutschlands Einheit!
Diese Schienen: Hochzeitsbänder,
Trauungsringe, blankgegossen:
Liebend tauschen sie die Länder
Und die Ehe wird geschlossen.

Eisen! Du bist zahm geworden!
Sonst gewohnt, mit wildem Dröhnen
Hinzuwettern, hinzumorden –
Liebest endlich dich versöhnen!
Magst nicht mehr dem Tode dienen,
Liebst, am Leben festzuhängen,
Und auf deinen spröden Schienen
Wird ein Hochzeitsfest begangen.

Hört ihr brausen die Karossen?
Deutsche Länder sitzen drinnen,
Halten brünstig sich umschlossen.
Wie sie kosen! Wie sie minnen!
Und des Glöckleins helles Klingen
Sagt uns, daß die Paare kamen,
Und die Wolkenpafffen singen
Drauf ein donnernd dumpfes Amen.

Rasend rauschen rings die Räder,
Rollend, grollend, stürmisch sausend,
Tief im innersten Geäder,
Kämpft der Zeitgeist freiheitsbrausend.
Stemmen Steine sich entgegen,
Reibt er sie zu Sand zusammen,
Seinen Fluch und seinen Segen
Speit er aus in Rauch und Flammen.

A VASÚT

A filiszternek oly mindegy,
Hogy mi a kor akaratja,
Ha az akár fület repeszt,
Ha a szemet kápráztatja,
Szája kapuját kitarja,
Miközben vajúdik egyre,
A tudás, a remény vágya,
Közélg lábujjhegyen, körbe.

Ők latolnak, számítgatnak:
Pénzünk – értékpapírban már,
Barátaim, vajon holnap
Nyeremény vagy veszteség vár?
A változás átok, szégyen,
Tombol egyik: nem lesz így jó,
Eltiporná a vetésem
És dülöm az acélkígyó.

Téboly sárga láza kerget?
Taszítson a pusztulásba!
Az aprópénz is több nektek,
Mint a szellem alkotása.
Az eső nektek víz, nem más,
A kavicsok holt kövek csak;
Mégis esőben az áldás,
Kavicsokban tűzláng szunnyad.

Csupán a költő érti meg,
Szövetségben, égiekkel.
Ő a Faust, ki az ebet
Megidézi a szellemmel.
Szíve új világért dobban:
Ezt kutatja, érte minden.
Épít, rombol – szakadatlan,
S nem pihen meg, mint az isten.

A papírok, áru, tessék!
Mily gaz módon szeszélyesek.
De nekem a német egység
Szolgálói e bankjegyek!
Sínek sora, mint nászszalag,
Fényes jeggyűrűk, tömörök:
Összekapcsolnak párokat,
Országok közt kötnek frigyet.

Te vas! Hogy megszelídültél!
Máskor dühödt, vad robajjal
Gyilkoltál. Most megenyhültél,
És békét szolgálsz magaddal.
Nem a halált osztod végre,
Az élethez fűzöl minket.
Szilárd síneid zengése
Fényes mennyegzői ünnep.

Halljátok, vázak csattannak?
Ott robognak német tájak,
Ölelése tárt karoknak!
Mily szerelmes vonzás támad!
Jelzőharang csengő szava
Hirdeti az érkezésük.
A felhők, mint papok kara,
Áment harsog most feléjük.

Robogás a kerekében!
Bennünk is így küzd a szellem,
Zúg, zakatol, törtet elő:
Szabadságot követelő.
A kövek, ha útját állják,
Porrá tiporja a kerék,
Az átkát és az áldását
Füstbe, lángokba ontja szét.

(Vihar Béla fordítása.)

Ha meg is állapítottuk, hogy Beck e versében Petőfit megelőzve fejezett ki egy gondolatot, ezzel még semmit sem mondtunk arról a szellemi rokonságról, mely Becket a legnagyobb magyar lírikushoz fűzte, amelynek révén később eltalált hozzá, és műveit olyan emberi és ideológiai közelségből fordíthatta, melyre sem Dux, sem Vilney nem volt képes. Mindehhez járult még a Magyarországhoz fűződő kapcsolata is. Magyarország az ő számára is az volt, ami Lenaunak: a boldog gyermekkor elveszett paradicsoma, melynek eszményképe sohasem tűnt el a szeme elől, ahová mindig visszatalált. Ez a kapcsolat meg is határozta témaválasztását, és annak ellenére, hogy a pusztai világának, konvencionális típusainak: hegedülő cigányainak, mulató és táncoló parasztjainak, sebesen vágató csikósainak és betyárainak ábrázolásában újra meg újra visszaesett a Lenaut megelőző kirívó romantikába, elegendő erőt kölcsönzött neki ahhoz, hogy legalább atmoszférikusan igaznak hasson. Ugyanez az atmoszféra feledteti el velünk legalább néhány pillanatra egy már csaknem elviselhetetlen, lesüllyedt és hamis magyar-romantika minden borzalmát, melyet Beck legnépszerűbb verses elbeszélése, a *Jankó, der ungarische Roßhirt* tár elénk, hogy belénk fojtsa még a lélegzetet is. A kortársakra azonban legerősebben verseinek az a megrészegítő pátosza hatott, amellyel Beck a magyarsághoz való tartozásának adott hangot. Ezekkel Petőfi külföldi fogadtatásának előkészítéséhez is hozzájárult. Íme, néhány sor az előbb említettek igazolására:

Aus dem Lande der Magyaren,
Aus dem Land der süßen Trauben
Zog ich jung und unerfahren
In das Land der Eichenlauben.

Ez még Lenau terminológiájának a közelségét tükrözi. Mennyire más, mennyivel személyesebb jellegű és nyelvileg is eltérő hangot ütnek meg vallomásszerű sorai, mint pl. a következők:

Bei Gott, ich bin ein echt' Magyarenkind!
O Gott, daß niemand mich erkennen will!
Mein Blut erbraust, wie jäher Wirbelwind,
Mein Sinn ist trotzig, ist nicht deutsch und still,
Nicht still, wie draußen, wo ich sang so laut,
Daß ihr das Heimatpförtchen mir verbaut,
Mit schwerem Herzen und mit scheuen Sohlen,
So hab ich leise mich hereingestohlen:
Ach ein Paar Küsse nur und ein paar Trauben
Will ich vom Munde meiner Heimat rauben.

Vagy:

O Ungarlieder, lustberauschend, wild,
Und traurig, wie ein regenreicher Tag,
Wer euch vernimmt, der weiß im Rausche nicht,
Ob er sich Rosen, oder Dornen bricht.
Man möchte jauchzen, wie ein Vogel frei,
Und möchte weinen, wie ein Kind dabei . . .

Olyan költő szól itt, aki képzeletében egy Magyarországnak nevezett eszményi országot idéz fel, mely egyes mozzanatokban talán reálisan jelenik meg, egészben véve mégis megálmodott, illuzionisztikus benyomást kelt. Ennek folytán hiányzik a magyar táj, a pusztá világának rajzából is minden plasztikus vonás. Elvész a határtalanságban, mint a korlátlan szabadság birodalma. Jóllehet Beck még sok szempontból egy lesüllyedt romantika hatása alatt állt, legmerészebb álmaiból sem hiányzott a jövő perspektívája. Még ott is, ahol koncepcióját a rabló- és rém-romantika jellemzi, mint pl. a *Jankó*-ban, mely annak valamennyi használatos motívumát, típusát és formáját egyesíti, politikai nyomatékú, engesztelhetetlen antifeudalizmusa mindezt ellensúlyozza. Költészetének időben, térben körülhatárolatlan idilli világa aztán egyszer s mindenkorra megszűnik. Helyébe a jogtalan, elnyomott nép nincstelensége és nyomora lép. És mint a falusi szegénység ellentétét bemutatja az arisztokrácia életét is. Ha Beck már a vasútról szóló költeményében is megelőzte Petőfi gondolatait, most másodszer kerül erre sor:

Die Wolke trägt den Regen auf und nieder,
So wie die Mutter wiegt ihr weinend Kind,
Du Reiter mit dem stolzen Bau der Glieder,
Nimm auf dein schnaubend Rößlein mich geschwind!
So – schnell ins Dorf – was, eine Gasse nur?
Dies deine Hütte? Weder Tür, noch Tor?
Des Hundes Klaffen auf dem nackten Flur?
Des Sturmes Sausen in des Daches Rohr?
Nur sonntags lagerst du mit deinem Kreise
Auf deiner Stube erdig fahlen Grund,
Und teilst des Fleisches Brocken mit dem Hund,
Wer höret deines Jammers schrillen Ruf?
Wo schwelgt dein edler Herr, der Edelmann?
Wo er dein Stöhnen nicht vernehmen kann,
Am Fuß des ewig dichtenden Vesuv.
Der Heimat Sprache, er verlernt sie leicht;
Du baust den Wein, der seinen Gram erweicht;
Du zahlst das Gold, das er verpraßt – o spare,
O bete nur – o du bist feig, Magyare?

Lots Weib verwandelte zur Säule sich,
Als sie zurückgeschaut ins Land der Plage;
So wird die Seele mir zu Stein, wenn ich
Auf deinen Jammer zurückzusehen wage.
Ich kann, ich darf jetzt nicht in Wettern sprechen,
Verblendet Volk, du läufst der Kette nach?
Dein Enkel wird sie glänzend einst zerbrechen,
So glänzend, wie sie einst ein Volk zerbrach. –

Felhő ringat esőt, föl, le, egyre,
Miként anya gyermekét dajkálja.
Te büszke lovas, a nyalka nyeregbe',
Végy fel gyorsan fújó paripádra.
Így – rajta, vágta –, szűk faluba térvén.
Emitt kunyhód? Hol leljem ajtaját?
Kutya ugat a kopár pitvar mélyén?
A nádtetőn a vihar süvít át?
Csak vasárnap tanyázol tiéiddel,
Nyirok lepi be földes otthonod,
A falat húst ebekkel osztod.
Ki figyel fel jajodra, panaszkodra?
Hol dőzsöl nemes gazdád, főurad?
Nem hallja ő meg sóhajtasodat,
Merre a Vezuv sűrű füstjét ontja,
Anyanyelvét is már-már feledí;
Gondúzó, hús bort te sajtolsz neki;
Adód elveri vad cimboráival,
Csak gyűjtsd, s imádkozz – ó, gyáva vagy magyar?
Lót asszonya, ahogy visszanézett
A pusztulásra, szoborrá dermedt;
A lelkem is szikla lesz, míg szemlélek,
Ha kínjaidra pillantani merek.
Nem kiálthatom feléd mennydörögve:
Te balga had, rabláncodért rohansz?
Majd jó unokád, hogy dicsőn, s örökre,
Mint hajdan egy nép, ő is összetörje.

(Vihar Béla fordítása.)

Beck tanúja volt a polgári forradalomnak, más német költőkkel együtt, a maga módján, részt is vett előkészítésükben, és megélte a magyar szabadságharcot is. De a döntő pillanatban mint ember és mint költő egyaránt megbukott. Bár dicsőítette a magyar szabadságharc hőseit, s ezzel a maga részéről is hozzájárult mitizálásukhoz, mégis súlyos tévedésbe esett, amikor rosszul értelmezett humanizmusból annak az osztrák generálisnak is igazságot szolgáltatott, aki Pestet bombáztatta,

sőt még az áruló Görgey iránt is megértést tanúsított. Amikor a győztes osztrák hatalom véres bosszúhadjárata már javában tombolt, Beck, egy nappal a tizenhárom honvédtábornok kivégzése előtt költemény-ciklussal fordult a császárhoz, amelyben alázatosan kérte, hogy ne igazságot akarjon szolgáltatni, inkább gyakoroljon kegyelmet. A császár válasza az volt, hogy a véstörvényszék folytassa munkáját, Beck pedig békét kötött az abszolutizmussal, s így sem mint ember, sem mint költő nem érdemli meg tovább figyelmünket.

Amikor Beck, mint „igazi magyar” a német közvélemény színe elé lépett, szükségesnek tartotta, hogy a *Zeitung für die elegante Welt* c. folyóiratban (1838. évf. 173–181.) – *Die Literatur in Ungarn* (Magyarország irodalma) c. értekezésében – tájékoztatást adjon a magyar irodalom helyzetéről. Ebben időben tovább ment, mint Toldy *Handbuch*-ja vagy Hotho beszámolója, anélkül azonban, hogy ez utóbbinak világirodalmi kategóriáiban gondolkodott volna. Bár ez irodalomtörténeti látókörét szűkítette, viszont oda vezetett, s beszámolójának éppen ez volt az újdonsága, hogy – még Dux előtt – a korabeli állapotokat is figyelembe vette. Ez a körülmény persze nem egy tévedés és hiba forrása is lett.

Beck értekezése mindenesetre alkalmas volt arra, hogy a német olvasóban olyan mértékben keltsen érdeklődést a magyar irodalom iránt, ahogy az mindaddig egyetlen idegen tudósítónak sem sikerült, még egy Mailáthnak vagy Toldynak sem. Ilyenformán ez a cikk mint Beck népszerűségének vitathatatlan összetevője, egyúttal Petőfi német recepciójának előtörténetében is helyet biztosított magának.

Beck ezúttal is, mint azelőtt minden esetben, amikor Magyarországhoz való viszonyáról volt szó, szabad folyást engedett gondolatainak és érzelmeinek. Innen van előadásmódjának szubjektív-személyes, barátságos színezete, melytől egyébként távol áll minden tudományos egzakttság. Erről már első mondatai is tanúskodnak:

„A világ tudja, hogy vasból való emberek vagyunk. Hunyadinkat minden idők legnagyobb hősei közt tartják számon, Zrínyinket egy német költő énekelte meg. A brit irigységgel tekint gazdag országunkra, kereskedelmünkre, szabadságot biztosító alkotmányunkra; a franciák elragadtatva nézik mágnásaink arannyal hímzett ruháit, egész országok élvezik dukátjaink ragyogását, sokan képzelik magukat istennek tokaji borunk mellett és szultánnak egy jó magyar dohánnyal megtömött pipát szívva, – csak irodalmunk ül otthon némán. A külföld nem ismeri nyelvünket; arról tud, hogy van sarkantyúnk, meg hogy bajuszt viselünk, de otthoni szellemi életünkről nem akar tudomást venni.”

Ebben a hangnemben folytatódik az értekezés. „Az irodalom szőlőkertjeiben minden országban szorgos vincellérek vágják a szőlőfürtöt, s nedvük minden érbe vért és tüzet áraszt, – csak a mi költészetünk

szöllőfürtjeit becsülik le.” Pedig sokan felüldülhetnének tőle, s borától a lelkesedés legmagasabb fokára emelkedhetnének, de elmennek mellette, és így lehullik a porba, széttapossák, saját tüzeiben hamvad el. A magyar irodalom viruló kisleány, még bölcsőben szunnyad, keze a homlokán, mintha el akarná hessegetni a rossz álmokat. A külföld mint pompás ifjú hidegen és érdektelenül áll a bölcső mellett; de közeledik az az idő, amikor a kisleány viruló hajadonként lép majd oda hozzá, csillogó szemmel, hullámzó fürtökkel, . . . és az ifjú akkor szívesen nyújtja majd a kezét, hogy frigyre lépjen vele. Ha meggondoljuk, hogy a magyar költők az utóbbi időkben milyen fokozódó érzéssel, mintegy szerelmes vágyakozással fordulnak a nemzeti költészet felé, mennyire előrehaladtak az új idők véres küzdőterén, miközben tekintetüket ujjongva szegezték hőseik hősi fegyvereire; milyen titáni küzdelmet mertek nyelvükön folytatni –, akkor sokat remélhetünk nagy költői jövőnktől!

Még az aranykorban élünk, a gondolkodásmód s nem a pénz tekintetében. Egy bizonyos: az a hegy, amely szívünkre nehezedik, tűzhányó: fortyog a mélységben, előbb-utóbb ki kell törnie. Régebben, régen eltemetett, de el nem feledett időkben a *kard* mint öldöklő angyal állt a magyar szellem és annak további fejlődése között. „Előbb a tatárok, majd Belgrád felől a szultánok kergették buja seregeiket a magyar határokon keresztül. A görbe kard villogott a magyar fejek felett, a félhold sárga irigységgel nézett le a bástyafalakról Pannónia áldott mezőire, turbánok vetettek árnyékot. Hogy küzdöttünk, hogy harcoltunk! Ki ne ismerné a hős Hunyadit vagy Szigetvár oroszlánját? Végül azonban mégis az ellenség győzött. A buja ozmán százötven évig tanyázott országunkban, könyvtárainkkal fűtötte fürdőit. A magyar kétségbeeseten rázta láncait, felesége és leánya pedig a pasa háremében zokogott. Hogyan támadhattak volna költők közöttünk ezekben az időkben? Költői képekkel vagdalkoztunk, gondolatokkal mennydörögünk volna? Igaz, akkoriban is voltak nagy költők hazánkban, de vérrel írtak, tolluk a kard volt, pergamenjük pedig a csatater. Nem költői képek lebegtek előttünk, hanem csak egy kép: – a haza a maga tátongó szívsebével. A lábunkkal tapodott portól fel egészen az elborzadt égig csak egyetlen gondolat foglalkoztatott bennünket, az azonban örökösen és mindenkit, ennek a neve pedig: a bosszú. Mi voltunk az áldozati bárány, nekünk kellett véreznünk, hogy a török ne lehessen Európa zsarnoka. Ilyen körülmények között a külföldi poéta nyugodtan költhetett szobájában, miközben nekünk ezer kardpenge prédikálta a véres valóságot, nyugodtan alkothatott az életből vett figurákból művészi istenképeket, miközben mi életünket áldoztuk. De ezek a kétségbeejtő idők elmúltak, Mohamedet visszaűzték mecsetjeibe, követőit romláshozó ha-

zájukba, nekünk pedig halálos kimerültségünkben lélegzetvételnyi időre volt szükségünk, irodalomra nem is gondolhattunk.”

A nehézségek közül, amelyeket le kellett győzni, hogy a magyar irodalom a fejlődés útjára léphessen, Beck többek között szavá teszi a főiskolai oktatás hiányosságait, amelyeket saját tapasztalatából ismert.

Az ifjak főiskoláinkon – írja – elvesztegetik idejüket és ifjúságukat, megfosztják őket a művészet szépségétől, a tudomány komolyságától, minden nagy és szent dologról, és évről évre becsapva, tudományban sokkal szegényebben távoznak, mint ahogyan odaérkeztek. Így aztán hiányzik a tehetség alapja, amelyre építeni lehetne, a friss fa . . . amely a teremtő képzelet tüzét táplálhatná. Ezért a magyar tehetségek kétségbeesetten tördelik a kezüket. Minek verseket írni, ha nem találunk visszhangra a nép szívében, ha nem ismeri meg őket a világ, ha maga az ott született is idegen mesterek gondolatainak fájára kapaszkodva könnyek közt neveti ki hazájának zsenge, fakadó virágait. Ez az oka annak, hogy olyan kiváló szellemek, mint Lenau, Fessler, Pyrker, Klein Gy. L. és Mailáth gróf egy elfogadott és elterjedt nyelven írtak és írnak. (Ez Beck ki nem mondott utalása, mi készítette arra, hogy a magyar helyett német nyelven írja verseit.)

Végül pedig a fejlődés egyik legfőbb akadálya az – s ezt vérző szívvel említi meg –, hogy Magyarországnak nincsen *nemzeti színháza*. Minden más országban, sőt majdnem minden kis városban ott áll büszkén és szilárdan a színpad, csak Magyarországon, csak annak a fővárosában nem. „Ó, csak lenne nemzeti színházunk! Áradna oda a tömeg, várakozás ülne ki ezrek arcára, amikor a színház a költők gondolatainak fájáról ezer nyitott kosárba rázná annak érett gyümölcsseit! Így költőink alkotó ereje az életet hozó ütőér, a népelet menyasszonyi öve révén összhangba kerülne a nemzettel!” Ami bensőséges és szent dolog csak él a nép szívében, kivirágozhatna a felvilágosodás hajnalpírjában, s a nemzet hálás szívvel mondana köszönetet költőinek, mint az anya annak a férfinak, aki hazahozta elveszett, aggódó szívvel keresett gyermekét. (Mondanunk sem kell, hogy itt Beck, Glatzhoz és Ellrichhez hasonlóan Schiller *Die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet* – A színpad mint erkölcsi intézmény – című mannheimi előadásának egyik alapvető gondolatára utal.) Most végre ledobták a kérekkötő láncot, a felhőből leesett az eső, átkeltünk a hegyen, és összefogóva rohanunk le a völgybe, a magyar irodalom mozgalmas népünnepevények kellős közepébe. A költők egy zöldellő domb körül gyülekeznek, az *első* magyar költő, Kisfaludy Sándor sírkövénél. Eddig is szálltak szájról szájra, szívtől szívhez magyar népdalok, olyan dalok, melyeknek költői a ködös előidőkben éltek, voltak rémületet keltő énekek rablókról, fájdalmas panaszok a török harcok idejéből. Bizonyára daloltak már a XIV. és XV. században a királyi udvarokban, a nagy-

hatalmú nádorok lakomáin és a fékezhetetlen főurak hadjáratai során is népi énekmondók, akiknek dala fájdalomtól dúlt költői kebel mélyéről fakadt, Attila és Árpád sírjából kelt életre, de akkoriban csak az udvari bolondot és a csörgősipkát látták bennük. Volt ugyan a XVII. században egy klasszikus Zrínyi, a XVIII. század végén Bessenyei és Révai, Virág és Kazinczy; de a gallománia, Vergilius és a horatiusi ódák minden ízükben áthatották őket, és az utánzás lázatól sohasem tudtak megszabadulni; – így lett és maradt Kisfaludy Sándor az első magyar költő. Miként Zeus egykor aranyeső képében szállt le Danaéjához, úgy ragyogtak be költészetének sugarai a *Himfy szerelmé*-ben az egész nép szívébe. Mint egy Messiás hirdette meg a líra feltámadásának ünnepét, és mindenki odaözönlött, csodálta és utánozta a költőt; hiszen dalai a néplélek legmélyéről fakadtak fel. Sokan léptek utána is a porondra, valamennyien kiváló tehetségek, de az eredetiség isteni szikrája, a sajátosan magyar elem gyéren csordogál ereikben. Maguk taposta úton csak ketten haladtak közülük: Kölcsey és Bajza, balladáikban és románcjaikban. Sajátos levegője van verseiknek, meggyógyul tőle az ember. Magyarország habozik, kinek nyújtsa a pálmát, a pártok megoszlanak. „Líránk egész teljesítményéből kitűnik, hogy *megettört* szívünk van. De ne értsenek félre. Megettört szívünk olyan, mint Heinée, de nem à la Heine, nem az a ziláltság jellemző ránk, mint Heine utánzóira, akik megettört szívet költenek maguknak, mert az nem kerül egy lyukas garasukba sem, akik mesterségesen előidézett költői örületükben feltépik az ablakot, szétzilálják a hajukat, dalt énekelnek a halott kedvesről, aztán kimerülten, kezüket szívükre téve azt mondják: milyen romantikus dolog is az, ha az embernek megettört szíve van! De mi sebezte meg a mi keblünket? Mert mi a *lelkünkben* viselünk sebet, akárcsak Heine, amikor verselni kezdett, s a megettört szív aztán magától lett; – azért, mert epigonok vagyunk, mert utánzunk, mert képtelenek vagyunk kifejezni mindazt a magasztosat és bensőségeset, ami a lelkünkben él. Nagy a mi szívünk, és az azt marcangoló saskeselyű sohasem tud vele elbánni. Hiszen éppen ez a baj: állandóan marcangolja szívünket, és vágyva várjuk azt a Herkulest, aki majd egyszer megöli a keselyűt, várjuk azt a Luthert, aki majd egyszer protestáns világosságot derít lelkünk pápista sötétjére.”

Énekes madaraink röptéből ugyan meg lehetne jósolni, hogy a győzelem, ha véres csata árán is, elkövetkezik; de hogy áll a magyar dráma ügye? Ami eddig történt, két szótaggal is kifejezhető: „kevés”. Mindenütt annak a sorsszerűségnek a hiányát érezzük, „mely, amikor megtöri, egyúttal fel is emeli az embert”. – Ez a dráma sohasem fog utat találni a néphez. Minden csak merő kép, merő álom, minden olyan zilált és rendezetlen benne. A magyar költők nem *élnek* eléggé, inkább csak filozofálnak. Pedig nem szabad átadnunk magunkat a filozófiának;

ennek belülről kell fakadnia. Akkor lesz valaki igazán bölcs, ha felhagy azzal, hogy bölcs akarjon lenni. Ő, Beck, még a legnagyobb magyar drámaíróval, Vörösmartyval sem tudott megbarátkozni. De ha a dráma felvirágzására csak vágyakozva várhatunk is, hősi eposzunk bátran versenybe szállhat a többi nemzetével. A magyar múlt rendkívül gazdag hősökben és vitézi tettekben, s a magyar szívesen is adja át magát az emlékezésnek. A hősköltemény történelemmé, a könyv világatlaszá válik a számára, a gondolatok és a szavak pedig felsorakozó hírnökök, akik erről és arról beszélnek.

Ami a regényt illeti, az még alig született meg Magyarországon. E nyomtatott könyvre éhes siheder étvágyát fordításokkal, főleg francia művekével próbálják csillapítani. A magyar novella arcát „az utánzás orosz himlője” borzalmasan elcsúfította és eltorzította.

Magyarország legnagyobb férfiaként a reformpolitikus Széchenyit ünneplik.

Beck végül azt a kérdést veti fel, hogy áll „a német szó és a német költészet ügye a magyarok között”. Válaszában kijelenti, hogy egyetlen más nyelv, egyetlen más irodalom sem volt olyan döntő hatással Magyarországra szokásaira, polgári viszonyaira és költészetére, mint a *német*. Bár egy magyar csak ritkán viheti addig, hogy tökéletesen beszéljen németül, de annyira meg tudja tanulni, hogy mindent megért, még a nyelv legnehezebb fordulatait, legbizarrabb kifejezéseit is. „Klopstocktól kezdve egészen a legújabb időkig előttünk van minden; s azt, ahogy csak tőlünk telt, felfogtuk és a magunkévá tettük. És milyen nagy mértékben hatott ránk Börne! Németország megvette könyveit; aranyával fizetett értük, nem lelki békéjével; megremegett szavaitól, mint a koldus, akinek álma aranyat és kincseket ígér. Villámhárítókat készítettek, s így a villám csak egyes büszke tornyokba és fiatal fákba csapott be. Mennyire másként történt nálunk! Minden szava úgy hatott, mintha orákulum lenne, és egyik szemünkkel Bécsre néztünk, a másikkal pedig függetlenségünk napjaira tekintettünk vissza. Azt már az előbb említettem, hogy éppen olyan megtört a szívünk, mint Heinéé, anélkül, hogy Heine követői lennénk. Míg a bécsiek még mélyen benne élnek a régi időkben, addig mi Németországgal összefogódzva együtt haladunk az új korszak véres küzdőterén. Ismerjük Gutzkow-t; jól tudom, milyen lelkesedéssel olvassák rajongó írásait, és még ma is szívesen emlékszem vissza egy Zimonyból Pestre tartó hajón töltött csodálatos éjszakára, amikor útítársaim kérve-kértek, hogy mutassam be nekik Wienbarg *Ästhetische Feldzüge* (Esztétikai hadjáratok) c., magammal vitt munkáját. Ott ültünk – jogászok, orvosok, kereskedők – az asztalnál, a hölgyek kötöttek, és gyönyörködtünk a nagyszerű gondolatokban, a szépséges nyelvezetben; a mű minden egyes

szavával mondhatni sebes vágatában ragadott magával bennünket egy új korszakba.”

Beck – mint írja – ismertetésének néhány gondolatát barátjával, Karl Sinninggel, a fiatal költővel is közölte. Az mosolyogva nézett rá, és az volt a véleménye: a magyarnak csak sarkantyúja és bajusza van, és csak a kardforgatáshoz ért. „Igaz, mi tudunk a karddal bánni, bebizonyítottuk ezt már Chalons-nál Aëtiusnak, a pápa reszketett tőle Rómában, megmutattuk a németeknek is, és úgy gondolom, még az újabb időkben is így imádkoztak a németek: „Uram, ments meg minket a magyar pandúroktól!” . . . De mivel barátom kijelentése meggondolatlan és nagyon igazságtalan volt, megpróbáltam ezt bebizonyítani, és költőink ezután is igazolni fogják. Igen, mi a Pegazust is éppen olyan jól megüljük, mint a csatamént. Kibontjuk zászlóinkat és azt kiáltjuk: „Éppen olyan dicső dolog a művészetért, mint a hazáért meghalni!” . . .

Alig jelentek meg az első Petőfi-fordítások, nem egy olyan olvasó akadt, akit önkéntelenül is Beckre emlékeztettek.

Beck kortársai számára nemcsak költő volt, hanem egy egészen új világot tárt fel előttük, amely pusztájával, csikósaival és cigányaival szinte elbűvölte őket – ismeri el H. Pröhle, egy cikk szerzője, mely 1848-ban a liberális *Grenzboten* c. lapban jelent meg (II. köt. 458. l.). Lenau csak néhány vonással utalt erre az új világra – írja Pröhle – „Beck viszont nyíltan kimondta: „Istenemre, igazi magyar vagyok!” Igaz, később eltávolodott a magyarságtól, világpolgár lett . . . Magyarország a szabadság országa. A magyarság a természetes erő és a naivitás harcát vívta meg a bürokrácia és Metternich rendszere ellen . . . A magyarság felemelkedésével és győzelmével egyidőben egy költő is fellépett, akire a magyarok joggal lehetnek büszkék. Petőfiről van szó. Sokáig volt katona, több Olaszországban állomásozó ezredben szolgált, majd újból visszatért hazájába. Sok indítást köszönhet külföldi tartózkodásának. Ez ébresztette fel benne a magyarság eredetiségének tudatát. Leír egy juhászt, aki szamarháton siet felesége halálos ágyához, és mivel későn érkezik oda, azzal fejezi ki fájdalmát, hogy hosszú botjával a szamar fejére üt. Vagy: leír egy földbirtokost, aki az ágyból rákiált inasára: „Gazfickó, nyisd ki az ajtót, hadd lássam, vajon embe-reim, azok a világlustái, dolgoznak-e?”* Mindenütt a magyar életet látjuk, féktelen, leplezetlen varázsával . . . – Talán felesleges is megjegyezni, hogy Pröhle írásában az igazság tájékozatlansággal és félreértéssel vegyül, ami a legendák keletkezésének mindig is forrása volt, s ez Petőfi esetében elég korán megkezdődött. Beck is hozzájárult ehhez, de inkább pozitív, mint negatív értelemben.

1846-ban Pesten sor került a két költő találkozására. Beck hírnevé-

* *A Megy a jubász . . .*, ill. az *Ebéd után* c. versről van szó. (A szerk.)

nek tetőpontján állt, Petőfi pedig ekkor lépett a világhír útjára. (Ebben az évben jelent meg – mint említettük – költeményeinek válogatott német kiadása Dux fordításában.) A két költő között folyt beszélgetésekről Beck tudósít bennünket *Tagebuchblätter*-jében (Naplójegyzetek).⁴² Egyet s mást valóban így mondott vagy mondhatott Petőfi, egyet s mást viszont bizonyára Beck költött hozzá. De minden mondatból, amelyet Beck a magyar költőnek tulajdonít, félreismerhetetlenül Petőfi igazi hangja csendül ki. Éppen ez a lényeges. Ebből a szempontból kell olvasnunk őket.

Bizonyára Beck kitalálása az, amikor azt mondatja Petőfivel, hogy igen keveset tanult csak, és néhány költői művet kivéve, majdnem semmit sem olvasott; a magyar iskolák súlyos állapotban vannak. De a következők már összhangban állnak Petőfi impulzív természetével: „Ahhoz, hogy az ember alaposan képezze magát, a belső indítás mellett szabad órákra is van szükség, meg zavartalan koncentrációra; kell a megfelelő alkalom és a kívülről jövő ösztönzés is. De hogyan lehet mindezeket az értékeket katonaruhában, csillogó színpadi rongyokban, örökös vándorúton és bénító inségben megszerezni?” És a leveleiből és személyes megnyilatkozásaiból ismert, igazi Petőfi az, aki itt korával szembeni elégedetlenségéről leplezetlenül szól, aki a megújhodott Pestért lelkesedik, aki alig várja már a Lánchíd elkészülését, aki Pesten akar élni és meghalni, de előbb még „szeretne egy kicsit keresztülrepülni a világon”, aki „szeretné látni az Alpokat és a tengert, távol az emberektől és megvetésre méltó nyüzsgésüktől”. Érzésünk szerint mind szavaiban, mind tartalmában híven adja vissza Beck Petőfinek megrázó olvasmány-élményéről, a francia forradalom történetéről szóló vallo-mását. Mintha Petőfi-szöveget olvasnánk: „Igen, milyen jó dolog tanulni, olvasni, nemcsak kizárólag kicsiny énünk nyomorúságos örömeivel és bánataival foglalkozni! Szemem előtt játszódott le az egész első francia forradalom! Már hajnalodott, s én még mindig a könyvek könyvébe merültem ültém. Természetesen egyelőre elsősorban az események kötnek le a történelemben, mint ahogyan egy gyermeknek is szüksége van képekre a szöveghez, vagy ahogyan egy mesterien előadott szomorújáték érdekesítő cselekményét figyeljük, de a magasra csapó szenvedélyek hatása alatt és bizonyára szellemi kiskorúságunk korlátainál fogva alig tudjuk a darab tulajdonképpeni tartalmát azonnal felfogni... Az az érzésem, mintha akkor éltem volna, amikor Danton és Robespierre, velük együtt cselekedtem és haltam volna meg. Ó, abban az időben tele volt a világ megittasult lánglelkekkel; a mienkben csak olyan józan emberek lármáznak, akiknek ereiben víz folyik vér helyett. A láng egyre erősödik, nyelve felfelé terjed; a víz azonban szétterül, lefelé folyik. A mai világból hiányzik minden új utat törő eszme, az elmúlt idők felhalmozott tartalékán tengődik; nincs benne semmiféle

ézés, üres kedélyét csak erőtlen vonzalmakkal tölti meg.” Amikor Petőfi felteszi azt a kérdést, hogy mit hallott Beck utazásai során, főleg Németországban magyar hazájáról, ismerik-e a magyar történelmet, a magyar törekvéseket, vagy még mindig csak a bakonyi betyárokat emlegetik, akkor Beck azt válaszolja: a külföldiek csak akkor lesznek képesek arra, hogy méltó módon értékeljék Magyarországot, ha saját földjükön keresik fel a magyarokat. De mindeddig nem jöttek a hegyek a prófétához, ezért ennek kell a hegyekhez mennie, ezért kénytelen nem egy magyarországi német a közvetítő hálátlan szerepét vállalni. Nem ártana, ha a Tisza és a Duna partján lakó emberkéket figyelmeztetnék arra, hogy az ilyen tolmácsot inkább biztatni kell, mint visszariasztani. „Ön most Pyrker érsekre, Mailáth grófra, Lenaura és bizonyára saját magára is gondol – mondta helyeslően Petőfi. – Igen, mi huszár-módra kissé keményen támadunk; de szabadságunk biztosítéka éppen az, hogy ilyen makacsul ragaszkodunk nemzeti sajátosságainkhoz. Őszintén megmondom: fájdalmasan érint bennünket, hogy Ön nem magyarul írt. Igaz, egy messze földön érthető nyelven ünnepelte hazáját, és ezért hálásaknak kellene lennünk; de az a fájdalom, hogy Önt soha többé nem tarthatjuk egészen saját költőnknek, erősebb, mint a hála, és igazságatlanokká tesz bennünket.”

Beck megfogadja, hogy a birodalomban hathatósan fel fog lépni a magyarok elleni vádak eloszlatása érdekében. A továbbiakban őszinte vágya az, hogy közreműködjék Petőfi annyira megérdemelt hírnevének terjesztésében. Felajánlja, hogy lefordítja és ötezer példányban kiadja Petőfi verseit. Első kísérletét, annak a népszerűvé vált költeménynek a fordítását, melyet Dux is, Vilney is lefordított németre, a *Hortobágyi kocsmárosné* . . .-t már fel is olvassa Petőfinek. Petőfit meglepi Beck ajánlata, de visszautasítja, azzal az indokolással, hogy igazi költőnek nem szabad más költő művét fordítania; ez már nem az ő verse, hanem Becké.

Valóban, ha összehasonlítjuk a német fordítást a magyar eredetivel, megállapíthatjuk: ez már félreismerhetetlenül Beck stílusa; miközben az a szándéka, hogy lehetőleg népies legyen, az ellenkező végletbe esik, annyira nem népies, amennyire csak lehet:

Frau Wirtin, mein Täubchen, mein Engelein,
Mich durstet nach einer Flasche Wein,
Weit kam ich her, weit geh' ich hin,
Ich war schon durstig in Debrecin.

Die Winde, sie blasen im Heideland,
Sie bliesen in's Herz mir durch's Gewand,
Oh, wolle mich wärmen geschwind, geschwind,
Du hast zwei schwarze Sonnen, mein Kind.

Hei schelmerische Wirtin, wo wuchs dein Wein?
Holzapfelchen können nicht saurer sein,
Hei, zuckere küssend die Lippen mir
Eins, zwei, nun zählen wir drei und vier.

Wein! Küsse! Wie taumelt mir das Gebein,
Umarme mich jetzt, doch schnell muß es sein,
O warte nicht, Kind, mit sprödem Sinn,
Bis ich hingefallen, so lang ich bin!

Es ruht sich an deiner Brust so weich,
Nur noch ein Weilchen! Gott lohnt's dir reich!
Und der Weg ist so weit und die Nacht so kühl,
Und so hart ist auf der Heide der Pfühl.

Az eredeti szöveget l. feljebb, 123. l.)

Bizonyos, hogy Beck éppoly kevésbé értette meg Petőfi lángelméjét, mint legtöbb kortársa. De mégis felismert benne olyan lényeges vonásokat, mint talán senki más előtte; ti. azt, hogy Petőfi rendkívül friss jelenség; lényében minden közvetlen és sajátos; ami alkotásmódját illeti, egyes-egyedül az ihletre bízta magát; idegenkedik attól, hogy ki lépjen nemes büszkeségének büvköréből, attól tart, hogy még a legcsekélyebb szívesség elfogadásával is függetlenségét veszélyezteti; „Szabadság és koldusbot!” ez a jelszava. Művész és nem mesterember, ember és nem könyv, – ha úgy akarjuk: maga a testté vált költemény.

Amikor Beck búcsút vett Petőfitől, az átadott neki egy „emléklapot”, amely „magvas sorokban” Petőfi életrajzát tartalmazta „német nyelven és saját kezű gótbetűs írásában”.

Beck valóban megpróbált a maga módján fellépni Petőfi hírneve érdekében. „Berlinbe visszatérve minden körben beszéltem keletnek erről a csodatevő profétájáról. A költő emléklapját jó és rossz napokban egyaránt nagyra értékeltem, mappám a mai napig meg is őrizte.” Hü maradt Petőfihez még akkor is, amikor felfedezte önmagában a lojális érzületet, békét kötött a reakcióval, és az osztrák monarchia valamennyi nemzetiségének békés egymás mellett éléséért – akárcsak egykor Hormayr – a Habsburg-ideológia szellemében küzdött. Mintha sohasem lettek volna forradalmak és magyar szabadságharc, mintha kiirtotta volna emlékezetéből a szabadság-ideológia minden nyomát, és a politika-mentességbe és a biedermeieri rezignáltságba vonult volna vissza. Ez tükröződik késői lírájában s főleg annak az általa szerkesztett *Frische Quellen* c. folyóiratnak az irányzatában és közleményeiben, amely 1854-ben jelent meg Pesten, és még ugyanabban az évben meg is kellett szünnie. Verseivel, cikkeivel, helyzetképeivel Beck is alkalmazkodik ehhez az irányzathoz. Csak egy paraszti tárgyú novellája (*Ein*

Bauernhof) emlékeztet színhelyével („Ott, ahol a Körös sötét hullámai a büszke Tiszába sietnek, fekszik egy kedves falu”), konvencionális, de sok tekintetben megszélesített típusaival az egykori Beckre. Egy szolgálólánnyal magyar népdalt énekeltet: „Tisza partján halászlegény vagyok én...”, egy béressel pedig a *Hortobágyi kocsmárosné*... c. Petőfi-verset saját fordításában. Egy másik fordítása – Beck maga is úgy mondja, hogy Petőfi után „szabadon” készült verse – inkább mint önálló nyelvi teljesítmény jöhet számításba.

NUR DICH

(Frei nach dem Ungarischen des Petőfi)

Nur Dich, du süßer, nur dich allein,
Möcht ich zum Gatten nehmen,
Du schweigst? Ach! kann es denn niemals sein?

Hätt Gott mich zu einer Wolke gemacht!
Ich möchte wie sie mich kleiden,
Ich möchte weinen bei Tag und Nacht.

O wär ich das Korn! Es ist Erntezeit,
Dann ginge man mir ans Leben,
Denn ich bin, ich bin zum Sterben bereit.

ELVENNÉLEK ÉN, CSAK ADNÁNAK...

Elvennélek én, csak adnának,
De hiába szólok anyádnak!
Megtadadja tőlem kezedet;
Nem tudom, az oka mi lehet.

Ollyan háborodott az elmém!
Sokszor sírnék, ha nem szégyelném.
Mért nem vagyok felhő az égen?
Sírnom akkor nem volna szégyen.

Miért nem termettem búzának!
Aratás van, most levágnának;
Nem kellene soká szenvednem
Ebben a keserves életben.

(Petőfi: *Versek. 1842–1844.* 138.)

A folyóirat utolsó előtti közleménye tartalmazza Beck himnuszát az osztrák ideológiáról, mely meggyőződése szerint le fogja küzdeni a lát-szólag kibékíthetetlen nemzetiségi ellentéteket, úrrá lesz a legkülönbözőbb érdekeken, véleményeken és meggyőződéseken: szerinte nem tagdhatjuk meg csodálatunkat azoknak az osztrák államférfiaknak a bölcsességétől és kitartásától, akik egy energikus és nagylelkű uralkodó irányításával Ausztria átalakításának művét néhány év alatt ilyen csendben juttatták el arra a pontra, amelyről tisztán fel lehet ismerni a kormányzat szándékait és bizakodva lehet tekinteni a monarchia jövőbeli fejlődésére. Az ilyen és ehhez hasonló mondatok szinte gúnyként hangzanak néhány évvel a magyar szabadságharc összeomlása után, amikor Magyarországon a véres osztrák terror tombol. Mégis, a magyarsághoz való tartozás vallomásával szinte az osztrák ideológiának nevezett csodaszer elleni tiltakozásnak tűnik egy harmadik Petőfi-vers a *Frische Quellen* utolsó oldalán (392. l.). (A fordító Alfrédnek nevezi magát.)

AB DIE LARVE!

(Frei nach dem Ungarischen des Petőfi)

Weg mit der Larve, die ich lang getragen,
Fort mit der falschen Röte vom Gesicht.
Die Seele wird in Trümmer mir zerschlagen,
Und dennoch prunkt ich mit erborgtem Licht.

Wenn manches fromme Liedlein mir gelungen,
So glaubt ihr, mein Herz ist freudenreich,
Weil ich für kurze Zeit mich stark bezwungen,
Und nicht geblicket wie die Not so bleich.

Schön glänzt die Glut, die alles wild verheeret,
Und Gräber schmückt man mit buntem Laub:
Doch drinnen modert, was der Wurm verzehret,
Und was er übrig läßt – vom Staube, Staub.

Ich war ein Gaukler, wußte viel zu scherzen
Und sprang mit Lächeln in der frohen Schar,
Indes die Lust dem armen, armen Herzen
Für alle, alle Zeit entflohen war.

Und doch wollte gern den Scherz erneuen,
Wenn auch mein Herz erglüht in düsterm Brand,
Ach könnt' ich trösten nur, nur bald erfreuen
Mein vielgeliebtes, schönes Vaterland.

ISMERJETEK MEG!

IsmerjeteK meg végre: ki vagyok?
Álarc alatt volt mostanáig képem.
De már meguntam én álarcomat.
És azt most ünnepélyesen letépeM!

Olvastátok vidám dalaimat?
Azt gondoljátok, hogy lelkemből írom?
Oh, dalaimban a kedv, nevetés,
Csak olyan ez, mint a virág a síron.

Kívül a síron nyílik a virág,
S belül a sírban féreg és halott van;
Így írtam én enyelgő dalokat,
Míg lelkem haldokolt a fájdalomban.

De többé nem leszek komédiás,
Ki víg pofákat vág a közönségnek,
És odabenn a színpalak között
Arcán kinszenvedés könyűi égneK! –

Oh nem, ez még sem szép határozat! . . .
Múlják olly gyorsan, a milly gyorsan támadt.
Szenvedjen bár szívem: a víg dalok
Ne szűnjenek meg . . . hátha átalok
Kissé vidítom szomorú hazámat.

(Petőfi: *Összes költeményei*. Pest, 1847. 360. l.)

A forradalmat megelőző idők és a forradalom legtöbb osztrák költője ugyanazt a haladástól a reakcióig vezető utat tette meg, mint Beck és Vilney, kivéve néhány emigránst. Kőrussá egyesülnek a Monarchia minden nemzetiségéből származó költőkkel együtt az *Österreichisches Frühlingsalbum* c. kiadványban, mely Ferenc József császárnak Erzsébet bajor hercegnővel kötött házassága alkalmából Bécsben, 1854-ben jelent meg. Csodálatosképpen hiányzik innen a megtért Becken kívül még egy másik magyarországi német költő, Carl Schröter is, aki egyik versében „A steppe gyermeké”-nek nevezi magát, és melankóliával csókolja meg a császárné uszályát (*Ein Heidenröslein*). Ugyanarról a Schröterről van szó, aki 1848-ban kész volt arra, hogy Kossuthot a német szabadság és egység élharcosaként üdvözlje, és ugyanazzal a lélekzettel „Auszttria nemes császára” iránti lojális érzületét hangsúlyozza:

A greifensteini palotában egy német menyasszony ül, kezét és lábát nehéz láncok bilincselik meg. Sem beszélnie, sem szabadon lélegznie

nem lehet. Csak egyetlen vigasza maradt: szabadon sírhat. Rabtartó-ját Metternichnek hívják. Egyszerre csak erőteljes hangot hall a távol-ból, s egy hangos éneket, mely olyan tiszta, mint a harangszó. A dalnokot Kossuthnak hívják, „a nemes Magyarországból” származik.

„Königstochter schnell erwache” ruft er der Gefangenen zu.
Sieh, ein Ungar wirbt um dich, verlasse mit ihm die
[Grabesruh,
Und ergötze dich am Meere dort an jenem Fackelschein.
Meine Brüder sind's mit Waffen, hell wird er genug wohl sein.
Und die Schiffe trieben hastig wohl besetzt mit tausend Mann
Eiligst zu der Veste über, legen dann am Ufer an.
Griffen dann nach jener Laute, die zur linken Seite hing,
Und nach deren Moll-akkorden niemand noch dem Tod
[lentging.
Prächtig wissen sie zu spielen wohl auf diesem Instrument,
Das vor allem wohl am besten heute noch der Türke kennt.
Sangen dazu Siegeslieder, daß die Unschuld sie befreit,
Wer kennt nicht die schönen Worte: „Ungarn, auf! jetzt ist
[es Zeit!“
Die ein andrer kühner Sänger ihnen in den Mund gelegt...
Ja die Zeit ist jetzt gekommen! rufen alle froh bewegt...

A Szűz, akit Kossuth, a bátor dalnok, énekével felébresztett, Németor-szág szabadsága, amely szinte már elveszettnek látszott. Most megtör-ténik a csoda: megvalósul a német egység, Ausztria nemes császára felvonja a Stefansdom-ra a fekete-vörös-arany zászlót, a nép utcazerte szabadságot dicsőítő dalokat énekel, köszönetet mond nemes uralko-dójának, de a dalnoknak is (Kossuthnak), aki felébresztette az álomba merült Ausztriát, és elvezette szép céljához:

Während man aus allen Fenstern weiße Friedenstücher
[schwingt
Und das Volk dann in den Straßen schöne Freiheitslieder
[singt,
Dankend ihrem edlen Herrscher, dankend jenem Sänger viel,
Der das eingeschlafne Österreich weckt und führt zum
[schönen Ziel.
Und ein Elfen sei dem edlen Sänger dann von uns auch noch
[gebracht,
Der die Kohlen jener Flamme, wie sie jetzt brennt, angefacht.
Er sei unser Aller Führer in Gefahren und in Not,
Jede Brust schlägt ihm entgegen, geht für ihn gern in den Tod.
Sei es Deutschland, sei es Ungarn, welche Sprache man auch
[spricht,
Brüder kämpfen für die Freiheit, Tyrannei gefiel uns nicht.

Führ' er uns auch nach Sibirien, augenblicklich sind wir da,
Ob man uns beweist im Süden, oder obs in Nord' geschah,
Nur die schönen Banner, Brüder, laßt euch wehen jetzt voran:
Freiheit! Einigkeit und Liebe! Alle nur für einen Mann.

Így olvassuk ezt a költeményben, mely 1848-ban mint röpirat jelent meg (Carl Schröter: *Sänger und Königstochter*. Pest, 1848). Pátoszá-
nak forrása azonban nem Anastasius Grün, akinek terminológiáját
használja, hanem Petöfi *Nemzeti dal*-a, melyet Kossuth társai énekel-
nek Bécsbe vezető útjukon.

Ha pedig Schröter vékony kötetkéjében lapozgatunk, melynek címe
Lieder aus Ungarn (Dalok Magyarországból, 1854)⁴³, s mely ma a leg-
nagyobb ritkaságok közé tartozik, közvetlenül Lenau és Beck élmény-
világába, a pusztá-, betyár- és cigányromantika kellős közepébe jutunk.
Állandóan visszhangoznak kettőjük szavai, majd Herweghé, akinek
Haßgedicht-jével szemben Schröter jóságára és szeretetre szólít fel, s
ugyanígy eszünkbe juttatja Freiligrathot is. Sőt kölcsönöz is tőlük,
olyan mértékben, ami már közel jár a plágium fogalmához. Például
kisajátítja Herwegh *Husarenlied*-jét, a pusztá királyát egyszerűen
„csikós”-sá változtatja, és más hasonlókat követ el. Egyébként azon-
ban Schröter jól ismeri a magyar népdalt, formai elemeit is át tudja
ültetni a saját nyelvére. Ilyen fordítása, melynek refrénje is magyar
(„Szegény legények”), az alábbi:

Nun füllt uns die Csutora schnell
Mit klarem Ungarwein,
Es zieht manch' finsterer Gesell
Tief in den Wald hinein,
Singt trotzig auf der Heide dann
Ein Lied noch, wild und keck;
Es fürchtet jeder Wandersmann
Die szegény legények!

Und gerne teilt der Reiche aus
Vom Gut, das ihm geschert;
Dafür wird ihm nicht Hof und Haus
Von uns'rer Hand versehrt.
Sein süßer Most ist frisch und klar,
Dazu nun Brot und Speck;
Dir danken, braver Magyar,
Die szegény legények!

Die Wirtin d'raußen, im blauen „Stern“,
Mit ihrem leichten Sinn,
Setzt lächelnd uns des Abends gern
Die vollen Gläser hin.
Ein braves Weib, ein gutes Weib,
Kennt weder Furcht noch Schreck;
Sie schafft so manchen Zeitvertreib
Uns szegény legények!

Die Fenster hält sie blank und rein
Und putzt den ganzen Tag,
Damit der lichte Sonnenschein
Den Gast erfreuen mag.
Ihr guter Ruf, ihr weiß Gewand
Zeigt nicht den kleinsten Fleck;
Doch reicht sie freudig Herz und Hand
Den szegény legények!

Gar duftig ist der grüne Wald
Und gut die Wirtin d'rein,
Und einem Burschen wird nun bald
Die Schenk' zu eigen sein.
Zur Hochzeit kommen wir zu Hauf
Im schmucken Köpönyeg –
Und die Zigeuner spielen auf
Den szegény legények.

Bár ez a *Szegény legények* c. vers már közel áll a paródiához, Schröter néha a népdal igazi hangját is megüti, s mivel azt is kimutathatjuk, hogy Petőfit ismerte, várható, hogy eltalál majd hozzá. Választása a *Gyors a madár . . .* c. betyár-románra esett, melyet mintegy Dux-szal és Vilneyvel versenyezve fordított le. Ez megfelelt temperamentumának, s ez olyan körülmény, amely a fordítás hasznára vált. Kár, hogy Schröter megállt az első kísérletnél, és azt továbbiak nem követték.

SCHNELL IST DER VOGEL IN DER LUFT (Nach Petőfi)

Schnell ist der Vogel in der Luft,
Schnell Blitz und Sturm fürwahr,
Doch überholt sie allesamt
Der Puszta Betyár.

In Kecskemét hat auf der Weid'
Er heut ein Roß erjagt,
Bei Sankt Martin denselben Tag
Er noch um Käufer fragt.

Am Morgen drauf in Weißenburg
Verhandelt er es schier,
Und stiehlt nun in derselben Stadt
Ein andres gleich dafür.

Doch tags darauf, bei Beeskerek
Macht er den letzten Fang,
Besteigt dann einen zahmen Gaul –
Und reitet – auf der Bank.

(Az eredeti szöveget l. feljebb, 96–97. l.)

PETŐFI BELÉP
A VILÁGIRODALOMBA
II.

PETŐFI APOSTOLA: KERTBENY KÁROLY MÁRIA -
BETTINA VON ARNIM - MAGYARORSZÁG ÉS PETŐFI

Kertbeny neve manapság legjobb esetben is csupán az irodalomtörténészek számára jelent valamit.¹ Pedig ez a név egyszer s mindenkorra összekapcsolódott Petőfiével, s Kertbeny alapos okkal formálhatott jogot arra az érdemre, hogy a legnagyobb magyar lírikust és általában irodalmunkat fordításai révén elsőként ő ismertette meg az európai művelt nagyközönséggel. Furcsa az egészben az – s ez bizonyára nem egyedülálló jelenség a műfordítás történetében –, hogy Kertbeny anyelve német, választott nyelve ellenben a magyar volt, s így állandóan e két nyelv szemlélete között ingadozott anélkül, hogy a két szemlélet egymással valójában össze tudta volna hangolni. E meg hasonlítás következménye az volt – s ez főként fordítói tevékenysége első felére jellemző –, hogy nem volt teljesen ura sem a magyar irodalmi nyelvnek, amelyből fordított, sem a németnek. Ebből származik a magyar szöveg félreértett szavainak és fordulatainak nemegyszer groteszkül ható átültetése. Ezt a hiányosságot Kertbeny az évek folyamán fokozatosan kijavította.

Mindehhez sok minden járult még hozzá.

A származás, a társadalmi környezet, a történelmi helyzet talán még soha nem befolyásolta annyira egy ember egyéni fejlődését, életét és írói tevékenységét, amint ezt éppen Kertbenynél láthatjuk.

Az író neve eredetileg Benkert volt, és csak később, amikor első kísérleteivel a nyilvánosság elé lépett, cserélte fel német nevét – hogy Varnhagen von Ense szavait használjuk – a „magyarosabban hangzó”, hangátvetéssel képzett Kertbeny névre.

A Benkert család Bajorországból származott, de éltek tagjai Olaszországban és New Yorkban is. A magyar ág alapítója Benkert Sebestyén volt, a bambergi polgármester fia, aki 1770-ben költözött hazánkba, Pesten telepedett le, s miután feleségül vette a nemesi származású, ám szegény Szalay Annát, megnyitotta a „Magyar Királyhoz” címzett vendégfogadót. Antal fia Bécsbe költözött, s itt koráll-importtal foglalkozott. Itt született 1824. február 28-án fia, Károly Mária. A család

1827-ben visszatért Pestre, az atya átvette a nagyszülők fogadójának vezetését, Károly és öccse, Imre – a későbbi festőművész –, az elemi iskolát és a gimnázium első osztályait Pesten látogatta, majd a ciszterciták egri iskolájában folytatta tanulmányait. 1838-ban Győrben belépett Schwaiger András könyvkereskedő üzletébe, de ez az új foglalkozás szemmel láthatólag éppen olyan kevésbé esett ínyére, mint az 1840–42 között eltelt két év, amikor gyakornokként Pesten dolgozott a Heckenast-féle könyvesboltban. A családi otthonban művész-irodalmi légkörben élt: atya novella- és regényíró, a bécsi Theaterzeitung munkatársa, anyja műkedvelő festőnő, öccse hivatásos festő- és rajzművész volt. Kertbenyéknél gyakran fordultak meg német művészek és írók. Mindez nem maradhatott hatás nélkül az ifjú Kertbenyre, s felkeltette érdeklődését az irodalom és a művészet iránt. Mindent összeolvasott, ami kezébe került, a nyomtatott szöveg mindennapi kenyerévé vált. Ez teremtette meg későbbi polihisztorságának alapját. Kertbeny ekkor már nagyon is érezte „az alapos elemi ismeretek hiányát”, családi viszonyaival elégedetlen volt, tisztán látta, hogy „voltaképpen semmit sem tanult, legfeljebb egy keveset rajzolni”, és hogy „korlátolt családi körülményei között semmi reménye sincs hosszabb lélegzetű elméleti képzésre”; a 18 éves ifjú éppen ezért elhatározza, hogy képzését a gyakorlati életben kísérelje meg. Így aztán „az ifjú kalandor” titokban megszökött az atyai házból, zsebében mindössze néhány forinttal és útlevéllal – ez utóbbira Pozsonyban nem minden furfang nélkül tett szert. Innen Bécsbe ment, majd Drezdába. Ez volt első rögtönzött kiruccanása a „nagy” világba – cél és terv nélkül –, mégis mintegy nyitányul szolgált későbbi kalandos felfedező utazásaihoz, amelyeket ő maga „Ahasverusutaknak” nevezett, s amelyek keresztül-kasul vezettek Európán. Ennek az útnak egyetlen pozitív eredménye felületes ismeretség volt néhány nevezetes íróval, mint Adalbert Stifterrel, Julius Mosennel², Ludwig Tieckkel.

1842 decemberében újra Pesten van, s kadétként belép az 5. császári és királyi Berwaldo-tábori tüzérezredhez, de 1845-ben kétéves szabadságot kér. Olyan korszakban élt, amikor a magyar költészet elérte az ideológiai és művészi tökéletesség csúcspontját, és legjobb képviselői, Vörösmarty, Petőfi és Arany végre megvalósították annyi évszázad utópisztikus vágyálmát: a legnemesebb magyarság és a legtisztább európaiság összhangját. Amellett Kertbeny naponta tapasztalhatta, hogy az irodalom milyen nagy mértékben hatja át hazánk politikai és társadalmi életét, és hogy költészetünk – mint eddig soha – a politikai hatalom funkcióját képes betölteni.

Kertbenyre a legmélyebb hatást Petőfi és a költőnek „Tízek” néven ismert baráti köre tette. Itt ébredt fel érdeklődése a magyar költészet és a köztársasági mozgalom iránt. Eddig – mint írja – csak a német

irodalmat ismerte, most aztán annál lelkesebben fordult a magyar literatúra felé, amely újszerű nyelvi fordulataival kezdetben alig volt érthető a számára, de mihamar beletanult, és különösképpen Petőfiért lelkesedett, megesküdvén: további életcéljának azt tekinti, hogy lánglelkű barátját, a zseniális költőt a nagyvilágban ismertté és híressé tegye. S ebben a kérdésben „ritka következetességgel” meg is tartotta szavát. Tudjuk, neki köszönhető, hogy Dux Adolf 1846-ban kiadta első Petőfi-fordításait.

A 21 éves Kertbeny a hazai politikai és szellemi élettel kapcsolatos tapasztalataitól felajzottan elhatározta, hogy „kizárólag Magyarország igaz jogainak szenteli magát, és pedig közvetítőként a feltörő fiatal magyar szellemiség és Európa között”. Amikor a tehetséges magyar drámaírónak, Czákó Zsigmondnak egyik színművét németre fordította, s a darabot a Nemzeti Színház 1846-ban bemutatta, véleménye szerint „óriási horderejű közvetítő” munkát készített elő. Ugyanennek a célnak a szolgálatára szánta az ugyanebben az évben, még régi családi nevén – Benkert – kiadott művét, a *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn* (A magyarországi német lakosság évkönyve) c. kötetet.

A *Jahrbuch* előszavában Kertbeny körvonalazza azt a programot, amelynek megvalósítását a továbbiakban életcéljának fogja tekinteni. Többek között ezeket mondja:

Mindinkább be kellett látnia, hogy a külföld milyen keveset tud hazájáról, Magyarországról, amelyet ugyancsak a legutóbbi időktől kezdve számíthatunk az élők közé, de amelyik éppen fönix-szerű ifjúi üdesege és a fejlődés útján tett óriási haladása miatt megérdemli, hogy észrevegyék. Kertbeny ebben a semmibevevésben egyenesen halátlanságot lát nemzetével szemben, hiszen Európa örökké hálás lehet a magyarságnak, amely a Kelet elleni háborúban századokon át ereje javát áldozta fel, hogy a Nyugat e biztos bástya mögött a békét minden áldásával százszorosán élvezhesse. Magyarország késői ébredése éppen az a nemes áldozat, amelyet Európa – „pedig volt ideje a civilizációra” – most semmibe vesz.

Nem szól most Angliáról és Franciaországról, de végtelen csodálattal tekint fel Németországra, a gondolkodók és kritikusok nemzetére, amely irodalmában kimeríthetetlen forrásokkal rendelkezik Ausztráliáról és a legtávolabbi sarkvidékekről, de Magyarországnak még a nevét is alig ismeri. Pedig hazánk ma ifjonti frissességgel dolgozza fel legszebb eszméit tettekké: „Szomorúan láttam, hogy ez a nagy nép elfogadja az egynapos turisták meséit, hisz nekik, és megissza a maga sörét hazánk bedeszlkázott világának egészségére”.

Ezt Kertbeny 1845-ben írja, de még évtizedekkel később is azt alapítja meg: Európában még mindig a közömbösség az uralkodó a magyar kérdések iránt; a világ keveset tud Magyarországról, s ez a kevés

is vagy mese vagy hazugság; amellett pedig a legcsekélyebb hajlandóságot sem tapasztalja arra nézve, hogy megismerjék hazánkat.

„1846-tól 1851-ig, majd 1855-től 1857-ig Olaszországban, Svájcban, Franciaországban, Hollandiában, Dél- és Észak-Németországban éltem. Sok helyütt ismételten és évekil, tehát már huszonöt éves koromra megismerhettem a kultúrnépeket, nyelvüket, szellemi és anyagi érdeklődésüket. Ritka és szerencsés véletlenek sorozata azt is lehetővé tette számomra, hogy olyan uralkodókkal és miniszterekkel, államférfiakkal, pártvezetőkkel stb. jussak kapcsolatba, akik az utóbbi negyven esztendőben az európai politikát irányították. Felhatalmazás nélkül is mindenütt Magyarország érdekeit képviseltem, problémáinkat előttük sokoldalúan és behatóan elemeztem, s mindezt sokszor bizalmas emlékiratok, máskor szóbeli közlés útján. Korunk történelmének legismertebb neveit említhetném.” Emellett legalább 3000 cikket írt Magyarországról a négy nagy irodalom napi sajtójába és lexikonaiba; csak németül 200 munkát tett közzé. Végül „az előkelő társaságban, a tudósok, a költők és a művészek, a törvényhozók, a közgazdászok, a szocialisták és a reformerek országaiban kóborolt, a világkereskedelem berkeiben, a pénzemberek, a különböző termelők és fogyasztók köreiben mozgott . . . Mindenütt a néppel találkozott, a nép és a társadalom minden rétegében megfordult . . . és ami a legfontosabb, kora ifjúságától kezdve ritka buzgósággal érdeklődött minden iránt, ami magyar, – tehát a magyar történelmet, a magyar viszonyokat, Magyarország szellemi, nemzeti és politikai törekvéseit és életét – hiszen a reformkorszakot maga is átélte – alaposabban tanulmányozta és jobban ismeri, mint nem egy otthoni kortársa . . . Bárhol lépett fel külföldön magyarként – különösen 1848 óta –, mindenütt a legélénkebb rokonszenvet tapasztalta Magyarország iránt, és ő maga mindig büszke volt arra, hogy magyar. Ez a származás számára 1870-ig szociális és politikai szempontból egyenesen nemesi oklevél volt, s lehetővé tette, hogy bejusson a legkonzervatívabb körökbe és tárgyalhasson velük . . . De valóban komoly, elmélyült érdeklődést egész Európában senki sem tanúsított Magyarország iránt. Hamarabb lehetne általános érdeklődést kelteni, ha Kamcsatkáról vagy a Fidzsi-szigetekről beszélne az ember.

Kertbenyt mindez egy ideig elszomorította, sőt elbátortalanította. Kezdetben nem is akarta mindezt elhinni. Bármilyen szegény volt is, éveken át száz és száz könyvet vásárolt, amelyek kedvezően írtak Magyarországról, és szétosztotta magas állású személyek között, mint a frankfurti Paulskirchében, Franciaországban, Angliában. És ha később utánanézett a dolognak, a könyveket fölragasztanul találta. Egy szókimondó diplomata végül is komolyan értésére adta, hogy Európa maga is meg tudja oldani problémáit politikailag is, szellemileg is, s annál kevésbé van szüksége arra, hogy Magyarországgal közvetlenül foglal-

kozzék, mert hiszen teljesen Ausztriától függ, hogy Magyarországnak jól megy a sora avagy rosszul. Ez azonban Ausztria belügye, s nekünk, európaiaknak csak azt kell kielemeznünk, hogy Ausztria e belügy folyományaként melyik képét mutatja a nagyvilágnak. Híres szaktudósok körében ha Magyarországról esett szó, Kertbeny még ennél is nagyobb fokú közömbösséggel találkozott. L. von Ranke egyenesen „szemebe mondta”: Magyarország maga hibás azért, hogy a török három évszázadon át fenyegette a civilizációt, Carlyle arra oktatta, hogy ha a magyarok őszintén csatlakoztak volna Metternichhez, akkor ma minden jobban menne; Amédée Thierry³ végül arról biztosította: „L’histoire de votre pays est des bons sujets pour un librettiste de Mr. Verdi”.⁴ (Hazája története jó témákat szolgáltatna Verdi úr librettistája számára.)

Elkeseredésében szemlét tartott egész Európában, hogy megtalálja ennek a felháborító közömbösségnek az okát, és kikutassa e közömbösség legyőzésének eszközeit. Tapasztalatainak és megfigyeléseinek már első öt éve folyamán feltette magának a kérdést, hogy Európának, főként pedig Németországnak ez az érthetetlen közömbössége Magyarországgal szemben eredendő jellegű-e, vagy pedig egyszerűen arra vezethető vissza, hogy eddig senki sem vette a fáradságot, s nem irányította Európa figyelmét Magyarországra. Itt nem politikai kérdésekről van szó. Mert a rokonszenz az oly hősie, majd oly szerencsétlen, végül pedig példátlanul lenyűgöző passzív ellenállása révén oly csodálatraméltó magyar néppel szemben 1848-tól 1868-ig fennmaradt.

A politikai lelkesedés azonban nem a valódi érzelmekből fakadó, magabiztos elragadtatásnak a bizonyítéka: 1809-ben a tiroliakért, 1825-ben a görögökért is lelkesedtek; azóta senkinek sem jutott eszébe, hogy ezeket a népeket „tisztelje, vagy akár csak figyelembe is vegye”. Kertbeny a szellemi respektusra gondol, s ezt csak azok a népek szokták élvezni, amelyeknek a kulturális jövője iránt a világ bizalmat érez.

Nem vitás, vannak, akik rokonszenveznek a magyarokkal is, a világtörténelem „huszáraival”, s kedvelik ezt a nyalka, lovagias fajt. A valódi érdeklődés azonban több a pusztá szociális rokonszenvnél és a konvencionális hajlandóságnál. Ilyen etikus magatartás azonban csak olyanokkal szemben alakul ki, akiket közelebből ismerünk. A magyart ezzel szemben mindeddig jóformán egy idegen sem ismerte meg igazán, még a „bécsi állami kísérletezők” sem. Kertbeny nem fárad bele és állandóan hangsúlyozza: a magyarok maguk hibásak abban, hogy Európa nem vesz róluk tudomást. Bárcsak alkotnának már valamit, bárcsak kibújnának már osztriga természetükből, Európa akkor élénken érdeklődne irántuk, tisztelettel adóznék a magyar nemzet szellemi képességeinek, s érdeklődnék szellemi élete és törekvései iránt. A közmondás úgy tartja: „Minden népet olyan kormány irányít, ami-

lyent megérdemel; és minden népnek olyan jó és rossz hira van, amelyet önmaga alkot magáról” . . .

Már Kertbeny előtt is nem egy külhoni utazó szerzett hasonló nyomasztó tapasztalatokat, de egyik sem vonta le ezekből ugyanezeket a következtetéseket, s hatásuk alatt senki sem alakította ki oly mértékben élete programját, mint ő. Azt az eszmét is, amely a *Jabrbuch* alapját képezi, régóta megvalósították a német nyelvű magazinok, folyóiratok, negyedéves periodikák, amelyek oly nagy számban jelentek meg a 18. és 19. sz. fordulóján. A hazánk és a német nyelvterület, ill. Európa közti kulturális közvetítésnek ugyanazt a szerepét szánta Kertbeny a „Vormärz” németül író magyar literátorainak, elsősorban azonban saját magának. A *Jabrbuch*-nak ebben az értelemben kellett valamennyiüket egyesítenie abból a célból, hogy Németországot s rajta keresztül Európát tárgyilagosan tájékoztassák a magyar problémákról, s ebben a szellemben szentelte a *Jabrbuch*-ot a német népnek és a magyar nemzetnek: míg a magyar írók a házat építik, irtsák német társaik az őserdőt, hogy szabad kilátást nyerjenek legközelebbi szomszédjukhoz, „így mi is, szomszédunk is egyaránt csak nyerhetünk; ő már régebben honos a maga földjén, éppen ezért sok mindenre megtaníthat; *mi* azonban fiatalok vagyunk, frissek és erősek, s rendelkezünk a fiatalság minden tüzeivel, – ezzel ő csupán az élemedettebb kor nyugalmát állíthatja szembe. – Legyen tehát a magyar írók főtémája mindenképpen országuk belső fejlődése, és türelemmel és szeretettel építsék meg ebből a királyi márványból a haladás és az igazság templomát; mi, Magyarország német nyelvű írói hazánkat a külfölddel szemben óhajtjuk képviselni, s a szellemi életnek azt a kölcsönhatását, amelyet Goethe a világirodalomról szőtt eszme-futtatásában oly pompásan elemzett, mi a magunk részéről Magyarország és Németország között kívánjuk fokozni; olajozni kívánjuk nemzeteink között a megértés közlekedő csatornáit, magunkat szomszédunknak önként és nyíltan feltárni, hogy ne kényszerüljön hinni a csacska meséknek, – egyszóval mindkét nép kincseiből mindkét nép számára hasznot akarunk hajtani. Ily módon teszünk eleget jelenlegi hazánk iránti állampolgári kötelességünknek, és egyúttal lerőjük hálánkat Németország iránt, amelynek teje táplálta szellemünket.”

Az eszme szép volt, ám megvalósításának eszköze, a *Jabrbuch* minden szempontból félresikeredett. Kertbeny történelmi és szépirodalmi írásai ekkor – két évvel a forradalom kitörése előtt – még nem vetettek számot a politikai-történelmi helyzettel, a magyarság és kisebbségei között folyó szenvedélyes vitákkal. Amellett nem is igen lehetett belőle megsejteni a magyar kultúrforradalmat, pedig ez immár évek óta folyamatban volt. Így tartalmilag sem járulhatott hozzá a kulturális köz-

vetítés művéhez, s ezt az is tetézte, hogy nyelvileg sem volt teljesen kifogástalan.

1845-ben jelent meg a *Jabrbuch* első része – a második sohanapján –, ez volt egyébként az utolsó közlemény, amelyik Kertbeny családi neve alatt – Benkert – látott napvilágot. A fogadtatás előre látható volt: a szerkesztőt magyar és német részről egyaránt megbírálták, gúnynyal, csúfolódással fogadták. Mindez a kiábrándulás jótékony iskola volt számára; ám ez a kiábrándulás Kertbenynél nem volt tartós, mihamar kiheverte. Maga az eszme megmaradt, sőt új távlatot nyert, és Kertbeny életprogramja számára nélkülözhetetlen ihletforrásnak bizonyult. De hogy erre sor kerüljön, ahhoz – mint láttuk – végleges, jelentős impulzusra volt szüksége: az ifjú Petőfivel való ismeretségére, akit vezércsillagául választott, s Petőfi költészetére, amely innen kezdve mindennapi olvasmányává vált.

Amikor Kertbeny 1846-ban hazáját másodszor is elhagyta s megkezdte első felfedező útját, ezt már abban a tudatban tette, hogy nemzeti missziót kell teljesítenie, azaz „a magyarság szellemi képviselőjének kell lennie”. Igaz, „senki fel nem szólította, senki nem támogatta” abban, hogy Magyarország „létjogát” az egész világ előtt bebizonyítsa, s meggyőzze a népeket: lakik Keleten egy nép, amelynek joga van magára irányítani minden nemzet figyelmét. Hiszen – amint ez Varnhagen von Enséhez néhány évvel később írt leveléből kiderül – minden szándéka, amelyet folyamatos munkával, következetesen kíván megvalósítani, részint abban a tervben koncentrálódik, hogy megmutassa a külföldnek: a magyaroknak is joguk van az élethez, eleve rendelkeznek ennek feltételeivel, az ehhez szükséges elemekkel, s ezeket saját erőikből fejlesztik tovább; részint azonban az a célja, hogy megcáfolja az ellenfeleket, akik – ha el is ismerik, hogy a magyar jó huszár, vagy ama fajok között, „amelyek felett család módon szerzett hegemoniát”, ő a legintelligensebb – ütőkártyaként azt a kaján vádat játsszák ki, hogy „éppen ez az intelligencia nem más, mint idegenben vásárolt külső máz, . . . a tömeg azonban nemcsak műveletlen, hanem még önmagával sincs tisztában”. Kertbeny ezt az egyrészt eleve ellenséges tagadásra, másrészt a „ki, mi, hol és hogyan él Keleten?” kérdéseivel kapcsolatos, szinte módszeresen kifejlesztett tájékozatlanságra támaszkodó hamis szemléletet kívánja gyűjteményében azoknak a költői műfajoknak a bemutatásával megcáfolni, amelyek a magyarság legbensőbb lényegéből fakadnak, s amelyeket nem lehet utáztatoknak nevezni. (Johannes Scherr történész ironikus megjegyzésére kell gondolnunk, miszerint Kertbeny úgy viselkedik, mintha Magyarország megváltójának hivatott volna el.) Ezzel Kertbeny olyan feladatot tűzött maga elé, amelynek megvalósításáért a szó szoros értelmében haláláig fáradozott. Közben ismerte a maga gyengéit és hiányosságait, amelyeket le kell

győznie. Számos szerencsés tehetség mellett vannak olyan alkatú emberek – vallja be egy helyen –, akiket a sors amúgy istenigazában a szánakozó mosoly áldozatainak teremtett, „főként ami a szándékaik és képességeik közötti abnormális távolságot illeti, a Schlemihlség* bélyegével a homlokukon, s ő maga is – sajnos – ennek a fajtának egyik díszpéldánya. A drága anyatermészet bizony csak nehézkes és durva felfogó képességgel ruházta fel, ...nevelésének még az elemi kérdések alapos ismeretét sem köszönhette; mindehhez hozzájárult mértéktelen és sokszor szinte szertelen becsvágya, az, hogy mindenben a legmagasabbat akarja elérni, amihez mérten szegényes eszközöket és szinte neveléses hajlamokat hozott magával. Ebből származik minden tettének és törekvésének ziláltsága, aránytalansága, tarkasága. Ha mindehhez hozzászámítjuk az örökös, jóformán egy pillanatra sem szűnő, sokszor egészen brutális akadályok csaknem tragikus végzetét, akkor már előttünk is áll a kép, amelyik egy született balszerencsés fickót ábrázol, aki azonban tornyokat akarna helyükből kimozdítani. Akit ilyen sors sújt, annak számára csupán egy vigasz marad: nagyon sokat – bár nem mindent – el lehet érni, ha csakugyan, amúgy istenigazában akarjuk. Ez a szent meggyőződése – amelyet kimondhatatlanul nehéz csatákban gyötört ki az élettől – tartja fenn őt még mindig a víz felett, és lassan, de már érezhetően ismét csak továbbviszi néhány csomóval. Emellett bensőleg is jólesően és bátorítólag hat az, hogy a partról szemlélődők között mégiscsak vannak néhányan, akik féltő szemmel figyelik jó szándékát, felismerik nehézségeit, akik pontosan számba veszik a mégoly kis haladást is, nemcsak a vízben úszó csekély tehetségét...” Újra és újra meg kell állapítanunk: nem volt olyan baj, betegség, olyan félreértés vagy elutasítás, amely Kertbenyt küldetése teljesítésében visszatarthatta volna. Szüntelenül úton volt, kereste, kutatta a pártfogókat, a kiadókat, a barátokat, kihasználta az önreklámozás minden lehetőségét, élt a szóbeli propaganda minden eszközével. Lélektanilag alig érthető, hogy mi készíthette őt erre. Hiúság volt ez, vagy a sportszenvedély egy fajtája, dicsvágy, hazafiság, életcél, amint ő maga elemezte és magyarázta?

Kertbeny élete végéig hazátlan maradt, a biztonságérzet szikrája nélkül, annyi kortársához hasonlóan, mint pl. a német nyelven írogató Beck Károly, akit állandóan osztráknak festettek át, vagy maga Ausztria legnagyobb lírikusa, Lenau. Mindenért, amiben segítséget szenvedett, neki csak az irodalom nyújtott kárpótlást. Ő az irodalmat azzal a megható, reménytelen, plátói szerelemmel imádta, amely az alkotásra képtelen dilettánsokat jellemzi. S valóban, Kertbeny született műked-

* Ügyefogyottság, élehetetlenség. – Schlemihl: Adalbert von Chamisso *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* c. regényének (1814) hőse. (A szerk.)

velő és autodidakta volt, aki mindig a szükségesnél többet vagy kevesebbet mondott, akinek tehetsége és teljesítőképessége ritkán állt arányban a maga elé tűzött feladatok nagyságával és természetével. Innen származnak az önámítások, amelyeknek áldozatul esett, amelyekkel egyúttal megkísérelte megnyugtanni lelkiismeretét, de amelyek révén a saját jelentőségét mérhetetlenül túlbecsülte.

Kertbeny életművének termése – legalábbis ami a terjedelmet illeti – bámulatosan nagy, csaknem áttekinthetetlen. Mégis, az írókkal, költőkkel, kritikusokkal, kiadókkal folytatott levélváltása révén – amely nagyjából kiadatlanul hever magyar és külföldi levéltárakban –, felfedezési, naplótöredékei alapján, amelyeket álnéven vagy éppen névtelenül adott ki, lépésről lépésre követhetjük felfedező és propaganda-útjait, szellemi látóhatárának kiszélesedését.

Vezérlő csillaga, aki életútját megvilágította, Petőfi volt és Petőfi maradt, – Kertbeny Petőfiben és Petőfiért élt.

Első felfedező útját olyképpen írta meg, hogy stílusa és nyelve alapján gyakran úgy érezzük: egy Heine-epigon útleírását olvassuk, amelyben hol a költészet, hol az igazság kerekedik felül. Sokszor az a benyomásunk, mintha Kertbeny számára csak a statisztikai adatok, névjegyzékek lennének fontosak, s ezek hitelességét azzal támasztja alá, hogy e nevek tulajdonosi visszaemlékeznek ismerettségükre, találkozásaikra Kertbenyvel, lelkesednek Petőfiért, Kertbeny Petőfi-fordítását megbírálják, a Petőfi-dalokat megzenésítik, utánozzák, magát a költőt versekben magasztalják, regényhőst faragnak belőle.

Álljon itt – szinte minden későbbinek mintájául – egy útbeszámoló kivonata, amelyet Kertbeny – az objektivitás látszatának fenntartása kedvéért – harmadik személyben mesél el: A kalandvagyó vidáman ballagva, anélkül, hogy valójában tisztában lett volna úticéljával, jutott el Székesfehérvárra, majd Veszprémen keresztül Balatonfüredre . . . Ott összeakadt az azóta még híresebbé vált Deák Ferencsel, aki nem-hogy lebeszélte volna, sőt inkább egyenesen bátorította vándorlása folytatására, hogy „Magyarország hasznára tanuljon és dolgozzék”. Innen jelentkezett az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-nál, s ezt a kapcsolatot megszakításokkal egészen 1859-ig fenntartotta . . . Ezután a Bakonyon keresztül Bécsbe utazott, innen Badenbe, majd május végén gyalogszerrel Laibachon át Triesztbe, s közben megtekintette az adelsbergi barlangot is. Triesztben felkereste honfitársát, Steinacker Gusztávot⁵, a későbbi weimári predikátort, „az elsők egyikét, akik fordításaik révén érdemeket szereztek maguknak a magyar költészet megismertetése terén”. Velencében egy, „sorsa és szellemének iránya révén” furcsa német költő, H. Stieglitz⁶ gondoskodott szállásáról. Ebben a körben találkozott Tommascoval⁷, Maninnal⁸, valamint az átutazóban levő osztórák költőjével, Betty Paolival⁹, Vicenzában összefutott Rudolf Marg-

grat német költővel¹⁰, akit „Petőfi szó szerinti fordításával annyira fellelkesített, hogy elsőként ő bátorította egészen komolyan e költemények versmértékes fordítására”. 1846 májusától decemberéig végigbarangolta egész Olaszországot, városról városra, képtárból képtárba vándorolva, miközben „minden könyvtárban a magyar történelemmel kapcsolatos okmányok iránt érdeklődött, s az adatokat pontosan lejegyezte”. Arról, hogy miként tartotta fenn magát, miképpen jutott tovább, emlékiratai a rá jellemző nyíltsággal számolnak be, s nem röstelli e valóságokat, hiszen a jószándék kergette mindig tovább. Közben figyelemreméltó ismeretségekre is tett szert: Manzoni¹¹, Niccolini¹², Cornelius¹³, Mezzofanti¹⁴, Dickens stb. Herman Kestnerrel¹⁵, Hannover római konzuljának unokaöccsével, Werther Lottéjének dedunokájával életreszóló barátságot kötött, s később neki ajánlotta Petőfi *János vitéz*ének fordítását. 1846 decemberében indult el Milánóból, gyalog ment Monzába, innen Chiavennába, és éjszaka csempészekkel lépte át a határt. Közben lövést kapott, s magányosan, véresen gyalogolt tovább a havas völgyekben. Másnap reggel egy faluba ért, itt egy napot pihent, majd szánköt és lovat vásárolt, s az utat nem ismerve indult el teljesen egyedül a hóval borított völgyszakadékokban. Egyik helyesgtől a másikig kérdezősködve jutott el végül Chur városába, ahol szánját és lovát ismét eladta, s delizsánszon utazott tovább Zürichig. Ott meglátogatta Gottfried Kellert, a germanista Etmüllert¹⁶ s az egykori „Burschenschaftler”-t és költőt, A. Follent¹⁷. Mivel nem voltak igazoló okmányai, kiutasították. Aarau városában vendégszerető otthonra talált Heinrich Zschokke¹⁸ írónál, aki magyarul köszöntötte: „Jó napot, uramöcsém, éljen Magyarország”, s arra kérte Kertbenyt, meséljen Eötvös Józsefről, akit állítólag személyesen ismert. Zschokkénál találkozott a demokratikus felfogása miatt üldözött Heinrich Kurz¹⁹ íróval és professzorral, valamint K. R. Tanner-rel²⁰, a liberális német képviselővel. A szükség „folyton tovább űzte”, először Lausanne-ba, majd Genfbe ment, de mivel seholy sem kínálkozott a legcsekélyebb kilátás sem, továbbment Bazelbe, végül Mühlhausenbe. Itt találkozott a szorgalmas Stöber írótestvérpárral²¹, valamint barátjukkal, Ottéval. „A lelkes Kertbeny mindenütt Magyarországról, az ország politikai reformküzdelmeiről beszélt, és mindenütt magyar költőket deklamált hevenyészett fordításban. Petőfi nevét ily módon ismerték meg először külföldön.”

A legközelebbi áhított cél Párizs volt, ekkor még mindig a „világ szíve”. Hogy eljusson ide, a modern Ahasverus kénytelen volt a postakocsisnak eladni télikabátját, az egyetlen darabot, amelybe utazása közben bebugyolálhatta magát. Ezért kapott a delizsánszon egy külső ülést. Így ment ez hóban-fagyban, éjjel-nappal, míg végre a harmadik napon pirkadatra megérkezett Párizsba. Január hó egyik kora regge-

lén Kertbeny végre ott állhatott az ismert pompás utcák egyikén, vékony ruhában és – mint rendesen – pénz nélkül, – de végtére mégiscsak Párizsban volt . . . Mihamar német újságok levelezője lett, s anyagokat szállított francia lapoknak. Rövidesen otthonosan érezte magát abban a világban, ahol minden egy nagyszerű művészi, irodalmi és politikai mültra emlékeztette. Egy német közíró, Venedey²² elvitte Heinéhez, akinek a „nagyon simulékony magyar” csodálatos módon megtetszett, sőt, Petőfi is mély benyomást tett rá. Így nyerte meg Kertbeny Béranger-t is Petőfi számára, igaz, a francia költő azt hitte, hogy szláv emberről van szó, amint néhány nappal korábban Meißnert magyarnak, Prágát pedig Magyarország fővárosának vélte. Kertbeny ismeretségi köre napról napra bővült, beletartoztak német írók (M. Hartmann, Alfred Meißner, Laube), lengyel literátorok (Bem²³, Mickiewicz²⁴), orosz emigránsok (Golovin²⁵, Bakunin²⁶), olasz énekesnők, a legtöbb neves francia, így festők: H. Vernet, Ary Scheffer, P. Delaroche; költők, írók, filozófusok: Musset, Victor Hugo, George Sand, Lamartine, Michelet²⁷, E. Quinet²⁸, E. Cabet²⁹, E. Scribe³⁰, Guizot³¹, Louis Blanc³², Sue³³, Jules Janin³⁴, Dumas³⁵, a híres színésznő, Rachel (1820–1858) . . . egyszóval valóságosan a világirodalom és a világ művészete, az ízlés magaskiskolája, s mindez a forradalom előestéjén. Beszélgetéseik fő témája: Magyarország és Petőfi.

Párizsi négy hónap után tovább ment Londonba. Itt azonban idegennek és elhagyatottnak érezte magát. Ennek több oka is volt. Először is egzisztenciális szempontok, azután az, hogy az angol szellemi élettel még külsőleges, felszínes kapcsolatai is alig voltak, végül pedig az a tény, hogy a gazdasági életet, a társadalmat és politikát gyökeresen átalakító új erőket – akárcsak ezt megelőzőleg – szemmel láthatólag most is alig vette figyelembe. Egyébként visszavonultan élt, ott dilettánskodott a British Museumban, szorgalmasan látogatott minden színházi előadást, minden hangversenyt. Az egyetlen, aki hóna alá nyúlt, Sir John Bowring parlamenti képviselő és diplomata volt³⁶, aki 1830-ban adta ki az első angol nyelvű magyar antológiát, és – Kertbeny nőgátására – öregkorában le akarta fordítani Petőfit. Maga Kertbeny is „most már valóban megkísérelte kedvenc hazai költői, különösen pedig a népdalok fordítását”. E kísérletezések révén kötött barátságot Ferdinand Freiligrath-tal, aki „a noviciust melegen buzdította, s a mai napig melegen érdeklődően iránta, szívből gratulált neki az e téren elért haladásához”. (Az igazság az volt, hogy Freiligrath inkább hűvös elutasítást tanúsított, és sem az embert, sem a fordítót nem ítélte meg kedvezően.) Kertbeny e kísérletekből az első füzetnyit a hamburgi Campe kiadónak küldte meg. Amikor válasz nélkül maradt, felrucant Hamburgba, és „az elején úgy látta, hogy Campe hajlandó a kiadásra, de aztán kútba esett az egész ügy”. Így 1847 őszén Berlinbe

utazott. Carlyle-nek³⁷ a még mindig befolyásos Varnhagen von Ense-hez³⁸ intézett ajánló levele megnyitotta számára a kaput az irodalmi és tudományos világba. A korábbi ismeretségekhez újabbak, jelentősek sorakoztak, mint a két Grimm-tesvérrel, Alexander von Humboldt-tal. Adatszerűen bizonyítható, hogy találkozott Theodor Mundt-tal³⁹, Theodor Müggével⁴⁰, Rankéval, de vannak ellenőrizhetetlen ismeretségek is, mint pl. az, amelyet Max Stirnerrel⁴¹ kötött. A véletlen hozta össze a Finnországból hazaiygekűvő Reguly Antal nyelvtudóssal⁴², és állítólag vele együtt megkísérelte Hegel tanulmányozását. Kertbeny a *Berliner Zeitungshalle* és a *Magazin für die Literatur des Auslandes* c. folyóiratnak is munkatársa lett.

Petőfit 1846-ban ismerte meg személyesen. Ez számára lenyűgöző, feledhetetlen élmény volt, melyet később állandóan újabb és újabb változatokban mesélt és meséltetett el. Az első változat a *Magazin für die Literatur des Auslandes* c. folyóiratban jelent meg (1848. 16–17. sz.), éspedig *Literarische Reisebesuche* (Irodalmi látogatóutak) c. sorozatának első darabjaként, amelyet állítólag magyarból fordított, ugyanakkor azonban szerzőként is lelepleződött, mert a szöveget saját nevének kezdőbetűivel jegyezte. Kertbeny most is, később is azt hitte, hogy a visszaemlékezések és a beszámolók annál meggyőzőbben hatnak, minél inkább az átélt és a saját szemmel látott esemény benyomását keltezik az olvasóban. Ő maga szentül hitte mindazt, amit leírt, éppen ezért – mitsem törődve a tényekkel és a valósággal – folyton szabadjára engedte képzeletét. Így már a *Reisebesuch*-ban is, amelynek Petőfi-képe az eredeti karikatúrájának tetszik, hiszen Kertbeny a költőt minden további nélkül csavargónak tünteti fel, s bordalainak hőisével azonosítja. És mégis, a beszámoló bepillantást enged Kertbeny határtalan Petőfi-imádatába, amely mindent eláraszt, és – ami pedig addig nem történt meg – az olvasóban némi képet teremt a lírai lángészről és a népköltőről. Az is szerencsés gondolat volt, hogy a beszámolót előszóként az ifjú Petőfi *Egri hangok* c. optimista költeményének néhány sora vezetibe.

Mivel a dolgozat a Petőfi-fordító Kertbenynek korai időszakából származik, és szinte a mai napig ismeretlen maradt, nem indokolatlan, ha a kutatás számára teljes egészében elérhetővé tesszük (a mottóul szolgáló – az *Egri hangok*-ból vett – versidézet német szövegét is közöljük. A szerk.):

MAGYARORSZÁG

Irodalmi látogatóutak. Egy magyar ember naplójából.
Fordította C. M. B.*

Petőfi Sándor

Meine *Lust!* hätt' sie ein Samenkorn,
Sät' ich es über's Schneegefeld,
Dann – entkeimend frei – als Rosenwald
Umkränzt' sie mir das Wintersbild;
Und würd' mein *Herz* gen blauen Himmel
Schleudern ich,
An Sonnen Statt erwärmen würd' die Welt
Es sicherlich.

Kedvemnek ha magja volna:
Elvetném a hó felett,
S ha kikelne: rózsaeerdő
Koszorúzná a telet.
S hogyha földobnám az égre
Szívemet,
Melegítné a világot
Nap helyett! –

Petőfi Sándor

„Alig érkeztem meg fiatalos fővárosunkba, máris rohantam, hogy felkeressem Petőfimet: gyors léptekkel szeltem át Budapest tömegektől hullámzó, ragyogó, csillogó utcáit; s ugyan hol másutt találhattam volna meg a magyar nép költőjét, mint a Pillvax Kávéházban? Ott ült régi

* Német fordításban közlünk néhány töredéket egy magyar kéziratból, amely a közeljövőben háromkötetes útijegyzétként jelenik meg. A szerző az eredeti mű megjelenése előtt csak azzal a feltétellel adott engedélyt a közlésre, ha német olvasóinkat megkérjük, hogy – amennyiben valamelyikük felismerné vagy kitalálná a szerzőt – ne rántsa le róla a leplet, mielőtt erre az eredeti könyv szerzője hajlandónak mutatkozik. Úgy véli, ragaszkodnia kell ehhez a feltételhez, hogy elejét vegye minden vádaskodásnak, miszerint olyan személyiségek ismeretségével dicsekszik, akiknek a bizalmát esetleg saját céljaira használta fel. Éppen ellenkezőleg, a szerző élénken bizonygatja: egyetlen törekvése az, hogy forrón szeretett honfitársait minél szorosabban összekapcsolja az európai szellemi élet hullámverésével. Számára erre a legalkalmasabbnak az tűnt, hogy arckép-vázlatokban kísérli meg bemutatni honfitársainak az általa megismert külföldi jelenségeket, és fordítva: a külföldieknek megmutatni a magyar társadalomnak eddig oly kevésbé ismert kiválóságait, s mindent kölcsönösen és mintegy családi alapon. E szép törekvést elfogadva, a számunkra barátilag átengedett kéziratból olyan karcolatokat választottunk ki, amelyeknek tárgya minket, németeket a leginkább érdekelhet, nem is beszélve arról az újdonságánál fogva figyelemre méltó körülményről, hogy ezeket a személyiségeket egy magyar ember bíráló tolla révén ismerjük meg. (A fordító megjegyzése.) (Ti. C. M. B.-é, azaz Kertbeny, aki a fentiek szerint maga a szerző volt. – A szerk.)

helyén, az újságok hosszú asztalánál, török csibukját csókolgatva, sűrű füstfelhőbe burkoltan, s közben hörpölgetve a fekete mokka-kávét, a forró puncsot. – Társai világfájdalmasan heverték körben a kereveteiken, hallgatagon, keletiesen, töprengve, szófukaron, mint Attila valamennyi leszármazottja, – így vették körül Petőfit az ő és az én barátaim, a lírikus Kerényi, Pálfi, a regényíró, a vígjátékíró Degré és a politikai és szépirodalmi folyóiratok ifjú titánjainak még egy csoportja, úgyszintén több színész és számos diák. Petőfi valóban úgy él, mint egyik víg dalának, a *Pinty úrfi*-nak a hőse, – éjjel-nappal a kávéházban; itt költ, itt politizál, itt vitatkozik és tart szónoki gyakorlatokat, így az övé ennek a nagy, fényűzésre éhes városnak a legpompásabb lakása; vagy nem fenségesek ezek a márványoszlopok s nem királyiak ezek a tükrök és bársonyos falak tele nagy férfiaiink arcképeivel? Hálószobájába azonban Nektek, finom urak, nem szabad belépnetek, ha csak a lángész lehellete meg nem szenteli glacéfinom lelketeket, mert egyébként elviselhetetlenné válna számotokra, amit ott láttok: ugyanis az a helyiség, ahová költőnk a mindennapi mámor után csendesesen, csak múzsájától köszöntve visszavonul, rendesen nem más, mint egy hálófülke a lottó-üzlet földszintjén vagy egyebütt; tele könyvekkel, pipákkal, egy szalmából font megrokkant székkal és sok, túlsok ürrel; így él az igazi, a belevaló fickó mint e korszak gyermeke és népének költője! És amellet Petőfi kitűnően érzi itt magát, akárcsak az aranyhal a kerti medencében, mert itt, a mesterkéltségtől fűtött városi környezetben úgyszólván csak pillanatokra van jelen, s igyekszik innen sürgősen elmenekülni. Ilyenkor aztán megcsodálja az Alföldet, betér szeretett parasztjainak kunyhójába, meglátogatja a különböző kisvárosok egyetemecinek és líceumainak vad fickóit, magányos csárdák tűzrőlpattant menyecskéivel ropja a fergeteges kánkán-csárdást, a cigányzene vad lelkesedéssel tölti el, és a költészettől ittasan száguld szélsebes paripájának hátán a holdfényben a Bánság végtelen pusztáin, majd meg a Bakony tölgyerdeiben sírva vigad a szegénylegényekkel, s ha megfürdött a Balatonban, s ugyanitt megcsókolta az ég kék szemét, röviddel utána már fenn Egerben issza a tüzés törökvért, és hazafias átkait szórja a Kárpátok hegyóriásain: „Les Hongrois! – mondja Voltaire – büszke és nemeslelkű nép; királyainak támasza, zsarnokainak ostora”.

Petőfi a magyar nemzeti jellem legszebb vonásainak aranylő vérű kikristályosodása: a szemlélet nagylelkűsége, a szív heve, a szellem klasszicitása, az eszme akarateréje és a kifejezőmód keleti illata: mindezek mint ábragyöngyszemek fűződnek fel költői lángesze vörös fonálára. – Ő nem amolyan nehezen megfogamzó Pindus-fácska, amelyekről a manapság ébredező nemzetecskék azt hiszik, hogy előkelő származásukat – mintegy parancsszóra – ezek fogják a civilizáció parlamentjében igazolni, éppen csak annyi kell hozzá, hogy az ottani ha-

zafiak ilyesféle táblácskákat tűzzenek ki rájuk: „A mi Shakespear-ünk”, „A mi Goethénk” stb. Petőfi valóban univerzális jelentőségű tehetség, és éspedig azért, mert nemzetileg teljesen és körülhatároltan alakít ki magában egy új és eredeti világot; mert nem mint görög- vagy római-utánzat vagy mint „isteni” német jár-kei Magyarországon, hanem éppen ellenkezőleg, őseredeti, törőlmetszett magyarként egyénileg tükrözi vissza nemzete legszebb színeit. Az ő költeményeiben már nem pásztorok és pásztornők, Dorisok, Daphnék és Philidorák sóhajtoznak a Tisza partján, rózsaszínű szalaggal díszített pásztorbotjukra támaszkodva amelyet Deshoulières és az unalmas Pope mintái nyomán metszettek –, hanem a puszta juhászlegénye, aki szilaj paripáján száguld a magyar pampákon, népiesen és természetesen él és szerez; az ő verseiben már nem Aphrodite emelkedik ki az Alföld mocsaraiból, hanem a fekete bivaly. – A harsogón zöld őstermészet általa aratott győzelmet a hisztérikusan sápadt, lilafehéren sápkóros modorosság felett, a nép az ő révén lépett ki a költői jelentőség porondjára, s ugyanakkor az idők szelleme és az ellenzék jóvoltából a magyar nép röviddel ezelőtt politikai jelentőséghez jutott. – Petőfi végül kiemelte megjelenésével a feledés homályából Balassa, Orczy, Gvadányi, Csokonai, Vitkovics* árnyékát, és lelküket halhatatlanná tette. Persze, ugyanez a Petőfi, ha ötven évvel korábban születik, mesterkéltten hatott volna, mint a „Dorottya” tehetséges szerzője, vagy túl korán érkezve alárendelt szerepet játszott volna, mint a nagy Kisfaludy Károly.**

Ma azonban, amikor a merev téli álom felengedett, és minden bimbozik, kizöldül és a kicsorduló nedv felpattantja a rügyeket, manapság, amikor végre beláttuk, hogy Európában a költészet legnagyobb kincsét saját népünkben és nagyszámú prófétájában bírjuk, ma, mondom, Petőfi szabadon és a maga teljességében fog kibontakozni, az a Petőfi, aki népének világhíressége, s a civilizált világban is nemzetét képviseli.

Innen-onnan négy esztendeje lesz annak, hogy Budapesten töltöttem egy telet, és a kifejlődő költői nagyságok körét gyakran felkerestem. E kört egy ifjú, tehetséges költő, Bakody látta vendégül csaknem mindennap a saját otthonában. Egyik este ismét ott ültem sűrű dohányfüstben az elegáns aglegény-szobában, a füsttől legközelebbi szomszéd-

* Csokonai, a *Dorottya* c. komikus eposz szerzője éppúgy régi humoros népköltő, mint Balassa, Orczy, Gvadányi és Vitkovics. Mindnyájan még ma is nagyon népszerűek, és valóban eredeti, egészséges költői értéket képviselnek. (Kertbeny eredeti lapalji jegyzete. – A szerk.)

** Kisfaludy Károly kétségtelenül magasabban áll, mint fivére, a soká elérhetetlenként magasztalt Kisfaludy Sándor. Károly számos vígjátékot, színjátékot írt, valamint kitérő népdalokat és novellákat, de fivére túlzott hírneve miatt ma sem méltatják eléggé. Fiatalon halt meg, összegyűjtött művei tíz vaskos kötetet tesznek ki. (Kertbeny eredeti lapalji jegyzete. – A szerk.)

domat is alig láttam, és irodalmunk legújabban megjelent könyveinek halmazában lapozgattam az asztalon, amikor egy kötet akadt kezembe, címe: *Versek*. Írta Petőfi Sándor. Csak úgy futólag nézegettem a költeményeket, de szemem csakhamar szinte fennakadt. Magyarul író Le-naunk volna? Szellemileg milyen mélyen néző szem pillant íme ránk, milyen velős humor, milyen izzó komolyság, milyen május-szagú költészet! Nyers még ez, természetesen nyers, de annál eredetibb. Berzsenyi óta senki sem gondolkodott és írt ily tősgyökeres magyarsággal, mint ez . . . Petőfinek hívják? – Ismeri Petőfit? fordultam a mellettem ülő ifjú emberhez, akit bemutatnak ugyan, de nevét eleresztettem fülem mellett, s jellegzetes nemes egyéniségére csak most figyeltem fel valójában. Ez az ismeretlen fiatalember alig lehetett 23 éves: éles, szegletes, de egészséges ábrázat, arca napbarnított, fekete göndör hajjal, az egész arckifejezés amolyan avar metszésű, a testalkat inkább kicsiny, de csipőben rugalmas, kezei csinosak, s ugyanakkor izmosak: az egész jelenléte a keleti fajok sajátos máza ömlött el, s a tisztos régi magyar viselet révén mégis eredetivé vált; hetyke sapkáján egy nyíló, buja vörösrózsa díszelgett! – Kissé halkabban megismételtem kérdésemet, mire ő így válaszolt: „Ez a költőcske egy derék, tisztességes apának, Alföldünk egyik becsületes mészárosának korhely fia. Ez a Petőfi sem mint iparos, sem mint vándorszínész, sem mint baka nem állta meg a helyét, s a pesti egyetemen, ahová beiratkozott, szintén nem fog helytállni, erre szavamat adom Önnek!” – Dühbe gurultam, elkezdtem vele kiabálni, összevissza zagyváltam nyárspolgárságról, szót ejtettem a tatár indolenciáról is, amely a saját valódi prófétáit sem hajlandó elismerni; s amikor partnerem egyre vidámbbá vált, végül is gúnyosan megkérdeztem: „Vallja csak be, ugye Ön nem tud ilyen verseket írni?” – „Én, éppen én, sajnos! ilyeneket írok, mert ezeket is én írtam, ér Petőfi Sándor”.

Amikor ezeknek a költeményeknek első kötete megjelent, a kényeskedő kritika előkelő hangon sajnálkozott egy szép tehetség eltévelyedésén, akiből csak a szerénység és a jó modor hiányzik, hogy valóban legyen belőle valami; a nép azonban vakon kapott utána, szinte öntudatlanul falta ezt a költői étket, és a dalok szellemét pórúsain ki is lélegezte; de sehol sem beszéltek arról, hogy új nagy költő született, mert – bár rövid idő múlva minden diák, az összes falusi tisztviselő, végül pedig minden pásztor és paraszt fejből ismerte ezeket a verseket és saját dallamaival énekelte, – senki sem sejtette Petőfiben a költőt. E versek túl egyszerűek voltak, bármely csikós költhette őket, nem volt bennük egyetlen tudálékos deák szó, egyetlen túlfinomult fordulat vagy cicoma sem, amilyenekre a tudós iskolamester oktat bennünket, s amelyek által a kifejezései oly mesterkéltté és elvonttá válnak, hogy nem érti meg őket minden tökfilkó: egyszóval a nép azt hitte végül, hogy

czeket a dalokat ő maga találta ki, – annyira a néplélekből fakadtak. – Igen, ebben a megjegyzésben gyökerezik Petőfi népszerűsége. A magyar lírikusok nagy része azért tűnt el oly hamar a történelem süllyesztőjében, mert a népnek először fel kellett volna emelkednie a költők egyéni, keresett gondolatmenetéig, s mindezt a magyar nyelv ellenére, amely pedig minden nyelv között az egyetlen valóban nemzeti nyelv; itt azonban egy nagy költő ereszkedett le népéhez, először ő maga vált hozzá hasonlóvá: épp olyan nyers és lobogó volt, de éppen olyan egészséges és tisztességes, mint maga a nép, s csak ezek után emelhetette fel népét a saját színvonalára, amint ezt Petőfi mindmáig pompásan meg is tette.

Az elsőt gyorsan követő második kötet *Újabb költemények** címmel már világosabbá, öntudatosabbá, éppen ezért nemesebbé is vált, a gondolatok csiszoltabbak lettek; a kritika is elismeréssel fogadta, s mindenütt jól hangzott a költő neve; a nép azonban már ezt a finomabb áradozást is megértette, hiszen költőjével együtt nyerte képzését, és a költő emelkedésével együtt kifejezőmódjában maga is emelkedett. Az első tiszta, ártatlan szerelem ajándékozta meg a költőt a *Szerелеm gyöngyei*-vel, majd ennek a lánykának gyors, meseszerű elmúlása a *Cipruslombok*-kal.** Mindkét könyv egy csapásra ama szellemi termékek sorába került, amelyekben még az akadékoskodóknak és az irodalomtörténeti vaskalaposoknak is el kellett ismerniük a valódi költői lelkesedést, a magasabb művészi értékre való tudatos törekvést, mert az öröm és a fájdalom csodálatos módon megtisztította a költő lelkét – és a nép ezúttal is megértette költőjét, mert ugyan melyik nép ne értené meg a szerelem és a kétségbeesés természetes hangjait! – Az első műről egyik kritikusunk olyan szépen mondta: „Háromszor legyen áldott annak a magyar asszonynak a szerelme, aki ilyen költőt hozott a világra”. Ezután rövidesen következett a *János vitéz* és *A helység kalapácsa*, mindkettő cukorral és sóval meghintett kísérlet a groteszk-humorisztikus műfajból. – Végül a *Csillagtalan éjek* c. ciklus*** tökéletes azon a pályán, amelyen a költő, úgy reméljük, – ha másfajta megjelenési formában is – tovább halad, hogy nemzete prófétája legyen. Petőfit ezen a magas színvonalon népe még mindig teljességgel megérti, mert magához emelte abba a régióba, ahol vakon követi ugyan a művészet parancsait, de a saját forró vérét sem kell feláldoznia; ezzel a tetteivel segítette elő legjobban népünk ébredését, s azt, hogy nemzetét arra a fokra emelje, ahol úgy részesíthetjük műveltségünk előnyeiben, hogy nem kell kioltanunk homlokán a szüzi eredetiség isteni lángját,

* Helyesen: *Verseik. 1844–1845.* (Pest, 1845.) (A szerk.)

** Kertbeny téved: *A Szerелеm gyöngyei*-t Mednyánszky Bertához írta, a *Cipruslombok*-at Csapó Etelka emlékének szentelte a költő. (A szerk.)

*** *A Csillagtalan éjek* Petőfinek csak tervezett, de soha el nem készült ciklusa volt. (A szerk.)

sőt inkább testvéri egyesülésben ölelkezve vele össze, kéz a kézben természetes fejlődésünkhöz térhetünk vissza, s közben felhasználhatjuk az ókori népek tanításait anélkül, hogy nyomorúságos vétkeiket és ernyedtségüket magunkkal hurcolnánk eljövendő új világunkba.

Nos, ha Petőfi irodalomtörténeti jellemzését összefoglaljuk, akkor újabbkori fejlődésünkben hazafias szószátyárkodás, hamis lelkesedés, lázas hivalkodás nélkül nemcsak nagy jelentőségét kell kiemelnünk, hanem hűvös, tárgyilagos kritikával azt is meg kell állapítanunk, hogy ő ama csekély számú szellemek egyike, akik bármilyen nemzeti irodalomban gyökereznek, mégis komoly nyereséget jelentenek az egész világ, s így a Goethe által megjósolt egyetemes irodalom számára is. A mi hazánkra azonban még nagyobb áldás, ha felismerve a kellő pillanatot, Petőfi által és Petőfivel hozzálátunk ahhoz, hogy irodalmunkat a népiességre alapítsuk, népies szellemben fejlesszük tovább. Gondoljátok meg, magyarok, hogy ezt eddig csaknem minden nép elmulasztotta!

Irodalmunk Berzsenyi* óta világosan négy iskolára, irányra vagy szakaszra tagolódott, nevezetesen az antik mintákat követő, tehát görög-római, továbbá a francia, a német és végül a magyar, azaz az igazi nemzeti irányra; ez utóbbihoz tartozik Petőfi is: ő ennek a költői iskolának szinte a csillaga. Én az elsőként említett iskolához számítom Rádayt, Virág Benedeket, Kazinczyt, Daykát, Szemere Pált és magát Kölcseyt is: a második csoporthoz tartozik minden bizonnyal sok részben Csokonai, egészében Kisfaludy Sándor, az újabb időkben a színműró Czákó és a vígjátékszerző Csató P. és Degré, a harmadik, a német irány követője Eötvös, Széchenyi, Lukács, Kerényi, Henselmann, Pulszky és mások, – végül a negyedikhez, az igazi magyar csoporthoz, amelyik minden külső befolyásolás nélkül jelentkezik, s a nemzetien magyaros gondolkodásmódban, fordulatokban és ötletekben, a velős, őseredeti nyelv használatában egységesnek mutatkozik, egyszóval amelyik a magyar földből sarjadzott, s nedvdús törzsével és virágaival tűnik ki, – nos, ehhez a negyedik, napjainkban a legnagyobb, a hangadó iskolához számítom Berzsenyitől kezdve a következőket: Csokonai, Gvadányi, Orczy, Vitkovics, Döbrentei, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Katona, Gál, Erdélyi, Czuczor, Garay, Petőfi, Vachott Imre, továbbá

* Berzsenyit különösen mint nemzeti ódaköltőt lehet Platennel, Leopardival és Byronnal összevetni. Ebben a műfajban a magyar költő a hazaszeretet rendkívüli szemérmességével, az érzések izzásával, a gondolatok keleties szingazdagságával a legtisztább antik formákban jelentkezett. A magyarok számára azért ő a legnagyobb költő, mert sem előtte, sem utána senki sem kezelte a magyar nyelvet olyan igaz nemzeti értelemben, – a német Lessinghez, Klopstockhoz és Goethehez hasonlóan. (Kertbeny eredeti lapalji jegyzete. – A szerk.)

Fáy, Kossuth, Stáncsics, Jósika, s mindegyik íróat a legkülönfélébb műfajokban.*

Vörösmarty** természetesen nagyobb, súlyosabb írói egyéniség Petőfinél: igazi epikus súllyal rendelkező költőkirály, az ébenfához hasonló komor ragyogással, amilyen Lucretiusé, Ossiané, az Edda dalok költője, Uhlandé, Tegnéré, Mickiewiczé, vérvörösen izzó mint ódáiban V. Hugo, drámáiban a német Grabbe s az angol Shelley – és mint maga Puskin; Petőfi vele szemben olyan, mint Catullus, Jakob Ayryer, Burns, Béranger, Heine, – örökké ifjú, mint a napsugár, örökké friss, mint a forrásvíz, örökké telve a nevetés és zokogás humorával.

A személyes érintkezés során Petőfi olyan, mint akármelyikünk: keletien hallgatag, szófukar vagy éppen pátosszal mennydörgő; képzettsége nem az iskoláé, hanem a lángészé, sokat olvasott, sokat szeretett és élt már ifjú éveiben, de még többet szenvedett. Újabban nagyon szépen beszél németül és franciául, és olvasgatja kedvenceit, különösen Béranger-t, Uhlandot, Karl Becket, Heinét és Lenaut. – Sokan azt vallják, hogy túl sokat ír; így legújabbán megint megjelent egy prózai írása: *A bóbér kötele* c. regény és egy drámája: *Tigris és hyéna*, de ezeket én magam sem ismerem. Tehát 9 kötet három év alatt! De kérdezem: Calderon, Lope de Vega és maga Rückert ártottak-e nemzetüknek azzal, hogy túl sokat írtak?

A *Reisetagebuch* Petőfi-képét az eredeti modell karikatúrájának neveztük, amelyik fokozatosan kiszorította a költő valódi arcát. Ami azonban átvészelte az évtizedeket és az utolsó percgig nem csökkent, az Kertbeny lelkesedése Petőfiért. Erről tanúskodnak későbbi visszapillantásai Petőfi címén tett világjáró útjairól, mint pl. a következő: „Amikor aztán hosszú időre ismét kezembe vettem a vándorbotot, vékony tarisznyámat csak a *Faust*, Béranger dalai és Petőfi költeményei nyomták. S valahányszor a holdvilágban a lagúnákon eveztem vagy Genua bérceiről messze kipillantottam a kéklő tengerre, ha Cestius piramisára támaszkodtam vagy Ischiáról félig elkáprázva bámultam az ég és a föld színorgiáját, amikor az Alpok havát tapostam vagy Börne sírja mellől tekintettem a fényben úszó Lutetiára, amikor a Leicester-street manzardszobájából az örökös ködben London kéményeinek erdejét szemléltem; a Keleti-tengeren és az Óriás-hegységben, a Harz-hegységben és Thuringiában, a Milischaueren, Weimar vagy Moszkva parkjában,

* Az itt felsorolt költőkről és írókról a nyájas olvasónak, aki némiképpen be szeretne hatolni a magyar irodalomba, német nyelven csak egy régi, de még mindig használható könyvet tudunk ajánlani: Toldy, *Handbuch der ungrischen Poesie* c. művét. (Kertbeny eredeti lapalji jegyzete. – A szerk.)

** Vörösmarty Mihályt, a nevezetes nemzeti himnuszok költőjét és Czuczor mellett a legnagyobb epikuszt már az utazó John Paget is V. Hugó, Tegnér és Mickiewicz mellé emelte. (Kertbeny eredeti lapalji jegyzete. – A szerk.)

a Taunus hegységben vagy a Neckar mellett, Nürnberg várában avagy a Kahlenbergen –, mindenütt olvastam és idéztem az én Petőfimet”.⁴³ Nem csodálhatjuk hát – folytatja Kertbeny –, hogy megpróbálkozott Petőfi németre fordításával, annál is inkább, mert annyi külföldi szerette volna tudni: mit is rejt magában a hét pecsétetes könyv? S így bizony már jóval az irodalomba való hivatalos belépése előtt megkísérelte másoknak legalábbis szó szerinti fordításban érthetővé tenni azt, ami számára oly szépnek tűnt s amit annyira szeretett. Mihamar észrevette azonban, hogy ez nem elégséges, s a bizonyos formák között született szöveg csak bizonyos formák között válik ismét érthetővé. Mi sem egyszerűbb ennél, gondolta magában, csak „versbe kell önteni”. Így született – írja – az első fordítás, amelyet aztán közzé is tett.

Válóban ez volt az az út, amely Kertbenyt a nyersfordítástól és a rögtönzéstől a megfelelő formába öltöztetett fordításokig elvezette.

Az 1848-as berlini napok alatt, amint az eddigi politikailag közömbös magatartása mellett másként nem is volt várható, Kertbeny „paszszívan” viselkedett. Amikor aztán a kapuk megint feltáruultak, nem volt sürgősebb dolga, mint az első vonattal „csak amúgy vaktában” nekivágni a világnak. Amikor Weimarban megállt, eszébe jutott, hogy egy idő óta ott tartózkodik Liszt, akivel már Pesten megismerkedett. Fel is kereste honfitársát. Ez szívesen fogadta a vándort, és szállást is adott neki. Vendégszeretetét Kertbeny Weimarban egészen novemberig élvezte. Így a közelet viharai között a munka nyugodt napjait tölthette itt. Liszt házában érdekes ismeretségeket kötött, így Richard Wagnerrel, néhány osztrákkal: Schuselkával⁴⁴, Kurandával⁴⁵, Anastasius Grünnel⁴⁶, Gabelentz-cel, a filológussal⁴⁷ és Goethe korszakának utolsó élő tanúival: Müller kancellárral, Eckermann-nal s Goethe unokájával, Wolfgang von Goethével. Számára megint csak a nagy statisztikai számok a fontosak, senkinek sem szabad hiányoznia, sem egy festőnek, sem egy könyvtárosnak, de könyvkereskedőnek vagy kiadónak sem, nem hiányozhat az éppen átutazó herceg, de a színész és udvari operarénekesnő is éppen olyan kevésbé, mint Sabinin görögkeleti udvari pápa vagy a professzorok, akiket Kertbeny Halléban, Lipszében, Gothában meglátogatott. Ez a névsor – úgy látszik – elfelejtette Kertbenyvel, hogy olyan városban él, ahol minden Goethére emlékeztet. Néhány név, „a fejedelmi sírbolt”, „Schiller háza”, „Goethe háza”, – ez volt minden, ami emlékezetében megragadt. Mindez azonban nem véletlen, ha tudjuk, hogy számára Goethe világa mindig idegen és elzárt terület maradt. Kertbenynek ezzel a magatartásával szemben kezdetben magának Bettinának Goethe-fanatizmusa is tehetetlen volt.

A Majna-parti Frankfurtban 1848 májusában nyílt meg a német alkotmányozó nemzetgyűlés. 1848. október 9-től 1849 márciusáig Kertbeny Frankfurtban tartózkodott. De ami őt idevonzotta, az nem a po-

litikai érdeklődés volt vagy a német parlament a maga hatszáz képviselőjével és véget nem érő vitáival, nem ez a színjáték, amelyet ő még nem élt át, amely neki, a politikailag képzetlen embernek valóban csak színmű volt és semmi egyéb. Sokkal inkább a türelmetlenség sarkallta, amellyel a maga Petőfi-fordításának kiadását várta. Kötetének a frankfurti Irodalmi Intézetnél még 1849-ben kellett megjelennie. Mivel azonban a magyar forradalom éppen ez idő tájt fejlődött szabadságharcra, amelynek diadalmas sikerei – mint tudjuk – Európa haladó részét bámulatba ejtették, végre Kertbenynek is ki kellett lépnie passzív magatartásából és tennie kellett valamit „Magyarország igazságának népszerűsítése érdekében”. Ez annyiból állt, hogy felkeresett egy csomó képviselőt, többek között Eisenmant⁴⁸, Fallmerayert⁴⁹, Uhlandot, Jacob Grimmet, E. M. Arndtot, Dahlmant⁵⁰, Detmoldot⁵¹, Gagernt⁵², Giskrát⁵³ – látjuk, nem sokat törődött a politikai meggyőződéssel és a pártállással –, bemutatatta magát János főherceg kormányzónak. Megkísérelte tájékoztatni őket Magyarország felől, igyekezett „egyes, hozzá intézett kérdésekre válaszolni”, s osztogatta közöttük könyveit és broszúrait... Magától értetődő, hogy közben szó esett a magyar kultúráról, mindenekelőtt pedig Petőfiről.

Nem tudjuk pontosan, hogy az ilyen szóbeli propaganda milyen visszhangra talált, de ha a jelek nem csalnak, mindez előkészítette Petőfi fogadtatását.

Kertbeny első fordítási kísérleteit *Gedichte aus fremden Sprachen* (Idegen nyelvekből fordított versek) címmel adta ki 1848-ban Jénában. A 142 oldalas füzet 52 költeményt foglalt magában, ez a szám azonos volt a fordított nyelvek számával. (A magyart Vörösmarty képviselte.) Erre az ösztönzést bizonyára Mezzofanti bíborossal való olaszországi találkozása adta, aki Kertbeny szerint 78 nyelvet ismert (valójában 58-at), Kertbenyvel magyarul beszélgetett. Egy évvel később jelent meg *Gedichte von Alexander Petőfi. Nebst einem Anhang Lieder anderer ungarischer Dichter* (Petőfi Sándor költeményei. A függelékben más magyar költők versei) című antológiája Majna-Frankfurtban az Irodalmi Intézet gondozásában, a kiadó Alfred Meißner volt. Kertbeny Heinének és Petőfinek mint kora két legnagyobb, egyenrangú lírikusának ajánlotta a kötetet, annak németül, Petőfinek magyarul, – megkapó ez a történeti-szimbolikus egymasmellettiség. Az első ajánlás így hangzott: „Heinrich Heine, Németország nagy, örökké ifjú költője fogadja egy idegen lángész verseinek ezt a fordítását a magyar nemzet mély és meleg hódolataként”. A Petőfinek szóló ajánlás szövege a következő volt: „Petőfi Sándornak. Fogadd tőlem, kit lelkemből szeretek, szellemed tükrözését, neked bár nem ösmeretlen, de mégis idegen nyelvben [!]; engedje a Mindenható, hogy e könyv Téged életben mint győztest, és egy oly órában találjon, melyben nagylelkű Nemzetünk

szabaddá lett, és Téged mint szabad Fiát magasztalhasson. – A sors talán úgy akarandja, hogy Téged, kedves Cimborám és szeretett, imádot Hazám soha viszont nem látom [!]; akkor, ha e munkám, melylyel nevednek és hírednek a külföldön pályát törni kívántam, kezedbe veszed, olykor-olykor emlékezz meg rólam szegényről, elhagyatotról és megvetetről, ki oly nyomorult, hogy Hazájáért mit sem tehet, mint pennáját forró szívébe mártani, és a pír és a tehetetlenség keserű könnyeit sírni. – Isten áldjon Téged és imádot Hazám(at). – Írám az őt német városban Nürnbergben. Pünkösöd hó 26-án 1849.” Ez annak a legtöbbször szentimentális, de mindig őszinte lelkesedésnek a nyelve, amelyről Kertbenyt fel lehet ismerni.

A frankfurti Petőfi-fordítással az eddigi szóbeli, személyes, helyhez és időhöz kötött propagandát az írásbeli, személytelen, maradandó és átfogó hatású hírverés váltotta fel. Maga Kertbeny is tisztában van ezzel, hogy fordításával indul meg Petőfi európai diadalútjának első fejezete, és ebben a tudatban írja meg könyvének bevezetését, amelyben Petőfi nemzeti jelentőségét és a világlíra történetében elfoglalt helyét igyekszik kijelölni, s mindezt anélkül, hogy csak némiképpen is fékezze szertelen nyelvi fantáziáját: stílusa, irodalmi meghatározásai, a magyar költővel alkotott világirodalmi párhuzamai nem járnak messze a *Tagebuch* szerzetelenségeitől.

Ha szabad az olvasó ítéletét a magyar költő erkölcsi értékéről és irodalomtörténeti helyéről befolyásolni, akkor neki – Kertbenynek – úgy tűnik, hogy Petőfi a magyar nemzeti jelleg legjobb vonásainak kifejeződése: megvan benne az érzület nemessége, a szív izzó heve, a szellem rugalmassága, az eszme akaratereje és nemritkán a kifejezés keleties bujasága; tele van humorral, mint maga az ifjúság, és mégis azt mondhatjuk: humora tősgyökeresen magyar; benne van a cigányzene búskomorsága és mélabúja; testestül-lelkestül hazafi, aki lelkesedik nemzete problémáiért, az emberiség előrehaladásáért, de sohasem türelmetlen vagy gyűlölködő, s nincsenek előítéletei; végül egy 1846-ból keltezett költeményből azt látjuk, hogy a történelem látnoka vagy még inkább korának és hazájának profétája volt... Petőfi egyetemes jelentőségű tehetség, éppen mert nemzetileg lezárt, aki eredeti világot fejlesztett ki magában, mert nem mint görög- vagy római-utánzó jár-kél országában, hanem gyökeres és törőlmetszett magyarként egyénileg tükrözi vissza nemzete legszebb színeit... Az ősi, nedvekben dús természet győzött általa „a hisztérikusan sápadt, lilán köhécselő modorosság” felett... Azt, hogy Petőfi milyen új és maradandó alapot teremtett a magyar líra számára, azt majd az elkövetkező években fogjuk látni, – ha ugyan van a boldogtalan Magyarországnak jövője a lírában, s nem arra ítéltetett, hogy egész jövőendő költészetét gyászdalokra szűkítse le.

A külföldit azonban, aki Petőfi költeményeit kezébe veszi, kevésbé fogja érdekelni, hogy a költő mit jelent saját nemzetének, inkább azt fogja kérdezni, hogy milyen nyereséget jelent „a világköltészet harmóniája számára”, amelyet a német irodalom „minden égtáj képviselői révén olyan csodálatosan gyűjtött egybe, úgyhogy e téren számos összehasonlítás lehetséges”. Petőfit Anakreonnal összevetni túlságosan olcsó, túlságosan izléstelen dolog volna, inkább Catullushoz vagy Theokritoszhoz hasonlítsuk. Ha párhuzamokra vadászunk, számosat találhatunk, így például mondhatjuk, hogy oly nyugodt s a „testi örömeket csaknem úgy élvezi, mint Hafiz, oly világos, mint Jakob Ayryer⁵⁴, s ha esetleg másban nem is, népére tett hatásában mégis biztosan hasonló Robert Burns-höz; csak éppen Béranger-val nem találunk párhuzamos vonásokat, holott ilyen is van jelen, amint az olvasó hamar észre fogja venni”. – Kertbeny a párhuzamok utáni szorgos kutatás közben még két nagy költőre bukkan, akikre Petőfi bizonyos vonásokban hasonlít. Az egyik Lenau, csak éppen Petőfi telítve van nemzeti érzéssel, míg „a boldogtalan Niembsch minden ízében zsarnokian egyéni”, – ez ketőjük között az alapvető különbség. A fordítónak mindkettőjüknél össze kell szednie minden erejét, hogy „a különösképpen oly gyakori epigrammai befejezésnél meg ne bénuljon. Mindketten sokszor alkalmazkazzák a legegyszerűbb eszközökkel a legmeghökentőbb befejezést, s ez a formailag kétségtelenül erősebb Lenaut a szonett-forma alkalmazására is készítette.” Petőfi azonban Heine-hez is hasonlít. Mindketten a népdalban gyökereznek, s bizonyára már nem egy kísérletre került volna sor, hogy kimutassák Heine hatását Petőfire, ha nem terjedt volna el az a vélekedés, hogy Petőfi – ahogy ezt oly szívesen felhánytorgatják neki – túlságosan „műveletlen” volt, és az irodalomból túlságosan kirekesztve élt akkor, amikor benne a költő bimbóból virággá fakadt. Az azonban, hogy az a bizonyos nevetés a magyarnál is oly közel áll a síráshoz, és mégsem oly kirívó módon, mint Heinenél, abban leli magyarázatát, hogy Petőfi csupán saját népe sugallatát és művészi irányzatát követi és ennek engedelmesskedik, ezzel szemben Heine a maga emelkedett álláspontján, egy kozmopolita nép tagjaként átérzi az egész világ fájalmát és bánatát, – így aztán Heine európai, Petőfi pedig „csak” magyar. Ezért lett Heine a világ egyik legnagyobb költője, Petőfi pedig – csak Petőfi! A magyar költő csak a magyar paraszt fájalmát éneкли meg, a betyár, a juhász, a kondás, a csikós életében felmerülő összeütközéseket, ő csak a nemesség megcsontosodott rétegét gúnyolja ki, de nem éneкли meg, mert nem is ismeri a világfájalmakat, nem éneكل a sziléziai takácsok nyomorúságáról, nem a zsidók visszafojtott dühéről, sem a baszk vampírikról, vagy Görögország isteneinek üres pompájáról, – nem, ő ízig-vérig magyar, és egy olyan gyökeréig egészséges, ősi költészettel rendelkező, jó fajtájú nép életerős, üdítő le-

vegőjét árasztja, amelyet a gondviselés nyilvánvalóan világtörténelmi szerepre szánt, és amelynek mostani költészete az elkövetkező ragyogó napnak csupán pirkadata, mert bizonyára igaz Kertbeny egy jóbarátjának jóslata, akit ő ismertetett meg Petőfivel: az a nép, amelynek ilyen költője van, nem veszhet el!

Azok a költemények, amelyekre Kertbeny a korabeli olvasót itt előkészíti, Petőfi első korszakából származnak, és az indulástól addig az időszakig terjednek, amikor a költő megtette a döntő lépést a romantikáról való lemondástól a realizmus felé, lírájának végső ideológiai tisztulásáig és művészi kiteljesedéséig, a hazafiságtól a politikai radikalizmus felé, a nemzeti szabadság hirdetésétől a világszabadság irányába. Ami Kertbeny válogatásából a forradalmi költészet mellett hiányzik, az az újszerű tájleírás, pedig ehhez hasonlót az európai „Vormärz” irodalma nem tud felmutatni.

S most érünk a legkényesebb problémához. A fordító Kertbenyről van szó, aki – amint már bevezetőnkben megállapítottuk – nem volt sem önálló, sem teremtő, de mégcsak utánérző tehetség sem, amellet nem volt igazán ura sem annak a nyelvnek, amelyből fordított – esetünkben a magyarnak –, sem annak, amelyre fordított – jelenleg tehát a németnek –, ezért aztán nem is felelhetett meg azoknak a feltételeknek, amelyek nélkül művészi színvonalú fordítás elképzelhetetlen. Így első kísérleteit nem nevezhetjük sem utánköltésnek, sem átköltésnek. Szikrát sem törődött a klasszikus, a romantikus vagy a korabeli német műköltészet hagyományaival, s honfitársainak abból a téveszméjéből indult ki, hogy „csak a magyar eredeti szöveget kell a lehető leghűségesebben visszaadni, nem fontos, hogy milyen németiséggel”. Más szóval: az idegen olvasó ahelyett, hogy az eredeti mű teljes értelmi és érzelmi tartalmát, nemzeti sajátosságait kapná művészi köntösben, csak az egyes szavak és mondatok értelmét olvashatja a külső forma megőrzése mellett, tekintet nélkül a szellemre, a nemzeti sajátosságokra, a német nyelv és metrika törvényeire. Az eredmény lapos tolmácsolás, tele hungarizmusokkal, a lehető legidegenszerűbb és legesetlenebb formában. Később maga Kertbeny is nyelvi és formai karikatúráknak nevezte első fordításait. Szerinte az eddigi német irodalomban a nyelv, a versmérték, a rím és a dikció ilyen gyerekes és pontatlan kezelésére és az eredetinek hasonló félreértésére alig-alig találhatunk példát. Itt ismét pontosan felmérhetjük – folytatja –, hova juthatott volna Magyarország, ha nem szedi össze magát idejében. Mert aki nem ismerte tökéletesen a magyar nyelvet, s nem tudta hibátlanul beszélni, az akkoriban a németre volt utalva, – de milyen németre! Ausztriában – így Kertbeny – még ma sem ismerik az igazi Németország nemes, művelt, finom és kiművelt nyelvét, a „Vormärz” korában pedig még inkább, mint ma, a bécsi németet beszélték és írták, s teljes és tökéletes naivságukban

a legcsekélyebb mértékben sem vették észre, hogy „milyen együgyű és elvadult nyelvjárást használtak, amelyben még a névelők nemének felcserélése is mindennapos volt”. Még nyakatekertebbeknek tűnt ez a gyámoltalanság, amikor „egy olyan fiatal kísérletező élt vele, aki maga is érezte, hogy nincsen még a legalapvetőbb nyelvtani ismeretek birtokában sem”.

De ez még nem minden. Kertbeny teljesen értetlenül állt Petőfi természeti és népies dalaival szemben, éppen ezért nem találhatott rá egyenértékű német nyelvi megfelelőikre, s így Petőfi nyelvét igénytelen együgyűségge hamisította.

Fordításai között alig akad egy is, amely képes lenne a magyar szöveget pótolni, holott éppen Goethe ebben látta a művészi fordítás jellemző jegyét. Ugyanakkor azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy Kertbeny fordításait nem szabad esztétikai mértékkel méricskélni: úgy amint megjelentek, a forradalom évében történelmi funkciót töltöttek be. És végül: alig említhetnénk egyet is e fordítások közül, amelyek azért ne éreztetne valamit a magyar költő újszerű, elementáris lírai erejéből. Ezt egyébként már Kertbeny is tudta, amikor e kérdésről később így írt: „Az őseredeti költő igazi és üde szelleme még ebből a suta reprodukcióból is előtűnt, s a költő kedves egyénisége jelentkezett minden képben, minden hiperbolában; így e vastag, de pontatlan mű abban a könyvellenes korszakban minden várakozást meghaladó fogadtatásban részesült. Az újságok ujjongva üdvözölték egy félreérthetetlenül egészséges lírikus így közvetített felfedezését . . .”

A német nyelvű Petőfi ennyire pozitív megítélésében az újságok és folyóiratok mellett többek között Heine, Alexander von Humboldt, Béranger, Bettina von Arnim is osztozott . . . Másrésztől persze nem hiányoztak a kritikus hangok sem, amelyek a fordító idegenszerű német-ségét, mesterkélt-formális gyámoltalanságát bírálták . . .

A frankfurti parlament feloszlátása után, 1849 tavaszán Kertbeny néhány hozzá hasonlóan „elbitangolt” honfitársához költözött Bad Homburgba. Itt „amikor a szerencse oly ragyogóan fordította arcát a magyar fegyverek felé”, külföldi tartózkodása miatt keserű szemrehányásokat tett magának. Ezért Bajorországban egészen az osztrák határig hatolt előre, de arról kellett meggyőződnie, hogy ott szó sem lehet átlépésről vagy éppen „átsurranásról”. Így nem maradt más hátra, mint hogy Nürnbergben keresztül visszatérjen Frankfurtba és Homburgba. Aztán a Neckar mentén utazgatott, s Justinus Kerner költő meghívására Weinsbergben kötött ki. Abban a kerti házban kapott szállást, ahol korábban G. Schwab⁵⁵, Uhland és amerikai útja előtt Lenau élt és költött. Kertbeny több hetet töltött itt, de mély meghatottsággal és hálával kellett megállapítania, hogy „ezen a menedékhelyen csak az emlékeket értik meg, ő pedig újabb tevékenységre vágyott”. Theobald

Kerner egyik elbeszéléséből megtudjuk azonban azt is, hogy ez az idill nem folyt le olyan tökéletesen ártatlanul (*Das Kernerhaus und seine Gäste*. – A Kerner-ház és vendégei. – Stuttgart–Leipzig–Berlin–Wien, 1894. 212. s köv. lapok). A szerző többek között ezt írja: „1851-ben atyám furcsa levelet kapott, amelyet »Kertbeny« írt alá. A levél szerzője megrendítő szavakkal ecsetelte, hogy író, Petőfi költeményeinek fordítója, Lenau honfitársa, és úgy érzi, ugyanaz a sors vár rá, mint Lenaura, ha a Kerner-házban nem találhat csendes menedékre, – csak ez mentheti meg a rátörő örülettől és öngyilkosságtól. Atyámnak egyáltalában nem volt ínyére, hogy ilyen szomorú vendéget vegyen magához, s írt néhány stuttgarti barátjának: mit tudnak közelebbit erről a Kertbenyről. Mielőtt azonban a válaszok megérkeztek volna, egy este házunk előtt megállt a postakocsi, s kiszállt belőle egy elegáns, magas termetű, megnyerő modorú fiatalember. Bemutatkozott: Kertbeny. A kertiházban helyezték el, ahol egykor G. Schwab és Lenau lakott. A beharangozott mélabúról szó sem volt sem most, sem a következő napokban.” Úgy látszik, Kertbeny hamar észrevette az ifjú Kernerre tett kedvezőtlen hatást, mert holmiját egy nap a közeli vendégfogadóba vitette, s rövidesen búcsú nélkül odébbállt, – amint erről Th. Kerner beszámol. Kernerről Kertbeny is többször s nem a legkedvezőbben nyilatkozott. A *Silhouetten und Reliquien* (Árnyképek és ereklyék) (Wien–Prag, 1861.) második kötetében (214. l.) alig talál szavakat, hogy kifejezze háláját a szeretetteljes fogadtatásért, ugyanakkor Varnhagen von Ensehez intézett leveleiben alaposan leszedi a keresztvizet az idősebb és a fiatalabb Kernerről.

Mint eddig még mindenütt, Stuttgartban is sor került a szokásos ismerkedésre, így Cotta kiadóval, futó barátságra Mörikével, akinek Kertbeny átnyújtja Petőfi-fordításának egy példányát, Ludwig Seegerrel, a szabadság dalnokával és Béranger-fordítóval,⁵⁶ akit fellelkesít Petőfi iránt; sőt felújítja ismeretségét Uhlanddal is.

Mivel Stuttgartban nemigen nyílt lehetőség „irodalmi kereset”-re, Kertbeny olyan nyomorúságba került, hogy egy éjszakát az utcán kellett töltenie. Végül is egy könyvkereskedő és kiadó szánta meg, így Lipcsébe utazhatott. November 1-én érkezett oda, s szándéka ellenére itt hosszabb tartózkodásra kellett berendezkednie. Igaz, hogy ezekben az években következetesen passzív magatartást tanúsított, mégis gyanússá vált mint magyar író, aki műveit külföldön publikálja, újságcikkekben a magyar ügyért száll síkra, politikailag üldözött írókkal, mint Georg Herwegh-gel és az emigránsokkal érintkezik. Mivel nem volt útlevele, nem utazhatott sem Ausztriába, sem Magyarországra, sem Franciaországba vagy Angliába. Így aztán a rendőség kiutasította. Azt ajánlották neki, hogy tüntetően utazzék el. Halléba ment, ott maradt három napig, majd visszatért. A rendőség ébersége elől a külváros

egyik elhagyatott házában húzta meg magát. Itt, ebben az önként vállalt börtönben töltött el tíz hónapot, 1850 decemberétől 1851 szeptember végéig. Itt írt és kapott leveleket – levélváltása Varnhagen von Ensével és Bettina von Arnimmal nagyon tanulságos –, tudományos könyveket és szépirodalmat olvasott, de Petőfit nem tévesztette szem elől –, mint fordító is tovább dolgozott.

Kertbenyt a költők, művészek, írók, tudósok dicséretei és elismerései részint bátorították a következetes további munkára, részint megtanulta kritikusaitól és műfordító-mintaképeitől – mint Platen és Rückert, Julius Hammer⁵⁷ és Bodenstedt⁵⁸ –, hogy „az újraköltés első feladata az idegen nyelvből tökéletes német költeményt alkotni”, amely maga is eredetiként hat és sejtetni is alig engedi, hogy fordítással van dolgunk. Fordítani azt jelenti, hogy a fordítónak meg kell tagadnia magát, s a személyes hiúság teljes hiányának valóban alig van meggyőzőbb bizonyítéka, mint saját szubjektumunknak ez a fajta háttérbe szorítása az idegen költő iránt érzett tiszteletből. Éppen ezért a fordítókat jobban kellene méltányolni, mint az eredeti szerzőt. A leghelyesebb, ha az olvasó a fordítóval egyáltalában nem is törődik, hanem minden figyelmét közvetlenül az eredeti műre összpontosítja, amelyet – ha valóban jelentős – alig lehet olyan rosszul visszaadni, hogy a finomabb érzékűek fel ne ismerjék. A fordító nem érhet el nagyobb sikert, mint ha a költő mellett, akit képvisel, róla magáról teljesen megfélekednek.

Kertbeny a Petőfi-könyvének megjelenését követő években néhány új alapelvet igyekezett kidolgozni: a magyar mű eredeti mű értelmét a német kifejezésmóddal lehetőleg összehangolni, s ezáltal a két nyelv különbségét kiküszöbölni. Lényeges haladást azonban nem észlelhetünk nála. Így mindjárt Petőfi *János vitéz*-ének fordítása – amelyre egyéb összefüggésben még visszatérünk – elhibázott alkotás volt. Ennek ellenére a költemény ugyanazon okokból, mint az első Petőfi-könyv, megtalálta útját a világirodalomba, és mindmáig nélkülözhetetlen alkotóeleme maradt az egész Európa számára elérhető idegen nyelvű Petőfi-szövegeknek.

Kertbeny következő publikációja, a Bettina von Arnimnak ajánlott *Ausgewählte ungarische Volkslieder* (Válogatott magyar népdalok) (1851) nem hordja ugyan címlapján Petőfi nevét, mégis érezni lehet a magyar költő félreismerhetetlen atmoszférájának, közelségének minden jelét. A fordításra visszatekintve maga a fordító úgy nyilatkozik, hogy „nevelés az eredetihez képest, s hajmeresztő a német prozodiát tekintve”. S mégis, a könyv a német könyvtárakban még ma is nagyobb számban található, mint az kívánatos lenne. Mivel azonban már csak mennyiségét illetően is többet nyújtott, mint a hasonló korábbi próbálkozások, a nem magyar népkutatók körében nem volt teljesen hatástalan.

Nem győzzük eléggé hangsúlyozni: Kertbeny alapjában véve a korabeli politikusokról és diplomatákról szóló nagyszámú beszámolója és jellemzése ellenére sem volt politikai érdeklődésű ember. Ez határozta meg az európai forradalmi mozgalmakkal szemben tanúsított problematikus magatartását is, hiszen a berlini forradalmat közvetlen közelből többekévé passzív szemtanúként, a magyart pedig együttérző hazafiként a távolból élte át. Szokásos óvatossága csak egyszer mondott csődöt, amikor a magyar szabadságharc lelkesedéssel és bámulattal, az összeomlás és a bosszúhadjárat pedig megdöbbenéssel és a zsarnok gyűlöletével töltötte el. Mindez elsősorban Bettina von Arnimmal folytatott terjedelmes levélváltásából és Vasfival együtt fordított és kiadott *Nationallieder der Magyaren* (A magyarok nemzeti dalai) (Braunschweig, 1852.) c. gyűjteményéből tűnik ki (Vasfi egy Eisler M[ór] nevű magyar emigráns álneve, maga Kertbeny a Benkő név mögé rejtőzött). A gyűjtemény 212 költeményt ölel fel, amelyek – amint ez a bevezetésből is kitűnik – a magyar történelem fejlődésmenetét, haladó irányzatát és szabadságharcait tükrözik vissza; voltaképpen történelem dalokban elbeszélve, „amelyekből a gondolkodó olvasó többet meríthet, mint számos úgynevezett történelmi műből”. A gyűjtemény alapjául egy ugyancsak Vasfi és Benkő által szerkesztett forradalmi dalgyűjtemény szolgált, amely *Hangok a múltból* címmel 1851-ben jelent meg Lipcsében. A kiadók azonban úgy vélték, hogy ebben a magyar közönség számára készült műben (amelyet egyébként Ausztriában 1861-ig betiltottak) a márciusi forradalmi dalok kisebb számmal szerepeljenek, mivel a költemények Magyarországon amúgy is éppen eléggé ismertek voltak. A szerkesztők azonban úgy gondolták, hogy tartoznak a német olvasóközönségnek e korszak lehető legtökéletesebb megismertetésével, mert éppen ez az időszak volt az, amelyben a magyar nép érzülete a forradalomtól még fel nem kavart nyugodt, ám méhében hatalmas hullámokat rejtő tengerként tükröződik vissza. A „nemzeti dalokat” részint korabeli költők műveiből egészítették ki, részint egy ma már elfelejtett, de kitűnő gyűjteményből, Tatai István *Költészeti és szónoklati remek*ek (Pest, 1847.) c. művéből.

Mindent összevetve, a *Nationallieder* c. gyűjtemény hat részben (Március előtt, Márciusi hangok, A harc, Világos után, A hősök, Balladák és románcok) tárta fel az ámuló Európa előtt Magyarország politikai lírájának előtörténetét, históriáját és végső kifejlődését, és ami a mi összefüggésünkben a leglényegesebb: elsőként mutatta meg Petőfi átalakulását hazafias költőből politikai dalnokká, politikai lírikusból forradalmi költővé, illetve a forradalom és a szabadságharc legnagyobb európai költői hirdetőjévé (Petőfit nem kevesebb, mint harminchat költemény képviseli). Ha az 1851 körül dúló reakcióra gondolunk, akkor Kertbenyék vállalkozása mindenképpen merész, sőt vakmerő tett szám-

ba ment, hiszen e mű a forradalom és a szabadságharc nyílt igazolása, a reakció kihívása volt.

Am Kertbeny vakmerősége nem volt hosszú életű. Politikai radikalizmusa két év múlva átcsapott ellentétébe. Így az *Album bundert ungarischer Dichter* (Dresden – Pest, 1854) (Száz magyar költő albuma) c. gyűjteményében kínos gonddal kerül mindent, amit a reakció kihívásának lehetne tekinteni. Ha eltekintünk néhány hazafias és történelmi költeménytől, akkor azt mondhatjuk, hogy e gyűjteményben a személyes, a helyzeti líra, az idill, a táj- és a szerelmi költészet az uralkodó. Ebben az antológiában a többé-kevésbé politikamentes Petőfi kapott helyet, ami érvényesülési terét meglehetősen leszűkítette. Kertbeny téved tehát, amikor néhány évvel később azt mondja, hogy Petőfi az *Albumban* is a főszerepet játszotta. Most is elismeri a *Nemzeti dalok* fordításának jogosságát, mert ezeket tartja a legjobbaknak, de siet magát egykori munkatársa, Vasfi radikalizmusától elhatárolni, mondván, hogy „az utóbbtól származó bevezetés, a jegyzetek, valamint a külső kiállítás nem szolgáltak a könyv előnyére, sőt a művet pártirattá változtatták, holott irodalomtörténeti dokumentumnak kellett volna lennie”. (Album 535). Itt Kertbeny – annyi kortársához hasonlóan – viszszaírad saját merészségétől, s mindez inkább ideológiai bizonytalanságból ered, mintsem felfogásának tudatos megváltozásából. Így kellett Petőfi legforradalmibb költeményét, *Az apostol-t* is megtagadnia. Kertbeny *Az apostol-t* egyszerűen „a királygyilkosság felmagasztalásának” nevezi, mely – mint írja – tele van ugyan pompás részletekkel, de egész irányzatában és megvalósításában annyira szertelen, sőt felháborító, hogy a legelnézőbb kritika is az erkölcsiség és az esztétika nevében elítélne, ha a cenzúra a szinte karikatúráig eltorzult képzeteknek ezt a nagy torzszülöttét a nyilvánosság elé engedné. E mű nyomán nem kelene káros következményektől tartani, mert a költemény nem annyira fellekesít, mint inkább nevetésre ingerel (*Dichtungen von Alexander Petőfi* – P. S. költeményei. Leipzig, 1858. 517.).

Ez a rettegésből és korlátoltságból eredő bírálat egyedülálló, és Kertbeny nem alkalmazza általában a politikai-forradalmi költészetre. Ezt igazolja az a tény is, hogy Petőfi nemzeti és egyetemes küldetését sosem vesztí szem elől, s a nagy magyar költő ideiglenesen száműzött költeményei a későbbi kiadásokban megint csak helyet kapnak.

A Magyar Tudományos Akadémia titkára, az irodalomtörténész Toldy Ferenc a Kisfaludy Társaságban egyszer állítólag azt az örvendező bejelentést tette, hogy három évszázad után ismét van Magyarországnak olyan királynője, aki bírja és szereti a magyar nyelvet; és annyi császár és király unokája, Ferenc József császár „Magyarorszáért lelkesedő fenséges nejének csaknem minden este Petőfi költeményeit olvassa fel eredetiben”. Ha Kertbeny ezzel a legfrissebb legendá-

val kapcsolatban megjegyzi, hogy az az uralkodó, akit korábban a rebellis magyarok ellen hozott ezer és ezer halálos ítélet aláírására bírtak rá, íme ma lelkesedéssel olvassa a „rebellis” Petőfinek az egész nemzetben visszhangzó dalait, annak a Petőfinek, aki 17 évvel ezelőtt oly hősi módon küzdve, fenséges haragú költeményeit dalolva esett el a harcmezőn, hogy segítsen hazáját megszabadítani a bitorlóktól, akkor – ennek aligha van köze a lojalitáshoz, inkább a lázadó és szabadságharcos nyílt elismerése és ez az adat Kertbeny szemében új szakaszt jelöl ki Petőfinek a világhírnévhez vezető útján (l. *Hundertsechzig lyrische Dichtungen von Alexander Petőfi*. – Petőfi Sándor százhatvan lírai költeménye. – Elberfeld – Leipzig, 1866. 31.). És ne tekintjük egyszerű hiúságnak vagy gögnek, ha Kertbeny fejedelmi személységeket, köztük Viktóriát, Anglia királynőjét, Máriát, a belga királynőt, Szászország királyát, Jánost, XV. Károly svéd királyt, a welszi herceget, Oszkár svéd herceget emlegeti, mint akik visszaigazolták *Sechzehn erzählende Dichtungen von Alexander Petőfi* (Petőfi Sándor tizenhat elbeszélő költeménye) (Prága, 1866.) c. könyvét, vagy újra és újra közli számos tudós, kutató, művész, kritikus, író és költő névsorát, akikben felkeltette és ébren tartotta az érdeklődést Petőfi iránt, akik nyilatkoztak Kertbeny Petőfi-fordításairól, sőt megerősítették benne életének nagy felismerését és vezérmotívumát: „Petőfi nemcsak Magyarország legzseniálisabb költője, hanem egyenesen a világirodalom legnagyobb lírikusainak egyike”.

Ezekkel a bizonyítékokkal és fejtegetésekkel azonban a dolgok elébe vágtunk.

Kertbeny számára tűrhetetlen volt a hosszú ideig tartó elzártság a világtól és a társaságtól. Így elhatározta, hogy végleg elhagyja Lipcsét. Drezdából kiindulva – amint meséli – felüdülésképpen néhány napig a szász Svájcban barangolt, majd Bodenbachban jelentkezett az osztrák hatóságoknál. Bodenbachból egy „bizalmas barát” fedezete mellett szép kis utat tett meg Prágán keresztül Bécsbe, s oda megérkezve, számára a romantika szinte túl soknak bizonyult, amikor a börtön folyosóján az első őrszem felhúzta puskája kakasát... Végül – amint ezt a korabeli osztrák hatóságok finoman körülírták – „purifikálva” ismét szabadláb-
ra került, de számára idegenné vált állapotok kemény, természetlen talajára, s azzal a feltétellel, hogy „a fővárosban csak akkor maradhat, ha három napon belül tiszteséges foglalkozást tud igazolni, mindenféle írka-firkáról lemond, mert ellenkező esetben haza kell mennie Magyarországra, ahová való”. Mint eddig mindenütt, Bécsben is adódtak futó ismeretségei, vagy felújította korábbi ismeretségét művészekkel, költőkkel és írókkal, mint pl. Friedrich Halmmal⁵⁹, Hebbellel, Gers-
tackerrel⁶⁰, Zedlitz-cel⁶¹...

Kertbeny az osztrák fővárosban nyomasztó körülmények között él-

degélt. Csak akkor nyerte vissza vállalkozó kedvét és örömét az alkotáspan, amikor 1852-ben hazalátogatott Pestre. 1846 óta nem látta a várost. Pest megszépült, és még inkább nagyvárosivá vált – ezek voltak első benyomásai –, de minden társadalmi rétegben valami tompa, gyanakvó, inegrült hangulat uralkodott. Ezt nem csupán a schmerlingi⁶² reminiscenciák keltették, nem csupán az az érzés, hogy az ország áru-lás áldozata lett, hanem az is, hogy mind érezhetőbbé váltak a kíméletlen, brutális és költséges Bach-rendszer⁶³ hatásai, és már ekkor szinte elviselhetetlennek tündek ezek a „kísérleti állapotok”. Kertbeny Pesten már csak az utánpótlás embereivel ismerkedhetett meg, a régi vezér-szónokok közül csupán kevesen voltak életben, s az elesettek, eltűntek és kivégzettek nevét emlegetni is alig merték! Petőfi neve szájról szájra szállt, mert a költőt nem ítéltették el „in contumaciam”, hiszen azt sem tudták, él-e, hal-e.

Kertbeny feleleveníti külföldi kapcsolatait, többek között Varnha-gennel és Bettinával. Kettőjükhez írt levelei most rövidségükkel lepnek meg, de hiszen nem is akart velük mást, mint sietős életjelt adni magáról; mégis érzelmi hangsúlyuk mértékében egymástól is különböznek.

Kertbeny egyébként Pesten visszavonultan élt és rendkívül szorgalmasan dolgozott. Számtalan magyar, német és francia nyelvű újság-cikk mellett ezeknek az éveknek kiemelkedő terméke a (már említett) *Album bundert ungrischer Dichter, a Gedichte von Mihály Vörösmarty* (Vörösmarty Mihály költeményei), *Die ungarische Malerrevue* (Beit-räge zum näheren Verständnis der bildenden Kunst in Ungarn, 1. Heft.) (Magyar festők szemléje. Adalékok a magyar képzőművészet alapo-sabb megismeréséhez, 1. füzet). Az ismert költőhöz és germanistához, Hoffmann von Fallerslebenhez írt leveléből kitűnik, hogy Kertbeny, ez a fáradhatatlan műkedvelő ebben az időben milyen terveket – s te-gyük hozzá: túlnyomóan irreális terveket – forgatott a fejében.

Hoffmann 1854-ben Weimarba ment, hogy ott a nagyherceg támoga-tásával kiadja *Weimarisches Jahrbuch für deutsche Sprache, Literatur und Kunst* (Weimari évkönyv a német nyelv, irodalom és művészet ápolására) c. művét. Újtát Liszt Ferenc és Bettina von Arnim egyenget-tek, és egy másik germanistának, Oskar Schadenak⁶⁴ kellett mellette nem kívánatos munkatársként szerepelnie. A weimari írók intrikái el-lenére, akik a nyugalmazott professzort és politikailag félreállított költőt nem szívesen látták a maguk társaságában, továbbá az abból ke-letkező nehézségek ellenére, hogy Schade az évkönyv „olvasóközönsé-gének csupa tudós germanistát képzelt, akik mindent kézcsókkal fo-gadnak, ami csak a német filológiai tanulmányok körébe tartozik” (H. von Fallersleben), az első kötet már 1854-ben megjelenhetett. Kert-beny, aki a vállalkozásról Liszt Ferenc révén értesült, anélkül azonban,

hogyan programját vagy célkitűzéseit alaposan ismerte volna, szokása szerint már az első kötet megjelenése előtt munkatársul ajánlkozott a kiadónál, s azonnal közölte azoknak a tanulmányoknak a tematikáját, amelyeket a *Jahrbuch* számára kész volna megírni.

A levél Kertbeny önjellemzésére és a saját teljesítőképesége túlbecsülésére tanulságos adalékul szolgál. A levelet egyébként már évtizedekkel ezelőtt publikáltuk,⁶⁵ de éppen ezért ma már szinte elkallódottnak tekinthetjük, és az alábbiakban újra közreadjuk:

Pest, 1854. július 14. péntek.

Vadászkürt Szálloda, 85. sz.

Igen Tisztelt Uram!

Mélyen tisztelt barátom és honfitársam, Dr. Liszt Ferenc imént kapott leveléből értesültem, hogy Ön Oskar Schade-val f. évi aug. 28-án jelenteti meg újsághírekben már előre jelzett *Weimarische Jahrbücher* c. művének első füzetét.

Persze, nem tudom, hogy vállalkozásának mi lehet a célja, vajon közvetlenül csak arra korlátozódik-e, hogy a négy nagy weimari költőt szolgálja, hasonlóan a *Shakespeare Papers*-hez, avagy a *Jahrbücher* általános hetilappá kíván fejlődni, mint pl. Prutz *Museum*-a.⁶⁶ Ez lenne a kérdésem.

Kérem, szíveskedjék velem programjukat ismertetni.

Ha a második eset áll fenn, munkatársul ajánlkozom; nevem eddig túlnyomóan a magyar nyelvből eszközölt fordításaim révén ismert, s mivel ezt a munkát küldetésemnek tekintem, eddig kevés időt fordítottam arra, hogy eredeti íróként is fellépjek. Egyébként nem sokkal ezelőtt láttam hozzá, hogy nyolc esztendei utazásaim gazdag tapasztalatait és emlékeit önállóan kidolgozzam, és örülnék, ha ezeket a német olvasóközönséggel is megismertethetném.

Részint elkészültek, részint vázlatban vannak meg a következő cikkek:

„Az angolok öt érzékszerve”. Magas fokú szellemi értelmüknek és érzéki tehetségük hiányának bizonyítása.

„A bulldogmániáról”.

„A zsidók és a civilizáció”.

„Weimar négy költője a magyar irodalomban”.

„A magyarországi német irodalom”.

„Kísérlet a népdalok egyeztetésére”.

„Josef Emanuel Hilscher sírja Milánóban”.

„Edgar Alfred Bowring”.

„Látogatás Zschokkénál”.

„Petőfi Sándor”.

- „A magyar tájszólások”.
- „A finn nyelv kérdése Magyarországon”.
- „Emlékezés Heinrich Stieglitzre”.
- „Gael mondakörök Magyarországon”.
- „János pap”.
- „Magyar festők”.
- „Goethe és a magyarok”.
- „Emlékezés O. L. B. Wolfra”.
- „A cigánykérdés Magyarországon”.
- „Idegenek titkai Párizsban”.
- „Budapest”.
- „Népmesék”.
- „Virágregék”.
- „Magyar templomok: Esztergom, Eger, Fót”.
- „Firenzei képek”.
- „Kestner konzul Rómában” (?)
- „Rätoromán népdalok” stb.

Az anyag kifogyhatatlan. – Természetem ellene van minden rögtönző jellegű újságíró alkotásnak, én magam túlságosan nehézkes vagyok, túl mélyen gondolkodom, és nehezen s lassan dolgozom. Éppen ezért csakis hetilap számára tudnék dolgozni, ha garanciát kapnék, hogy valahol lassankint fészket rakhatok magamnak. Az ilyen jellegű tevékenységhez aztán bőségesen rendelkezem anyaggal és ötletekkel. Mindazonáltal már eleve kérnem kell, hogy Önök érdeklődjék meg: szívesen látnák-e Weimarban, hogy egy ott megjelenő mű munkatársa legyek. Erre vonatkozólag Liszt adhatná meg a legmegbízhatóbb választ, mivel azonban pillanatnyilag nincs ott és engem Önökhöz utasított, arra kérem Önöket, szíveskedjenek megkérdezni, vajon a nagyherceg öfensége megkapta és figyelemre méltatta-e *Album bundert ungrischer Dichter* c. munkámat. A könyv sorsa nekem, fordítónak közömbös, de honfitársaimnak nem csekély örömet jelentene, ha legalább egy elismert szó érkezne egy nálunk annyira tisztelt udvartól.

Az imént intézkedtem, hogy Önöknek is küldjenek egy példányt az *Album*-ból, s nagy-nagy örömet szereznének nekem, ha postafordultával keresztktetés alatt elküldenék Liszt Ferencnek ajánlott *Lieder aus Weimar* c. könyvüket.

Most nem akarok többet írni, amíg nem tudom, hogy miképpen fogadják ajánlközömat; amennyiben kedvezően, akkor különösképpen Önhöz, mint a népdalprobléma szakavatott tudósához szeretnék fordulni, mert éppen most készítem elő a Halléban 1852-ben megjelent *Volksliederquellen in der deutschen Literatur* (Népdalforrások a német irodalomban) c. művem újabb kiadását, amellet évek óta dolgozom egy sajtáságos művön, amelynek címe „Kísérlet a népdalok egyeztetésére”.

A német irodalomban tölem eddig a következő – Lisztnél⁶ egyébként megtalálható – munkák jelentek meg: 1. *Gedichte aus fremden Sprachen*. (Idegen nyelvekből fordított költemények.) Jena, 1848. – 2. *Gedichte von Alexander Petőfi*. (P. S. költeményei.) Frankfurt a. M., 1849. – 3. *Der Held János. Ein Märchen von Petőfi*. (János vitéz. P. meséje.) Stuttgart, 1850. – 4. *Ungrische Volkslieder*. (Magyar népdalok.) Darmstadt, 1850. – 5. *Erzählende Gedichte von J. Arany* (A. J. elbeszélő költeményei.) Leipzig, 1851. (Új kiad. 1853.) – 6. *Der Strick des Henkers*. Roman von Petőfi. (A hóhér kötele. P. regénye.) Halle, 1851. – 7. *Hangok a múltból. Forradalmi dalok*. Leipzig, 1852. – 8. *Nationallieder der Magyaren*. (A magyarok nemzeti dalai.) Ford. Vasfi [Eisler Mór] és Benkő [Kertbeny Károly]. Braunschweig, 1852. – 9. *Volksliederquellen in der deutschen Literatur* (Népdalforrások a német irodalomban.) Halle, 1852. – 10. *Das Echo von Tibany*. Dichtung von J. Pompéry. (A tihanyi visszhang. P. J. költeménye.) Pest, 1853. – 11. *Lieder und Balladen von J. Garay*. (G. J. dalai és balladái.) Pest, 1854.

Szíves válaszukat várva, maradok megkülönböztetett tisztelettel és régi nagyrabecsüléssel

alázatos hívűk
Kertbeny

Mivel e levélre Kertbeny nem kapott választ, arra következtethetünk, hogy az évkönyv programjába nem illettek bele az általa javasolt témák. Valóban, az évkönyv hat kötetében Kertbeny tollából nem találunk egyetlen cikket sem. (Ezzel szemben három tanulmány foglalkozik Magyarországgal: K. J. Schröer: *Ein Weibnachtsspiel aus Ungarn* [Magyar betlehemes játék], 4. k. 391–419.; *Ein Paradeisspiel aus Oberufer in Ungarn* (Felsőmagyarországi vallásos játék), 4. k. 383–398.; T. Sickel: *Zeitungen des 16. Jahrhunderts* [Tizenhatodik századi újságok], I. k. 345. sk.)

Az imént Kertbeny témáinak irrealitásáról beszéltünk, ám ez a témaválasztás önmagában véve is a levélírónak a tudományos területek iránt érzett új, de legalább is élénk érdeklődéséről beszél, amely eddig tőle idegen volt. Ilyen témák: művelődés- és művészettörténet, könyvtörténet, néprajz... Így érthető, ha később azt állítja, hogy ebben az időben nagy és fáradságos munkára adta a fejét, amelyet egyúttal soká életcéljának is tekintett: *Magyar bibliográfiát* tervez, s ebbe fel akar venni minden „a könyvnyomtatás óta Magyarországon bármilyen nyelven megjelent könyvet, zeneművet, térképet stb., amelyek akárcsak a legcsekélyebb vonatkozásban vannak is Magyarországgal”. Ezzel a művel felül fogja múlni magyar elődei tárgyilagos korlátozott bio-bibliográfiai munkáit, így Czvitinger, Bod, Schmeizel, Horányi, Haner, Veszp-

rémi műveit, mert az ő könyve egyesítené magában a kultúr- és az irodalomtörténeti szempontokat, és bemutatná a magyar szellem teljes történetét az európai kultúrával való kölcsönös kapcsolatában. Ez a vállalkozás sok évet venne igénybe. A Magyar Tudományos Akadémia, amely a „rákényszerített rendkívüli állapotok miatt” ekkor még „félleg-meddig halálos álmát aludta”, megtagadta tőle támogatását és elzárkózott kérése elől. A tulajdonképpeni munka és „minden gond, hogy nyugodtan annak szentelhesse magát”, – Kertbenyre maradt. Egy tervezete szerint mintegy 50 000 tételre lehetett számítani. Kertbeny ezekben az években a Nemzeti Múzeum, az Egyetem, az Akadémia Könyvtáraiban, egyes magánkönyvtárakban, könyvkereskedőknél és a külfölddel folytatott bonyolult levelezés révén 7000 magyar nyelvű és 9000 idegen nyelvű könyvcímet „hordott össze”. Semmilyen eszközt nem hanyagolt el, amely munkájában segítségére lehetett. Február 22-én elküldte Varnhagennek *Pränumerations-Anforderung der ungrischen Bibliographie* (Felhívás a magyar bibliográfia előfizetésére) (Pest, 1855.) c. írását; a kísérő levélben tanácsát és támogatását kéri, hogy miképpen tudna vállalkozásához kiemelkedő személyiségeket megnyerni, különösen tudósokat és művészeket, így A. von Humboldt, Jacob Grimm, a történész Pertz⁶⁷, Kaulbachot és Corneliust, a két festőt, Meyerbeer zeneszerzőt, mindenekelőtt pedig Poroszország királyát. Azt is nagyon szeretné, ha az egész levelet elolvastatná von Arnim bárónővel, és meleg üdvözléte mellett Kertbeny nevében megkérdezné tőle, hogy nem tudna-e ebben az ügyben tanáccsal szolgálni. Neki ajánlotta *Ungrische Volkslieder* c. fordítását, s mindenki tudja, hogy a bárónő annak idején melegen érdeklődött a magyar író nemzetének szelleme iránt, . . . neki csak néhány szavába kerülne, hogy a vállalkozáshoz seregestül szerezzen aláírókat.

Varnhagen 1855. március 6-án kelt levelében⁶⁸ melegen érdeklődik a bibliográfia iránt, amelynek prospektusát könyvkereskedőjétől már korábban megkapta. Úgy gondolja azonban, hogy a jelenlegi időszak nem kedvező az ilyen vállalkozás számára, mert a politikai feszültség az egész világ figyelmét leköti. Alapos megfontolás után említi meg ezt, nehogy Kertbeny az ügye iránt Németországban tanúsított mérsékelt érdeklődést az érzület vagy a megértés hiányának tulajdonítsa, hanem csupán a jelenlegi helyzetnek. Éppen ezért ne riadjon vissza, hanem vele együtt bízzon abban, hogy rövidesen ismét kedvezőbb korszak virrad fel, amely lehetővé teszi, hogy Kertbeny becsvágyó törekvését siker koronázza. Bettinával sem tud a dologról beszélni, mert Bonnban van; a német tudósok közül pedig, akiket ő maga ismer, csupán a zürichi Alexander Flegler⁶⁹ foglalkozik a magyar nyelvvel és irodalommal. Hozzáfűzi, hogy elámult a magyarországi irodalmi tevékenység terjedelmén és gazdagságán: „mi és a többi művelt nép min-

den szakterületen éppen olyan értékes nyereségre tehetünk szert onnan, mint amelyet már a költészet terén az Ön sikeres fáradozásai révén kaptunk, s aminek az értékét örömmel el is ismerjük. Szívből kívánom, hogy hazafias buzgóságát a legszebb siker koronázza, s higgyen legmelegebb érdeklődésemben.”

Kertbeny válasza magán viseli a legmélyebb levertség minden jelét: jellemének meglehetősen hűséges képét rajzolja meg, felvázolja egész fejlődését minden hibájával és hiányosságával együtt, és a végzetet is, amely szerinte őt és egész családját üldözi. Serényen dolgozik a bibliográfián, ily módon már mintegy 16–18 000 adatot „felleltározott”, de sokszor maga is beleszédül, ha meggondolja, hogy a feladat „meg fogja haladni az 50 000 adatot is”. Sajnos, „olyan közömbösség uralkodik körülötte e tárgyban”, mintha e dolog Kínára tartoznék, s nem Magyarország életkérdése s az általános kulturális érdeklődés fontos problémája lenne. Ilyenformán lelkesedése kialvóban van, s a könyvtárak kincsei már alig tudják lekötni. Csak az igazi szaktudósok lennének képesek értékelni ezt az egyetlen ember által végrehajtott rendkívüli, nagyszabású teljesítményt. Sajnos, úgy látszik, hogy ez a hatalmas előmunkálat egyszer s mindenkorra, most is, a jövőben is felhasználatlan marad; cédulák ezrei hevernek valahol összecsomagolva; az, aki magához vette őket, évek óta külföldön tartózkodik, – említi Kertbeny, amikor meg akarja kezdeni második Ahasverus-utazását.

Ugyanez lett a sorsa egy másik munkájának is: állítólag megbízást kapott Scitovszky János hercegprímástól, hogy az Esztergomban épített bazilika 1856. nyári felszentelésére ünnepi megemlékezést írjon, s ez ügyben megbeszélést folytasson Liszt Ferencsel, akinek miséjét ugyanebből az alkalomból fogják bemutatni. Az ünnepi megemlékezés ügye azonban minden jel szerint már a kezdet kezdetén elakadt, mert ugyanezzel a feladattal állítólag valaki mást is megbízta. Kertbeny pedig Bécsből nekiindult harmadik és utolsó európai útjának, amely pontosan húsz évig tartott.

1858-ban meghalt Varnhagen. Benne Magyarország őszinte barátját, Petőfi lángesze pedig egyik legkorábbi és legkitartóbb csodálóját vesztette el.

*

Kertbeny ismeretsége Bettina von Arnimmal⁷⁰ fordulópontot jelentett fejlődésében, és döntő módon hatott rá.

Bettina, Clemens Brentano húga, Achim von Arnim felesége a német „Vormärz” legmerészebb és éppen ezért talán legellentmondásosabb nőalakja volt. Mind világnézete, mind irodalmi terminológiája alapján túl mélyen gyökerezett a fiatalabb német romantikában. Két-

ségtelen, hogy itt pozitív előjelű romantikára kell gondolnunk, amely nem ismert hátranzó, csupán előremutató profétizmust. Bettina az emberi jogok és a felvilágosult humanizmus szellemében tevékenykedett, s így módjában volt magáévá tenni korának haladó hajtóerőit és irányzatait. Az európai szabadság- és forradalmi mozgalmak iránti megértése, fáradozása, hogy „felemelje a legszegényebb és éppen ezért legnépesebb osztályt, hadüzenete a politikai és a klerikális reakciónak, a porosz bürokráciának és a jogszolgáltatásnak, tiltakozása minden önkény ellen, az a merészség, amellyel Poroszország szociális nyomorát feltárta, a sziléziai takácsok ügyét magáévá tette, az, hogy a IV. Frigyes Vilmos trónján ülő romantikus szellemet ráébreszteni igyekezett királyi kötelességére, s személyesen is beavatkozott a lengyel vitába – nos, mindez közeljár már a forradalmi szemlélethez. Nemezszer úgy tűnik, mintha a forradalmiság határát már át is lépte volna, amikor pl. a forradalmat mint az önfelszabadítás eszközt helyesli, ha minden más eszköz csődöt mond, vagy amikor *Gespräche mit Dämonen* (Beszélgetések démonokkal) c. művében a forradalom szellemét újra és újra felidézi. Valójában azonban a gazdasági és társadalmi szerkezet erőszakos átalakításának gondolata éppen olyan távol állott tőle, mint az osztályharc lényegének megértése. Ez a körülmény, valamint az a gyakran misztikus burok, amelybe legünnepélyesebb fogalmait rejtette, mint pl. népszellem, népkirály, népkirályság, romantikus gyökérre emlékeztetnek, és soha sem tették lehetővé, hogy eljusson a végső ideológiai világosságig. Ugyanakkor más kifejezések, mint pl. „szent szövetség”, a „népek békés együttélése” egy utópisztikus jövendő felé mutatnak.

Olyan asszony volt, aki nem élhetett úgy, hogy ne szeressen és ne szeressék, szenzációra éhesen, állandóan vadászva a lelki rokonokra, akik körülrajongták, akikkel hosszan el tudott beszélgetni és akikkel szenvedélyes leveleket válthatott, ifjú emberekre, akiket megnevelhetett. Így rajongott fivéréért, Clemens Brentanóért, Goethéért, így fedezte fel magának Beethovent. Olyan ember volt, aki csak a végletek, csak utópia és valóság között tudott élni, akinek szükségszerűen újra és újra utat kellett tévesztenie, csalódásokon kellett keresztülmennie, de végül is rátalált a szabadsághoz vezető helyes útra. Olyan asszony volt, akinek a napi politika életelemévé válhatott.

Itt kereshetjük levél- és csevegő regényeinek, politikai röpiratainak, sőt az ezekben jelentkező képeknek és terminológiának is közös forrásvidékét.

Csak egy olyan asszony, aki ifjú éveiben közelállt Goethehez, bálványozta őt, és akit a *Dichtung und Wahrheit* egyik forrásának tekintetünk, csakis ő merészelhette, hogy Goethe félelmetes elidegenedésnek korában lelkes, mélységesen emberi könyvet adjon ki a német költőről (*Goethes Briefwechsel mit einem Kinde*. – Goethe levelezése egy

gyermekkel, 1835.), egy művet, amely ugyan nem közönséges értelemben vett hamisítás, de amelyben mindenképpen a költészet uralkodik az igazság rovására. Ez akkor nemcsak Németország, hanem egész Európa viszonylatában kockázatos volt: Goethe emberi valóját emberfölöttivé magasztosította, persze, anélkül, hogy Goethe egyetemességének és művészi tökéletességének igazságot szolgáltatott volna. Már maga a tény, hogy könyve segített megtörni azt a gonosz ígézetet, amelyet racionalista és klerikális gyűlölködés, értelmetlenség, kispolgári vaskalaposság vont a legnagyobb német költő köré, elégséges volt ahhoz, hogy megteremtse az előfeltételeket egy új, igazi Goethe-kép megalakításához.

Képzeltető, hogy Kertbeny 1847 őszén milyen reményekkel eltelve próbált a világhírű, ünnevelt Bettina közelébe férkőzni. Az első találkozást kísérő kellemetlen körülmények azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy azt egy második is követhesse.

Alighogy megérkezett Berlinbe, azonnal írt von Arnimnénak, küldött neki egy csomó könyvet, amelyeket Londonban bíztak rá Bettina részére, s mellékelte Petőfi költeményeinek fordítását Dux Adolftól és az *Ungarische Volkslieder* c. munkát Greguss Ágosttól. Egyúttal megkérte Bettinát, szíveskedjék közölni, hogy mikor jelentkezhetne nála személyesen. Hetekig semmi választ sem kapott, úgyhogy az egészet szinte el is felejtette. Egy napon aztán megjelent nála egy öregasszony, s közölte, von Arnimné ebéd után szeretne vele elbeszélgetni, jöjjen el hát teára. Kertbeny azonban elfelejtette megkérdezni, hogy hol is lakik a bárónő. Amikor aztán végre a kívánt címet kinyomozta, kiderült, hogy Bettinát összetévesztették hasonló nevű fiatalabb unokahúgával. Kertbeny első dolgának tartotta, hogy rögtön másnap reggel megtudakolja a helyes címet. Most már óvatosabb volt. Az Állatkert-kerületbe küldték. Egy vidéki lak széles teraszán haladt fölfelé. Névjegyét ugyanaz az öregasszony vette át, aki a meghívást közvetítette. Azonnal vissza is jött azzal a hírrrel, hogy a bárónő nem óhajt vele beszélni. Kertbeny visszaküldte az asszonyt azzal a kéréssel, hogy okvetlenül beszélnie kell a hölgygel, hiszen „az előző nap” miatt akarja magát kimenteni. „Ekkor hirtelen felpattant a kétszárnyú ajtó – meséli Kertbeny – és tiszteletet parancsoló megjelenésű hölgy suhogott ki rajta. Nem volt túl magas termetű, öltözete fekete selyem, de éppen nem divatos, inkább afféle fekete selyem pongyola; sűrke haját elválasztva viselte ugyan, fűrtjei mégis feje körül repdestek. És feje olyan volt, mint Erzsébeté a westminsteri sírkövön vagy Delaroché képén. És milyen szemek! Erősen kidolgozott, igen finoman mintázott, végtelenül szellemes fej volt ez! A hölgy egyenesen felém tartott, fűzőjét derekán feszesre húzta, s – anélkül, hogy én csak szóhoz is juthattam volna – végigöntött borsos dörgedelmével, mint hideg zuhannyal. S amikor fi-

lippikáját befejezte, zsupsz! minden dühével visszasuhogott lakosztályába. Az ajtó tárva-nyitva maradt, és sóbálványként álltam ott frakkban és nyakkendővel, és hülyén bámultam azokra a gipszöntvényekre és féldomborművekre, amelyeket a szobában látni véltem. Végre becsapták orrom előtt az ajtót, én megfordultam, lassan lelépdeltam a lépcsőn, de lent hangosan fel kellett kacagnom.**

Kezdetben egész télen a berlini *Zeitungsballe*-nál dolgozott. Végre megkezdődtek a világtörténelmi események. Hősünk, aki – mint tudjuk – a márciusi forradalomnak csak passzív szemlélője volt, most, amikor végre kitérültek a kapuk, azonnal Weimarba utazott, s ott is maradt októberig. Akkor Majna-Frankfurtba ment, 1849 tavaszán pedig Homburgba. Ott néhány honfitársával együtt egy egyedülálló városzéli vilábara „kvártélyozta be” magát. A világosi fegyverletétel után ezek a barátai is elhagyták. Így egyedül maradt a nagy lakásban, amelynek első emelete számos üres szobájával teljesen az ő rendelkezésére állott. Végre tél lett. Kertbeny visszahúzódott a legkisebb szobába, állandóan tanult és dolgozott, és rejtőzött, mint a vakond.

Tökéletes magányban, csak ama napok szörnyű hírein rágódva, kedélye teljesen elborult. Ekkor frankfurti kiadója útján néhány levelet kapott. Legtöbbjükbe éppen csak bepillantott, s máris az asztalra dobta. Ekkor egy levél került a kezébe. Feltépte. „Aláírás nélkül. Cím: Petőfi fordítójának.” Kezdetben azt hitte, hogy egyik magyarországi nagynénének kézírása. Dehát az nem írhatott neki! Nagyon energikus, nagyon kiért, nagybetűs írás volt, mégis rendkívül nehezen olvasható. Végre értelmes szöveggé kezdtek szállni a mondatok. Még mindig soká nem tudta, mit is olvasott, hogyan magyarázza mindezt. Végül is megcsapta ennek a kemény diónak az aromája. Tüzes borzongás futott át rajta. Megrendült egy szellem érintésétől, amely az élet rejtélyének megoldásában a levél minden fordulatánál egyre nagyszerűbbnek mutatkozott. Ez a megrendülés magát Kertbenyt is magával ragadta, lélekének teljes mélysége kitérült. Egész éjszaka írt, válasza egész füzetre terjedt. Bettina volt a levél írója, aki Ambrózia néven közeledett hozzá.** Ettől kezdve záporként jöttek a levelek: „1849. október 4-től december végéig, amikor is Homburgból hirtelen távoztam, és csaknem egy évig nem hallathattam magamról, 61 ilyen levelet kaptam, később már állandóan 8 oldalasakat. Örökre áldott legyen az a fennkölt szellem, amely közeledésre méltónak talált!” Most, hogy végre tisztába jött önmagával, s végre megtalálta azt a belső tartást, amely lehető-

* E balszerencsés látogatásáról Kertbeny *Silbouetten und Reliquien* c. munkájában (I. e fejezet 1. sz. jegyzetét) számolt be: I. k. 93. s. köv. lapok.

** Bettina álneve *Ilius Pambilius und die Ambrosia* (I. P. és az ambrózia) c. regényében (1848).

vé teszi számára, hogy az emberi élet esendőségére mosolyogva pillantson le, most, hogy lelke valóban olyan nemessé vált, amilyenre hajlamai mindig is megvoltak, érzi, hogy gyógyulását azoknak a csodás cseppeknek köszönheti, amelyeket annak az asszonynak a szelleme öntött belé. És ő mélységesen tudatában is van annak, hogy szívében, lelkében lényegesen jobbá vált annál, amilyen valaha is volt, anélkül hogy azelőtt gonosz lett volna. Azt is tudja, hogy a jelenleginél képes lenne jobbá is válni, de azt is, hogy ezek és ezek – hála az állandó érintkezésnek azzal a gyökeréig jóságos lélekkel – most is sokkal jobbak, mint amilyené ő valaha is válhatnék. De már átment az első tisztulási folyamaton, átlépett az önismeret küszöbén, s az örömtelen emberi életben már ez is nagy nyereség. Nem is sejti, hogy Bettina gondolt-e arra, hogy egyszer már személyesen is találkozottak. Bettina ezt az esetet sohasem említette, Kertbeny természetesen még kevésbé.

Kertbeny – mint írja – Bettinát személyesen sohasem látta viszont, csak Theobald Kernernél Weinsbergben talált egyszer egy csodálatos metszetet, az ő képét, azt, amelyik „mostanában” a képes lapokban megjelent, s amely őt – Kertbenyt – annyira megrendítette.

Bettinát magyarbarát környezete készítette arra, hogy a hallgatást megtörje és írjon Kertbenynek. Itt említjük Varnhagen von Ensét, aki tagja volt Bettina berlini baráti körének. Az ő rokonszenve a magyarok iránt mélyebb, személyesebb forrásból táplálkozik, mint a legtöbb korabeli költő és közíró lelkesedése: saját tapasztalatból ismerte Magyarországot és a magyarságot. Részt vett a Napóleon elleni hadjáratokban, a wagrami csatában meg is sebesült, hadifogolyként Bécsbe vitték, majd később visszatért ezredéhez Magyarországra. Élményeit *Denkwürdigkeiten* (Érdekességek) c. munkájának nyolcadik kötetében részletesen elmeséli. Felejthetetlen maradt számára a Vág-völgyének szépsége, a magyar népzene, a Rákóczi-induló, amelyet – mint annyi külföldi utazó – a cigányok nemzeti dalának tartott. Ezóta számos év pergett le. Magyarország iránt akkor kezdett el ismét érdeklődni, amikor a magyarok harcot kezdtek nemzeti függetlenségükért. Valósággal felujjongott a magyar honvédek pompás győzelmeinek olvastán: „A magyarok előnyomultak, Pestnél és Vácnál állnak nagy erővel. Windischgrätzet felmentették a főparancsnokság alól, ez a szerencsétlen tábornagy kiváló városromboló, de a csatában kétkelvezes hadvezér” – írja 1849. április 16-án. – Néhány nappal később így ír: „Mennyire megszegyenítenek minket ezek a magyarok. Frankfurti nagyszájú német képviselőink nem akarták a magyarok szabadságvágyát elismerni. Alázkodjanak meg – mondták –, s most ők a mi ügyünk reményeségei és támogatói. Ha ők alulmaradnak, majd akkor meglátjuk, hogy Ausztria minden erejével Németország ellen fordul.” Az oroszok magyarországi bevonulását a legnagyobb szerencsétlenségnek ítéli, s a vi-

lágosi fegyverletétel után csak úgy kapkod a szavakért: „Azt hittem volna, hogy fel vagyok erre készülve, de a csapás túlságosan kemény volt, s abban a hangulatban képtelen voltam elviselni. Keserves zokogásra fakadtam, hangosan perlekedtem az éggel, és megkérdeztem, hogy a jónak valóban rosszá kell válnia? . . . Szörnyű volt ez a délutánom!”

Kertbeny első szószólója és jóakarója Bettinánál feltehetően Varnhagen volt, aki a nő figyelmét felhívta a magyar fordító személyére és Petőfi-fordításaira. Magyarországot és népét egyébként már nem kellett Bettina számára felfedezni: a márciusi események óta ott volt látókörében. Magatartását – akárcsak Lengyelország esetében – most is inkább egy romantikus hősi kultusz, a zsarnokság gyűlölete, az érzelmeitől áthatott szabadságeszme és segítőkészség határozta meg, mint konkrét politikai megfontolás. Végső fokon ez jelentkezik Petőfivel, az emberrel és a költővel szemben kialakult állásfoglalásában is.

Így indul meg egy levélváltás, vagy talán inkább csevegés, amelyiknek se vége, se hossza, s amely a két léleknek már-már beteges színezetű pőrére vetkőzése. Kertbeny boldog, hogy Bettinában végre olyan társra akadt, aki meghallgatja és megérti őt, aki előtt nem kell eltitkolnia semmit, akivel gátlástalanul kibeszélheti magát terveiről, reményeiről, csalódásairól, magányáról, nyomoráról, betegségéről és szegénységéről, úgyhogy számos levele egyenesen alamizsnakérésnek hat, végül szólhat egy titkos politikai küldetésről, amellyel őt állítólag maga Kossuth bízta meg. Amellett Bettina műveit olvasgatja, idéz belőlük, utánozza a nő stílusát és nyelvét, sőt még rajongó kifejezéseit is felhasználja, úgyhogy gyakran szinte úgy véljük: Bettina hangját halljuk. Mindezek mellett Kertbeny érdeklődése elsősorban a szabadságharc tragikus bukására, majd Világos után a magyar helyzetre és természetesen Petőfire irányul. Vele szemben ott áll partnernője, Bettina. Az ő korábbi fenntartásai is elenyésznek, mindenekelőtt azért, mert úgy hiszi, hogy Kertbenyben megtalálta lelke rokonát, akinek feltárhhatja magát, akit nevelhet, akinek szellemi-irodalmi látókörét tágíthatja, és akit végül megtéríthet a maga költői vezércsillaga, az oly sokak által félreértett vagy éppen gyűlölt Goethe számára is. És ami számunkra különösen fontos: elolvasva Kertbeny Petőfi-fordításait, osztja barátja lelkesedését a magyar lírikus iránt, és úgy ünnepli Petőfit, mint Goethe és Beethoven óta egyetlen alkotó lángészt sem.

W. Hemsens joggal írja Bettináról szóló megemlékezésében (Allg. Zeitung, 1859. február 16., 47. sz. melléklet): „Így annak a magyar nemzetnek a bukása, amelynek nagy képességeit szerette és csodálta, (Bettina) lelkét fájdalmas részvétellel töltötte el. Ekkortájt ismerte meg Petőfi Sándor költeményeit német fordításban, s ennek tökéletlensége sem volt akadálya annak, hogy teljesen át ne érezze e lángeszű lírikus

teljes nagyságát, aki a magyar nép jellemének méltó képviselője volt. E benyomások és egyéb kialakult kapcsolatok az immár felébredt érdeklődést csak táplálták és fokozták.” Mintha csak Bettina lelkéből beszélne. Hisz ő maga egyszer ezt írja: „Fordításaid kötete hazádba repített. Bennük Petőfi ezerszer szól hozzám, s ajkaimról, tekintetemből veszi át a fájdalmat és a hazáért hulló könnyeket, amelyek szememből csillognak rá, és ezeken a magányos utakon Petőfi a társam. Ehhez még az is hozzájárult, hogy téveszmével küszködtem, s ebből egy gondolatom támadt: talán meghaltál! Ez marta szívemet, és ekkor ezt gondoltam: nem láthatom többé szemtől szembe azt az egyetlen embert, aki eddig a magyar néppel összekötött. Ekkor úgy éreztem, hogy még el kellene érnem az elsuhanó árnyképeket és még... „Éljen”-t kiáltani nekik, s hallottam is ezt a távolból visszhangzani. Messze ott világitott a hold, és én földet markoltam föl, ami olyan volt, mintha a tiétek lett volna. Mivel azonban tisztában vagyok azzal, hogy egyszerű és minden filiszterségtől mentes szellemi lénynek születtem, nem volt árulás, hogy álmomban királyotokká koronáztatok, a haza vérel áztatott földjét nyomva homlokomra, azt a népköltőtök sebeiből hulló vérel átitatott földet, s e sebeket ő nyomban meg is mutatta nekem, s e sebek ott izzottak felém verseinek minden cseppjében, s egy teljes héten át égettek engem... Az én népem a magyar”.⁷¹ Amint látjuk, a magyarok és Bettina között a megértést, a kapcsolatokat Petőfi szelleme közvetíti. Ezzel egybehangzó Bettinának korábbi vallomása: Szelleme az egész idő alatt a magyar nemzet sorsa körül lebegett, és minden fordulat megremegtette szívét... És minden a magasba röpitette lelkét, mintha csak szárnyai lennének talpain, és ő az egész világtörténetet a szenvedélyek kohójába merítette és megtisztította a kicsinyes földi salaktól.⁷² Kertbeny könyve éjszakánként végigvezeti Magyarországot útjain; az egyik álmából átébred a másikba, ő pedig mindig odanyújtja kezét a könyvnek, hogy az tovább vezethesse:

„Holdvilág. – A könyvben egy időre eltévedtem! Mélyen belevestem! – Együtt mentem vele a hazai ösvényeken és pusztákon, bolyongtam az erdőkben, s láttam valakit a távolban lépdelni és befordulni a sziklafal mellett. Akkor úgy éreztem, hogy utána kell mennem. Sövényeken keltem át, míg végre egy szabad térre érkeztem. – Kit hívjak tanúmnak, hogy eskü alatt vallok? És mire esküszöm? Az a vágy, amely végigsuttog valamennyi dalán, talán azt akarja, hogy emlékezzünk rá? Ne maradjon ez teljesületlenül! Kezemet rátettem a *Ciprus-lombok*-ra és megfogadtam: még visszatérek! És szürcsölni fogom az emberek, a hazai rög, apja, anyja és a szegénység kedves büszkesége iránt érzett, bölcsességgel átszótt szeretetét!

Ez történt ott kinn, a holdvilág ezüst folyosóján, magányomban, amely oly mérhetetlen volt, mintha csak mi ketten, én és Ő lennénk

a világon! És akkor Rád és minden fennkölt szellemű emberre gondoltam”.⁷³

Ez Bettina fellengzős, szenvedélyes pátosza, amelyet oly jól ismerünk *Briefwechsel*, *Blütenkranz**, *Ambrosia und Pamphilius* c. műveiből, vagy Schleiermacherhez, Pückler-Muskauhoz írt leveleiből. S ugyan találunk-e korabeli magyar olvasót, kritikust, aki hasonló áhítattal adta volna át magát Petőfinek? Itt a vonzások és taszítások rejtélyével állunk szemben, amely Bettina számára lehetővé tette, hogy már a magyar költő korai szakaszának verseiben felismerje a lírai lángészt, s elfelejtette vele a fordító döcögő, nyelvileg gyámoltalan verseit, a fordítóét, akiről maga Bettina mondja, hogy az ő szemében magával Petőfivel azonos. Szerinte Kertbeny „valóban a dioszkurosz testvére, aki Petőfi halhatatlanságát a maga tiszta lelkében egybefoglalta, és biztosítékot nyújt arra, hogy ezt a halhatatlanságot a költővel meg fogja majd osztani”; oly szépen fordította barátját, olyan kézzelfoghatóvá és érezhetővé tette ennek a lendületes léleknek minden rezdülését és célzását, a nyelv szerves építményét oly nemesen alkalmazta a lélek rétegeződéséhez, hogy Petőfi lángesze e fordításból teljesen szabadon lép elénk. Bettina azt kívánja, hogy Kertbeny csak a maradandóval törődjék, de sohasem a hétköznapival vagy éppen a jelentéktelennel. Emelkedjék a lelkesedés büszke ormaira, ahol majd a tiszta mennyböltöt és a szabad levegőt élvezheti . . .⁷⁴

De ez még nem minden! Bettina egy szuszra említi Petőfit Goethével, hogy viszont Petőfivel Heinét összevetve, ez utóbival úgy is, mint emberrel, úgy is, mint költővel igazságtalanul járjon el . . .

Goethéről Bettina bevallja, hogy nem imádtá, de boldog volt, ha csak gondolhatott is rá. Ha magára maradt, mindig felidézte Goethét, és „szeszélyem akkor törként megkarcolta őt, s ő ott, az én szellemem előtt kilehelte lelkét”. Ez már-már a *Briefwechsel* meghazudtolásaként hangzik.⁷⁵

Ugyanazon az éjszakán, amikor Petőfit olvasta, elővette Heine költeményeit is.⁷⁶ Ezek a versek mérget lehelnek, nem túl gyors, nem feltétlenül halálos adagú mérget, de „az önimádat szennyes mérget”. Ne vessük össze hát a tiszta költő, Petőfi isteni érzékiségének szent hevületét Heine költői virágainak ragacos mézharmatával! Egyébként Bettina minden jót kíván Heinének, bárcsak azt hallaná, hogy szenvedései enyhültek, s minden földi fájdalom messze leszakadt róla! – Ám az igazi költő egészsége nem található meg Heinében; ezt ő – Bettina – nem mondja hangosan, hiszen nem kritikus, s szívből kívánja bárkinek a föld minden kékjét – még a természetelleneseket is –, ha jó

* *Clemens Brentanos Frühlingskranz* (Cl. Brentano tavaszi koszorúja), 1844.

étvággyal képes őket élvezni. Persze ettől sok minden függ! Már tudnillik az egész ember! – Ez nagyon is gyakran eltévelyedik érzelmeiben, fogalmaiban, márpedig éppen a műveknek illetően való felfogása, a róluk szóló fogalmak és értékelésük tükrözi vissza a műélvezet hatását. – Ugyan melyik filiszter hívta fel Kertbeny figyelmét – kérdi másút – a költőt analomnak erre az ő szemében annyira ellenszenves méregkeverőjére? . . . A fickóban nem csörgedez tiszta vér, miként is lehetne költő! Ezzel szemben az igazi, a tiszta költői méltóság az olyan költők sajátja, mint Goethe vagy az a Petőfi-kölyök. Ez Bettinát mindig Ionra emlékezteti, aki kora reggelenként, miután a templom oszlopcsarnokát tisztára seperte és vízzel felloccsolta, a templom elé lépett, ahol ifjú templomszolgaként dolgozott, s látván, hogy a gólyák magasan fent arra repülnek, odakiáltott nekik: „Ti gólyák, be ne szennyezzétek nekem a templom orompárkányát, mert majd ellátom a bajotokat”. Ó, a templom levegője milyen tisztán visszhangozta ezt! És már este elérte Iont szörnyű végzete . . .!⁷⁷

Ezek a himnikusan fellengző mondatok, amelyek már-már túllépnek mindenben, ami földi, végül is a lírai lángész apoteózisához vezetnek: *Petőfi dem Sonnengott* (Petőfi a Napistennek) (1850) címmel. Bettinának ez a költeménye álomfantázia, amely Petőfit felröpíti, fel, egészen a Helikonig, ahol a költő a Napistennek hódol, nem pedig, amint ez olyan gyakran történt, és még ma is előfordul, úgy értik félre a költeményt, mintha maga Petőfi lenne a Napisten, s neki hódolnának. Ezt a félreértést akarta Kertbeny is elkerülni, amikor az eredeti cím helyett a következő egyértelműbbet ajánlotta: *Der Dichter dem Sonnengott* (A költő a Napistenhez) (levél Bettinához, 1850. febr. 4.).

E himnusz helyes értelmezéséhez, és egyáltalában Petőfi mélyebb megértéséhez a kulcsot már M. Carrièretől megkapjuk, éspedig Bettina szellemében és szelleméből fakadóan (*Deutsches Museum*, 1851. II. k. 209. l.). Bettina ebben a himnuszban, amelyet a legnagyobb magyar lírikus szájába adott, azt a lelkes hangulatot akarta kifejezni, amelynek üde lehellete Petőfi dalaiból áradt felé . . . Együttal találóan elemzi azt is, hogy miért csak most tépte le a magyar költőfejedelem az idegen mértékek bilincseit, s bújtt ki az utánzások burkából, hogy a mindent és mindenkit gyönyörködtető fény felé lebegjen, és a nemzetek építette világirodalom templomának ormán találjon magának oltalmazó menedéket. Innen akarja hallatni ő is hangját a népek között, akik különféle dalokban teszik közkinccsé legrejtettebb titkaikat. De ha a német néphit már attól is visszariad, hogy a fecskéfészket az ereszalján elpusztítsa, miképpen utasíthatnák el a németek a lakhelyet kereső mezzei pacsirtát, melynek a hangja olyan üdén csattog a reggeli levegőgégben?

BETTINA BRENTAND:
PETÓFI DEM SONNENGOTT*

Die Vögel, die kaum befiedert im Frühlicht flattern,
Nächtlich aufrauschen im Nest, schlummertrunken,
Während im Schlaf sich zu heben gen Abend oder gen
[Morgen,

So aus Träumen auffahrend, ungewohnt schwebender Föhlung,
Nicht ihr vertrauend sinkt ihr zuröck,
Schüchterne Vögel Gedanken.

Nacht ist's! beteuert der Mond euch und glitzernde Sterne;
Die Flügel Verschränkt duckt ihr zusammen im Nest.

Da schwellen Träume euch den Busen.

Aus der umfangenden Eos der Safranbinde

Windeln sich los – wo träumt ihr – Morgenwinde,

Und tragen goldbewimpelt glorreich durchs' leuchtende Blau
Euer Gefieder Helikons Gipfel hinan zur schwankenden Flut,
Die sein Bild malt dem Narziss.

Und er liebt sich in ihr; nur des Liebenden Spiegel ist Liebe.

Wie ihm – schönheitslusttrunken Eurem Abglanz zu lauschen

Auf sonniger Welle – sendet zu lauschen lieblich der heitere
[Gott

Euch umleuchtend euer Antlitz zuröck euch,

Träumende Vögel Gedanken!

Und hymnenbeschwingt durchrudert ihr rhythmusströmende
[Lüfte

Dem tönenden Schwan nach, der frei von der Sorge Befleckung

Siegender Feuerkraft voll das Leben, das sterblich nur ist

Zum hochwolkigen Zeus mit unsterblichem Liede hinauftönt,

Oder in wolkenamlender Gewitter Sturmbett

Über Donnergeprassel oder wirbelnder Purpurglut

Getragen euch bringt mit sausendem Fittig.

Euch durchschauern nicht am nachgedeckten Himmel

Die hintreibenden Winde. Denn warm eingehüllt ganz

In deiner Strahlen golden Schein

Wenden im Traum das Antlitz sie dir zu, Apollon,

Der herablächelnd wieder sie anglühst, Phoibos Apollon,

Und tönest – so wäñnen sie träumend, und lauschen

Zärtlichen Wiegengesang ihnen zu.

Und während Dunkel auf irrenden Pfaden

Der Menschen Geschicke umkreist,

Preisen das ahnungsvolle Licht sie in sonnendurchschimmerter
[Nacht

Die geheiligt, o Taggott.

O wecke zu früh nicht Geräusch Päänzwitchern!

* Először M. Carrière publikálta (*Deutsches Museum*, 1851. II. k. 208–209). Kö-
zölte Kertbeny is: *Dichtungen von Petöfi* c. müvében, 1858. 581. és köv. lapok.

Horche Lichtspender –, eh noch dein siegendes Lied
 Mächtig den Widerhall ruft –
 Dem Io, im Traum dir gesungen
 Süßer Zärtlichkeit voll schlummerempfangen von dir!
 Doch jetzt weckt Mondlicht sie,
 Das jenseits des Haines herabsinkt.
 Silbern leuchtet der Fluß durch Morgennebel,
 Die bald du verteilest, Himmelwandelnder,
 Wie flockige Herden hinab zur Flut sie treibend.
 Schon streift die frühe Schwalbe
 Mit schneidendem Flug die kreiselnden Wasser,
 Durchkreuzt lustatmend deine Bahn;
 In wallender Bläue fängt ihr nächtlich Gefieder
 Deiner Pfeile blitzenden Glanz auf,
 Und am weiten Himmelsbogen erspäht sie
 Allein nur deines Tempels Zinne, schützender Gott,
 Ihr Nest sich zu bauen.
 So Leuchtender Gott, der die Himmelweiten durchmißt,
 Ermesse an deines Tempels Gebalk
 Klein wie ein Vöglein bedarf mir den Raum,
 Wo ich schlafe, in Träumen dir nach mich schwingend,
 Wo dein frühester Strahl mich weckt,
 Und wie die Schwalbe die Flügel ich netze im Quell;
 Dem Rossehuf zwischen Reihen goldumschleierter Musen
 Silbern entsprudelt er hinab vom Gipfel,
 Der von allen stolzen Gebirgen zuerst am Morgen
 Den purpurhüllenden Mantel abwirft vom Nacken
 Deinem feuerküssenden Strahl.
 Dann wie die Schwalbe durchkreuz ich deine Bahn
 Mit morgenfrischem Hauch fort bis zum Abend,
 In deinem Licht, milder Gott, mich freuend
 Und beseligt, daß dein ich gehöre,
 Berg' ich beim Sternenlicht im Nest mich am Tempel,
 Wo du, Wissender, unsterblich erleuchtetest
 Der Menschen sterbliche Sinne,
 Da schlaf süß ich, in Träumen schüchtern deiner Saiten Spiel
 Und mich freuet ihr Klang, wie wenn selber du anschließest
 Denn im geträumten Zwiellicht blitzt vergoldet der Hain
 Des heiligen Lorbeers, und am wankenden Zweig
 Bersten schwellende Knospen dem kommenden Tag.

PETŐFI A NAPISTENHEZ

Madarak, alig tollasan, csapkodva a hajnalodásban,
éjszaka felcsívgva álomittasan,
álmukban felemelkedvén keletnek-nyugatnak,
felriadva a szokatlan lebegésben,
bizalmatlanul visszahanyatló
félénk madarak: gondolatok.
Éjszaka van, bizonygatja a hold
és a hunyorgó csillagok,
egymásba kulcsolt szárnyakkal
lapultok a fészekben mind.
Ekkor álmok feszítik kebleteket
s a körülölelő Eoszból
a sáfrányszín szallagövből kibomlanak
– így álmodjátok ti – a hajnali szelek.
S aranyló zászlók sugárzón
emelik szárnyatokat a fénylő kéken át,
fel Helikon csúcsa felé,
a hullámló tükörhöz,
mely Narcisszosz képét mutatja.
S szereti magát a tükörben,
csak a szeretőnek tükre a szerelem.
És amint Narcisszosznak küldi,
hogy szépségittasan ámuljon
visszképén a napsütött hullámon,
úgy küldi nektek örömré
az elragadó mosolygó isten
arcotok fényel körülvevett visszképét
a tükörben, hogy ámuljatok.
Álmodó madarak, gondolatok!
És himnuszok szárnyain eveztek,
ritmusáramú légen át,
a zengő hattyú után,
gondok szennyétől mentesen,
élete győzelmes tűzerejével telve,
– étellel, mely, jaj, csak halandó –
a magasfellegű Zeüshöz halhatatlan dallal zeng fel,
vagy zivatarok felhőgyújtó viharágyában
mennydörgés ropogásán, örvénylő bíborparázson át
vizz benneteket zúgó szárnyain.
Nem borzongatnak meg az éjfede égen sodródó szelek.
Mert melegen betakarva
sugaraid aranyfényébe, álmukban feléd fordul
arcuk, Apollón,
aki lemosolyogsz rájuk, újra feléjük izzón,
Foibosz Apollón,
és zengesz – így sejtik álmukban –

és hallgatják a nekik szóló gyöngéd bölcsődalt.
S míg sötét, tévelygő ösvényeken
köröz az emberek sorsa,
dicsőítik a sejtelemteli fényt napberagyogta éjszakában,
mely neked szenteltetett, óh, nappal istene!
Óh lárma, ne keltsed túlkorán Paian-csivogásukat,
hallgasd, fényhozó, mielőtt győzelmes dalod
hatalmasan hívja a visszhangot – Io-t, az álmukban énekeltet,
édes gyöngédséggel telít, álomteli ajándékodat!
De most holdfény kelti fel őket,
a ligeten túl hull alá,
ezüstben fénylik a folyó a hajnali ködön át.
Hamar eloszlatod azt, égen vándorló,
göndör nyájként hajtod a folyóra.
Már éles röptével metszve érinti
a korai fecske a köröző vizeket,
boldog lélegzettel szeli utadat,
lengő kéken át
fogja fel éjszakai tollazatuk
nyilaid villámló fényét.
És az ég széles ivén
csak a te templomod ormát kutatja, védelmező isten,
fészket megépíteni ottan.
Így, fénylő isten,
aki az ég távolát lépteiddel méred,
mérd ki templomod gerendázatán kicsinyre
– ahogy madárkának kell –
a helyet, ahol aludjam,
álmomban veled szárnyalva
oda, hol engem első sugarad felkelt,
hogy, mint a fecske, szárnyam megfürdessem a forrásban;
lópaták nyomán, aranyfátyolos múzsák sorfala közt,
ezüstösen zubog alá a csúcscról,
mely minden büszke hegységek közül
elsőnek veti le válláról a takaró bíborköpenyt
tűzcsókú sugarad elé.
Akkor mint a fecske szelem át utadat,
reggel-üde lehelettel újra meg újra mindestig,
fényedben, szelíd isten, örvendve
és üdvözülten, hogy tiéd vagyok,
s megbúvok a csillagfényben fészkenem templomod ormán,
ahol te, mindent tudó, halhatatlanul megvilágítod
az emberek halandó szellemét.
Ott alszom én édesen,
álmokban érintve idegét zeneszerszámodnak
s örvendek dalának, mintha te magad pengetnéd érchúrjait,
mert a megálmódott homályban
aranyosan villan a szent borostyán ligete

és az ingó ágon duzzadó bimbók hasadnak
az eljövő nappal elé.

(Hajnal Anna fordítása.)

A himnusz olyan korszakban keletkezett, amikor Bettina Petőfi- és magyarkultusza elérte tetőpontját. Művészi formáját és meggyőző erejét tekintve egy művel sem lehet összehasonlítani, amely ebben a korban Petőfit magasztalta. (Most csak a francia Thalès Bernard és az angol John Bowring verseire utalunk.) Másrésztől azonban a nyelv fenséges szárnyalása, a képek gazdagsága Hölderlin közelségéről vallanak, aki éveken át Bettina kísérője volt. A Bettina által megzenésített hat dal között, amelyekről a magyaroknak szentelt metszeteket akart készíttetni, ott látjuk Goethe *Euch bedaur' ich unglückselge Sterne* és *Ganymed* c. versei mellett Hölderlin *Die Hälfte des Lebens* c. költeményét is. Ezenkívül más Hölderlinre mutató motívumra is utalhatunk: *Der Sonnengott* c. ódájára, amelyik nemcsak a Napistenhez intézett fohással emlékeztet Bettina himnuszára, hanem a költőnő álomfantáziájának és pátoszának is ez a Hölderlin-vers adja az első lendületet.

Végül Kertbenynek is megvan a maga közvetett és közvetlen szerepe a himnusz keletkezésében: Ahasverus-bolyongásai, tapasztalatai és csatlódásai, találkozásai tájakkal és emberekkel nem múltak el nyomtalanul felette. De ő még most is az maradt, aki eddig volt: az örök vándor, küldetésébe vetett rendíthetetlen hitével. Most lépett be az életébe Bettina, az első és egyetlen emberi lény, aki tanácsaival és tettekkel megkísérelte nevelését, de dorgálásaival is segítségére volt. Amikor Kertbeny befejezte Petőfi meseepozsának, a *János vitéz*-nek a fordítását, e művet a költő hét más verses elbeszélésével együtt egy kötetben ki akarta adni. A lezárt kéziratot elküldte Bettinának azzal a kéréssel, hogy segítsen neki, „a szegény, még névtelen kollégának” egy kiadót keresni, aki, még ha rosszul is, de legalább fizet, és gyorsan publikál. Úgy gondolja, hogy semmit sem kell említenie vállalkozása magasztalására. Ő a *János vitéz*-t tartja halott barátja legjelentősebb munkájának, s úgy gondolja: legfőbb ideje annak, hogy magyar műveket jelentessenek meg. Berlinben biztosan van egy csomó könyvkereskedő, aki Bettina ajánlására örömmel kapna rajta. „Lázás feszültséggel” várja mielőbbi válaszát (1849. nov. 13-i levél). – Bettina nem sokáig váratott a válasszal. Úgy vélte, hogy a könyv nem jelenhet meg újévre, mert az egész kéziratot alaposan át kell dolgozni. *János vitéz*-t a nyelv ólomsúlya ugyanis annyira lehúzza, hogy nem tud egyenesen állni. Az átdolgozásra annál is inkább szükség van, mert a tartalmat mélyen átítatja a hazafias harmat, s a szabadság levegője úgy áramlik felénk, mint a tiszta illatokat hordó könnyed szellő. – Így bizony a külső formának is meg kell telnie a lelkesítő lendülettel. És mi-

vel ennek a kiadásnak egyúttal Kertbeny útját is egyengetnie kell a nyilvánosság felé, így még fontosabb, hogy ne túl könnyű fajsúlyú és nyamorúságos rakománnyal dőcögjön célja felé, s úgyszólván „nyugtalanul, bizonytalan bakugrásokkal, s a léha ürességgel úzve szökdeljen a levegőbe” (Ovidius: Metamorphoses: A Napisten megmutatja fiának a követendő utat). Aki pedig a javításokat végezte, nyárspolgár, mert e javítások még silányabbak, mint maguk a hibák. Bettina éppen ezért azt javasolja, hogy újév után – de nem előbb! – ő maga megkísérelje az egészet tiszta német nyelvbe és olyan zenébe öltöztetni, amilyet a tartalom megérdemel. Kertbeny tehát a választás: mit akar inkább, saját kéziratát dallamtalan formában, avagy Bettina fordítását a tartalomból előhőpölygő zenei dallamossággal. Ha ez utóbbit választja, akkor Bettina kinyomtatja és a szerző költségre ki is adatja, azaz a jelentős sáv levonása után, amit a könyvkereskedés Cerberusai bezabálnak, az egész jövedelem Kertbenyé, ami a húsvéti vásáron befolyik, de lehet szó készpénzfizetésről is, ez esetben hamarabb jut az összeghez . . . Arra a kérdésre, hogy a könyv terjedelmét miképpen lehetne növelni, neki – Bettinának – az a véleménye, hogy ilyesmi népmesékkel és népmondákkal történhetne. Mindez hozzájárulhatna ahhoz, hogy beleszöjjék a magyar nép költészetének alapvető hangjait a nemzetek hangversenyébe, mert a nép mély érzelmekben gazdag, természetben színes és dús, szellemét isteni törzsalapító atyjától szitta magába, s még ma is szélesen hömpölyögve árad belőle. Úgy tetszik, itt Bettina megsejti a látnoki erőt, amellyel Petőfi a magyar pusztát és ellenpólusát, a mesészigetet életre hívta. Egyidejűleg arra is képes, hogy Kertbenyt amolyan Schelmuffskyként* kigúnyolja, nem fogadván el legfrissebb fordításait reprezentábilisnak: „rablóhistóriák, mint Abellinó, a hírhedt haramiavezér a *Fliegende Blätter*-ből”. Azonkívül itt van még egy bizonyos Kukorizko Jancsi, aki taligás gebeként botladozik a dorongokból készült gát töltésén és más ilyen sületlenségek.⁷⁸ E helyen nyilván az a „másik” Bettina beszél, aki egyik végtelből a másikba esik.

Kertbeny egyetért Bettina javaslatával, miszerint az egész kötetet *János vitéz*-estül át kell dolgozni. De hogyan? Először is: a versemértéket nem szabad megváltoztatni, „ne is germanizáljatok rajta semmit, s ne csináljatok Jancsiból Hanest vagy Hansit – ne törüljétek le a gyümölcscről a magyar pusztá harmatát. Másodszor jó lenne, ha egy könnyed verselő, mint pl. Geibel kapná meg a kéziratot átnézés végett. A legjobb persze az lenne, ha senki sem kontárkodna bele az én kéziratomba, hanem megírná a maga munkáját, s megküldené nekem –,

* Schelmuffsky: Christian Reuter 1696-ban kiadott regényének (*Schelmuffskys wahrhaftige, kuriose und sehr gefährliche Reisebeschreibung*) hőse.

én majd megtalálnám a helyes középutat”. Bettina egyébként cselekedjék legjobb belátása szerint. Kertbeny teljesen egyetért átdolgozási javaslataival, de kéri: ne menjen túl messze, mert egyébként ő nem merné nevét holmi idegen munka címlapjára kitenni. Nem győzi hőségnek nemzeti jellegét hangsúlyozni. A versmérték Petőfié – igaz, az eredetiben rímes, a fordításban nem. Ha ezt megváltoztatnák, a fordítás nyerne ugyan zeneileg, de az eredeti bumfordi, nyers, félszeg, naiv üdesége elkallódna, hiszen akkor nem lefordították, hanem megszépítették, modorossá tették. Egyébként tegyünk próbát: Bettina ne akarja a bennünk levő nyersséget elkendőzni, az a János, aki úgy érez, mint egy isten, mégsem potyogtat tehénlepényt... tehát nem görög Alexanderrel van dolgunk, hanem magyar Jancsival (1848. dec. 18.). Elfogadja ugyan Bettina bírálatát az eposz fordítását illetően, és eleget tesz kívánságainak, de meggyőződése ellen cselekedne, ha cserben hagyná János vitézét. És még egy utolsó szót ebben az ügyben: eleve érezte, hogy méltó társa Bettinának, mert munkája elejétől kezdve tudta, hogy többek között a *Salgó* és a „Szilaj” (*Szilaj Pista*)* a költő leggyengébb, eltűzött munkája. Ugyanakkor azt is be kell vallania, hogy a *János vitéz*-t mindig szerette és ma is szereti. Ennek egyetlen oka van: ő is magyar, így e költemény benne nemzeti és hazai húrokat pendít meg, amelyeket az idegen nem ismerhet és nem érezhet, mert számára éppen ezek a „vonatkozások” idegenek. Bettina valahogyan úgy van ezzel a költeménnyel, mint megfordítva ő, Kertbeny a tisztán nemzeti, „hazafias” német művekkel, pl. Goethe *Götz*-ével, Schiller *Kabale und Liebe*-jével, Lessing *Minná*-jával, Arndt, Körner verseivel. Grimm meséivel. Ami fordítása versmértékét illeti, az tökéletesen megfelel az eredetiének, s nem más, mint a spanyol balladaoktáv, pusztán 8 láb helyett –○–○–○–○–○–○ 12 lábra terjesztve ki. Csupán egyetlen engedményt tett magának: a fordításban nincsenek rímek, bár az eredeti rímes. A magyar népnél eddig talán egyetlen költemény sem aratott olyan sikert, mint a *János vitéz*, és mivel Kertbeny nem is annyira Petőfi hírnevét akarja munkáival öregbíteni, mint inkább „nemzeti jellegünk” megértését elősegíteni, így „az egész láncból éppen ezt az egyetlen szemet nem hagyhatja ki”, hiszen célja kezdettől fogva a *János vitéz* volt, a többit csak azért tette hozzá, hogy a kézirat vaskosabb s így nyomtatásra alkalmasabb legyen. Már régóta tudja, hogy fordításai alapvetően rossz németiséggel készültek, döcögők és költőietlenek. Ő csak az „anyagot akarta a német irodalommal megismertetni, ezt aztán művészi és ügyes verselők, mint Daumer, Rückert stb. a német közönség szája ize szerint formálhatják” (1850. márc. 16.).

* Petőfi két elbeszélő költeménye, melyeket Kertbeny a *János vitéz*-zel és még további kettővel együtt akart kiadni.

Mi sem lenne hamisabb, mint Petőfi meseeposzában amolyan „salto mortale”-t, legjobb esetben a csodákhoz való menekülést, a vigasztalan politikai jelennel szemben egy fantasztikus módon boldogító politika-mentes ellen-világot keresni, s emiatt a mű rejtett politikai értelmét elsikkasztani. Ami a fennálló társadalmi rend keretében nem volt megvalósítható, a boldog és szeretetteljes élet vágyalma, azt Petőfi itt utópisztikus, meseszerű feltételek között akarta életre hívni, itt, ahol a beteljesülésnek már semmi sem áll útjában. Azt azonban, amit Petőfi kortársai közül alig-alig értett meg valaki is, hogyan érthette és hogyan sejtette volna Kertbeny, vagy hogyan felelhetett volna meg a költemény rejtett szépségeinek.

Kertbeny már a meseeposz bevezetésében elárulja tájékozatlanságát, s ez csak fokozódik naiv elemzése során: A „János” Magyarországon Petőfi legnépszerűbb költeménye, mert a csárdai mesemondók vagy a pusztai tábortüzek mesemondóinak modorában keletkezett, és számos naiv és meleg nemzeti vonatkozást találunk benne. A verset másrésztől a magyar mesére alkalmazott jóindulatú perszifláznak (?) tekinthetnénk, ha nem hordaná magán bélyegét: őseredeti és igazi szándék nélkül született egy ifjú és örömteli vágy virágaként, hogy a költő megszabaduljon korlátaitól, és szabadjára engedje fantáziáját. A meseeposz előttünk lepergő képeskönyvhöz hasonlít, s a hős a magyar nép kedvenc mesealakjaiban jelenik meg: hol juhász, hol rabló, hol huszár, hol pedig éppen királyfi. Ne csodálkozzunk hát, hogy e mese a magyaroknak már csak azért is nagyon tetszett, s kacagó ujjongással kísérték végig ennek a kissé hetyke és merész huszárnak a kalandjait. A világ első huszára állítólag magyar volt, és ha ezt a nemes nációt kiirtják, vele meghal az utolsó igazi huszár is, mert Európa többi részének huszárai puszta utánzatok.

Ami a német olvasót illeti, bizony némileg idegenül fogja magát érezni ebben a számára ismeretlen világban; mégis, fogadja a költeményt legalább annyi vendégszeretettel, hogy addig olvasgatja, amíg megbékél a látszólagos értelmetlenségekkel. Ha ezt megteszi, a többi már kellemesen hat majd rá. Bizonyos azonban az, hogy ennek az üde, eredeti költeménynek németre fordításával több hálára számíthat, mint ha – inkább választva „le poison froid de l’habitude”-öt (a megszokottság hideg mérget) – Chloéhez és Daphnéhez intézett ódákat és aszkóros sóhajokat fordított volna, amelyek ugyan inkább a Németországban megszokott, de istentelenül unalmas modorban, semmi esetre sem újszerű felfogásban készültek.

Kertbeny ugyanígy félreismeri Petőfi nyelvének népies, mesterkéetlenül művészi jellegét, amikor azt hiszi, hogy neki, mint fordítónak, híven kell követnie „az eredeti mű darabos, döcögő” dikcióját, mert ez az egész költeménynek holmi sajátos „jámbor” színezetet ad. Éppen

ezért a német fül számára sok fordulat, sőt nemegyszer a versmérték alkalmazása is hibásnak tűnik, ez azonban szándékos és semmiképpen sem öntudatlan eljárás, de éppen ez volt az, amivel Bettina nem tudott egyetérteni. Egy szó mint száz, ez a fordítás kísérlet akart lenni arra nézve, hogy vajon a magyar nyelv szelleme minden sajátosságával, nem egyszer pallérozatlanságával tükrözhető-e a németben. Kertbeny azt hiszi, hogy megengedhette magának ezt a kísérletet, mert egyrészlől a német nyelvben megvan az a bizonyos „kozmpolitizmus” – ezt ellenségei tág lelkiismeretnek nevezik –, amelynek révén mindent hűségesen képes utánozni; másrészlől mert az öntvény talán éppen ezáltal élesebbre, jellegzetesebbre sikerült, mint amikor idegen népek sajátos fordulatait a beszélt német nyelv divatos, de lapos közhelyeivel tolmácsolják.

Ha Kertbeny itt – mint általában kezdő korszakában mindig – fordításainak hibáit azzal kívánja mentegetni, hogy dőcögő, hiányos alapismeretekre támaszkodó német tudására hivatkozik, és hogy csupán a mű meséjét óhajtja és tudja maradéktalanul közvetíteni, akkor saját szándékával kerül ellentétbe, ami szerint ti. meg kívánja őrizni az eredeti mű népies, nemzeti szellemét.

De ahogyan a frankfurti antológia esetében, Petőfi eredeti zsenije ez alkalommal is áttörte a rákényszerített szegényes burkot: meseeposza számára utat vágott a világirodalomba, mindenekelőtt Angliába, ahol további fordításokra adott ösztönzést, Franciaországba, ahol megteremtette az élénk és tartós Petőfi-kultusz első feltételeit. Fordítók, kritikusok és irodalomtörténészek számára még sokáig Kertbeny német szövege és előszava marad mérvadó. Így a bécsi születésű Pulszkykné Walter Teréz, az emigráns Pulszky Ferenc felesége is, aki – a magyar szabadságharcot és Petőfit illetően – férjének köszönheti tájékozottságát, és aki a *János vitéz*-t elsőként fordítja angolra, voltaképpen Kertbeny nyomdokain jár. Pulszkykné 1851-ben *Sagen und Märchen aus Ungarn* (Magyar mondák és mesék) címen, férje tudományos igényű bevezetésével két kis kötetet adott ki. Pulszkykné munkáját olyan hangon ajánlotta Bettinának, amely az utóbbi szellemi közelségéről árulkodik. „Tündérország hatalmas királynője – hangzik az ajánlás –, akinek dalamos hangja magát a vén Merlint (azaz Goethét) is megifjította, amikor varázsos hárfájának húrjai már kezdtek elnémulni. Neked ajánlom ezeket a mondai virágokat.” Nem a hazai talajon szedte őket, hanem a száműzetés országában az emlékezetben csiráztak ki, s bizony csak sápadt üvegházi palánták, illat nélkül. És mégis megmelegedett a szíve tőlük, amikor csokorba kötötte őket, mintha csak a hétköznapiok hűvös valóságából visszakanyarodott volna a képzelet birodalmába, a mondák erdei magányába. Földkerekségünk bölcsei, akik csak egy célt ismernek: a pénzt, a tőzsdéken és a bársonyszékekben gyakran kijelen-

tették, hogy mindazok a földi javak, amelyekért küzdünk és szenvedünk, amelyekért naponta szívesen hozzuk a legnehezebb áldozatokat: a népek szabadsága és az elnyomottak joga nem más, mint monda, s az igazságosság és kötelességérzet is csupán álmok elmosódó árnyai. Ezek persze elfelejtik, hogy a költészet nem más, mint az igazság burka, és hogy minden álmom, amely milliók szívét tölti be, egyszer úgyszólván igazsággá válik. A világ bilincsekben hever, lábait aranyláncok és vasbéklyók szorítják le, de a szellemet nem lehet szolgaságba vetni. Ha az arany nyújthatóbb is, mint a vas, mégis megolvad a lelkesedés lángjainál, s közeledik az idő, amikor a piruló emberiség eldobja a korrupció drága bilincseit, amelyek most megbénítják legnemesebb érzelmeinek kitörését. Ez a kor majd hálásan emlegeti azok nevét, akik a kialvással fenyegető imbolygó lángot táplálták. Bettina mindig ennek a nemes hivatásnak szentelte életét, és mégsem veszítette el az olyan gyermek könnyed kedélyét, aki nem törődik a jövővel, aki minden talált virágnak szívből tud örülni: „Fogadd szeretettel ezeket a leveleket egy ismeretlentől, aki érzelmileg közel áll hozzád.” (I. kötet, Ajánlás).

Az egyes mondák, mesék, tréfák és elbeszélések a földkerekség legkülönbözőbb tájairól származnak. Pulszkyné mindezt nem egyszerűen a nép szájába adja, nem utánozza az ismert mese- és tréfaanyagot, hanem kultúrtörténetileg stilizál és néprajzilag magyaráz – nem vitás, hogy mindez meghaladja az eddigi tolmácsolásokat s magát Kertbenyt is. Így szerinte *János vitéz* Petőfi Sándor népkölteménye, a magyar parasztlelet hűségese tükröképe, és felvázolja a vidéki magyar ember képzeletének körvonalait. Egyszerű falusi historaként kezdődik, amelyben talán nem találjuk meg az Auerbachnál és George Sandnál oly meglepő lélektani mélységet, mégis felsorakoztat egy csomó hamisítatlan magyar képet és epizódot, s mindezt a Tiszatájnak híven és a természet élénk átérzésével vázolt sajátos tüneményei veszik körül; a táj itt nem pusztán élettelen díszlet, hanem a költemény szerves része. De János nem marad meg alacsony juhászi mivoltában, katona lesz, és Petőfi bemutatja költeményében a huszár-obszesszív minden féktelen föllentését. A huszárok földrajzi ismeretei ugyanis alig haladják meg egy jólnevelt franciáét. Petőfi költeményének második részét a rendelkezésre álló néhány huszárötletből igen ügyesen szötte össze. A harmadik részben a Tündérországra vezet el, itt már teljességgel a magyar tündérmese területére lép rá.

A műben megtalálhatjuk a magyar mese minden hibáját és minden erényét. Amint a hős elhagyja a varázserdőt és belép a meseországba, azonnal szemben találja magát a sziklaevő óriással, aki az északi mesék óriásaira emlékeztet. Alighogy legyűrte, második kalandja már középkori: megbünteti a boszorkányokat és nem ijed meg a kísértetektől, eljut az Óperenciás tengerig, amely a fizikai világot a nemtők hajlé-

kától elválasztja; ezek az ifjúság forrásánál örök boldogságban élnek. – Itt megszakad az elbeszélés fonala, – Pulszkyt tovább nem érdekli Petőfi, a romantikus mese- és mítosz kutatás ingoványos talajára téved, s közben megfélekedzik a megvalósított magyar mese-utópia bámulatos csodáiról és szépségeiről.

Moritz Carrière kritikus és esztéta – aki a *Petőfi dem Sonnengott* c. himnuszt kiadta – Pulszkyénál szigorúbban ítélkezik a *János vitéz*-ről, mert – nyilván barátja, Bettina befolyására – Petőfiben csak a lírikust látja meg, de parasztmeséjét már nem méltányolja. Abban, hogy János vitéz a tengeri viharban belekapaszkodik egy felhőbe, majd a griffmadár hátán hazarepül, abban, hogy miképpen harcol az ormótlan óriásokkal, hogy az Indiával határos Franciaországba kerül, Carrière csak kalandos képzelődést lát, amelyből hiányzik a mélyebb megokolás, s mindez pezsgő humor nélkül, ami pedig talán elviselhetővé tehetné. Ezzel szemben szerinte Petőfi dalaiban népének igazi ősforrásává vált... Ugyanebben a tanulmányban Carrière sokkal több megértést tanúsít Petőfi legnagyobb költői kortársa, az epikus Arany iránt. Arany – így Carrière – költeményeit nem közvetlenül a nép szívéből szakította ki, mint Petőfi, hanem felhasználta a régi népkönyveket, s így a magyar nép által régóta kedvelt anyagokat naiv, mindenki számára érthető nyelven tolmácsolta. Szinte az a benyomásunk, hogy itt a naiv és a szentimentális költészet szembeállításáról van szó.

Petőfi költői egyéniségének mélyebb megértésére volt szükség ahhoz – amennyire ezt az első fordítások egyáltalán lehetővé tették –, hogy a realist, a zsenialist a meseszerűben is fel lehessen ismerni, hogy érthetővé váljék a költeményben „a magyar nép gondolkodásmódjának” visszatükröződése. Ilyen megértést találunk Adolf Stahrnál⁷⁹, aki – akárcsak Carrière – kritikus és irodalomtörténész volt s ugyancsak Bettina köréhez tartozott, egyébként politikailag demokrata-liberális érzelmű tudós és a frankfurti parlament tagja volt. A *Deutsches Museum* II. kötetében (1851. 931–935. l.), amelyben Carrière Petőfiről és Aranyról nyilatkozott, Stahr kritikát írt a *János vitéz*-ről. Kritikája minden ízében pozitív, s szinte úgy fest, mintha Carrière-t – akit egyébként nem is említ – mondatról mondatra cáfolni akarná, s mindenképp előtt „az esztétika absztrakt művészi elveinek az eposzra való alkalmazását” kívánná visszautasítani.

Elolvasta a kis eposzt – írja –, bár némi önmegtagadásába került, hogy hozzáfogjon, (ugyan kinek van manapság kedve meséket olvasni?), de mégis elolvasta, mert a művet Európa leghősiesebb és legszerencsétlenebb népének egyik költője írta, s mert vonzották azok az elszórt lírai költemények, amelyeket itt-ott újságokban, nemrégiben meg egy gyűjteményben ettől a költőtől olvasott; s most, hogy elolvasta, örül neki, hogy megtette, s ugyanezt ajánlja mindenkinek, akinek e köny-

vecske kezébe kerül. Csak most, hogy átrágtá magát ezen az igazi népies meseeposzon, érti meg a magyar népszellemet, amelynek János vitéz a képviselője. A magyar népi képzelet minden kedvenc motívumán túl kibubózik belőle a juhász (ahogy Stahr írja „Jusás”), a betyár, a huszár és a királyfi. Petőfi *János vitéz*-e azért lett ennek a nagytehetségű költőnek legnépszerűbb költeménye, mert művét egészen telíteni tudta magyar népi gondolkodással. A *János vitéz* mindenekelőtt a magyarok számára készült, az eposz a legkalandosabb történetek sorozata, ahogyan Magyarország erőtől duzzadó népe szeret mesélni a magányos pásztoroknyuhókban vagy tüzes bor mellett az éji tábornüzeknél. Petőfi is azért vezeti végig csapongó képzeletét a földkerekség minden országán, hogy aztán magába a tündérbirodalomba jusson el, bár kiindulópontja, a magyar pásztorélet pozitív valósága távolról sem sejtet ilyen befejezést. Bizonyára lesz számos „művelt” olvasó és műtész, aki megütközik ezen. Aki azonban a költeményben a népszellemtől látja, az az ilyen nemzeti színezetű költemények esetében – velünk együtt – nem azt fogja kérdezni, hogy miképpen alkalmazható e versre az esztétika elvont, általános művészeti törvényeinek mércéje, hanem mindenekelőtt az fogja érdekelni, hogy megfelel-e a mű a hozzá tartozó népszellemtől. Előbb sajátunkká kell tennünk a magyar talajnak ezt a valóságát, s ha erre képesek vagyunk, csak akkor ébreszthet bennünk ez a vidám és erőteljes pásztorfiú, Kukorica Jancsi a maga derűs becsületességével és hűségével, hálájával és igazságérzetével, bátorságával és mindazzal az egyszerű érzéssel és erénnyel, amelyek benne az elbeszélés folyamán jelentkeznek, olyan élénk figyelmet, hogy a nagyvilágban tett útjain végigkísérjük. – Stahr interpretációja romantikus népszellemtől fogalma ellenére is magyar szempontból és a maga korában meghökkentően jó teljesítmény. Ami belőle hiányzik, az nem más, mint az utópista politikai alap kimutatása.

Ami ezután következik, az látszólag a tartalom ismertetése, valójában azonban a fentiek részletes elemzése.

Kertbeny a *János vitéz*-t 1860-ban másodszor, 1866-ban harmadszor is kiadta újra átdolgozva. Ezek az átdolgozások az első, rögtönzött kiadáshoz képest nyelvi és alaki hűség szempontjából is jelentékeny haladásról tanúskodnak. Csak egy nem akart megváltozni: Kertbeny, bár most már realisabb képet rajzolt Petőfiről, ezúttal sem tudott behatolni a költői mű lényegébe. Szerinte a költő versei között mindenestre a *János vitéz* és a *Bolond Istók* a gyöngyszemek. Az első elbeszélő költeményben Jánosnak, a juhásznak a gonosz mostoha miatt el kell hagynia szeretőjét, Iluskát. Ezek a bevezető fejezetek teli vannak a leggyengébb érzelmi aláfestéssel. János nyakába veszi a világot, huszár lesz belőle, de rögtön belekerül a megnemesedett mesevilágba, elküldött kalandokat él át sárkányokkal, törökökkel, boszorkányokkal, tréfás

földrajzba gabalyodik bele: Olaszországból a szomszédos Indiába kerül, ahol lova a csillagokban botladozik, majd innen közvetlenül Franciaországba jut, ahol megmenti a királylányt, s ennek keze és trónja várja őt jutalmul. János azonban csak Iluskájára gondol, visszautasít minden megtiszteltetést, és hazaindul. Falujában szeretőjének már csak sírját találja. Innen leszakít egy rózsát, elmegy a közeli tóhoz, és beledobja a virágot azzal a szándékkal, hogy ő maga is követi. Ez azonban a feledés tava volt, s alighogy a rózsza megérintette a víz tükrét, Iluska kél ki belőle. Egymás karjába esnek, a tündérbirodalom királyává és királynőjévé lesznek, és – „ma is élnek, ha meg nem haltak”. Ezt olvassuk Petőfi költeményei újabb gyűjteményének Kertbenytől írt utószavában (Leipzig, 1858. 564. l.).

Bettina és Kertbeny között Petőfi lángeszét és a fordító honfiúi gondjait illetően – állandó civakodásuk és a Kertbeny emberi magatartását ostorozó folytonos szigorú bírálat ellenére – az őket elválasztó távolságon át is „hallgatólagos megállapodás” jött létre. Ennek a meg egyezésnek első eredménye – mint láttuk – Petőfi apoteózisa volt. Ezt Kertbeny éppen olyan lázas izgalommal várta, mint a Bettina által kijavított *János vitéz*-t. Amikor aztán megkapta a himnusz kéziratát, s abban Apollót, Eost, Narcissust s egyebeket olvasott, elborzadt, hiszen ő Petőfinek, a mézsáros fiának legnagyobb érdemét éppen abban látta, hogy a Tisza zombékos partjáról elűzte a Daphnéket és a Philliszeket, és jogaikba helyezte a csikósokat és juhászokat. Sőt – mint írja – velejéig megrendül, ha Pindarosz valamelyik ódáját olvassa, de eddig nem tudta magát rászánni, hogy elolvassa Klopstocknak vagy akár magának Hölderlinnek valamelyik ódáját. Ilyen véleménnyel ült neki a himnusz olvasásának. De Bettina ragyogó diadalt aratott: a gondolatoknak és érzéseknek ez a bősége, „a hangszínek, az összhangnak és eszméknek ez az áradása, ez a pompásan megalkotott harmónia s ugyanakkor a kisszerű dallamfűgésoknak ez a tökéletes megvetése” teljes mértékben meggyőzte őt, Kertbenyt, s most már maga is azt hiszi, hogy ez a leg-sikerültebb minden mű között, amelyet Bettina valaha is „kilehelt”, éppen ezért szent borzongással borul a lábaihoz.

Aztán újra átolvassa a költeményt, s benyomását úgy foglalja össze, hogy Bettina nem is német, hanem – hála Istennek – az utolsó görög; így ő – Kertbeny – végre azt remélheti, hogy lassanként mégiscsak megértik. Részéről vége a kicsinyes szörszálhasogatásnak, Bettina gátlástalan isteni mivoltában száguldjon csak el feje felett, fújja hosszú haját az arcába, s zord, acélos szélviharával csókolja láztól izzó orcáit; bacchánsnőszerű parázlásával ontsa rá sugarait, ő minden arany cseppet szent lelkesedéssel, óvatosan fog fel lelkének kéklő kelyhében, Bettinával együtt lebeg fel és alá a levegőgben, és szívja magába az üde lehelletet, míg csak lelke halhatatlanná nem tisztul, és Bettinához

méltóvá nem válik. A költő mestere kizárólag a lángész; de azok amott mesterséges szavakat tanultak meg, s mint hollók zagyván kárognak Zeusz szent madara ellen. Igen ő, Kertbeny, az emberek között az egyik legnyomorultabb és mégis a legboldogabb! Történjék bármi is, lehet hogy lezuhan a magasból, mégsem szűnik meg rajongva pillantani Bettinára! (1850. dec. 25.) – S még néhány szó: a himnusszal annyira egybeolvadt, hogy gyakran még félálomban is versszakokat mormol maga elé – Bettina egy darabot tépne ki szívéből, ha el akarná venni tőle (1851. jan. 15.). Amitől Kertbeny tartott, valóban bekövetkezett: Bettina visszavette a költeményt, amelyet – mint tudjuk – először Carrière publikált 1851-ben a *Deutsches Museum* II. kötetében.

Kertbeny rendkívüli módon felindult, amikor meghallotta, hogy Bettina „Magyar induló”-t írt. Ez arra készítette, hogy a költőnőt felvilágosítsa a magyar zene lényegéről, s szokása szerint most sem ragaszkodott szorososan a történelmi igazsághoz. Kertbeny feltételezi, hogy Bettina nem tudja: a magyar zene önálló, minden mástól különböző muzsika, ahogyan pl. a német zene elüt az olasztól. Ha ő, Kertbeny, Pestre mehetne, Bettina kottákat kapna tőle, mert furcsa dolog, de „mi magyarok viseletben, nyelvben, szokásokban, politikában, irodalomban, zenében, táncban, festészetben minden szempontból gazdagok és eredetiek vagyunk, ám erről az oldalunkról eddig még senki sem ismert és becsült bennünket; a magyar az egyetlen nép, amely ezer éve féltékenyen őrzi nemzetiségét, jellege természetszerűen csakis és egyedül ebből fejlődött ki – fűzi hozzá –, de soha nem vette át és nem utánozta szolgálai módon a nyugati civilizációt”. Ha tehát Bettina nem ismeri a magyar zenét, akkor német indulót fog írni magyar címmel. Egyébként a berlini Gunkelnek több magyar darabja van, Bettina írassa le nála magának a Rákóczi-indulót, a magyar Marseillaise-t. Berlioz ezt a nagyon merész harci dalt ügyesen beleszótta *Damnation de Faust* (Faust elkárhozása) c. darabjába.

Egyébként nem tudjuk, hogy Bettina valóban írt-e magyar indulót.

Ez különben nem az egyetlen alkalom volt, amikor Kertbeny túllépte ismeretei határait, hiszen hamisan ítélte meg Goethe *Faust*-ját vagy Schillert is, de ezek nem voltak hosszú életű eltévelyedések, és sohasem hatottak zavaróan.

Kertbeny sokszor elmondta: mennyi fáradtságába került, míg sikerült összehangolnia a magyar és a német nyelvet... Be kell vallania – írja a magyar népdalok fordítása közben, amelyeket Bettinának akar ajánlani, s amelyek Németország pusztai költői számára is valóságos kincsébányát jelentenek –, hogy persze négy éven át nem a külső formával törődött, hanem inkább egy másik szellem megértéséért és egyöntetű tolmácsolásáért küszködött. Hányszor volt készen a népdalok és Petőfi kézírata, s megint csak elégette Nápolyban, Londonban, Ber-

linben s a múlt télen „itt” (Bad Homburgban). Most úgy véli, végre megtalálta a varázsigt, mert gyakran fürge kézzel hús rimes költeményt is leír egyhuzamban anélkül, hogy akárcsak egy betűt is kellene változtatnia. Bettinának kézzelfogható bizonyítékot akar küldeni fordítói hűségéről, ezért leveléhez mellékeli Petőfi egyik dalát német fordításban és eredetiben, egy „szótár” kíséretében, azaz a magyar szöveget szóról szóra lefordítva:

In der Wiege weint der wache Säugling;
Vor der Wiege
Singt die Amme – daß er durch die Lieder
Schlafend liege.

Vieler Leiden weinerliches Kindlein
Ist der Kummer: –
Dichte Lied auf Lied – durch Lieder
Sinkt er in Schlummer.

„Ugye, ez egyáltalában nem erőltetett?” – kérdezi.

Az eredeti:

Bölcsőben sír az éber csecsemő;
Bölcső előtt
A dajka zeng – el szokják a dalok
Altatni őt.

Sok szenvedésem síró gyermeke
A fájdalom;
Dalt dalra költök – dalaimmal őt
Elaltatom.

Íme, a szótár:

Bölcső (ejtsd Böltschö) die Wiege, Bölcsoöben in der Wiege
Sírni weinen, sír er weint, síró weinerlich
az der
éber wach
csecsemő Säugling, csecse d. weibliche Brustwarze –
előtt davor, vor der
a die
dajka Amme
zeng singt
szokás Gewohnheit
el szokják es pflegen ihn
dal Lied, dalok Lieder
altatni einschläfern

öt ihn
sok viel
szenvedés Leiden
gyermek Kind
fájdalom Kummer, Schmerz
Költő Dichter, Költészet Dichtung
költők ich dichte
elaltatni einschlummern

Befejezésül kéri Bettinát: ha valaki azt mondaná neki, hogy ő, Kertbeny nem fordít híven, akkor mutassa meg az illetőnek a fenti szemelvényt. Ő valójában – jól-rosszul – utánakölt és nem fordít. Minden verselési könnyedsége ellenére sem jutott volna még álmában sem az eszébe, hogy eredeti verseket költjön; csak semmi illatmámor, csak semmi játék, egyébként – sajnos – sok minden (1849. nov. 25.).

1850-ben az *Auswahl Ungarischer Volkslieder* nyomdakészen állt, de Bettina kihúzta az ajánlásnak azokat a mondatait, amelyeket alább zárójelbe helyeztünk:

AUSWAHL
Ungarischer Volkslieder
Ins Deutsche übertragen
durch
Kertbeny
(*Válogatott magyar népdalok.* Németre fordította Kertbeny.)
1850.

2. lap: Ajánlás

3. lap: Bettinának

(Neked, akinek szíve telve volt szeretettel e nép iránt, aki könnyeztél érte, aki vigasztaló szóval és segítségre kész kézzel mindig mellette voltál; Neked, akinek férje és fivére* a németek népies virágocskáinak szerető, derék kertésze volt; Neked, aki kedves leánykáidban a mese és a dal új gondozóit nevelted fel számunkra; Neked, Bettina, Neked ajánlom ezt a kísérletemet népem dalainak német nyelvű tolmácsolására.)

„Olvasd e verseket és ne átkozd meg egy mindenben oly nagyszerű, nyíltszívű, egészséges nemzet ellenségeit – mert nem szabad Isten ítéletének elébe vágnunk; imádkozz a magad módján, hogy a szegény magyar nép erőt, vigaszt, önbizalmat és türelmet merítsen dalaiból, s így mostani láncait kissé könnyebben viselje, a döntés napján pedig az ősi harci rivalgással induljon a csatátérre, és cimbalmát, hegedűjét az ellen-

* Achim von Arnim és Clemens Brentano.

ség fején törhesse darabokra. Ha nem is lesz többé hegedünk és tárogatónk, de igenis lesz végtére szabadságunk.”

A nekikeseredett Kertbeny vigasztalására Bettina egy „szép magasztaló dalt ír le”:

Schlaf ist Balsam! Die Sinne duften ihm in den
Geist, daß er betäubt werde und träumt.
Im Schläfe durchströmt die Sinne Geistesleben,
Wachend durchströmt den Geist Sinnesleben.
Und oft taugt (taucht) er unter, denn gar zu süß ist,
Im Sinneleben baden.
In Deiner Dichtung reinem Klang badet der
Genius im Sinnesleben.

A szűkszavú magyarázatból, amelyet Bettina fűz magasztaló költeményéhez, kitűnik, hogy a vers Petőfire vonatkozik. Egyúttal két rajzot akar Kertbenynek küldeni, az egyik „A magyar ember pásztorórája”, a másik János vitézt ábrázolja szeretőjével. Az első „csaknem fölér Goethe emlékművével”, Karl Steinhäuser szobrászművész alkotásával⁸⁰, a másodikat a *János vitéz*-hez szánta illusztrációnak. Az a cím, amelyet Bettina e másodikhoz eredetileg javasolt – „A magyar ember szeretőjével, a szabadsággal” – nagyon nem tetszett Kertbenynek, mert frivólnak érezte, s azt javasolta, hogy általánosabb címet adjanak a rajznak, pl. „Az embernek hódoló szabadság” (1856. febr. 8.).

Ha a fent idézett részletek egyrészről elő is segítik két, jellemben, világnézetben és tehetségben egymástól annyira elütő ember kölcsönös megvilágítását, akik Petőfi-imádatukban végül is egymásra találtak – akkor levélváltásuk másrészről kidomborítja azt a történelmi és szellemi helyzetet is, amelyben Bettinának sokat vitatott s valódi mélysége szerint eddig alig is méltatott utolsó műve, a feljebb már említett *Gespräche mit Dämonen* keletkezett.

Maga Bettina „Beszélgetéseit” első „Király-könyve” (*Dis Buch gehört dem König* – Ez a könyv a királyé) második részének szánta, s még ma is annak tekintik. Ez mind igaz lehetne, ha csupán a két mű látszólag közös célzatát tartanánk szem előtt – az abszolút uralkodó átnevelése demokratikus királlyá –, de valójában egy egész világ választja el őket egymástól: az európai forradalmak és összeomlásuk, az elnyomott nemzetek sorsa, a győztes reakció megtorló intézkedései és azok a következtetések, amelyeket Bettina ezeknek az eseményeknek a tapasztalataiból vont le.

Az első könyvet a szerző mintegy a „Fejedelmek tüköré”-nek szánta. E részben Bettina azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a porosz királyt „megmentse” (Moritz Carrière fogalmazása), azaz a liberális demokrácia szellemében eszményi uralkodóvá nevelje át, leplezze az

abszolút állam támaszait és intézményeit, s a királyt kibékítse népével, hogy aztán egész Európához hasonlóan Németországban is megváltozzék a helyzet. Mindez persze csak vágyálom maradt. A forradalmak, amelyek mindezt meg akarták valósítani, összeomlottak, de közben bebizonyították, hogy milyen hősiességet és áldozatkésztséget tanúsítanak az elnyomott népek, ha legfőbb kincsük, a szabadság forog kockán. Mindez Bettinát újszerű ideológiai-politikai éleslátáshoz segítette hozzá, bár meg kell mondanunk, hogy koncepciója a „Beszélgetések”-ben végül ismét csak utópiába torkollott. Ő maga úgy vallotta, hogy a „Beszélgetések” keletkezését egy német forradalmár* megszabadtására irányuló fáradozásainak köszönhetjük, mi azonban úgy gondoljuk, hogy a végső lökést az a forradalmi légkör adta, amelyben maga a költő is benne élt.

A nevelési szándék a szóban forgó műben is megmarad, ám új, időszzerű tartalommal telik meg, és határtalan földi-kozmikus űrben játszódik le. A megnevelendő király ugyanaz, de – szimbolikus jegyként – úgy alszik, hogy a sorsdöntő évek nyomtalanul múlnak el fölötte. Az egész mű felépítésének alapelvét a beszélgetés fejezi ki. A szunnyadó király beszélgető partnere Bettina, aki egy jóságos démon alakját veszi fel. Bettina folytatja nevelési tevékenységét, és ideológiailag előkészíti a következő víziószzerű jeleneteket; hamarosan ezek sereglenek kettőjük köré: ősi szellemek és az utódok szellemei, népek és képviselőik, a magyarok szellemei és egyes magyarok, a lengyelek szellemei és lengyelek, germánok, longobardok, proletárok, gallok, Szobieszki, befejezősül az iszlám szelleme. Mindezek hangja véget nem érő beszélő kórusban egyesül. Felidézük történelmüket, siratják elvesztett hazájukat, megátkozzák zsarnokukat, magasztalják hőseiket és vértanúikat, felvillan előttük az új jövő, az új haza perspektívája: sziget az óceán kel- lős közepén. Jelszavaik: népszabadság, világszabadság, a népek egyet- értése és szent szövetsége. Szellem-mivoltukban az alvó király lelkiis- meretéhez szólnak, megmutatják neki a népkirálysághoz vezető utat, s készen állnak arra, hogy hódoljanak előtte, a királyi trón várományo- sa előtt. De a király nem ébred fel –, minden csak álom és utópia ma- rad. Ezt jelzi Bettina visszatérése is romantikus kiindulási terminoló- giájához és a történelem világának mitizálásához, amely alól még a forradalmi fogalmakat sem képes kivonni.

Most pedig lássuk a könyv magyar vonatkozásait. Bettina számára kimeríthetetlen anyag- és információs forrásként ezúttal is elsősorban Kertbeny jön számításba, aki be tud neki számolni a szabadságharc utolsó napjairól, a szoldateszka gazzetteiről, az otthoni túlélők nyomo-

* Ti. Gottfried Kinkel (1815–1882), költő, publicista, műtörténész, a frankfurti parlament radikális tagja.

ráról, az idegenben bolyongó emigránsokról. Mindez már az első pillanattól kezdve, hogy Bettina hozzátáptott könyve megírásához, élelnek visszhangra talált Kertbenyhez intézett leveleiben. Értesíti barátját: ez lesz ám a könyv, amelyet most ír! Bámolni fog, mert titkot rejtett el benne, de nem árulja el, fél, hogy barátja valahol elszólja magát. A pietisták eddig még mindig közbeavatkoztak, ha ő, Bettina elért valamit . . . De mit törődik ő azzal, hogy az emberek mit mondanak róla, jót vagy rosszat! Ezért nem is haragszik az emberekre, de nem is hízeleg nekik. Mégis úgy látszik, mintha Bettina elárulta volna Kertbenynek a könyv címét, sőt az a szándéka, hogy neki is ajánlja művét. Kertbeny válaszában tréfálkozva jegyzi meg, hogy Bettina meglopta őt. Két évvel ezelőtt ő a *Günderode* c. könyv címét áthúzta, és fölé írta: *Gespräche mit Dämonen* (Beszélgetések démonokkal), a „démon” szót plátói jó értelemben használva, hiszen Bettina Günderodeval* nem is beszél, csupán csak a láthatatlan, mindnyájunkat körülvevő incselkedő, hízelgő démonokkal. Bettina ebből is láthatja, hogy ő, Kertbeny, születésétől kezdve arra volt kijelölve, hogy 1849-ben vele találkozzék, és hogy ő a magyar pusztán, Bettina az uckermarki tájon egymással elektromos összeköttetésben legyenek, még mielőtt csak sejtették volna: Allah il Allah és Bettina az ő prófétája. Persze, hogy veszettül örvend Bettina könyvének, „majd megint botorkálhatunk a félelmes árnyakkal teli meghitt zugokban, amíg Te föl nem vezetsz minket oda, ahol homlokod szélessége és komollyága válik, mert az Isten, az Adonai ül majd előttünk” (Kertbeny levele Bettinához, 1849. nov. 7.).

Kertbeny nem is sejti, hogy mennyire átvette Bettina „stílusát”. Másrészt Bettina is ugyanilyen nyelvre fordította le Kertbeny helyzetjelentéseit, úgyhogy e tudósításokat változtatás nélkül be lehetett olvasztani a „Beszélgetések”-be.

Íme, néhány szemelvény Bettina levélfogalmazványaiból, amelyek a sok javítás és törlés következtében már szinte olvashatatlaná váltak. A magyar szabadságharc apoteózisa: a pusztulás és a halál egymásnak készítik kölcsönösen az utat. – Kifeszítették fekete íjaikat! Meghúzták és elröppentették nyílveesszőiket. Hova? A nyilak (a népek) diadalmi napjaira, a szabadság virágára, a magyar ember menyasszonyára, a nemzetek királynőjére hulltak alá, – a Te hazádra.

Hatalmas volt, derékkal emelkedett ki a felhők fölé, s körülötte ott volt valamennyi nővére: izzó szemmel, vágó aggodalommal, sóvárogva, hogy részt vehessenek a harcban a gonosz ellenség ellen. De a fellegek teljesen befedték őket, és miközben győzelmi dalok harsogtak az éjszakában, készen tartották az áldozati koszorúkat és ujjongva mond-

* Günderode, Karoline (1780–1806) szerencsétlen sorsú költő, kiről Bettina 1840-ben könyvet írt (*Die Günderode*). (A szerk.)

ták: „Légy áldott, te dicső származású, szabadságot szülő, légy áldott nővéreid között! Amilyen hatalmasan árad a folyam a tenger felé, amilyen örömmel nyitják meg a bimbók kelyhüket a tavasz előtt, amilyen magasan ível föl a mennybolt, ugyanúgy növekedjék és virágozzon a Te törzsed, . . . a népek védasszonyának törzse.” De az oltárról bíborfolyamok hömpölyögnek alá, fölüvölt a halál rekedt ugatása, s íme, mindnyájan vadul összelelkezőve torpannak vissza a nyitott kapu előtt, és az áldozati koszorúk az oltárról a hősök omló véérébe hanyatlanak. A magyarok menyasszonya magasan kiemelkedve és büszkén, fenyegetően állja a küzdelmet, miközben az ellenséget övénel fogva megragadja! Fogjatok hát egymással kezét (itt, a szabad ég alatt) Ti, e föld leányai és fiai: erő, akarat, nemesség és szabadság, (sarjadjon a paraszt ivadékból) egy időtlen nemzedék, amelyet a magasztaló ének sem égen, sem földön nem hagy említetlenül! (Bettina levele Kertbenyhez, dátum nélkül, ez utóbbinak 1849. okt. 10-én kelt levelére.)

Ezt a hangnemet Bettina víziószerű pátosszal folytatja, amely saját tüzén lobban lángra: A nemzetek elleni gyűlölet a téboly kegyetlensége, amely mindent felgyújt! – „Még mást is kívánsz tőlem, de nem ígérhetek semmit, úgy kell haladnom, ahogyan azt a szellem előírta, Téged is látlak a magad folyóján, a saját tutajodon közeledni, s közben át- meg átsapnak rajtad szent magyarságod keserű hullámai! . . . Ó, bárcsak tovább égett volna a szent tűz, nemesen és egyszerűen, elpusztítva minden romlandót, mulandót és aljasat, s bárha új fönix kelt volna ki a hamuból. Magyarország, a nemzetek fönixe! A hamu még parázslék. Tegyetek rá tömjént és drága fűszerszámokat. Leheljétek be a reggeli szellőt, vegyítsétek illatát a rétek tavaszi balsamával. Hajnalhasadás, simogasd végig a fönixfészek felszálló füstjét: emelkedve lángol ez a kelő nap sugaraiban, s ti, hajnali párák ereszkedjetek le a sziklaormokra, és mindnyájan vigyázzatok, amikor újjászületve kikél saját hamujából! S közben lángoló tollazattal suhan a hűvös, kék éteren át! Igen, szeretek! Bárcsak könnyeimmel áztathatnám lábaitokat, bárcsak orcámat, ó, Ti halálra szántak, nyomdokaitokra hajthatnám!” (Bettina levele, 1849. okt. 19.)

(Bettina szükségesnek tartja, hogy mindenütt szóvá tegye azt a méltatlan bánásmódot, amelyben a menekült magyarokat Németországban részesítik; s azt, hogy még most sem érik be a magyarok győzelmének elárulásával – mert Magyarország győzött erkölcsileg és a valóságban is –, s még most is mindent megtesznek, hogy kirekesszék őket a nép, nemzet, ember fogalomköréből. Inti Kertbenyt, legyen olyan hűséges, mint János vitéz, és gondoljon arra, hogy szíve minden dobbanása nagy nemzetéé. „Elrabolták Tőletek a földet, a levegőt, a vizet, a hazát, de megmaradt számotokra a lelkesedés tüze, amely mindnyájatokban ott lobog. És ha minden nemzet börtönbe zárhatja magát, és a vámszedők

kutatásaik során elszedik tőlük annak legjavát, amit az örökkévalóságba magukkal akartak vinni, a Te néped akkor is erőteljesebben duzzadóan és szabadon áll majd teremtetője előtt, s nem freccsen rá az aljasság szennyre. A szarvasbika a kopár pusztában, az éjszakai harmatban fürdő bérc, a sas a sziklaormokon: valamennyien néped hazájának sorsáról beszélnek istennel, s azt mondják neki: Lásd, mi magánosok vagyunk, minket nem vesz körül ősi nemzetség. Vérontás és borzalmas kínok szentelt földdé magasztosították kerékbetört hazánkat, mert minden rögöt a hazaszeretet vércseppjei itatnak át. És minden harmatcseppben a Ti dicsőségetek pompás ékszere csillog”. (1848. nov. 23.)

Bettina egyik levelébe – amelyet azonban Kertbeny nem kapott meg – állítólag „berajzolta” egy magyar ember látomását: a harcoló magyar (nőalak) túllép a felhőkön, hozzátartozói odanyújtják neki a dárdát, harsogva lezúgó habok feltartóztathatatlanul ragadják a sziklába görcsösen kapaszkodó ellenséget az Orcus felé, közben a nemzetek a magyar győzelemért imádkoznak, s kezükben hősvértől permeztett áldozati koszorút tartanak. És hogy menekülnek hirtelen a szabadság tátongó kapujából, amely félelmetesen tárja rájuk hatalmas száját. Ekkor belekapaszkodnak császáraik és királyaik hermelin-uszályába, s a poroszok körülfogják és ostorozzák a népet; az pedig görnyed és fetreng kínjában – és a császárok mosolyognak! – Eközben a tisztá, az istentől átszellemült nemtő magasan felettük számos sebéből tehetetlenül csorgatja véréát a hősök ölébe, s fejük fölé bocsátja a béke palmaágát. Befejezésül Bettinának a magyarság melletti hitvallását olvassuk. Ez egy kelet nélküli levélfogalmazványban maradt ránk: „Én mindebből valóban csak azt tudom, hogy lelkemben a magyarokat tenyereim hordozom, és hogy minden egyéb, ami Téged személy szerint lehangol, alapjában véve csak gyermekded nézizjáték, amely a romantikus fények kitérésével együtt fellobban; nézd csak a petárdákat: milyen fényesen és tisztán emelkednek az ég felé”.

A hírforrásként szolgáló Kertbeny mellett Petőfi – mint láttuk – az ihletet jelentette Bettina számára, aki a költő sorsát eltéphetetlenül fűzte egybe a magyar nemzet jövőjével, s közben képzelete és lelkesedése nem ismert határt. Lássunk erre is egy példát.

Bettina valószínűleg 1839 késő őszi R. M. Milnes⁸¹ liberális angol politikushoz és költőhöz fordult egy kérdésben Kertbeny biztatására, akinek levele és az ő saját értesülései egyaránt meggyőzték arról, hogy Ausztria kegyetlensége sokkal messzebb megy, mint amennyit akár a legkönyörtelenebb vademberről is fel lehetne tételni. Véleménye szerint most már nem kétséges, hogy Ausztria kifosztja a magyar könyvtárakat, s arra törekszik, hogy ennek az emlékezetes korszaknak lehetőleg minden dokumentumát megsemmisítse. Csak néhány hozzáértő embernek sikerülhetne vajmi keveset megmentenie. Márpedig nem szo-

rul bizonyításra: ezek a férfiak olyan helyzetben vannak, hogy szinte semmiféle eszköz nem áll rendelkezésükre, s nem lennének képesek magukon segíteni, ha megértő és komoly emberek nem nyúlnának a hónuk alá! – Itt Bettina elsősorban Milnesre gondol, akiről úgy gondolja, hogy rokonszenvet érez „ennek az Európa ölében nyugvó, ősi erőkkal rendelkező népnek nagyszerű és pompás megmozdulásai iránt”. Többen azt mondták Bettinának, hogy egy emelkedett szellem, amely felkél és minden egyes merész lépésével rábizonyítja az uralkodókra kegyetlen hitszegésüket, őt, Milnest magával tudná ragadni. Kéri az angol képviselőt, közölje vele: nehézségekkel járna-e Londonban ilyen rokonszenvet másokban is felébreszteni, s nem lehetne-e a szimpátiákat könyvtárutas útján a cél szolgálatába állítani. Ő ugyanis a *Goethes Briefwechsel* (Goethe levélváltása) c. kiadványt, amelyet angolra fordított, erre a célra szánta. Ezt a művet Németországban példányonként hét tallérért árusították. Bettina e művet szívesen engedné át a fenti célra olyan áron, amelyet Milnes határozna meg. Az a körülmény, hogy könyvéért több vagy kevesebb folyik be, Bettinát nem befolyásolja abban a szándékában, hogy amennyire tőle telik, teljesítse a magyarok kérését.

Kérésének nagyobb nyomatéka végett ismét képeket idéz a magyar szabadságharc utolsó napjaiból és az emigrációról, s arról, hogy ezek a nagy lelkek milyen boldogan mentek a halálba. Férfiak és aggastyánok, akik egy szent háború érintésére ifjakká fiatalodtak, sőt gyermekek, akik a gyermekorból hirtelen kiszakadva átmenet nélkül pompás, harc-edzett férfiakká serdültek, most kénytelenek fejüket poroszlóik lábaihoz hajtani. Tizennégyéves fiúk nagy dolgokat vittek végbe, rohammal, fegyver nélkül foglaltak el ágyúkat, elnézőek voltak az elfogott ellenséggel szemben, s merészen számítók és öntudatosak, amikor hazájukat szolgálták. Jellemüknek nincs egy vonása, amely nem érdemelné meg a halhatatlanságot. És íme, most minden részvét, amely a háború folyamán a lelkesedéstől felszítva magasan lobogott, egyszerre mintegy hamvába holt! Nincs többé szikra, amelyet felcsíholhatnának! Ó, bár csak módjában állna, hogy egyszerű és mégis oly szent vállalkozása számára némi érdeklődést keltsen . . . Ha kérése teljesíthető lenne, kéri Milnest, viselje szívén az ügyet, vegyen fáradságot és buzdítsa barátait is, kerítsenek egy könyvkereskedőt, aki a művet a külön feltüntetett célnak megfelelően árusítaná. A célt persze nem szabad nyilvánosságra hozni, nehogy az osztrák követség rájöjjön és felhívja rá az angol kormány figyelmét.

És Bettina – nagy meglepetésünkre – a Milnesnek írt levélhez egy könyvet csatolt: Kertbeny frankfurti Petőfi-antológiáját. Félretereszi-e majd a könyvet, – kérdezi. Vagy átengedi lelkét az antológia tiszta, szép hangulatának, – hacsak egy szempillantásra is? Nos, az első sze-

relemnek a gyöngyei ezek, cipruslombok, elhintve a kedves sírján; a szülő és a gyermekszeretnek ezek a tiszta, szép és üde megnyilatkozásai vajon nem a közvetlen, nem az igazi költői érületről tanúskodnak? – Élt-e valaha is nagyobb költő? Nem, ez a költő a legelső, a legnagyobb poéták közé tartozik. Egy magyar! Mészárosnak a fia. S vajon ő, Bettina barátja (ti. Kertbeny) sírásó volt?

Petőfi írta a tüzes, magasztos csatadalokat, a kiáltványokat, a felhívásokat! Ő vezette az ifjakat (s nyilván nem a zsidókat, amint a „Bettina-olvasókönyv”-ben a 429. lapon olvasható: *Jungen – Juden*), velük nagy dolgokat vitt véghez, s júliusban, íme, egyszerre eltűnt; ilyen szép és nemes fej.* Valószínű, hogy a megsebesült költőt halálra tiporták a lovak; majd a holttestet a közeli erdőbe hajtották, ahol az éhes kutyák martaléka lett. Ezek a kutyák olyan falánkok voltak, hogy még az élő embert is megtámadták. Az osztrákok is kutyák; nem kutyára vall-e, hogy itt, Berlinben Klappát mindenféle rendőrökkel kísértették? Itt elutasítják a szegény, sebesült magyarokat, akik csak egy pihenőnapot kérnek, hogy felnyögjenek szörnyű fájdalmukban. Bettina egyik barátja magához vett egy sebesültet, de csak egy éjszakára, hogy sebeit friss kötéssel láthassák el. Nagy fáradtság árán sikerült a beteget házába csempészni. Rögtön megjelentek a rendőrök, hogy továbbküldjék, és a szállásadó lelkére kötötték, hogy a menekültnak másnap az első vonattal tovább kell állnia. Közben sebesz érkezett, hogy bekötözzé, de látta, hogy már a halálverejték lepte el a beteg homlokát. A sebesült elszunnyadt, s álmában mosolygott. Hirtelen felriadt és felkiáltott: „Ó, játszd el nekem a Rákóczi-indulót, tovább kell mennem!” S a zene mellett szelíden örökre elszenderedett. Át a másvilágra! Amikor a rendőrök megérkeztek, hogy a vasútra hurcolják, már csak földi porhüvelyét találták.

Számtalan dolgot lehetne még elbeszélni! Egy egész nemzet, nemrég en csengő-bongó muzsika mellett, hazájában győztes, a legyőzött elenséggel szemben nagylelkű, most pedig hazátlan bitangként üzik a földkerekségen át, egyik országból a másikba, mindig csak tovább és tovább! S nincsen barátilag ajánlkozó vendégszerető kéz! Csak Anglia!

Bettina itt megerősíti már korábban megfogalmazott állításunkat: amint szabadságharcunk évszázadok után ismét igazolja a magyar nép történelmi küldetését, ugyanúgy igazolja Petőfi évszázadok után elsőként a magyar költészetet ugyanezen közvélemény előtt. És ez a felismerés hozzátartozik Bettina „Beszélgetései”-nek alakító erőihez, amelyeket nem lehet egyszerűen mint a „Bettina-féle fantázia esti felhői”-t egy kézlegyintéssel elintézni, hanem igenis, művészileg megformált ideológiai hitvallásnak kell értékelnünk. Mert manapság már nem kétséges,

* Bettinának megvolt Petőfi arcképe.

hogy itt műremekről van szó. Ezt abból is láthatjuk, hogy az általunk idézett szövegrészek Bettina és Kertbeny leveleiből az új szövegbe építéssel nem változatlan formában, hanem gyökeresen átalakítva kerültek be.

Beszélgetés a szendergő király és démonja között. A témák: „zsarnoki becsvágy”, amely hiénaként dagadtra húzik a szétszaggatott nemzetek hulláin; az eltompult, szemforgató „zsarnokoskodás”, amely farkasverembe csal nemzeteket, rókacsapdát állít a védelmet kérőnek, s a sivatagban hurokkal fogja meg a halálfélelemben menekültöt, minden fánál kínzóoszlopot, minden sziklahasadékban sírvermet készít számára, s halotti tüzet gyújt az üldözött fájdalomnak, amelyet a kivégzettek seрге hosszú gyászmenetben vonszol maga után. A diadalmas koronáját büszkén viselő hősnék sejtelmé sincsen az örök szeretet törvényéről, pedig ez a szeretet a könyörületesség naprendszerében egyedül, segítség nélkül irányítja a kegyelem izzó hajóját, amely nem más, mint az abszolút lény hajója (87).*

És az egész emberi nem fogadkozása egybevegyül az áldozatokéval, akikből új virág fakad. Ezek az áldozatok létrehozzák mindazt, ami elképzelhető, érezhető, mindazt, ami megtanulható, elgondolható, tapasztalható. Ők a jelenre emlékezve övezik fel fegyvereiket az istenség felismerésére, s közben a lényegtelen lényegessé alakítják át. Ők azok, akik a fedelmek elmarasztaló ítéletei fölé emelkednek, s véruket a ragyogó felhőkbe aláharmatozzák a reménység zöldellő vetésére. Csak ha vérük hiába hullt, ha kivégzésük nem töri meg a zsarnokság tébo-lyát, csak akkor kiáltunk bosszúért (91.).

És bizonyára az sem véletlen, hogy a démon nem másra, hanem Magyarországra mutat mint hatásos példára: „Ott Keleten, a homályban, a parton együtt várnak a hattyúk a lágyan kelő esti szellőben, hogy suhanó szárnyakkal ünnepeljék búcsújukat a haza viruló partvidékétől”. „Éljen a haza!” (magyarul idézi) – így zengnek-bongnak a szárnycsapások, úgyhogy a világűr visszhangozza őket és a tengerzúgást túlharsogják. – Feszülten figyelnek a népek, az Olümposz felharsan, a cháriszok együtt zengenek, a múzsák magas hangjukon beleénekelnek, s ámulat szállja meg az uralkodókat, hogy íme a bíborvörös halált jelentő vérből mi emelkedik ki mocsoktalan tollazattal!” (95.).

És a szunnyadó király megrendülve ismétli magyar nyelven a búcsú-üdvözlést: „Éljen a haza!” – Halotti himnusz! Ércesen zengő a világ óceánjai felett! Mélységes csönd! – Ó, lelkem elszokott minden nagy-zerűtől és minden örömtől. A szendergés hadd zárja be rövid időre

* A *Gespräche mit Dämonen* c., feljebb említett műből idézünk, amely a *Bettina von Arnims sämtliche Werke* (B. v. A. összes művei) c. gyűjteményben jelent meg. Kiadta W. Oelke, Berlin, 1922. VII. k.

fülemet szavaid elől. Hullámai hűvösen simogatnak, és látom, hogy gonosz nemtők siklanak feltartóztathatatlanul a népek óceánjára” (95.).

Ez nem az egyetlen hely, ahol Bettina nyíltan vagy rejtve Magyarországra utal. Valóban, a légkör szinte telítve van a magyar nemzetre való visszaemlékezésekkel. Magyarok azok a fennkölt áldozatok – írja –, akik a drága földet vérükkel itatták, országuk gazdagságát és fényét feláldozták, csupán magáért a megszentelt pusztai földért, csupán azért a forró vággyért, hogy levegőjét magukba szívhassák; ők tanítják ma is a népet arra: inkább szakadjon el ettől a földtől, mintsem hogy vétkessen ellene. Minden nemzet önmagában véve is a szabadság lángja, s ettől áthatva szenteli pezsdülő vérével mindenki annak a lángszellemnek, amely a nemzetek kiomló véréből száll a magasba.

Ezután következik a Magyarországról szóló klasszikus rész, amelynek ismét Petőfi szelleme ad szárnyakat. Ez a részlet az együttérzésnek és a szabadság nemes érzületének felső foka, legendává nemesedett beszámoló egy pásztorfiú szájába adva. A fiú azelőtt népének vezére volt, s e nép az ellenséggel vívott véres harcban összerokadt. A fiú győzelmi álmoktól kísérve szárnyal át a fényes felhőkön, oda, ahol a lég és a viruló mezők virágai, a fennsíkok illata és a víztükrök, hazájának tavaszról sugárzó képét festik fel előtte. A szellemek így enyelegnek vele, amíg a feltámadás harsonája fel nem ébreszti; aztán – még álomittasan – Isten elé indul. Isten (Goethe szavaival) azt kérdezi tőle: „Mit tettek veled, szegény gyermekem?” Akkor a fiú mélázva áll majd, és megkérdi: „Hogy is volt csak?” és visszaemlékszik a legelőre, ahol nyája legelészett, az erdőkre, a kéklő folyóra, és a szerencsecsillagokra, amelyek benne visszatükröződnek, s ahol a napfényben a méhecskék körös-körül zümmögve gyűjtötték a mézet, majd letekint: „Ó, ott, ahol most romok között tövisek burjánzanak, ott, ott volt a kunyhóink. Hová lettek szeretteim mind: barátom, bátyám és szüleim, akik esténként epedve vártak, amíg hazaértünk? – Ott ragyogott fel az apa szeme, látva hazatérni fiait, és a hólnapért aggódó édesanya legalább a mai napra már megnyugodott. – Egy este azonban hiába vártak, nem mentünk haza. Nagy volt az aggodalom miattunk, ránk pedig – bár nem talált el az ellenség golyója – mégis a halál vetette árnyékát: mint foglyokat a hóhérnak adtak át bennünket, s szomorúan lépdeltünk a halál keskeny ösvényén, mert zokogó szüleinkre és barátainkra gondoltunk s arra, hogy mennyi fájdalmat kell elszenvedniük azoknak, akik anyyra szerettek bennünket. – S ekkor a halál beárnyékolta minket, s mi rábírtuk szeretteinket, hogy álmainkban felkeressenek. Eljött apánk és anyánk, keblünkre öleltük egymást, s a gyerekek a felhősátor tetején eljárták a hazai táncot. Oly szép volt! – Halálos álmunkon sok sóhajtás és vigasztaló szó hatolt át édesen, s hazánk bércei tükröződtek vissza az álmoködben, amelyet – arccal ráborulva – átöleltünk. Ilyen volt a mi szellemlétünk:

napközben mélyen aludtunk a megszenyített földben, éjszakánként pedig feljöttünk, hogy elmerüljünk a viszontlátás gyönyörébe.”

Ekkor Isten intett a fiúnak, aki az irtalom fényébe burkolózva leomlott a trón lépcsőire, s így folytatta beszédét:

„Ó, honnan is tudhatná a király, hogy mit érez népe, ha szőszegés és kemény törvények egymás után dúlják fel a hon meghódoló talaját. Mit tudhat Haynau, amikor pálcát tör a nép kedvence felett, aki az egyiket vigasztalta, a másiknak vállára, a harmadiknak fejére tette kezét, s barátságosan figyelmeztette: Ne hozz szégyent a hazára. – Ó, ez elég volt. Egész reményünk és fogadalmunk, hogy becsületesen fogunk cselekedni, tükröződött vissza ezekben a szavakban. Persze, mit tudhat a hóhér a jajgató nép rettegéséről, amelynek látnia kell, miként vegyítik össze hatalmas vigasztalójának vérét a föld porával, s tiporják meg vérző testét! – Nem, ezt a szegény hóhér nem tudja!” (224–226.).

Így beszél a pásztorfiú, és körülötte a levegőégben surranva repülnek a kivégzett harcosok árnyai; a lég visszhangzik panaszuktól, és az angyalok seregei szárnyuk finom pihébe burkolóznak, hogy titkon zokoghassanak. Majd így folytatja a pásztorfiú:

„A világ minden kincsénél jobban szeretjük országunkat, mert itt azt a nyelvet beszéljük, amellyel Isten ajándékozott meg minket. Azt is tudjuk, hogy a halál sem választhat el bennünket fogadalmainktól, amelyekkel hazánknak szenteltük magunkat. Reménykedünk a viszontlátásban, és szívesen fordítunk hátat a mennyei országutaknak, ha könnytől áztatott kenyerünket megoszthatjuk a mieinkkel.”

Így beszélt a fiú az ítélő Isten előtt. Bettina most már azt szeretné tudni, mi lesz az isteni ítélet. Váltakozó sikerrel folyt a harc, a fúriák dühösen fújták: „Vérért vért! Az elrabolt szabadság átka sújtson benneteket. Gyászba öltözött asszonyaitok könnytől áztatott kenyeret egyenek; gyermekeitek megrontóikól kérjenek alamizsnát az útszélen; keserű, magányos évek tövisein senyvedjen kiéhezett testetek. Szívetek teljék meg epével, a sárkány barlangjába száműzve viszonzátok átkainkat”. Ilyen átok sújtja azokat a népeket, amelyek véd- és dacsözvétséget kötnek a fejedelmekkel (226.).

Már közeledik a számonkérő népszellemek órája, oly sok minden hallszik a felhők csattogásában, tisztán csillogó alakokat látunk elvonulni a ködön át, szárnyaló madarak dalolnak, csillagszellemelek lövellnek át villámló nyilakként a légen. Bor- és tejpatakok csurognak a felhők ábraszínű árnyékában, ahol a szellemek ülnek és pihennek. S a felhőpárnákon táborozó népek sietve jönnek oda, és megölelik egymást. Ekkor a felhőormok között hatalmas szózat harsan fel. Maga a géniusz szól, megnyitván a népek szavaló kórusát. De ezúttal sem tulajdonítható a véletlennek, hogy elsőként a „magyar szellemek” üdvözik a

felkelő napot: „Ó Nap, dicsőség legyen aranyló folyamodnak! Te világitottál nekünk a hazai mezőkön, még a haldoklót is győzelemre lelkesítetted, s magasan szárnyaltál, amikor zászlaink már aláhanyatlottak”. (248.) S a király szelleme odamutat Magyarországra, arra a földre, ahol most hollók és farkasok gyülekeznek a hősök tetemei felett, de ahol egyébként arany kalászkok között bíborfürtöket érlelt a nép, az eke nemes pénzeket vetett ki a földből, és ahol a citera hangja és a pipaszó mellett harmonikusan fonódtak egybe a nemzeti mondák (250.). Íme azonban egy lengyel igényli – mint egy sokat szenvedett nép képviselője – a vezető szerepet, de részt kér ebből a proletár is, persze, nem osztályöntudatos munkásként, hanem általában mint az elnyomott tömegek szószólója. A magyar csupán egy hang a többi között, s csak ott beszél, ahol a jogért, a népszabadságért, a népek barátságáért kell szót emelni, ahol múltjára, szabadságharcára, „szentjeire” emlékezhetik vagy új jövődőt idéz föl: A sors a magyaroknak új Iliumot ígért. Hegyláncokon át, népeken keresztül vágó, egymással is hadban álló viharok tépázzák meg őket az ösvénytelen óceánon egészen a partig, ahol az orákulum mocsoktalan szája szerint egy világerős nép magva ismét megtermékenyül. „Ne sírjátok vissza Temesvár, Buda, Komárom romjait . . . Immár felszállnak a derengés egymást felváltó képei. A tajtékzó tenger mélyéből világsgizgeteket látok kiemelkedni; az aranyfátyúlú Lachesis esküre emeli kezét. Érezze otthon magát a hazát kereső idegen ezen a derűs földön, ahol Pallasz az ércszekerce ereje által kipattan elének a leghatalmasabb isten homlokából, harsány kiáltással, amelybe menny és Föld beleremeg.” (280.)

A zárszót az iszlám szelleme mondja el, akit a nagylelkű Abdul-Jedzsid-Kham, az oszmánok császára képvisel. Bettina a „Beszélgetések”-et is neki ajánlja, hálából azért, mert vendéglátó kapuit kitarta, többek között a magyar és a lengyel menekülteknek menedéket nyújtott, s nem volt hajlandó őket Ausztriának kiadni. Így érthető, hogy minden népek között elsőnek megint a „Magyar” üdvözli és ünnepli őt nemzete nevében: a magyarokat éri az a megtiszteltetés, hogy meggyújtásuk az utolsó áldozati tüzeket az oszmán császár számára, mert ő volt az egyetlen valamennyi uralkodó között, aki vendégbarátságot tanúsított a menekültek iránt, míg a többiek egymástól való féltésükben haboztak nekik kezet nyújtani. A menekülők sívár könyörtelenségen át vándoroltak el hozzá, s ő lett üldözött hőseink megmentője: „Tavasszal a fülemüle szakadatlanul csattogjon kertjeidben, s vidáman szökelljenek fenyveseidben az erdő vadjai. Földed sose fáradjon bele abba, hogy gyümölcsseivel megajándékozzon”. (295.)

Az iszlám köszöntése és megáldása ékes bizonyítéka annak, hogy Bettina Európában mindenkinél jobban megértette Magyarországot és Petőfit.

Kertbeny Bettinához intézett, általam ismert utolsó levelének kelte: Pest, 1852. szept. 17. péntek. A korábbi rajongó párbeszédre már semmi sem emlékeztet. Helyébe olyannyira a távolságtartásnak már csaknem tárgyilagos jelentés-hangja lép, mintha a levél – minden tiszteletadás mellett – egy harmadik személynek szólna:

„Igen tisztelt honfitársam, Mátray G., a múzeumi könyvtár őre megbízásából mellékelten megküldöm magyar népdalai értékes gyűjteményének egy példányát; egyúttal megragadom az alkalmat, hogy jelentsem: hét éves távollét után hat hete ismét itthon tartózkodom, ahol honfitársaim feltűnő szívéllyességgel fogadtak. Pillanatnyilag a gazdag Múzeum-Könyvtárban annak a munkának a befejezésén fáradozom, amelyet a külföldön éveken át források, nyugalom és támogatás nélkül folytattam.

De már csak egy hónapig maradok itt; aztán Szelestey nevű költőbarátom birtokára utazom: Szt. Istvánfára (utolsó posta Sárvár), Vas megye, és télen azt a nyugalmat és kényelmet élvezem majd, amely után éveken át szinte betegesen és oly hiába vágytam. Remélem, hogy ott több és alaposabban kidolgozott tervemet meg tudom valósítani, így egy újabb fordítást, amely a drezdai Rob. Schäfer kiadónál újévig megjelenik: *Album hundert ungarischer Dichter von Graf Balassa (1572) bis Gyulai (1852)* (Album száz magyar költő műveiből gróf Balassától Gyulaiig).

Nemrég harmadkézből tudtam meg, hogy a *Beszélgetések démonokkal* szerzőnőjét a közelmúltban betegség támadta meg*; a szomorúság és a legőszintébb aggodalom mellett még egy furcsa érzés is meglepett, elgondolva, hogy egy olyan lénynek kell most megismernie a földi lét bilincseit, aki eddig istennő módjára a testi gyengeségektől mentesen vonult végig az életen. A kór remélhetőleg nem annyira komoly, amint azt az újabbkori, elsatnyult nemzedék a maga tiszteletre méltó és meleg aggodalmában látja. Legalábbis azt kívánom, hogy az ég így adja.

Én itt unokafivéremnél, Bayer egykori magyar ezredesnél szálltam meg: Alte Postgasse (Régiposta u.) 3., 3. lépcső, 11. sz. Mind a mai napig nem kaptam példányt a „Beszélgetések”-ből; itt, sajnos, sehol sem lehet felhajtani. Kertbeny”.

Kertbeny a további években Varnhagenhez írt leveleiben Bettinát ismételten emlegeti, sőt, egy alkalommal arra is megkéri, hogy mutassa meg Bettinának azt a levelet, amelyben fel szeretné hívni figyelmét „Bibliográfiá”-jára (Varnhagenhez intézett levél, Pest, 1855. febr. 22. lásd *Ungarische Rundschau*, 1913. 975.).

* Varnhagen 1852. júl. 20-án ezt írja naplójába: „Bettinát nyolc nappal ezelőtt baleset érte. Amikor reggel felkelt, jobb oldalát bénának érezte, lábát vonszolta, kezével nem tudott fogni... Bettina betegen, rokkantan, – ez sehogyan sem vág össze. De kit kímél meg az élet? Mindenki sorra kerül.” (Varnhagen: Naplók, IX. 299.)

JEGYZETEK

PETŐFI VILÁGIRODALMI JELENTŐSÉGÉHEZ

A bevezetéshez l. a szerző alábbi írásait: Entwicklungsgang der ungarischen Literatur. I–II. (Bp. 1928., 1930.) – Ungarns Eintritt ins literarhistorische Bewußtsein Deutschlands. DUHbl 1930., 1931, 1932. – Die Anfänge der ungarischen Persönlichkeitsdichtung. Bp. 1932. – A magyar nyelv felfedezése. Két tanulmány az európai és magyar humanizmus kapcsolatairól. Bp. 1933. – A magyar szellem európaizálódásának első formái. Pécs, 1934. – Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa. UngJb 1934. 116. – Les Cartesiens hongrois. Revue Études Hongroises (Paris) 1934. – Keresztény Seneca. Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből. EPhK 1937. 25. – Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. Bp. 1937. – A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században. Bp. 1940. – A magyar irodalom európai szerepe. Demokrácia és köznevelés. Bp. 1945. 238. – A magyar irodalom európaizálódása. Bp. 1946. – Littérature européenne et littérature hongroise. Cahiers de Littérature Comparée. Bp. 1948. I. 1. – A magyar felvilágosodás előtörténetéhez. It 1953. 321.

A Petőfi világirodalmi jelentőségéhez c. fejezethez l. a szerzőtől: Petőfi és a magyar népköltészet belép a világirodalomba. It 1952. 301. – G. Fr. Daumer, hegelianus író és Petőfi-fordító. Világirodalmi Évkönyv 1951. (Bp. 1952.) 74. – Petőfi. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Weimar, 1955. Bevezetés. (G. Steinerrel.) – Petőfi világirodalmi jelentőségéhez. MTA I. OK (1955.) 267.

PETŐFI-BELÉP A VILÁGIRODALOMBA

I.

¹ Az útleírás-irodalomról, Magyarország, a magyar nyelv és irodalom felfedezéséről I.: I./ *Szamota I.*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891. – *Adorján A.*: Utazások Magyarországon a XIX. század első felében. (3 közl.) Magyar Figyelő 1912. I., II., 1913. I. – *Dukony M.*: Az alföld a német irodalomban. Bp. 1937. – II./ *Turóczi [-Trostler] J.*: A magyar nyelv régi latin és német könyvekben. Nyr 1913. 316. – *Uő*: In Walachy der naterspan. Germ.–Rom. Monatsschrift 1924. 123. – *Uő*: A magyar nyelv felfedezése. Bp. 1933. (Az egyik tanulmány: Sic hungaricus sermo nostra aetate primum scribi coepit. Uo. 64–86.) – *Uő*: A középkor végének magyar nyelvismeretéhez. MNy 1947. 288. – III./ *Turóczi-Trostler J.*: Czvittinger Specimenjének német visszhangja. Nyr. 1930. 134. és Munkácsi-Emlékkönyv. Bp. 1930. 102. – *Uő*: Ungarns Eintritt ins literarhistorische Bewußtsein Deutschlands. DUHbl 1930–1932. – *Uő*: A magyar irodalomtörténet német nyelvű vázlata (1698.). ItK 1936. 96. – *Uő*: Zum weltliterarischen Streit um den ungarischen Charakter. Pll 1939. jan. 26. és 28. – *Uő*: A magyar irodalom európaizálódása. Bp. 1946. – *Palos B.*: Irodalmunk ismertetése a XIX. sz.-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. – *Hesz K.*: Magyar irodalom a német lexikonokban. XVI., XVII., XVIII. sz. Pécs 1937.

² Magyar anyag és magyar tárgyak német feldolgozásairól I.: *Heinrich G.*: Magyar elemek a német költészetben. Bp. 1909. – *Turóczi-Trostler J.*: Német kalandorok Magyarországon a XVII. sz.-ban. Magyar Figyelő 1913. IV. 366. – *Uő*: Dósa György a XVII. sz.-i német irodalomban. Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1913. 43. – *Uő*: Magyar elemek a XVII. század német irodalmában. I. r. Temesvár, 1914. (KlNy. a Temesvári Áll. Főreáliskola 1913–1914. évi értesítőjéből.), II. r. uo. 1916. – *Uő*: Ungarische Stoffe in der deutschen Literatur des XVII. Jahrhunderts. UngRsch 1915. 157. (KlNy.: München–Leipzig, 1915.) – *Uő*: Boeners „Rennbahn der Ehren”. Uo. 1915. 207. – *Uő*: A „Magyar Simplicissimus” s a „Török Kalandor” forrásai. EPhK 1915. (3 közl.) Vö. *uő*: Der ungarische Simplicissimus. Pll 1925. ápr. 25.; *uő*: Der

ungarische *Simplicissimus*. In: *Uő*: „Goethes Herz ein Kieselstein”. (Geist und Literatur. I.) Bp. 1928. 12–18. – Magyar *Simplicissimus*. Szerk. és bev. Turóczy-Trostler J. Bp. 1956. – H. Joachim Mosernek az a feltevése, hogy a „Magyar *Simplicissimus*” szerzője Dániel Speer muzsikussal azonos (vö. *Euphorion* 1939. 293.) a mai napig sincs bebizonyítva. – [Turóczy-Trostler J.: A Bánk bán német tárgy történetéhez. EPhK 1917. (4 közl.) – Freytag Gusztáv magyar tárgy elbeszélései. Uo. 1918. 395. – Általában: György L.: Magyar elemek a világirodalomban. Cluj-Kolozsvár, 1924. – Ballagi A.: Buda és Pest a világirodalomban. I. 1473–1711. Bp. 1925. – Dézsi L.: Magyar történeti tárgy szépirodalom. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. k. 4/B. füz.) Bp. 1927. – Pukánszky B.: Ungarn und die Deutschen. In: Ungarn und die Nachbarvölker. Bp. é. n. 36. – Turóczy-Trostler J.: A magyarság és németiség szellemi kapcsolata. Századunk 1927. 87. – *Uő*: A magyar irodalom európaizálódása. Bp. 1946. – *Uő*: Lenau. Bp. 1955.

³ Nicolairól l.: *Sommerfeld, M.*: Friedrich Nicolai und der Sturm und Drang. Leipzig, 1917. – *Strauß, W.*: Friedrich Nicolai und die kritische Philosophie. Stuttgart, 1927. – *Bürger E.*: Nicolai Friedrich és a magyar felvilágosodás. Bp. 1941.

⁴ L.: *Arndt, E. M.*: Reisen durch einen Teil Deutschlands, Ungarns, Italiens und Frankreichs (1798–1799). 1801–1804. – Arndtról l. *Hertz, Fr.*: Das Problem des Nationalcharakters bei E. M. Arndt. 1927. – *Fabrner, R.*: Arndts geistiges und politisches Verhalten. 1937.

⁵ J. Glatzról l.: *Wurzbach*: Biographisches Lexikon... 5. k. (Wien, 1895.) 207.

⁶ Brentano „Die mehreren Wehmüller und ungarischen Nationalgesichter” c. művéről l.: *Schmidt, E.*: Brentanos ungarische Novelle. Heinrich G. emlékkönyv. (Philologiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről.) Bp. 1912. 107.

⁷ Friedrich Schlegelről későbbi korszakában és Bécsben l.: *Lederbogen, F.*: Schlegels Geschichtsphilosophie. Leipzig, 1908. – *Tbormann, W. E.*: Prophetische Romantik. Mainz, 1924. – *Wiese, B. von*: Fr. Schlegel. Ein Beitrag zur Geschichte der romantischen Konversionen. Berlin, 1927. – *Müller, A.*: Die Auseinandersetzung der Romantik mit den Ideen der Revolution. Romantik-Forschungen. Halle-Saale, 1929. 289. – *Geiger, L.*: Fr. Schlegels journalistische Anfänge in Wien. Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft, XVI. – *Bleyer, J.*: Fr. Schlegel am Bundestag in Frankfurt. München, 1913. – *Nagi-Zeidler-Castle*: Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. II. k. 861., 877. – Fr. Schlegel és más romantikus germanisták magyarországi kapcsolatairól l.: *Bleyer J.*: Hazánk és a német filológia a 19. sz. elején. Bp. 1910. – Vö. még: *Weber A.*: Bécs és a német philologiai törekvések a XIX. sz. elején. EPhK 1917. (3 közl.) – *Szemző Pirooska*: Német írók és pesti kiadók a XIX. században. Bp. 1931.

⁸ *Boisserée, S.*: Briefwechsel nebst Aufzeichnungen aus dem eigenen Leben. Stuttgart, 1862. I. k. 74.

⁹ *Bleyer J.* i. m. 21.

¹⁰ Geschichte der alten und neuen Litteratur (Vorlesungen). Wien, 1815. I. k. 16.

¹¹ Uo. II. k. (Tizedik előadás.) 50.

¹² *Vö. Pukánszky B.*: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918. és uő: Herder intelme a magyarsághoz. EPhK 1921. 35., 83.

¹³ *L. Heigel, K. Th. von*: Allg. Deutsche Biographie. 13. k. (Leipzig, 1881.) 131. – *Krones, Franz*: Aus Österreichs stillen und bewegten Jahren. I–II. k. Innsbruck, 1892. – *Robert, A.*: L'Idée nationale Autrichienne et les guerres de Napoléon: L'apostolat du Baron de Hormayr et le salon de C. Pichler. Paris, 1933. – *Prins, M. P.*: Joseph Frh. v. Hormayr van apostel der Oostenrijks-nationale Gedachte tot Pionier der Duitse Eenheid. (Dissz., Amsterdam.) 1938. – *Kunczer Gy.*: Hormayr és az egykorú magyar irodalom. Pécs [1929].

¹⁴ Az osztrák romantikáról és koráról I.: *Bibl, V.*: Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe. I–II. k. Wien, 1922–1924. – *Srbik, H. v.*: Metternich, der Staatsmann und der Mensch. I–II. k. München, 1925. – *Pichler, K.*: Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. 1–4. rész, Wien, 1844. – *Nagl-Zeidler-Castle*: Deutsch–Österreichische Literaturgeschichte II. k. (Wien, 1914.) 740. – *Engel-Jánosi, F.*: Die Staatsauffassung der österreichischen Romantik. Österreichische Rundschau, 1923. – *Kosch, W.*: Geschichte der deutschen Literatur im Spiegel der nationalen Entwicklung (1813–1848). I. k. (München, 1925.) 267. – *Anders, H.*: Die Wiener literarischen Zeitschriften von 1800. bis 1815. und ihre Auseinandersetzung mit der deutschen Klassik und Romantik. (Dissz., Wien.) 1930. – *Bietak, W.*: Das Lebensgefühl des „Biedermeier“ in der österreichischen Dichtung. Wien und Leipzig, 1931. – Az osztrák ballada- és románköltészet magyar követőiről I.: *Boronkay A.*: Az osztrák és a magyar történelmi ballada. Bp. 1936.

¹⁵ Fessleről I.: *Koszó J.*: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. Bp. 1923. – *Papp Z.*: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928.

¹⁶ *Wurzbach* i. m. 5. k. (Wien, 1859.) 43. – *Gácsér J.*: Gaál Gy. élete és munkássága. A Soproni bencés gimnázium Értesítője 1904–1905. – *Verő L.*: Gaál Gy. Heinrich Gusztáv–Emlékkönyv. (Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről.) Bp. 1912. 127.

¹⁷ *Wurzbach* i. m. 16. k. (Wien, 1867.) 300. – *Várady Z.*: Gróf Mailáth János szerepe a magyar irodalomban. Máramarossziget, 1911. – *Kolos I.*: Gróf Mailáth János. Bp. 1938.

¹⁸ *Mednyánszky Alajosról* I.: *Wurzbach* i. m. 17. k. (Wien, 1867.) 244.

– Nagl-Zeidler-Castle: Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte, II. k. (Wien, 1914.) 1057.

¹⁹ Vö. Kőrösy L.: Rummy élete. Bp. 1880. – Szögi F.: Rummy K. Gy., a magyar irodalom ismertetője. Bp. 1934. Idézet Rummy egyik cikkéből, amely az Iris c. magyarországi német folyóirat 1828. évfolyamában jelent meg (104. sz.), és amelyben összehasonlította a magyar és a német irodalmat. Ebben Mailáth „Magyarische Gedichte”-jére és Toldy „Handbuch”-jára utalt. Itt többek között azt olvassuk, hogy a magyar költészet a legnagyobb fejezete a magyar irodalomnak. Elfogulatlan műértőknek be kellene ismerniük, hogy mióta Klopstock és Schiller nincsenek az élők sorában és a babérkoszorús német költő-aggastyán, Goethe lehullófélben levő csillaga egyetlenként ragyog a német Helikon felett, azóta a magyar költészet rég felülmúlta a németet. Sajnos, szomszédaink, az osztrákok, a többi német, valamint Európa művelt nemzetei a Mailáth válogatta magyar költemények 1825-ben megjelent jól sikerült német fordításáig kevésbé ismerték a magyar költészetet, mint a szerbet, a csehet, a lengyelt és az oroszot. Rummy dicséri ugyan Toldy „Handbuch”-ját, de az a véleménye, hogy igen keveset nyújt ahhoz, hogy tökéletesen megismertethetné olvasóit a magyar irodalommal. – Vö. Kepp M.: Rummy K. Gy. Göttingában. Budapest, 1938. – *Bachrach I.*: Rummy K. Gy. és a jénai egyetem. Budapest, 1942. – *Angyal, A.* (Endre): K. G. Rummy, ein Vorkämpfer der deutsch-slawisch-ungarischen Wechselseitigkeit. Wiss. Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität, Jena, 1958–1959. Gesellschafts- u. Sprachwissenschaftliche Reihe. 1. füz.

²⁰ Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről, 1808. Kiadta Heinrich G. Bp. 1916. 3. (német szöveg), 6. (az eredeti magyar fogalmazás). A pályakérdésnek itt idézett magyar szövegét a Hazai tudósítások 1808. jún. 4-i száma közölte.

²¹ Uo. 77.

²² A Mercur Étranger-ben megjelent, a magyar irodalomról szóló értekezés-sorozat szerzőségének kérdéséről vö. *Kont I.*: Batsányi Párizsban. EPhK 1899. 896. – Batsányi János Összes művei. Szerk. Keresztury D. és Tarnai A. Bp. 1960. II. k. 601.

²³ Goethe és Toldy kapcsolatáról l.: *Verő, L.*: Goethe und Franz Toldy. Goethe-Jahrbuch. 28. k. 1907. 251. – *Schuschny H.*: Toldy Ferenc és Goethe. It 1919. 259. – *Petz, G.*: Goethes Beziehungen zu Ungarn. DUHbl 1932. 109. – Toldynak Goethehez intézett levelét először Verő L. adta ki, l. Goethe-Jahrbuch i. h. 252.

²⁴ A „Jahrbücher”-ről vö. *Merker, E.*: Goethe-Handbuch. II. k. (Stuttgart, 1917.) 225.

²⁵ A „magyar zene Európában” témáról l.: *Gombosi, O.*: Die ältesten Denkmäler der mehrstimmigen Vokalmusik aus Ungarn. UJb 1931. 84–91. – *Haraszi E.*: Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi-induló Bécsben.

Jahrbuch des ... Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien. – A ... Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. k. (Bp. 1935.) 192. – *Brodzsky, Fr.*: Ungarische Musik in deutschen Aufzeichnungen und Bearbeitungen. Deutsch-ungarische Begegnungen. (Szerk. Pukánszky, B.) Budapest–Leipzig–Milano, 1943, 146. – *Vö. még Prahács M.*: Magyar témák a külföldi zenében. Bp. 1943.

²⁶ *Laube, H.*: Reisenovellen, 1836. III. k. 180–219. – *Vö. Gersdorff, L. Margarete v.*: Laubes Reisenovellen und das Junge Deutschland. (Dissz., Breslau) 1923. – *Ulrich, J.*: H. Laubes politischer Entwicklungsgang bis zum Jahre 1834. (Dissz., Berlin) 1934. – *Dietze, W.*: Junges Deutschland und deutsche Klassik. Berlin, 1957. 95.

²⁷ Lenauról I.: *Turóczi-Tostler J.*: Lenau. Bp. 1955.

²⁸ *Schurz, A. X.*: Nikolaus Lenau. Stuttgart u. Augsburg, 1855. II. k. 132. – *Vö. Turóczi-Trostler J.*: Lenau c. i. m. 54.

^{28a} Lenau iskolájáról I.: Ungarn im Spiegel deutscher Dichtung. Magyarország a német költészet tükrében. (Antológia.) Wien, 1865. – *Nagl-Zeidler-Castle*: Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte II. k. (Wien, 1914.) 787. – *Vö. még: Fried L.*: Württembergi Sándor gróf (Alexander Graf von Württemberg) költészete. Bp. 1913.

²⁹ A magyar népköltészet felfedezéséről I.: *Gulyás P.*: Népköltésünk idegennyelvű fordításai. Ethnographia 1917. 112., 278. (Hiányos.) – *Horváth J.*: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927.

³⁰ Goethe érdeklődése a magyar népdal iránt? – *Vö. Murko, M.*: Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz, 1897. 317. – *Hauffen, A.*: Göttinger Gelehrte Anzeigen 1899. 654. – *Kropf L.*: Goethe a magyar népdalról. BpSz 1906. évf. 127. k. 317. – *Petz, G.*: Goethes Beziehungen zu Ungarn c. i. t. 103. – *Turóczi-Trostler J.*: Goethe és a magyarság. Századunk 1932. 256. – Az itt említett irodalom Goethe egy állítólagos kijelentését tárgyalja, mely Ján Kollár, az ismert szlovák költő önéletrajzában található. 1817-ben jénai diákként meglátogatta Goethét Weimarban, aki „bizalmasan” arra kérte, szerezzen meg neki néhány szlovák népdalt és fordítsa le őket, mert sokat hallott nagy számukról és szépségükről. Már sokszor kért magyar népdalokat is, írt is miattuk, de eddig még nem kapott semmit. „Úgy hallom, a magyarok éppúgy nem énekes kedvűek, mint a mi német népünk.” (*Vö. Goethes Gespräche. Kiad. W. v. Biedermann. VIII. k. Leipzig, 1890. 343.*)

³¹ *Vö. Wurzbach* i. m. 38. k. (Wien, 1879.) 45. – *Turóczi-Trostler J.*: A magyar reformkorszak német költője. Magyar Figyelő 1912. IV. k. 382. – Steinacker nagy érdeklődését a forradalom előtti idők égető kérdései iránt a következő tény is bizonyítja: az ismert német közigazdász, Friedrich List 1842-ben sikraszállt a német–magyar együttműködés érdekében, valamint azért, hogy Magyarország is csatlakozzék a német „Zollverein”-hez. Ezzel a nézettel azonban Kossuth több cikkében vitába

szállt; ezek lapjában, a Pesti Hírlapban jelentek meg. Rögtön németre fordították és röplapként kiadták őket: Ungarns Anschluß an den deutschen Zollverband, Votum von Ludwig Kossuth. Aus dem Ungarischen des Pesti Hírlap... übertragen von G. St. Leipzig, 1842. (Magyarország csatlakozása a német Zollvereinhez, Kossuth Lajos felszólalása. A Pesti Hírlapban megjelent magyar eredetiből fordította St. G.) Amit G. Fittbogen inkább csak megsejtett (Friedrich List in Ungarn. UngJb 1942. 41.), azt most igazolhatjuk: a kezdőbetűk mögött valóban G. Steinacker rejlik. – Vö. még: *Wagner, O.*: Mitteleuropäische Gedanken und Bestrebungen in den vierziger Jahren. Marburg, 1935.

³² *Német S.*: Kolbenheyer M. Budapest, 1938. (Anastasius Grün német költő 5 Kolbenheyerhez szóló levelével.) – Kolbenheyer Petőfi-fordításai-ból az Aigner L.-tól kiadott antológiákban, a „Petőfis Poetische Werke” két kötetében (1. Liebesperlen. Bp. 1880. 2. Buch des Lebens. Uo. 1883.) az alábbiak jelentek meg: „Das brache Land” (Mi haszna, hogy a csoroszlya...), „Liebe, Liebe...” (A szerelem, a szerelem...), „An eine Locke” (Egy hajfűrthöz), „Stumm war ich...” (Lyányka, mikor...), „Zurückgezogen von der Welt...” (A világtól elvonulva...), „Soll deine Reden...” (Ha szavaid megfontolom...), ill.: „Meine erste Rolle” (Első szerepem), „An meine Freunde” (Barátimhoz), „Ich” (Én), „Rundgesang” (Kördal), „In meiner Krankheit” (Betegségemben), „Sparsamkeitsansichten” (Gazdálkodási nézeteim), „Liebe Gäste” (Kedves vendégek). – Hebbel és Magyarország viszonyáról vö.: *Szidon G. K.*: Hebbel és Magyarország. Heinrich G.-Emlékkönyv. (Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről.) Bp. 1912. 55. – *Győry L.*: Hebbel és a magyar politika. Uo. 271.

³³ Kompertről l.: *Wurzbach* i. m. 12. k. (Wien, 1864.) 404.

³⁴ A. Duxról l. *Szinnyei*: Magyar írók élete és munkái. II. k. (Bp. 1893.) 1143.

³⁵ A levél közlését l. *Kertbeny, K.*: Dichtungen von A. Petőfi. Leipzig, 1858. 591.

³⁶ Wolfsohnról l.: *Mendheim, M.*: Allgemeine Deutsche Biographie. 44. k. (Leipzig, 1898.) 132.

³⁷ *Wurzbach* i. m. 44. k. (Wien, 1882.) 20. és 51. k. (Wien, 1885.) 4. – Allgemeine Deutsche Biographie 37. k. (Leipzig, 1894.) 579. – L. még: *Turóczi-Trostler J.*: Petőfi és a magyar népköltészet belép a világirodalomba. It 1952. 3–4. sz. – A „Toni”-n kívül Vilney még két regényt írt: „Adolay” (Mannheim, 1845.) és „Der Zeitkrüppel” (Zürich, 1846.) – 1893-ban a Pfälzischer Kurier-ben megjelent Joseph v. Scheffelenek két levele, melyekből kiviláglik, hogy Vilney és Terzky azonosak. – Vilney a „Toni”-t Messenhausernek ajánlotta, akinek környezetében íróvá fejlődött. Az ajánlás így hangzik:

Du schlugst den Funken aus dem Stein,
Es sei die erste Flamme dein;
Ob Irrlicht? Ob sie Götterlicht?
Dies Mann, bei Gott, verbirg mir nicht.

Im Juni 1844.

Vö. még *Zenker, E. V.*: Geschichte der Wiener Journalistik. II. k. Das Jahr 1848. (Wien-Leipzig) 1893. 89.

³⁸ A Fehér László-ballada tárgyörténetére vonatkozólag I.: *Dunlop-Liebrecht*: Geschichte der Prosadichtungen. Berlin, 1851. 278. – *Simrock, K.*: Die Quellen des Shakespeare. 2. kiad. Bonn, 1872. I. k. 137. – *Abafi, L.*: Figyelő I. k. (1876.) 84. – *Köbler, R.*: Kleinere Schriften. (Szerk. Bolte, J.) 1900. III. k. 221. – *Bolte, J.*, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XII. k. 64. – *D'Ancona, A.*: La poesia popolare italiana. Livorno, 1906. 140. – *Benedek M.*: It 1916. 204. – *Zolnai B.*, uo. 1917. 405. – *Gragger R.*: Ungarische Balladen. Berlin-Leipzig, 1926. 204. – *Ortutay Gy.*: Székely népballadák. Bp. 1948. – *Dános E.*: A magyar népballada. Bp. 1938. 98.

³⁹ Vö. *Fränkel, L.*: Allgemeine Deutsche Biographie 46. k. (Leipzig, 1902.) 303. – *Nellen, H.*: Aus K. Becks Frühzeit. (Diss., Münster) 1908. – *Gragger R.*: Beck K. és a német politikai költészet. BpSz 1909. 138. k. 268. – *Fechtner, E.*: K. Beck. 1913. – *Tbiel, E.*: K. Becks literarische Entwicklung. (Dissz., Breslau.) 1938.

⁴⁰ *Lifschitz, M.*: Marx – Engels über Kunst und Literatur. Berlin, 1950. 446.

⁴¹ *Lifschitz* i. m. 277.

⁴² Folytatásokban jelent meg a Pester Lloydban (1864. jan. 31–márc. 5.) és a Wiener Zeitungban (júl.–szept.) – Rövidítve közölte: *Fischer, A.* (Sándor): Petőfi's Leben und Werke. Leipzig, 1889. 345.

⁴³ *Schröter, C.*: Lieder aus Ungarn. (Erzsébet osztrák császárnéhoz intézett utószóval.) Berlin, 1854.

¹ Sajnos, még ma sem készült el Kertbeny filológiaiilag megbízható életrajza, sem sokoldalú irodalmi tevékenységének széles körű áttekintése. Így még mindig névtelenül vagy különböző álneveken megjelentetett visszaemlékezéseire, feljegyzéseire, vitáira, többé-kevésbé kétes hitelességű bibliográfiai állománykimutatásaira, az egyes fordításokhoz készült elő- és utószókra, kéziratos önéletrajzi feljegyzésekre, naplókra, általa vagy hozzá írt levelekre vagyunk utalva, – az utóbbiak a hazai vagy a külföldi levéltárakban kiadatlanul hevernek. Mint fontosabb nyomtatott források, Kertbeny alábbi kötetei, ill. írásai vehetők figyelembe:

Silhouetten und Reliquien. I–II. k. Wien–Prag, 1861., 1863.

Erinnerungen an Graf Ladislaus Teleki. Prag, 1862.

Ungarns Männer der Zeit... Aus der Feder eines Unabhängigen. Prag, 1862. 1. füzet. (Több nem jelent meg.)

Offener Brief an Herrn L. von Kossuth. Brüssel, 1864.

Kurze Memoiren von K. M. Kertbeny. (Adolar Borneck álneven.) Dresden (1857 után).

Erinnerungen an Charles Sealsfield. Brüssel–Leipzig, 1864.

Spiegelbilder der Erinnerung. I–II. k. Leipzig, 1868.

Petőfis Triumphzüge in der Weltliteratur 1846–1866. Brüssel, 1866.

Datenblätter zu K. M. Kertbenys Memoiren 1824–75. Berlin (1875.) (Josep Fekete álneven.) 1. füzet 1824–1851. (Több nem jelent meg.)

Blumenlese aus Maurus Jókai's Briefen an K. M. Kertbeny 1870–1874. Berlin, 1875. (Az előbb idézett kiadvány függelékében.)

Historisch-literarische Daten und Enthüllungen, bibliografische Nachweise. (Függelék a Petőfi's Tod vor dreißig Jahren 1849. c. műhöz.) (Leipzig, 1880.)

Nyílt levél a tisztelt Kisfaludy-Társasághoz. Bp. 1879.

Kertbeny műveinek *bibliográfiáját* a következő munkában gyűjtötte össze: Bibliografie der Werke K. M. Kertbeny's 1846–1880. (Bp. 1880.)

A Kertbeny-irodalomhoz 1.: Wurzbach i. m. 1. k. (Wien, 1856.) 275.
– Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. k. (Bp. 1899.) 133.

- [Turóczi-]Trostler, J.: K. M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern (Varnhagen von Ense, Hoffmann von Fallersleben, Bettina von Arnim). UngRsch 1913. 945. (Első kísérlet arra, hogy kijelölje a fordító helyét irodalmunkban.) - Vö. még: *Uő*: Kertbeny Károly. Világ 1923. 10. sz. - *Detrich M.*: Kertbeny M. K. élete és fordítói tevékenysége. Szeged, 1936. (Inkább életrajzi-bibliográfiai áttekintés, amely sem az emberrel, sem a fordítóval nem foglalkozik érdemben.)

² Mosen, J. (1803-1867), elbeszélő és színműíró.

³ Thierry, A. (1797-1873), francia történész és államférfi.

⁴ Verdi, G. (1813-1901), olasz zeneszerző.

⁵ Steinacker Gusztáv (álnevén Treumund, 1809-1877), evangélikus lelkész, pedagógus, magyar költők fordítója. Vö. *Turóczi-Trostler J.*: A magyar reformkorszak német költője. Magyar Figyelő 1912. IV. 382. L. még feljebb a 78. skk. lapon.

⁶ Stieglitz, H. (1801-1849), költő és útleírások szerzője.

⁷ Tommaseo, N. (1802-1874), olasz író, regények és kritikák szerzője.

⁸ Manin, D. (1804-1857), olasz szabadságharcos.

⁹ Paoli, Betty (Elisabeth Glück álneve) (1814-1894), osztrák író.

¹⁰ Marggraf, R. (1805-1880), német irodalomtörténész, kritikus, költő.

¹¹ Manzoni, A. (1785-1873), olasz író.

¹² Niccolini, G. B. (1782-1861), olasz költő, klasszicista drámák szerzője.

¹³ Cornelius, P. (1783-1867), német festő, nazarénus.

¹⁴ Mezzofanti, G. (1774-1849), olasz nyelvész, professzor, bíboros; 58 nyelvet beszélt.

¹⁵ Kestner, H. - Az ajánlás szövege (német eredetijének közlését l. ALitt IV. k. 1961. 142.), Kertbenynek 1849. dec. 25-én kelt, Bettinához intézett leveléből:

Kedves, hűséges barátomnak

Hermann Kestnernek (Hannoverben)

ajánlom ezt a fordítást

mint meleg emlékeztést Itáliában való találkozásunkra

mint a népdalszerűség ápolásában megnyilvánuló közös vonzalmunk
[jelét

és végül mint ajándékot nagy nemzetem gazdagságából, amely nemzet elismertetéséhez erről az oldalról is hozzá kívánok járulni.

¹⁶ Ettmüller, E. M. L. (1802-1877), irodalomtörténész, 1833-tól kezdve zürichi professzor.

¹⁷ Follen, A. (1794-1855), az aarai (Svájc) kantonális iskolában a német nyelv és irodalom professzora, lírikus, fordító.

¹⁸ Zschokke, H. (1771-1848), szabadelvű népnevelő, népszerű rabló-regények és tanulságos elbeszélések szerzője.

¹⁹ Kurz, H. (1805–1873), irodalomtörténész, a kínai nyelv kutatója, a St. Gallen-i kantonális iskola professzora.

²⁰ Tanner, K. R. (1794–1849), Aarauban élt.

²¹ Stöber, A. (1810–1892), Mühlhausen város lelkésze.

²² Venedey, J. (1805–1871), német publicista, emigráns Párizsban.

²³ Bem, József (1794–1850), vezető szerepe volt a lengyel felkelésben és a bécsi forradalomban; a magyar szabadságharcban tábornok, Törökországba emigrált és Aleppo város kormányzójaként halt meg.

²⁴ Mickiewicz, A. (1798–1856), jelentős lengyel költő.

²⁵ Golovin, I. G. (1816–1886), orosz író, 1843-tól külföldön élt.

²⁶ Bakunin, M. A. (1814–1876), orosz anarchista, részt vett az 1849-es drezdai felkelésben.

²⁷ Michelet, J. (1798–1874), francia történész.

²⁸ Quinet, E. (1803–1875), francia filozófus.

²⁹ Cabet, E. (1788–1856), francia utópista és kommunista.

³⁰ Scribe, E. (1789–1861), francia drámaíró.

³¹ Guizot, Fr. (1787–1824), francia történész és államférfi.

³² Blanc, L. (1811–1882), francia kispolgári szocialista, államférfi.

³³ Sue, E. (1804–1875), francia regényíró.

³⁴ Janin, J. (1804–1874), francia író.

³⁵ Dumas, A. (1803–1870), francia regény- és drámaíró.

³⁶ Bowring, J. Sir (1792–1872), angol író, sok éven át parlamenti képviselő, követ, alkirály Brit-Kínában, Magyarország és irodalmunk barátja, fordító. Levezetett Kertbenyvel.

³⁷ Carlyle, Th. (1795–1881), angol író, történész, fordító.

³⁸ Varnhagen von Ense, K. (1785–1858), kritikus, publicista, történeti-életrajzi furcsaságok szerzője. Vö. *Turóczi-Trostler József*: K. M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern, UngRsch 1913. 948.

³⁹ Mundt, Th. (1808–1861), kritikus, publicista, regényíró.

⁴⁰ Mügge, Th. (1806–1861), útleírás- és regényíró.

⁴¹ Stirner, Max, voltaképpen Schmidt, Kaspar (1806–1856), filozófus, főműve: *Der einzige und sein Eigentum* (1845).

⁴² Reguly, Antal (1819–1858), magyar nyelv-kutató, a finnugor nyelv-tudomány úttörője.

⁴³ Kertbeny K. M.: *Dichtungen von Alexander Petőfi*. Leipzig, 1858. – A. Petőfi, ein Dichterbild, 574. s köv. l.

⁴⁴ Schuselka, Fr. (1811–1886), osztrák író, politikai költő és elbeszélő, a Frankfurter Nemzetgyűlés tagja.

⁴⁵ Kuranda, J. (1811–1884), szünetanemet liberális-haladó publicista.

⁴⁶ Auersperg, A. A. (álnevén: Anastasius Grün) (1806–1876), osztrák költő (a politikai költészet kezdetei).

⁴⁷ Gabelentz, H. Conon von (1807–1874), nyelvész.

⁴⁸ Eisenmann, G. (1795–1867), orvos, 1848-ban tagja a német előparlamentnek és a Frankfurteri Nemzetgyűlésnek.

⁴⁹ Fallmerayer, J. Ph. (1790–1861), történész, néprajztudós és kultúr-történész, a Frankfurteri Nemzetgyűlés tagja.

⁵⁰ Dahlmann, Fr. Chr. (1785–1860), történész, egyike a hét göttingai professzornak, a Frankfurteri Nemzetgyűlés tagja.

⁵¹ Detmold, J. H. (1807–1856), politikus, politikai karikatúrák szerzője.

⁵² Gagern, H. von (1799–1880), szabadelvű politikus, a német előparlament tagja, a Frankfurteri Nemzetgyűlés elnöke.

⁵³ Giskra, K. (1820–1879), osztrák államférfi, a Frankfurteri Nemzetgyűlés tagja.

⁵⁴ Érthetetlen hasonlat, ha meggondoljuk, hogy Jakob Ayreernek (XVI. sz.-i drámaíró) semmi köze sem volt a lírához.

⁵⁵ Schwab, G. (1792–1850), a sváb költőiskola lírikus tagja.

⁵⁶ Seeger, L. (1810–1864), német lírikus, Béranger, Aristophanes, V. Hugo fordítója.

⁵⁷ Hammer, Frd. Jul. (1810–1862), német költő, az „Unter dem Halbmonde” c. „Oszmán Daloskönyv” kiadója.

⁵⁸ Bodenstedt, Fr. (1819–1892), német költő, az orosz és a keleti irodalmakból fordított.

⁵⁹ Halm, Fr.; E. Frz. J. von Münch-Bellinghausen álneve (1806–1871), osztrák drámaíró és elbeszélő.

⁶⁰ Gerstäcker, Fr. (1816–1872), útleírások és útiregények szerzője.

⁶¹ Zedlitz, Jos. Chr. von (1790–1862), osztrák publicista és hazafias költő.

⁶² Schmerling, A. (1805–1893), osztrák államférfi, 1849–1861-ben igazságügyminiszter.

⁶³ A Bach-rendszer a központosítás és az elnyomás rendszere, amely Anton Bach osztrák igazságügyminiszter nevéhez fűződik (1813–1893).

⁶⁴ Schade, O. (1826–1906), germanista.

⁶⁵ UngRsch, 1913. 970.

⁶⁶ Deutsches Museum, R. Prutz alapította és irányította.

⁶⁷ Pertz, G. H. (1795–1876), német történész.

⁶⁸ Vö. UngRsch 1913. 976.

⁶⁹ Flegler, A. (1803–1892), német történész, a „Geschichte der ungarischen Historiographie” c. mű szerzője (magyarul megjelent „A magyar történetírás történelme” címen, Bp. 1877. Olcsó Könyvtár 77–80.).

⁷⁰ Bettina von Arnimról l.: *Hahn, K. H.*: Bettina von Arnim in ihrem Verhältnis zum Staat. Weimar, 1959. (Színvonalasan vitatkozik a korábbi, újabb és legújabb Bettina-irodalommal.) – *Kluckhohn, P.*: Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts und in der deutschen Romantik. Halle a. S., 1922. 625. – *Susmann, M.*: Bettina. Frauen der

Romantik. Jena. 1929. 125. – *Gamper, E.*: Dichter und Dichterinnen zur Zeit des Jungen Deutschland. (Dissz., Zürich) 1932. – *Mallon, O.*: Ungarische Freunde B. von Arnims. Herrigs Archiv 1930. 85. évf. – *Uő*: Zu B. von Arnims politischen Schriften. Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte. 1932. 45. k. 150. – *Uő*: Bettina-Bibliographie. Imprimatur 1933. – *Wyss, H.*: Bettina von Arnims Stellung zwischen der Romantik und dem Jungen Deutschland. (Dissz., Bern) 1935. – *Grambow, G.*: Bettinas Weltbild. (Dissz., Berlin) 1941. – *Kübler, G.*: Bettina. Berlin, 1952. – *Berger, G.-Mallachow, L.-Meyer-Hepner, G.*: Bettina. Berlin, 1952. – *Berger, G.-Mallachow, L.-Meyer-Hepner, G.*: Bettinával való találkozását „Silhouetten und Reliquien” c. művében beszéli el (Wien-Prag, 1861. I. k. 93.).

⁷¹ Bettina levele Kertbenyhez, 1849. nov. 2.

⁷² L. Kertbeny „Silhouetten und Reliquien” c. i. m. I. k. 103.

⁷³ Uo. 109.

⁷⁴ Uo. 112.

⁷⁵ Uo. 109.

⁷⁶ Uo. 111.

⁷⁷ Uo. 117.

⁷⁸ *Vö. Sinn und Form* V. k. 1953. 62. (Bettinának Hemszenhez írt leveléből, 1852. febr. 20.)

⁷⁹ *Stahr, A.* (1805–1876), német író, kritikus, irodalomtörténész.

⁸⁰ *Steinhäuser, K.* (1813–1879), szobrász, Goethe-émlékmű alkotója; ezt Bettina rajzai és agyagmintái alapján valósította meg.

⁸¹ Bettina levele Milneshez, „Bettina-Lesebuch” (1954) 427.

RÖVIDÍTÉSEK

ALitt	Acta Litteraria Acad. Scient. Hung.
BpSz	Budapesti Szemle
DUHbl	Deutsch-Ungarische Heimatsblätter
EPhK	Egyetemes Philologiai Közlöny
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
MNy	Magyar Nyelv
MTA I. OK	A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei
Nyr	Magyar Nyelvőr
PLI	Pester Lloyd
UngJb	Ungarische Jahrbücher
UngRsch	Ungarische Rundschau

E kötetben az 1962-ben elhunyt Turóczi-Trostler József akadémikus utolsó nagy tudományos vállalkozásának elkészült részletei látnak magyar fordításban napvilágot. A tervezett mű címének egyik korábbi változata: *Petőfi's Eintritt in das literarische Bewußtsein der europäischen Völker* (Petőfi belépése az európai népek irodalmi tudatába, vö. ALitt II. k. 1959. 110.) pontosabban körvonalazza a szerző célkitűzését. Arról, hogy monográfiája földrajzi és időbeli határait hol húzta volna meg, nincsenek pontos ismereteink, azt azonban biztosan tudjuk, hogy vizsgálódásait nem kívánta – a Petőfi külföldi fogadtatása szempontjából egyébként alapvető jelentőségű – német nyelvterületre korlátozni: közvetlen munkatársainak emlékezte szerint egyes, előtte kevésbé ismert területek Petőfi-recepciójának feldolgozására más szakértőket kért fel (pl. így készült el Zöldhelyi Zsuzsa és Radó György *Petőfi chez les Russes* – Petőfi az oroszoknál – c. tanulmánya: Filológiai Közlöny 1959. 1–2. sz. 61–84.), s e párhuzamosan folyó kutatások nagyszabású összefoglalását tervezte. De erre már nem kerülhetett sor, aminthogy a német fogadtatás monografikus feldolgozásában is csak két – bár nagy lélegzetű és tanulságos, elvi és filológiai szempontból egyaránt eredményekben gazdag – fejezetet készíthetett el. Ezek a többé-kevésbé végleges formában kidolgozott részletek, a korábban (1955-ben) az Akadémián bemutatott és megvitatott szemelvényekkel együtt arról tanúskodnak, hogy az érdemes tudós fél évszázados filológiai és összehasonlító irodalomtörténeti munkássága legjobb eredményeinek marxista szellemű és módszerű összegezésére készült: Petőfi életművét mint egy több száz éves irodalmi fejlődési folyamat betetőzését kívánta bemutatni, amely éppen mint ilyen vált méltóvá arra, hogy – a magyar nyelv szűk korlátait is áttörve – Európa többi népei irodalmi tudatának is része, sőt hatóereje lehessen. Az a szerep, amelyet a magyarság és a magyar irodalom a középkortól kezdve a reformkorig az európai kultúrában játszott, ill. a magyar irodalmi teljesítmények visszatükröződése Európa kulturális fejlődésének folyamatában a szerzőt kutatói múltja kezdetétől fogva foglalkoztatta, s mondhatni, magának

Petőfinek alakja és életműve is érdeklődésének középpontjában állt. Még kutatói pályája legelején dolgozta fel és adta ki Kertbeny Károlynak Petőfi-vonatkozásokkal át- meg átszótt, ismert nevű német írókkal folytatott levelezését (*K. M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern.*) (UngRsch 1913. 945–989.); egy-egy mozzanat, filológiai adalék, egy-egy részlet kidolgozása kedvéért ezután is vissza-visszatért Petőfihez (pl. Petőfi Goethe-ellenességéről írt tanulmányában: *Goethes Herz ein Kieselstein*, Bp. 1928.), a felszabadulás után pedig érlelődni kezdett a szóban forgó nagy mű terve, amit az 1940–1950-es évek fordulója táján az e témakörbe vágó kisebb-nagyobb publikációk, tanulmányok, előadások egész sora jelzett. *Petőfi és a magyar népköltészet belép a világirodalomba* c. tanulmánya (It 1952. 301–319.) már a mű csirájának tekinthető; ezt mint „Petőfi világhíre” címmel tervezett könyvének egyik fejezetét adta közre. A terv az évek során egyre bővült, módosult. Közben elkészült a nagyszerű német „Petőfi-olvasókönyv” (*Petőfi. Ein Lesebuch für unsere Zeit.* Weimar, 1955.), melynek egyik szerkesztője Turóczi-Trostler József volt, s amelynek a külföldi Petőfi-irodalom szempontjából úttörő jelentőségű, nagy terjedelmű, színvonalas bevezető tanulmányát Gerhard Steiner professzorral, az ismert német Petőfi-kutatóval közösen végezte. Ez az összetett szerkesztői-kutatói munka (melynek során Turóczi-Trostler József, mint gyakorlott műfordító, még a fordításanyag megigazításába, korszerűvé tételébe is tevékenyen bekapcsolódott), további tanulságokkal szolgált. Ezután került sor a már említett akadémiai előadásra: *Petőfi világirodalmi jelentőségéhez* (MTA I. OK VII. k. 1955. 3–4. sz. 267–346., hozzászólások: 347–370.; I. még a szerző tanulmányainak válogatott gyűjteményében: *Magyar irodalom – világirodalom.* Bp. 1961. II. 479–579.), melynek tartalmas vitája nagy mértékben járult hozzá a témakör kiszélesítéséhez, termékeny új szempontok kibontakozásához. Erről győz meg a szerző módszertani alapvetésnek szánt nagy tanulmánya: *Zu Petőfis weltliterarischer Bedeutung* (Petőfi világirodalmi jelentőségéhez, ALitt II. k. 1959. 3–111.), melyben Petőfi életművét különféle keresztmetszetek, ill. tárgyi aspektusok szerint vizsgálja („Petőfi der Dichter des Volkes”, „Petőfis Originalität und Optimismus”, „Petőfis Liebesdichtung”, „Petőfis Landschaftsdichtung”, „Petőfis politische Dichtung”) s meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy költőnk világhírének, politikai határokon, nyelvi akadályokon át vezető diadalútjának titka a külső (politikai-társadalmi-történeti) feltételek és a belső (költői-esztétikai) adottságok ritka és kivételes találkozásában rejlik, ill. hogy ezeket a korhoz kötött-általános és az egyéni-speciális mozzanatokot együtt, egymással szerves egységben kell vizsgálni. E metodológiai célkitűzésnek a hiteles kordokumentumokon, műfordítói teljesítmények, recenziók, méltatások stb. gondos elemzésén alapuló konkrét megvalósítását ígérte a monográfia sorra kidolgozandó fejezeteiben. Az elkészült részletek, valamint a monográfia kereteibe illő,

de egyelőre külön, önállóan megírt dolgozatok (pl. *Petőfi mint regénybős*, Kortárs 1948. 13. és 14. sz., *Georg Friedrich Daumer, begeliánus író és Petőfi-fordító*, Világirodalmi Évkönyv 1953. 74–95.) alapján megbízható képet alkothatunk a szerző roppant felelősségtudatáról, amellyel munkájához fogott, s arról a páratlan felkészültségről és körültekintő gondosságról, amellyel művén halálíg dolgozott. A kész monográfia, ha megvalósul, egész életművét összefoglaló, megkoronázó impozáns teljesítmény lehetett volna, melynek magyar nyelvű kiadását is tervezte. Az elkészült részleteket azonban – a Petőfi iránt Európa-szerte s kivált a hazánkkal szomszédos országokban megnyilvánuló, egyre fokozódó érdeklődéssel számolva – egyelőre német nyelven tette közzé: *Petőfis Eintritt in die Weltliteratur* (Petőfi belépése a világirodalomba, I–II. r. Acta Litteraria III. k. 1960. 3–112., ill. IV. k. 1961. 23–93.). Ezek – gondosan kidolgozott, széles politikai-történeti-irodalomtörténeti háttér előtt – maguk is meggyőzően illusztrálják a fenti módszertani tételt. A kor magyar és német irodalmában egyforma otthonossággal tájékozódó tapasztalt kutató Petőfi fogadtatásának hazai és külföldi előkészítői után a költő első érdemes fordító-nemzedékének tevékenységét (Dux Adolf, Karl Beck, Anton Vilney stb. tolmácsolásait) mutatja be; majd a „Petőfi-apostol”: Kertbeny Károly forradalom alatti és közvetlenül a szabadságharc bukása utáni működését, szerepét méltatja, különös tekintettel Varnhagen von Ensehez és Bettina von Arnimhoz fűződő irodalmi kapcsolataira.

A Magyar Tudományos Akadémia és az Akadémiai Kiadó e fejezeteknek külön kötetben, magyar nyelven való megjelentetésével a kutatók és az érdeklődő nagyközönség szélesebb rétegeit segíti hozzá ahhoz, hogy ezekkel a jelentős eredményekkel és a szerző szuggesztív, összetett kutatói módszerével közvetlenül is megismerkedhessenek; egyúttal teljesebbé teszi az elhunyt akadémikus publikált életművét, újabb önálló kötettel toldja meg tanulmányainak 1961-ben kiadott válogatott gyűjteményét.

A kötet bevezetéseként az említett elvi-módszertani előkészítő tanulmány két részletét („Einleitung” és „Zu Petőfis weltliterarischer Bedeutung”) közöljük az Acta Litteraria 1959. II. k. 3–17. lapjáról. Kertbeny Károly és Bettina levelezésének azt a nagy terjedelmű anyagát, amelyet Turóczi-Trostler József a második tanulmány függelékeként adott közre (*Aus dem Briefwechsel zwischen Kertbeny und Bettina von Arnim*, ALitt IV. k. 1961. 93–182.), elhagytuk, mert ez zömében nem kapcsolódik szervesen a dolgozathoz.

Nem csekély gondot okoztak a Turóczi-Trostler Józseftől idézett német versszemelvények, ill. versrészletek. Ezeket a magyar szövegben is eredetiben hagytuk meg, mert meggyőződésünk, hogy az adott összefüggésben a magyar nyelvű tolmácsolásnak semmiféle formája, módja nem helyettesítheti őket. Ahol azonban módunk volt rá, párhuzamosan közöltük a már rendelkezésre álló, korszerű átültetést (pl. így jártunk el a

Schiller *Don Carlos*-ából idézett részletek esetében), ill. a felkérésünk nyomán e kiadvány számára készült műfordítást: Hajnal Anna Bettinának *Petőfi dem Sonnengott* c. ódája, Vihar Béla pedig egy-egy Beck-, ill. Vilney-költemény ihletett tolmácsolásával kötelezett hálára bennünket. A Petőfi-versek egykorú műfordításainak szövege mellett minden esetben közöljük azt az eredeti Petőfi-szöveget, amely – bizonyíthatóan vagy feltevésünk szerint – az átültetés alapjául szolgált (ez nem mindig azonos a szóban forgó vers végleges szövegével, ezért mindig megjelöltük az egykorú forrást).

A különféle kiadványok és tanulmányok eredeti címét a magyarra fordított szövegben meghagytuk, de zárójelben (első előfordulásuknál) fordításukat is megadtuk. A szépirodalmi művek (költemények, regények) eredeti német címét általában nem fordítottuk le, de a Petőfi-versekből készült műfordítások említése esetén a magyar címet is feltüntettük.

A lapalji jegyzetek számát néhány kivételes esetben – egy-egy kiegészítés vagy az idézett egykorú szövegekben előforduló tévedések helyreigazítása kedvéért – szaporítottuk; ilyenkor a jegyzetet (A szerk.) megjelöléssel zárjuk. A fejezetvégi bibliográfiai utalásokat ellenőriztük, az adatokat szükség szerint javítottuk, ill. kiegészítettük.

Kiss József

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Sz. Tóth Sarolta.

Műszaki szerkesztő: Farkas Imre

Terjedelem: 15,5 (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György

A szedés a Zrínyi Nyomdában készült.

Ára: 44,— Ft

Az
Akadémiai Kiadó
gondozásában jelent meg:

PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI

1. kötet: *Összes kölleményei*

521 oldal • Kötve 53,— Ft

PETŐFI-SZÓTÁR

Petőfi Sándor életművének szó-
készlete

1. kötet: *A—F*

Szerkesztette Gáldi László irányí-
tásával J. Soltész Katalin, Szabó
Dénes, Wacha Imre

1161 oldal • Kötve 198,— Ft

Fekete Sándor

PETŐFI SÁNDOR ÉLETRAJZA

1. A költő gyermek- és ifjúkora
363 oldal • Kötve 54,— Ft

Pándi Pál

PETŐFI ÉS A NACIONALIZMUS

(Korunk tudománya)

308 oldal • Fűzve 30,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST

Akadémiai Kiadó, Budapest